

J. Argenti iratai

1603—1623

Veress Endre gyűjtésében

**SZEGED
1983**

Giovanni Argenti jelentései magyar ügyekről

ADATTÁR XVI—XVIII. SZÁZADI SZELLEMI MOZGALMAINK
TÖRTÉNETÉHEZ
7.

Szerkeszti
KESERŐ BÁLINT

KIADJA A JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KARA

Giovanni Argenti jelentései magyar ügyekről 1603—1623

Gyűjtötte és sajtó alá rendezte
Veress Endre

SZEGED
1983

Az utószót írta
BENDA KÁLMÁN

ISBN 963 481 187 6

összkladás

ISBN 963 481 232 5

7. kötet

BEVEZETÉS.

MIKOR az első erdélyi jezsuiták a medgyesi országgyűlés szigorú végzése következtében — az 1589-ik év első napjaiban, zimankós télidőben — kénytelenek voltak kivonulni az országból, ahol egy évtizeden át annyi szép eredményt értek el a hitélet és iskolázás terén, Istenbe vetett erős hittel hitték és hirdették, hogy megvirrad még valaha s újra visszatérhetnek. Ezt a visszatérést immár derék ifjúvá fejlődött neveltjük, Báthory Zsigmond fejedelem kívánta leginkább; mivel nehezen tűrte, hogy udvarában jezsuitát nem tarthat, Segítőtársa lett e törekvésében egykori magyar gyónatója, a hitbuzgó Leleszi János páter, ez a kiváló pap, aki tulajdonképpen a legelső jezsuita volt Erdélyben, ahová Báthory Kristóf fejedelem hívására Egerből jött le, még a Lengyelországból érkezett páterek előtt.

Leleszinek a gyulafehérvári udvarban elsősorban a kis Zsigmond nevelése vált feladatává. De oly kitűnő szónok volt, hogy a fejedelem előtt tartott egyetlen ünnepi szónoklatára negyven Zwingliánus tért vissza a katolikus Egyházba és kereszteltetett meg, minthogy — bár felnőttek voltak — még nem részesültek *szentségben*. A medgyesi végzés után azonban a bécsi kollégiumba vonult s onnan szemlélte az erdélyi eseményeket, nem mulasztván el semmi alkalmat az ottani elárvult hitélet fellendítésére. E közreműködése akkor vált különösen hasznossá, midőn az 1591 eleje óta Báthory Zsigmond gyónatójaként Gyulafehérvárt működött spanyol Carrillo Alfonz páter 1600 őszén az ausztriai jezsuita-tartomány főnökévé rendeltetett s így Bécsbe költözött. Együttes fáradozásuknak köszönhető, hogy a kolozsvári kollégium a fölötté s az ország felett kóválygó viharok ellenére fennmaradt és fejlődött is a lelkes új munkások révén, akik odaérkeztek. Legjelesebb volt ezek közt az Olaszországból jött Maggiore (Maior) Péter, aki Wujek Jakab utódjaként egyben erdélyi tartományfőnökhelyettes lett, majd Vernelio

keresztelés

lel

Claudius, a nevers-i francia kollégium egykori bölcsészettanára s mások.

Az új atyák figyelme — a viszonyok helyes mérlegelése alapján — főleg a tanügyre és a kolozsvári főiskola fejlesztésére irányult. Ebben már a magyar rendtársak is segítettek őket; saját neveltjeik, köztük különösen Vásárhelyi Gergely, aki Leleszi távozása óta Báthory Zsigmond magyar gyóntatója volt. Ez, egyéb elfoglaltsága mellett lefordította *Canisius* Péter híres katekizmusát is, melynek kiadását még boldogult István király ajánlta a jezsuiták figyelmébe. Evvel olyan hasznos könyvet adott a hívek kezébe, amelyről addig sejtelmük sem volt. Kolozsvárt, 1599 tavaszán (húsvét után pár nappal) jelent meg a takaros kötet Keresztury Kristóf kővári kapitánynak ajánlva. A kiadás költségét maga a kapitány fedezte, a pátereknek régi vallásos, ügybuzgó és áldozatos támogatója.

A kollégium hozzá intézett szép ajánlólevéllel fejezte ki iránta háláját. Ez a megtisztelés azonban elsősorban azért érte a kővári kapitányt, mert tudták róla „micsoda szívvel és lélekkel eleitől fogva, az egy Isten tisztességének előmenetét szomjúhozta s mely erős és állhatatos volt az egyszer megértett igazságban, úgy annyira, hogy gyakran hallottuk — úgymond — amaz szent Pál mondását Nagyságod szájából: Életem énnékem a Christus, halálom is nyereségem; sem élet, sem halál, sem ördög, sem hatalmasság, sem az jelen való dolgok, sem az jövődök el nem választanak engemet az én Istenemnek szeretetétől, mely az Christus Jesusban vagyon.“

Azt is nagyrabecsülték benne, hogy „szerelmes társával együtt szegényeknek, árváknak és özvegyeknek éltetője, táplálója volt, minek bizonyossága ez az föld, az ég, az angyalok az Isten ítélőszéke előtt.“ Ezt a külön kiemelt sok jótekonyságot Keresztury Kristóf és neje: Körösi Ilona a Dés melletti Szentbenedeken, a Szamos partján csak nemrég épült gyönyörű kastélyt környező lakosságával gyakorolta. Ebben a teljes épségben megmaradt kastélyban lakott családja, míg maga — állásánál fogva — igen sokat a ma már romokban heverő hatalmas kővári várban tartózkodott. Az is jellemző a korra, hogy mély vallásosságánál fogva mindkét helyenkápolnája volt és külön udvari papot tartott. Szentbenedeken

az egri származású P. Törös György szolgált mellette, 1586 őszén bekövetkezett haláláig. Keresztury annyira szerette őt, hogy saját családi sírboltjába temettette el első halottként, mikor pedig — húsz esztendő múlva őt magát temették, felbontott sírjában Törös páter testét, a népek nagy csodájára, oly teljes épségben találták, mint amilyen életében volt.¹

Előszavukban az atyák elmondják még azt is, hogy kis könyvük „az isteni és atyafiúi szeretetnek reguláit adja előnkbe, lelkünk üdvösségére utat mutat és sok külömbkülömb hamis vélekedésektől megszabadít s benne — szent Dáviddal szólva — megtalálja az keresztyén olvasó mi legyen az jó, tudnia illik, az gonosztól való eltávozás és az jó cselekedet.“

A csinos könyvecskét magyar naptár egészíti ki, melyben a főbb ünnepeket vörös betűvel nyomtatták s azt a hívek oly lelkesedéssel fogadták, hogy hamarosan több bővített kiadást ért. Ma már mégis csupán két ép példánya maradt reánk.² Része volt elterjedésében nyilván tősgyökeres szép magyarságának is, melyet mindenki lelki gyönyörűséggel olvasott és élvezett.

A jezsuiták működését, melynek folyamán ily szép és tanulságos művel lepték meg a tiszta hitéletet áhító világot,

¹ Egykorú feljegyzés a Hevenesi-gyűjtemény E. kötete 433. lapján; a *Fontes Rerum Transylvanicarum* II. köt. 206. l.

² Ez a mikházai ferencesek könyvtárában maradt fenn, ahol néhai Szabó Károly akadt reá és vette fel a Régi Magyar Könyvtár I. kötete 312. száma alatt. Részletesebben magam tanulmányoztam. A 12-ed rétű kis könyv 261 leveles, de (a Sztripszky Hiador ~~számos~~ közlése szerint) — néhai — újabban előkerült a budapesti Kornfeld-könyvtárban is egy második példánya, amely öt levéllel bővebb. A címlap keretének mérete 63×108 milliméter. Hátlapján van Keresztury Kristóf fametszetű címerképe s utána a 2. levélen két latin vers címeréről s külön egy másik Encomium eiusdem. A 3. levélen ez áll: De nomine Iesu. Forte, suave, pium, depellit, inebriat, auget, Daemona, cor, vires, robore, melle, cibo; alatta a 43×60 mm. nagyságú Jezsuita-jelvény, amely később is előjön egy fejezet végén. A 4. levélen kezdődik az Epistola dedicatoria, végén egy 3×3,5 cm. nagyságú záródísszel; azután következik a Praefatio, 3 levélnyi latin verssel, alatta egy bibliai jelenetet ábrázoló 1552-es évszám-mal ellátott fametszet, melynek párja ifjabb Heltai Gáspár más művében is előfordul s ez fő bizonyítéka, hogy a kötet a Heltai-nyomdában készült. A 3. levélen Dialogismus cím alatt három latin vers olvasható, majd a naptári rész következik, a D. lapon pedig kezdődik: Az keresztyeni tudománynak rövid summáinak részei.

fokozott érdeklődés kísérte. Ez elsősorban a közoktatás terén nyilvánult meg, melyben oly sok volt a munka, hogy már alig bírták kellően ellátni. Ezért a páterek sürgetésére végre újabb rendtársaik érkeztek 1603 tavaszán Olaszországból. Köztük volt P. Argenti János jezsuita atya is,³ kinek Erdély vallásos mozgalmaiban ezentúl kiváló szerep jutott.

I.

Argenti János 1561 körül született Modenában, ahol 1583-ban noviciusként belépett a Jézus-Társaság tagjai sorába.⁴ Előírt tanulmányai végeztével felszentelt papként különböző helyeken működött és szolgálati helyein bizonyára sok jelét adta hivatásának, hogy Aquaviva Claudio generális most — ily nehéz, háborús időkben — Páduából oly fontos misszióba rendelte, amilyen az erdélyi volt. Új működési helyén, a kolozsvári kollégiumban Argenti atya igen szép, előkelő környezetbe jutott. A századfordulón ott ugyanis már teljesen kialakult a hitélet, melynek vezetésében lelkes magyarok is elég szép számmal tevékenykedtek. Nagy hatásuk volt a tanítás terén is a szemináriumban, ahol nemes ifjakkal együtt szegény polgáriak is kitűnő oktatásban és nevelésben részesedtek, néhai Báthory István király bölcs elgondolása és intézkedése folytán. A kollégium most egy másik régi olasz, Maior Péter rektor vezetése alatt működött. De alig pár hónappal megérkezése után Argenti atyának tragikus eseményeket kellett végigszenvednie, szemtanuja lévén sok oly dolognak, melyről előbb fogalma sem volt. Le is írta őket hűségesen emlékezet okáért. Nem idegen zsoldosok okozták e tragédiát és pusztulást, amely a páterek sokévi sikeres munkáját egy csapással tönkretette, hanem a Toroczkai Máté superintendens és Gőczi Nyirő Pál prédikátor által felizgatott nép részéről érte az atyákat 1603 június 9-én d. u. négy órakor. Ekkor vonult be ugyanis Székely Mózes fejedelem az általa elfoglalt városba s anélkül, hogy megakadályozhatta volna, az unitárius

³ Nevét olasz leveleiben így írja s ezért mi is úgy nevezzük, ámbar latin leveleiben *Argenta*, sőt *Argentus* formát használ, amit igen kényelmesen lehetett írásaiiban ragozni.

⁴ Carlos Sommervogel, Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. I. köt. 536 l.

és kálvinista polgárok megrohmozták a farkasutcai kollégiumot s azt kirabolva, feldúlták s rövid idő alatt a szó szoros értelmében valósággal földig rombolták; szomszédos templomukban viszont trágár szitkok közt széthasították az oltárképeket és szobrokat. Pótolhatatlan kár érte könyvtárukat is, melyet kiraboltak, a könyveket tűzre hányták/ kútba dobták, vagy fejszével hasogatták szét.

A kolozsvári jezsuita kollégium könyvtárát, első rektora, a tanult Wujek (Vangrovicius) Jakab, a biblia lengyel fordítója alapította s utána nagy előszeretettel fejlesztette Szántó (Arator) István páter, aki az értékes művek becsesebb darabjait a medgyesi végzés után magával vitte s a leleszi konventben helyezte biztos helyre. A könyvtár ritkaságait Szamosközy István történetíró is ismerte, használta, sőt keservesen írja le, miként veszett oda vele saját könyvtárának legféltettebb darabja, Flavius Procul Iustini „De origine Regum et Regnorum Epitomen” című díszes kiállítású Mátyás király könyvtárából származó hártyakódexe, melyet ő Marietti Antal jezsuitának adott volt kölcsön.⁵ Ez a pótolhatatlan Corvina ma végleg eltűntnek tekinthető, mert egyáltalán nem szerepel sehol, sem a hazai, sem a külföldi könyvészetekben.⁶

Érdekes, hogy amit a könyvek közül megmenteni lehetett, azt megmentette ifjabb Heltai Gáspár nyomdász, a pap és krónikás egykori Heltai derék fia. Egyik munkásával ugyanis végigturkálta a sárba hányt könyvhalmokat s így sikerült megmenteni a többek közt Guagnini Sándor háromkötetes ismert Lengyel történetét, Aristoteles négy vagy öt művét, Seneca Sententiáit, meg Aquinói Szent Tamás műveinek egy ívrétű kiadását, valamint egy ez időben nagyra becsült Calpurnius-féle soknyelvű szótárt. Hogy ez utóbbi nálunk is mily elterjedt mű volt, mutatja az is, hogy a vizsgálat alkalmával még további két példánya került elő. Előkerült azonban egy Plinius-példány is, a „Naturalis historiae libri XXXVII,” melynek utolsó, XVI. századi kiadása a lyoni volt, 1587-ből. Heltai még őriztette is éjjel a feldúlt kollégium könyves-szobája

⁵ Szamosközy latin műve hebdomadis VI. része 1. könyvében, Történeti maradványai III. kötete 105. l.

⁶ ~~Nem ismerik~~ Zolnai Klára sem, a Corvina-irodalom könyvészetét felölölő kitűnő művében/ Szamosközy fenti feljegyzése nyilván elkerülte /, minthogy figyelmét.

*Nem ismerik
[néhai]*

ajtaját, nehogy oda újra betörjenek az emberek. Ekként sikerült még egy hártára írt ívrétű római breviariumot megszereznie, továbbá azt a vörös bőrkötésű Tremelli-féle ívrétű bibliát, melyet Szilvási János egykor Heidelbergben vásárolt a város pénzén. Hasonló mentési munkát végzett Jacobinus János városi jegyző is, midőn a rokona, a tanult egykori páduai diák, Zalánkeményi Kakas István által a kollégiumnak ajándékozott könyveket Székely Mózes engedélyével megszerezte s a kollégiumból elvitte; számuk elég tekintélyes lehetett, mivel a hivatalos jegyzőkönyvben az van róluk írva, hogy az éj csendjében többször fordulva hordták el őket.

A felbujtatott polgárok éppígy dühöngtek a kollégiumban is, ahol végigrohanták a kétemeletes épület termeit, törve-zúzva ami kezök ügyébe akadt. Az intézet főnöke: Argentá János páter, útjukat próbálta állni, de egyikük (a török-arnót származású Borbély Kristóf) homlokon vágta, a tanítással elfoglalt három tanárt meg valósággal csak az isteni gondviselés őrizte meg. Legvadabb volt a rombolók közt egy Füsüs András nevű szegény, de jó, vastag, magabíró ember, aki a fára festett szentképek fejét lecsapta a templomban és hazavitt fájuk tüzénél káposztáshúst főzött magának.

A megrohant páterek, katolikus híveik önfeláldozó támogatásával s az ő őrizetük alatt szerencsésen elmenekülhettek. De a sekrestyés, Neri Manó betegápoló fráter áldozatul esett a támadók dühének és agyonütötték. Szemtanúk állítják, hogy mikor arra a kérdésre, miért kell meghalnia, támadói azt felelték neki: Katolikus vallásod miatt, nyugodtan így válaszolt: „Ha a hitemért kell, örömmel halok meg!” S nem csoda, hogy Isten megadta neki e kegyelmet — írja a krónikás — mert valóban vallásos és kegyes életű volt. Másnap a gimnázium növendékei szép beszéddel temették el, kiemelve benne, hogy mivel hitéért halt vértanuhalált, mennybe jutott. Ruhájából aztán foszlányokat vágtak maguknak ereklve gyanánt. A 28 éves piemonti származású Neri emlékét mind a mai napig kegyelettel ápolják; megöletése évfordulóján mindenütt felolvassák halála körülményeit ~~s azok megtalálhatók a jezsuiták minden menológiumában~~.

A hajléktalanná vált bujdosó jezsuiták két hétig pihentek Székely Mózes táborában, mígnem a katolikus Bogáthy

¹ Heltai Gáspár jelentése adalékaiból; kötetünk függelékében.

² Az egykorú Nagy Szabó Ferenc feljegyzése új kiadásában: *Erdély öröksége* 3. köt. 26. és 39. l.

Ményhárt elkísértette őket görgényi várába, hogy onnét aztán újra elszéledjenek: tanítani, oktatni. Négyen Székelyföldre, heten a fiatal olasz páterek. Argentivel Lengyelországba vonultak, Maior Péter rektor pedig 13 idősebb magyar társával (a kolozsvári kollégium neveltjeivel) az országban maradt, ámbár maguk sem tudták, mi kevésbbé életveszélyes: maradni vagy távozni?

Az átszenvedett izgalmakat a krakkói rendházban kihipenve, Argenti atya a kolozsvári támadás részleteit azon melegeben olasz nyelven papírra vetette és megörökítette hiteles emlékezet okáért.

Emlékiratát P. Argenti természetesen Rómába is leküldte kötelességszerűen. Ám lelkiismeretének tartozott vele, hogy másnap (külön bizalmas iratban) néhány olyan apró-cseprő dolgot is közöljön Aquaviva generálissal, amit nem tartott helyesnek krónikás jelentésébe felvenni. Őszintén bevallá tudniillik, hogy ők maguk — a páterek — több olyan tapintatlanságot követtek el, nyilván öntudatlanul, amely a kolozsvári újhitűeket bántotta s a jezsuiták iránti ellenszenvöket növelte. Ilyen volt Argenti felfogása szerint különösen két dolog. Az egyik, hogy Maior Péter akkora kísérettel érkezett Kolozsvárra, mint valami pápai követ, akiknek bevonulására a kolozsváriak igen jól emlékeztek az alig múlt időkből, Amalteótól kezdve a rossz emlékű Malaspina püspökig, mert ezek kísérete oly nagyszámú volt, hogy ellátásuk bizony gyakran sok gondot okozott a sáfárgazdának.⁹

A másik dolog az volt, hogy az új rektor, Maior, egy rakás pápai levelet hozott a katolikus nemesekhez intézve, melyekben a szentatya őket hithűségre intette. Lejövetelekor ezeket Maior páter megmutatta Bécsben az osztrák tartományfőnöknek, Carrillónak, ennek a tapintatos egyházi diplomatának, aki azt tanácsolta neki jóindulatúlag, hogy ne igen mutogassa azokat a leveleket. Mégis Maior kívánságára Káldi Márton páter néhányat közülük kinyomatott¹⁰ s ez izgatta fel az új-

⁹ Irataikat felkutattam Rómában és egyebütt, s kiadtam *Erdélyi országai pápai követek jelentései. VIII. Kelemen idejéből (1592—1600)* című kötetemben; Budapest, 1909. A Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia II. sorozata 3. kötete. (A megszűnt gyönyörű válalat utolsó kötete, néhai Fraknói Vilmos c. püspök költségén.)

¹⁰ Sajnos, egyetlen egy sem maradt reánk, még kéziratos másolatban sem sehol, amerre kutatnom alkalmam volt.

hitűeket újra annyira, hogy megtámadják és kiűzzék a jezsuitákat.

Más ügyetlenség is történt, ami nemcsak a protestáns papokat, hanem egész Kolozsvár népét illette. Ebben ugyanis, amióta Székely Mózes hadai körülzárolva tartották a várost, annyira, hogy még annak „hóstatján“ keresztül is nehezen lehetett / már élelmezni, éhség kezdett mutatkozni, ami aggasztó gondot okozott a Városi Tanácsnak. A város megadása iránti tárgyalások Székely Mózes meg a Tanács közt Káldi közvetítésével folytak. Mikor pedig a városbíró, célzással a kitörő s elkerülhetetlen éhségre, azt találta kérdezni Maior rektortól, hogy körülbelül mennyi gabonájuk van a kollégiumban, az röviden azt felelte, hogy van ugyan egy kevés, ám intézetők létszáma oly nagy, hogy alig nélkülözhetnek belőle valamit. Nyilván besugás folytán azonban kiderült, hogy a kollégiumban 300 nagy köből búza van, ami a városbíró szerint egy teljes esztendeig elegendő kétszáz embernek, miután úgy számították, hogy egy ember megéri egy teljes évig másfél köböllel.¹¹ Argenti e visszaemlékezését egyébként a hivatalos felvétel még növeli is, amennyiben a kollégiumban 325 köből búza meg 50 köből liszt volt, minek értéke (köblét 16 forintjával számítva) 6000 forintot tett ki.¹²

Ezek a kényes részletek természetesen nem kerültek belé a Nagyboldogasszony napján befejezett ritka érdekességű emlékiratba. De amily szomorúságot okozott annak olvasása a római rendházban, annyira értékesnek és tanulságosnak tartották a rendkívül érdekes és színes leírást, hogy készséggel megadták az engedélyt egy bresciai nyomdásznak, aki azt hamarosan ki is adta egy kis nyomtatványban. A nagy forrásjellegű mű kéziratát nekem sikerült megtalálnom Róma egyik könyvtárában s kiadnom.¹³ Később azonban összevetvén szövegét előkerült nyomtatott példányáéval, kitűnt, hogy abból egész sorokat kihagytak s így mostani új kiadásában teljes egészében mutathatjuk be. E pepecselő nehéz munkát örömmel végeztem, mert Szamosközy István leírása mellett ez a

¹¹ Argenti atya Krakkóban, 1603 augusztus 16-án írt második levélből; kötetünk okleveles részében.

¹² A hivatalos összeírásból, kötetünk függelékében.

¹³ A Báthory-Egyetem története (Kolozsvár, 1906) című tanulmányom okleveles része legutolsó darabjaként, a 76–83. lapon.

**COPIA DI VNA
L E T T E R A**

DEL R. P. GIO. ARGENTA
della Compagnia di GIESV

*Al molto Rever. P. Claudio Aquaviva, Preposito
Generale della medesima Com-
pagnia*

Delle insolenze delli Heretici Arriani,

**Fatte nella Chiesa & Collegio di detti Padri
in Claudiopoli di Transilvania, & come**

**Iddio ha cominciato a ca-
stigarli.**

IN BRESCIA.
Per li Figliuoli di Vincenzo Sabbio. 1603.
Con licen^{za} de' Superiori.

legközvetlenebb forrása e támadásnak, mely nélkül nem ismertük volna meg soha a vallási fanatizmus és elfogultság e sajnálatos kitörésének részleteit.¹⁴

Ez lett tehát vége a XVI. századi Báthory-Egyetemnek, az akadémiai jellegű kolozsvári jezsuita gimnáziumnak, mely negyedszázadon át Erdélyország legkitűnőbb s legfejlettebb iskolája volt.

II.

A kolozsvári jezsuitákat ért hallatlan támadásnak és rombolásnak keserves árát kellett a városnak adnia. De meg kell jegyeznünk — az igazság érdekében — hogy bár a Városi Tanács tagjainak nagy része újhítű volt, a támadásról előzetes tudomással úgylátszik nem bírtak a centumpáterek. Annak egész ódiума a vakbuzgóságukban elfogulttá vált két protestáns superintendensre: az unitárius Toroczka Mátéra s a kálvinista Tasnádi Mihályra hárult. Bizonyítja ezt az is, hogy a város főbírája, Gellyén (Bogner) Imre a támadás utáni nap vizsgálatot indított s erre külön bizottságot küldött ki, avval a megbízással, hogy írják össze az okozott kárt és készítsék el annak leltárát. Egyidejűleg felszólítja a kollégium rektorát, hogy állítsa össze teljes vagyonuk jegyzékét, miután annak birtokában sokkal könnyebb lesz a kommisszió munkája.

A bizottság tagjai ezek voltak: a nemesek közül Kendi István, Apafi Farkas és Török György, a városi polgárok közül pedig Eötvös András, Heltai Gáspár nyomdász, Szöllősi Péter és Teutsch János, képviselve lévén így e szerint — igen bölcsen — a város mind magyar, mind német nyelvű lakossága. A bizottság már június 12-én elkészült sürgetett munkájával. Magyar nyelven felvett leltárát a városi főtárus távollétében Heltai Gáspár írta meg. Ez reudkívül becses művelődéstörténelmi emléke a kornak, nemcsak, mert megismerjük belőle a jezsuita atyák évek hosszú sorának gondosságával összegyűjtött óriási ingó vagyonát, hanem ama nemesekét is, akik — e háborús időkben — nagyobb biztonság okából a kollégiumban helyezték letétbe féltett ládaikat s bennök ősi családi arany-ezüst marhájukat, miként ez időben szokták volt

¹⁴ Nálunk mindössze Szamosközy István írt róla Történeti maradványai III. kötete 96—109. l.

mondani. Így került sor Panaszí Pázmány György ládái, skatulyái, erszénye és szekrénye tartalmának összeírására, amikhez sorakozott kisebb urak tárgyainak leltározása, abban a sorrendben, ahogy a rombolás hírére sietve Kolozsvárra jöttek és menteni kívánták vagyonukat. Ezt a becses jegyzéket kiegészíti ugyancsak Heltai másik, latin nyelvű jelentése arról, amit az elrablott ingóságokról tudott, látott, hallott, illetve kiadtak jelentkező jogos birtokosaiknak.

Ez a munka azonban egyoldalúnak bizonyult s egyáltalán nem adott kellő képet a páterek szenvedte kár nagyságáról. Ezt elsősorban Basta György generális vette észre, midőn július végén Kolozsvárra érkezett Szatmárról s az elibe járult atyákat teljes támogatásáról biztosította. Ez a támogatás elsősorban abban nyilvánult, hogy elvette az unitáriusoktól a főtéri templomot, melyet ők félszázad óta bírtak, az óvári iskolával, a szentpéteri templommal s mindamaz intézményekkel együtt, melyek kezökben voltak. A tábornagy bosszúja elől Toroczkai püspök atyjafiaihoz menekült a torockói várbányákba s ott élt elrejtőzve sokáig. Hasonlóképp szóródtak szét a papok és tanítók is, csupán Broser János, a szászok prédikátora mert a városban maradni német ruhában.¹⁵ Bizonyára akadt olyan is, akin Basta méltó haragját kitölthette, csak a Szatmárra menekült Füssüs Andrást nem bírta kézre keríteni, pedig „megégették volna az faképeknek megégetésejért” a krónikás feljegyzés szerint.¹⁶

Nyilván Basta kívánságára rendelte el a Városi Tanács a jezsuitáktól elrablott holmik bitorlóinak eskü alatti kihallgatását s a még feltalálható ingóságok összeszedését s a pátereknek való visszaadását is. E bizottság mindössze két tagból állt, hogy mozgása könnyebb és sikeresebb legyen: a nemesek részéről Bakó Lukácsból, a szenátus részéről meg Kövendi Mátyásból. Fontos működésüket a belvárosban kezdték meg, kihallgatván elsőnek magát a főbíró meg hat más tanácstagot és vagyonosabb embert. Utána a város kerületeit járták meg, magukhoz véve mindenütt a tizedbíró meg, aki maga elé idézte mindazokat, akiről tudta, hogy a rablásban részt-

¹⁵ Jakab Elek: Kolozsvár története II. köt. 417. l.

¹⁶ A névtelen krónikás idézett feljegyzése; *Magyar Történelmi Tár* 22. köt. 270. l.

vettek avagy házukban rablott tárgyat tartogatnak. Ilyen is hat volt. Erre az óvári lakosok kerültek sorra, tizenöt tizedbíróval. Majd a Hosszú-utca következett, másik tizennégygel, utána a Közép-utca lakóit vallatta ki a tizenhét tizedbíró, meglepőbbnél meglepőbb dolgokat derítvén ki. Utolsó-nak maradt a Farkas-utca, melynek végében állott a jezsuiták temploma, a várost övező kőfal keleti sora pereméig terjedő kert elején. A templom Mátyás király alatt (1486-ban) a ferencrendiek számára épült. Főbejáratától balra állott az immár földig rombolt kétemeletes kollégium két utcára néző saroképülete, ferdén lecsapott homlokzata négy, két oldala meg két, illetve nyolc ablakkal minden soron.¹⁷ A templomtól jobbra (a mai református kollégium régi épülete helyén) pedig az egykori apáca-kolostor volt, amelyben a páterek eleinte tanítottak is.

E negyednek 12 tizedbírója állott a bizottság segítségére s miután befejezte nehéz munkáját, kiderült, hogy összesen 385 embernél találtak a kollégiumból ellopott tárgyakat, melyeket most szorgosan vissza kellett adniok. Ez persze nem ment oly könnyen, amint azt a Városi Tanács szeretne volna, mert színe előtt még négy esztendő múlva is folyt a per és kihallgatás egyik-másik késlekedő polgárával¹⁸ s a városnak mindössze egyetlen kerülete volt olyan, amelyből senki sem hurcolt el semmit a páterek feldúlt vagyonából.

A végig magyarul felvett hivatalos jegyzőkönyv valóságos bűnügyi krónika, a gonoszság és elvetemültség oly esküvel bizonyított példáival, amelyek szomorú képét nyújtják annak a kornak, amely immár évtizedek óta szenvedte a háborúk okozta rettenetes viszonyokat és elfajult erkölcsöket. Ezekhez járult most a soha nem hallott általános éhség is, melyről hiteles adatok bizonyítják, hogy az emberek dögön éltek, Enyeden s egyebütt meg még emberhúst is árultak a vásáron.

¹⁷ A kolozsvári jezsuita kollégium e pompás épületének egykorú rézmetszetű képét a római Vatikáni könyvtárban találtam meg s felnagyítva kiadtam a Fontes Rerum Trans. V. kötete 88-ik lapjához mellékelten.

¹⁸ Egy ily tárgyú húsz lapnyi magyar vallomás szövegét őriz Kolozsvár ó-levéltára 1607. évi törvénykezési jegyzőkönyve. (Láttam 1915 december 18-án, de sajnálatomra nem volt akkor időm lemásolására.)

Amit az így visszaszerzett holmiból a páterek újra visszakaptak, azt Argenti atya saját leltárukba pontosan bejegyezte egy-egy rövid *Retulit* vagy *Accepimus* szóval. De mi ez ahhoz képest, amit soha senkitől vissza nem nyerhettek gondosan gyűjtött vagyonukból! Elhordott vagy elpusztított tárgyaik értékét a rektor 22.718 forintra ~~fejtte~~ a városnak át- nyújtott jegyzékükben. Óriási érték, ha meggondoljuk, hogy egy köből búza ára mindössze 16 forint volt, egy egész oldal- szalonnáé meg tíz. Ehhez járult még 6076 forintnyi arany- ezüstpénzük. Ám hiányzik a jegyzékből a majorságukból el- hajtott 15 tehén, 12 borjú, 13 hízó és 38 süldő disznó ára, ami nincs kitéve. A széthordott könyvek értékét 2000 forinttal tüntették fel, hanem a kéziratokét nem bírták felbecsülni. Hogy azonban a pusztítás mily fokú lehetett, kitűnik abból, hogy az egyik polgárnál 10 mázas kályhát, egy másiknál meg épp negyvenet találtak, szépen felállítva lakásán, bizonyára eladásra készen. Másoknál kőpadlóra akadtak, minthogy a kollégium helyiségei — úgylátszik — olasz módon kővel vol- tak kirakva. Viszont a rablók durvaságát példázza az a val- lomás, hogy Szabó György, a jegyzőkönyv szavait idézve: „egy asszony nyakából egy ezüst keresztet metszett ki.“ Ily körülmények közt nem csoda, hogy elhordták még a haran- gokat is: egy nagyot meg öt kisebbet, 400 forint értékben, valamint a páterek torony- és iskolai óráját.¹⁹

A kollégium megtámadásáról nemcsak nem tudott a fő- bíró, hanem az a Városi Tanács és a centumpáterek *határo- zott tiltakozása ellenére* történt a felfegyverzett városi nép részéről, amely megvárta amíg — a Székely Mózzsal kötött egyezség értelmében — a német katonák kivonultak a város- ból s ekkor a tanácsház elé gyűlt „község“ a papok prédiká- ciója után iszonyú lármásan „mind papostól a jezsuiták tem- plomára menének“ és végrehajtották a fentiekben leírt puszt- ítást.²⁰ Ennek sajnos maga a fejedelem sem vethetett gátat,

¹⁹ Az idézett három hivatalos leltár adalékai alapján; betűszerinti szövegük kötetünk függelékében.

²⁰ Ezt Szamosközy ekként fejezte ki: Plebs itaque promiscua, mox urbem ingressa, in foro conglobata est, ac repente ingenti vociferatione, celerique cursu versus Collegium, invitis iudicibus et senatu, uni-

kivált a nagy éhség miatt, ami a kapzsi támadókat valósággal megvadította. Másfelől, a támadás megtörténte után sem vehetett részt a rend helyreállításában, mivel az országot (fel Besztercéig és le Brassóig) ellenség betörése fenyegette s annak leverésére kellett sietve elhagynia kolozsvári táborát. Nem is térhetett oda soha többé vissza, minthogy Basta és Rádu Serbán havasalföldi vajda hadával szemben, a brassai papírmalom mellett vívott csatában, 1603 július 17-én életét vesztette.

III.

A fejedelmét veszített országban a helyzet ura Basta György, a császár teljhatalmú helytartója maradt. Szatmárról Erdély felé menetelve, Székely Mózes haláláról, annak ötödnapján a majtényi síkon értesült. Szívből fájlalta, hogy ez a győzelem nem neki jutott osztályrészül,²¹ de biztosítá Rudolf császárt és udvari embereit, hogy most már meghódolhatja a nyugtalan országot, amelyben rendet fog teremteni; csak kellően megsegítsék a szükséges hadakkal és pénzzel. Nehány ezer főnyi kis hadával Basta július utolsó napjára ért Kolozsvárra és tárgyalat először a meghódolt város vezetésével.

Erről s az erélyes generális egyéb intézkedéséről pontosan értesültek a Krakkóban meghúzódott volt erdélyi jezsuiták, lesve-várva, mikor vonulhatnak ismét be Erdélybe, folytatni félbeszakadt működésüket. Tudták és érezték, hogy ebben az ország hatalmas katonai katolikus parancsnoka tőlük sem fogja megvonni pártfogását. Ebben nem is csalódtak, mert ahol csak lehetett, Basta mindenütt támogatta a katolikusokat s az eldugott nemesi udvarházakban megbújt pátereket. Mikor pedig ősz elején sor került az általa összehívott dévai országgyűlésen az országos ügyek rendezésére,

versisque centumpatribus contendit, cujus populi tumultum sectatores animadvertentes repellere rati sunt, sed frustra; populus enim commixtus erat asseclis Moysis Zekel, qui tunc ob commeatum emendum civitatem ingressi erant. (Szamosközy Történeti maradványai IV. köt. 182. l. Az ingenti szó hibásan így szedve: iugenti.)

²¹ Basta Ákosról, 1603 július 22-én írt levelében olvassuk: *Parte questa mattina da Maitin et a pena arrivato al primo alloggiamento incontrai ... li avvisi, di che ne rendo gratie a Dio, se ben non posso lasciar di sentire sin'all'anima ch'una tal vittoria mi sia stata levata di mano.* (Basta levelezése II. köt. 259–260. l.)

külön végzésben mondatta ki a rendekkel, hogy a császárnak újra meghódolt városokban a római katolikus vallású Istentiszteleten kívül mást tartani nem szabad, a kolozsváriakat pedig kötelezte, hogy a jezsuitáknak mielőbb adják vissza a főtéri plébániatemplomot meg iskolát és állítsák helyre lerombolt kollégiumukat.²²

Ily kedvező fejlemények mellett Aquaviva generális már november 1-én elhatározta, hogy Kolozsvárra küldi Argenti páttert, bár a krakkói lengyelek szívesen látták volna továbbra is maguk közt.²³ Ő tehát kellően felkészülve a nehéz téli időben, már a bekövetkezett 1604-i újév utáni héten szerencsésen leérkezett néhány társával Kolozsvárra. Maior Péter rektor tárt karokkal fogadta őket, sietve tevén jelentést örömről Rómába, ahol már Basta jóindulatáról is teljesen tájékozott volt a generális.²⁴

A dévai országgyűlési végzés nyomán az unitáriusok már Szent Mihály-napján átadták a pátereknek a piaci nagytemplomot, a hozzá tartozott malmok, kertek, szőlők s minden egyéb egyházi javak kíséretében.²⁵ A templomot aztán a Kassáról leérkezett Carrillo Alfonz bécsi tartományfőnök az újévben — 1604 január 12-én — vette át és szentelte fel. Az óvári iskola, templom és plébániaház átadása viszont a február 3-án tartott városi közgyűlés határozata alapján

²² Az 1603 szeptember 13-án megtartott dévai országgyűlés 4. végzésében; az Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. köt. 235. l.

Nagy Szabó Ferenc id. műve 37. l. és
vára Maior Péter viceprovinciálisnak, aki ügylátszik maga sürgette Argenti beküldését: *De Patre Argenta isthuc remittendo cogitamus, etsi alii reputant illum, et Poloni etiam libenter illum retinerent; sed omnibus proponimus Claudiopolim, tametsi interea nihil mutandum censemus, donec res stabiliori loco et meliori constituantur.* (Arch. S. I. Roma. Austria Epistolae Gen. vol. 2. p. 113.)

²⁴ Argenti páter Kolozsvárra érkezése idejét Maior Péter 1604 január 11-i örömteljes leveléből következtetem Aquaviva neki írt (1604 február 14-i) válasza ez utóiratából: *Post haec accepimus ultimas litteras Vrae Reverentiae, 11. Ianuarii scriptas, quae auxerunt nos laetitia ob felices successus rerum nostrarum, et incrementum Religionis; scribimusque litteras ad Excellentissimum dominum Bastam, gratias agentes de egregia voluntate et liberalitate erga nos.* (Ibidem, pag. 120.)

²⁵ Basta 1603 október 2-i rendelete alapján, Jakab Elek: Kolozsvár története II. köt. 416. l.

ment végbe, mellyel a centumpáterek meghagyták a biztosoknak, hogy a dologról oly módon végezzenek, hogy magukra a mostaninál is nagyobb nyavalyát ne hozzanak.²⁶ Bejövetele óta a városnak Bastától volt is elég nyavalyája és szenvedése s ezért mindenki fellélegzett, midőn — felsőbb parancsra — 1604 április 20-án elhagyta Kolozsvárt Szatmár felé, ahonnan utóljára még négy hét múlva ír,²⁷ hogy soha többé ne lássa Erdélyt, amelyben erőszakos, kegyetlen kormányzásával oly átkos emlék maradt utána.

Basta visszarendelését a kálvinista Bocskay István felkelésének mindegyre növekvő sikere s az ellene való védekezés tette szükségessé. A császáriak azonban vele nem bírtak s így esett, hogy az erdélyi rendek őt 1605 február 21-én fejedelemmé választották. Nehéz viszonyok közt foglalta el székhét a Porta hozzájárulásával az elszegényedett, kimerült és agyonsarcolt országban, melyet előbb gazdaságilag kellett helyreállítania, mielőtt bármi egyébhez foghatott volna. Így vallási ügyekkel jó ideig nem is foglalkozott. De határozott jóindulatot mutatott a katolikus főurak hívására s a vallásos Basta generális császári helytartó támogatásával újra beszívárgott páterek iránt, akik Maior Péter viceprovinciális vezetése alatt működtek Kolozsvárt, Váradon s magában a fővárosban, Fejérváron is. Szokott élénk tevékenységükkel, a jezsuiták Kolozsvárt hamarosan berendezkedtek ismét, hogy egyházi működésüket zavartalanul folytathassák. Az elközelgett nagypénteki ünnepre a régi szertartás szerint korporsót állítottak fel a templomban, amihez a szükséges díszszégeket, lécet, 25 ölnyi vékony gyeplőt és zsindelet az egyházfi a Városi Tanács költségén vásárolta össze, míg a húsvéti ünnepre 15 font gyertyának való viaszt kaptak. Aztán következett a sekrestye meg a kőpadló kijavítása, majd egy új oltár készítése, kétoldalt almáriumokkal, az úrnapi körmenethez pedig egy asztalos meg esztergályos készített új keresztét, ugyancsak a város költségén.²⁸

²⁶ A közgyűlési jegyzőkönyv nyomán, ugyanott, a 417. lapon.

²⁷ Eddigélé úgy tudtuk (az Erd. org. gyűl. Emlékek V. köt. 72. l. szerint), hogy április 7-én utazott el Erdélyből, amit most *Levelezése* darabjai alapján javítunk ki. Kiadtam 1909—1913 közt a M. Tud. Akadémia Monumentái oklevéltári sorozata 34. és 37. kötetében.

²⁸ Jakab Elek: Kolozsvár története II. köt. 415—6. lapján; az egyházfi számadáskönyvének adatai alapján.

A páterek vallásos élete ekként zavartalanul folyt és lét-
 számukról 1605 elejéről ez a névsorunk maradt reánk, Argenti
 viceprovinciális kormányzata idejéből: Kolozsvárt voltak
 tizen, köztük magyar Káldi György rendes szónokló és gyón-
 tató s egyben „admonitor, pater spiritualis et confessarius
 Collegii”, Paulichicz András mester a grammatica-osztály
 tanára, Némety Jakab mester a kezdőké, Fejérvári Gáspár
 procurator, továbbá Ádámosi György sekrestyés és Kerekes
 András szakács; a gyulafehérvári kollégium vezetője Pápay
 János páter; a váradi rezidenciáé Ladó Bálint páter, magyar
 gyónatató; míg a kassai rezidencia vezetését a tartomány-
 főnökhelyettes Maiorra bízta, akit e végre Carrillo vitt volt
 fel oda Kolozsvárról 1604 elején. A város katolikus lakosai
 kitörő örömmel fogadták a finom modorú tanult atyát, aki
 korábban húsz esztendeig működött Franciaországban is. Am
 örömük nem volt tartós, mivel a sok szenvedéstől megtört
 férfi pár hónap múlva (április 3-án) elhúnyt.²⁹ Most már a
 magyar Káldi Marton atyára maradt a kis misszió ügyei-
 nek vezetése mindaddig, míg ősszel Bocskaynak meghódolt
 a város és a páterek támogatója, Belgioioso Barbiano császári
 főkapitány kevés hadával október 26-án kénytelen volt el-
 hagyni Kassát. Ekkor másnap Káldi is útra kelt³⁰ három társa
 meg két világi pap (Bárdi László és Ugróczi János) kíséreté-
 ben Krakkó felé, ahová 1604 november 3-án értek be, hogy
 onnan tovább menjenek Olmützbe.³¹

E szerény keretek közt működő szervezet iránt Bocskay
 jóindulata abban nyilvánult meg, hogy midőn a gyulafehé-
 rvári reformátusoknak visszaadta a székesegyházi úgynevezett
 „öreg” templomot, egyúttal szigorúan meghagyta, hogy leg-
 alább „az kisebbik templomban az jezsuitáknak békét hagy-
 janak.”³² Nem is volt ott semmi baj s a páterek igen jól érez-
 ték magukat régi templomukban, mely egykor a domonkosoké
 volt és Báthory Kristóf fejedelem síremlékével egyúttal első-
 rangú műemléknek is volt tekinthető; a melléje épített kollé-
 gium

²⁹ Velics László S. J.: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából I.
 füzete (Budapest, 1912) 116. l.

³⁰ Ugyanott, a 117. lapon.

³¹ Wielewicz krakkói házikronikája II. köt. 66. l.

³² Bocskay István Szerencsen kelt, 1605 április 6-i rendeletében:
 kiadatlan gyűjteményemben.

H E

giummal, amely mind a mai napig teljes épségben megvan s most is tanügyi célokat szolgál, míg a templom — sajnos — napjainkban lebontatott,³³ hogy helyet adjon a katolikus főgimnázium díszes épületének, pincéjében az idézett Báthory síremlék töredékeivel, miután azt — 1601 nyarán — a Basta hadában szolgáló szerb Rácz György fékezhetetlen hajdúi szétrombolták, négy gyönyörű evangelista-szobrával, amely egy kiváló holland művész munkája volt.³⁴

A páterek ellen Bocskay csupán a kolozsvári városatyák folytonos nógatására lépett fel, amikor kívánságukra azt kívánta a jezsuiták rektorától, hogy az unitáriusok elvett templomát, iskoláit és minden javait adja vissza. A szigorú rendelet több pontja közt ez volt az első, ami ellen a katolikusok kérvényt adtak be a centumpáterekhez, akik azt 1605 június 21-én tárgyalták s azt a végzést hozták a szavazatok többségével, hogy mivel ez a kérés a város legfőbb kívánsága ellen irányult, arra, hogy az első cikkely ellen mellettük könyörögjenek, lelkiismeretük ellen semmiképpen rá nem mehetnek, sőt akik ez ellen törekedni akarnának is, arra semmi úton senkinek szabadságot nem engedhetnek. Ha pedig ez mégis megtörténne, nem fogják elszenvedni.³⁵ E sehogy sem kielégítő végzés birtokában a páterek magától a fejedelemtől kívántak megnyugtató levelet. Ezt Argenti atyának, mint viceprovinciálisnak — július 16-án — négy szenátor adta át, minthogy ő immár másfél esztendeje újra itt működött.

Bocskay levelét átfutva, Argenti atya kijelentette a küldötteknek, hogy jószágait a jezsuiták a fejedelmektől kapták örökös adományul s így azokat jogosan birtokolják. Erre Káldi atya kíséretében felmentek a városházára, ahol épp közgyűlés folyt s annak színe előtt ünnepélyesen felszólíták a Tanácsot, jelentené ki, mik volnának azok, melyeket a város

³³ Az 1898-ban lebontott templomot (lebontása előtt) Cserni Béla főgimnáziumi tanár lefényképezte s négy képét a Fontes Rerum Trans. V. kötete 37. lapjához mellékelten közöltem emlékezet okáért.

³⁴ Évekig tartó készítésének körülményeit s az István király költésén haladó munka részleteit Varsóban nyomoztam ki és közöltem Báthory István számadáskönyvében; a Fontes Rerum Hungaricarum III. kötetében.

³⁵ A közgyűlési jegyzőkönyv alapján, Jakab: Kolozsvár története II. köt. 443. l.

vissza kívánna? A gyűlés a város nevében kívánta a templomot, iskolát, plébániaházat minden hozzájuk tartozó jószágokkal, örökségekkel s a városi uraknál lévő házakkal együtt. A rektor erre azt felelte, hogy ők a felsoroltak közül hatalmasul semmit sem bírnak, hanem a miök van, azt törvényesen bírják, miután azokat Báthory Zsigmond fejedelem s maga a Városi Tanács bocsátotta kezükbe.³⁶ Erre továbbra is fenntartották, hogy azokat igenis hatalmasul foglalták el, miként azt két jezsuita páter levele is bizonyítja, melyben ők aláírásukkal ismerték el az elvételt. Ezek így lévén, a közgyűlési tagok szavazattöbbséggel határozták el, hogy a jezsuiták „minden okvetetlen” bocsássák vissza a városnak mindkét templomot, a plébániaházból pedig a jövő keddig estvére minden marhástól kiköltözzenek. A kívántakat avval a leltárral tartoznak átadni, amellyel elfoglalták; de a bíró vigyázzon, hogy a páterek sem személyükben, sem marhájukban senkitől meg ne bántódjanak.³⁷

Argenti atya tiltakozása nyomán a nemrég katolikus hitre tért Trauzner Lukács városatyja más hét katolikus társával kivonult a gyűlésről. Ám a városatyák megmaradtak előbbi végzésük mellett, sőt ünnepélyes fogadkozásuk ellenére, a polgárok megrohanták a templomot, s minden felszerelését összetörték, nem kímélve még azt a gyönyörű orgonát sem, melyet az atyák Basta tábornoktól kaptak. Másnap Argenti atya tanúul vevén magához két irántuk mindig jóindulatú katolikus nemes embert: Sarmasági Zsigmondot és Vas Ferencet, felment a városházára s kieszközölte, hogy ügyüket függesszék fel a fejedelem megérkeztéig. De mindössze annyit bírt elérni, hogy a jezsuiták addig kolozsmonostori házukban húzódhassanak meg. Így hagyták el újra az atyák 1605 július 19-én pártfogoltjaiktól kísérvé és híveik sírása közben a várost.

Tanácsadóinak befolyása alatt Bocskay nem nagy jóakaratot tanúsított a jezsuiták iránt, akiket valójában nem is ismert. Híveik buzdítására Argenti atya tehát lépéseket tett sérelmeik orvoslására. Hanem amint ennek a városatyák neszét

³⁶ Argenti atya hivatalos jelentéséből.

³⁷ Az idézett közgyűlési jegyzőkönyvből, Jakab id. műve II. köt.

vették, augusztus 23-i közgyűlésükben kimondták, hogy a bíró nyomoztassa ki, akár eskű alatt is és fenyíttesse meg, akik „a város bevett vallása” ellen törekednek, vigyázva, hogy e praktikájuktól megszűnjenek s azt se titkon, se nyilván ne folytassák, mert a város semmi úton nem szenved, hanem különben is úgy megzabolázzák, hogy mindenkinek például lesznek.³⁸ Közelgett azonban a Lőrinc-napjára hirdetett országgyűlés, amelyen — az eddigi szokás szerint — a jezsuita-rend képviselőjének is széke volt s e jogával élve, azon Argenti atya is megjelent, hogy üdvözlje a fejedelmet s egyben előadja panaszait. A nevezetes gyűlés megkésve, csak szeptember 14-én nyílt meg Medgyesen, nagy fénnel, mint azt a fejedelmválasztás ténye is megkívánta. Ez megtörténvén, ugyancsak régi szokás szerint előbb a vallásügyet tárgyalták meg s annak kapcsán Toroczkai Máté az ariánusok, Tasnádi Mihály pedig a kálvinisták superintendense kíméletlenül kifakadtak a jezsuiták működése ellen.

Erre felszólalt Argenti atya s néhány bevezető szó után bejelentette, hogy elő fogja adni: 1. Milyen joga van a jezsuita-rend Erdélyben? 2. Hogyan viselkedett eddig is és 3. Megcáfolja Toroczkai meg Tasnádi vádjait.

1. Báthory István lengyel király akaratából jöttek a jezsuiták Erdélybe, hogy az ország vezetésére elegendő művelt és tanult férfiú álljon rendelkezésre. Műveletlen országok elvesznek, mint a kormányos nélküli hajó. A király Erdélyben akarta az ifjakat neveltetni, mert külföldi iskolákba küldeni gyermekeit még a gazdagoknak is sokba került. A bölcs király a jezsuitákat tartotta a legalkalmasabb nevelőknek. Vakmerőség volna tehát tőlük az országot megfosztani. A király a nevelőintézeteket alapítványokkal ~~latta el,~~ *gyarapította,* sőt azokat még XIII. Gergely pápa is évi ezer arannyal segítette. Az 1588-ban száműzött jezsuitákat az 1595-ik évi gyulafehérvári országgyűlés visszahívta, mert érezték a jezsuiták hiányát.

2. Erdélyországi tartózkodásunk kiáll minden próbát, mert ősi, recipiált hitünket nem változtattuk, támadóink ellen azonban, igaz, megvédtük. Visszavetettük a bálványimádás vádját, szentjeink tiszteletének jogosságát pedig ki-

³⁸ A város idézett közgyűlési jegyzőkönyvéből Jakab: Kolozsvár története II. köt. 444. l.

fejtettük. Ellenfeleink hiába hivatkoztak Bellarmin bíboros könyvére; nem értették meg hitünk mellett felhozott érveit. S minthogy a szentháromság tanát is védelmeztük, el kellett szenvednünk az ariánusok erőszakos támadását a kolozsvári kollégium feldúlásakor, mely az ő művük volt, de egyben hálátlanság is a jezsuiták ellen, akik a várost az elpusztulás ellen megvédték. Katolikus hitünk volt az oka a gyűlölködésnek. Csak össze kell hasonlítani az ő embereiket, tanításukat, ifjúságukat a miénkkal, mindjárt szembetűnik, ki az oka a békétlenségnek s az ország pusztulásának. Az ellenünk felhozott levelek hamisak és a mesék országába valók.

3. Az előhozott rágalmak könnyen megcáfolhatók. Possevino és Carrillo atyák a fejedelmek parancsából utaztak különféle országos ügyek miatt a fejedelmi udvarokba s nem saját kedvtelésükből. A titokzatos sugdosások megvetendők, miként az is, hogy kínzókamrát állítottunk fel azok számára, akik nem akarnak a katolikus egyházba visszatérni. Láttam valaki ezeket az eszközöket és ugyan kit kínoztunk meg velük, amint ezt itt tegnap prédikátorotok mondá? Hogy pedig a külföldön vetekedve állítják fel kollégiumainkat, annak a vádnak a tévességét igazolja, hogy, mi az országok között békétlenséget szítunk. Méltatlan volna tehát, ha mindezek ellenére a jezsuitáknak Erdélyt el kellene hagyniok.³⁹

Védőbeszédében a páter oly meggyőző érvekkel ellensúlyozta az elhangzott vádakat, hogy egyszerűben véget vetett minden további vitának. A veséig ható, szépen megírt beszéd mély hatást tett a hallgatókra, úgyhogy a jezsuiták ellenfelei meg sem muhkantak. Igazuk győzelmét jelentette, hogy a két vádló superintendens a beszéd elhangzása után egyetlen szót sem bírván felelni, csendesen kivonult a diéta színhelyéről, a rendek pedig korábbi felfogásuktól eltérően úgy határoztak, hogy a páterek továbbra is az országban maradhatnak, bár kolozsvári ügyükről nem esett szó.⁴⁰ Így ezentúl Kolozsmonostoron és Gyulafehérvárt elég tűrhető állapotban éltek s a nemesség meg a nép körében nagy sikereket értek el a hitélet és tanítás

³⁹ A beszéd e velős kivonatát, Argenti atya másik beszédeével együtt ~~Főt-dő~~ Szittay Dénes szívességének köszönhetem.

⁴⁰ A krakkói rendház Historia domusa nyomán, Fontes Rerum Transylvanicarum kiadványom V. köt. 227. l. Argenti atya beszédének egykori kiadását idéztem ugyanott, a 266. lapon.

terén. Nem is volt több baj a páterekkel, akik szerényen meghúzódva folytatták kultúrmunkájukat. Hogy azonban az Erdélyi misszió ügyét intézményesen biztosítsa, a fáradhatatlan Argenti viceprovinciális egy év múlva, 1606 őszén, a fejedelem hívó levelével öt néhány társa kíséretében felkereste Kassán. Bocskay október 23-án igen udvariasan fogadta őket és sajnálatát fejezván ki előttük, hogy latinul nem beszélhet, Káldi Márton atya tolmácsolásával jóindulatáról biztosította a pátereket. Ez a jóindulat abban is megnyilvánult, hogy mivel féltette a szerzeteseket az újhitű polgárok bosszújától, melyet már a múlt évben tapasztalhattak, azt tanácsolta, hogy térjenek vissza Monostorra és megbízottjának átadván vagyonukat, mielőbb hagyják el az országot. Ezt Bocskay 1606 november 11-én rendeletben is meghagyta⁴¹ s mivel arról már előzőleg értesült, Argenti atya egy percet sem késlekedve, még aznap — Szent Márton napján — megható istentisztelet után, amelyen ő latinul, társa meg magyarul prédikált, búcsút mondott társaival híveinek s azok zokogása közben útnak indultak Nagybánya felé, száz puskástól kísérve, akiket a fejedelem megbízottja biztonságuk végett rendelt melléjük. Ezúttal megmaradt holmijukat is magukkal vihették, felesleges könyveiket és kegyszereiket pedig a Székelyföldön működő negyven világi papnak szánták.

Távozniok kellett természetesen — az országgyűlési végzés értelmében — a Váradon működött pátereknek is: Ladó Bálintnak Madarász János és néhány világi pápista pap társaságában, miután a várat Bocskay két esztendei állandó ostrom után végre megadásra bírta oly feltétellel, hogy azt a királyi hadak november 22-ére minden további halogatás nélkül embereinek átadják. De a váradi jezsuiták is éppoly menlevelet kaptak a fejedelemtől, mint a többiek, erősen meghagyván benne mindenkinek amerre járnak, hogy őket mindennel ellássák s elegendő lovat, kocsit, élelmet és kíséret adjanak nekik kivonulásuk alkalmából.⁴²

A földönfutó páterek előbb Homonnán nyugodtak meg egy hétre, a katolikus Drugeth-család vendégszerető kastélyá-

⁴¹ E rendelet még nem került elő, de Szilágyi Ferenc és Fosztó Uzoni István nyomán idézi Jakab Elek, id. II. köt. 444. l.

⁴² Bocskay Kassán kelt 1606 november 6-i rendeletéből, kiadatlan másolata gyűjteményemben.

ban; majd Krakkóba mentek⁴³ s végül karácsony napjára Olmützbe jutottak, ahol nagy szeretettel fogadták őket rendtársaik.

Ismerve Argenti atya apostoli buzgóságát, előrelátható volt, hogy ő az erdélyi viszonyok e szomorú helyzetébe nem fog belenyugodhatni, kivált miután időközben értesültek az atyák Bocskay haláláról, amely ezt a magyar alkotmányért és vallásszabadságért küzdött nagy fejedelmet Kassán, 1606 december 29-én érte.

Ez a váratlan esemény új reménykedéssel töltötte el a volt erdélyi pátereket csendes elvonultságukban; bár még nem tudhatták, miként fog alakulni Erdélyben a helyzet, az ő szempontjukból tekintve.

IV.

Kivonulásukkor az Erdélyi missziónak már csak két tagja maradt az országban, mindkettő neveltjük: P. Ladó Bálint, Csáky Istvánné udvarában, a somlyai várkastélyban meg P. Forró György, aki Fehérvárt vonult meg az új fejedelem, Rákóczy Zsigmond hallgatólagos beleegyezésével. Rákóczy is református volt, de Argenti azt gondolta, hogy mint idősebb, tapasztalt ember, talán engedékenyebb és könnyebben meggyőzhető léssen. Katolikus felesége — Telegdy Borbála nagyaszonny — támogatásában is bízott. Ezért elhatározta, hogy felkeresi és ráveszi, hogy a kiűzött Társaságot ismét fogadják be Erdélybe. Az év elején (1607 január közepén) tehát Prágába ment s ott egy teljes hónapot töltött, tapogatózva, miként lehetne ügyüket megvalósítaniok. Felérve azonban, váratlanul az a meglepetés érte, hogy a közeli libochovicei kastélyában visszavonultan élő Báthory Zsigmond újra visszakívánczik Erdélybe s ebben a dologban kérték a miniszterek Argenti atya közreműködését.

Ennek a feltűnő ügynek Zsigmonddal kapcsolatban két esztendőre visszamenő előzménye az volt, hogy a prágai Titkos Tanács ördögi terve (vagy ötlete) szerint az elvonultságában is állandóan forrongó elméjű nyugtalan embert Bocskay megbuktatására kívánták volt Erdélybe beküldeni.

⁴³ P. Argenti Krakkóban, 1606 december 16-án, rögtön odaérkezések után írt levele nyomán; kötetünkben.

Zsigmond akkor a megbízatást olyan feltételekhez kötötte, amelyek teljesítésétől a miniszterek húzódoztak. Ám félév múlva — Bocskay felkelése sikerének hírére — ismét előkerült a haditerv, melynek részleteiről semmi sem szivárgott ki; még a szemfüles olasz követek emberei révén sem.^{43a} Hanem Bocskay halála után most már Zsigmond állott elő avval a szándékával, hogy Erdélybe visszamenjen s azt visszaszerezze ő Felsége részére. Közbenjáróul Ferreri pápai nunciust kérte fel, aki előadván a fejedelem kívánságát a császárnak, az ugyan gondolóra fogta a dolgot, csakhogy vele szemben testvére, Mátyás főherceg Nyáry Pált (Rákóczy Zsigmond vejét) szemelte ki e nagy terv végrehajtására. A nuncius ezt azonban ellenezte, lévén Nyáry is kálvinista s ezért most Lichtenstein támogatásához folyamodott, avval, hogy legalább katolikusra bízzák Erdély kormányzását, ami biztosítaná az ország nyugalalmát. A befolyásos miniszter helyeselte a nuncius véleményét, kijelentvén, hogy olyan csupán egy ember van: Báthory Zsigmond, annak feltételei azonban — pénzhány miatt — teljesíthetetlenek. Zsigmond ugyan azt javasolta, hogy erdélyi jószágok zálogbavetésével szerezzenek (akár Magyarországon) 200.000 forintot, de hamarosan kiderült, hogy e kölcsönösszeg megszerzése nem megy oly könnyen, mint azt a mindenre kész Zsigmond képzelte.

E tárgyalások folyamán értesülés jött Erdélyből, hogy ott Báthory Zsigmondot majdnem mindenki vissza kívánja s ezért Argenti atyát hirtelen Zsigmondhoz menesztették, hogy buzdításával rávegye a terv megvalósítására.^{43b} Mit végzett vele, nincs nyoma. De most már Sennyei Pongrác és Kornis Gáspár is hívogató levelet küldtek Zsigmondhoz, még pedig ez utóbbinak öccse, Kornis Zsigmond útján, akit Argenti maga részéről is Báthory Zsigmondhoz küldött, mielőtt

^{43a} Ez ügy részleteit méltattam Carrillo levelezése II. kötete Bevezetésének 61. lapján.

^{43b} Giovanni Stefano Ferreri prágai nuncius 1607 január 29-i levele nyomán, melynek végén ezeket olvassuk: Il Padre Argenta Viceprovinciale di Transilvania va oggi in una villa ad abboccarsi co'l Prencipe Bathori, per animarlo a nome di quelli, c'ho detto. Dio prosperi li successi a gloria sua. (A Vatikáni levéltár Borghese II. 155 köt. 252—3. l.)

ő — a páter — ismét Erdélybe indult volna, a Mátyás főhercegtől szerzett ajánlólevéllel, február végén.⁴⁴ Úgy látszik, most is előbb a Drugetheknél járt s talán valamely felső-magyarországi házukban is tartózkodott, mivel csupán május havában ért két társával Krakkóba, Bécsből jöve, ahol kétségtelenül Carrillo provinciálissal is megbeszélte a dolgot. Krakkói rendházukban Argenti atya egy teljes hónapot töltött, lesve, várva az erdélyi híreket s ekkor világi ruhában (mutato habitu) június elején bement Erdélybe, remélve, hogy ott kieszközölheti a páterek visszahívását.⁴⁵

Rákóczy szívesen fogadta a viceprovinciális atyát és jóakarataról biztosította, de megmondta neki nyíltan, hogy az ügyet, fontosságánál fogva, csak a közeledő kolozsvári országgyűlésen lehet és kell majd letárgyalni.

Argenti atya, igaza tudatában, ebbe készséggel beleegyezett s mialatt a rendek előtt elmondandó beszédére készült, a diétára gyülekező katolikus főurakat is igyekezett megnyerni az annyira életbevágó kérdés igazságos elintézésére s arra kivétel nélkül örömet felajánlották támogatásukat.

(ek) Az országgyűlés június 15-én régi szokás szerint a valósi kérdés tárgyalásával nyílt meg ezúttal is. Mikor aztán sor került reá, Argenti atya így kezdé beszédjét: Talán csodálkoztak a rendek váratlan megjelenésén, ám megérthetik, ha meggondolják, hogy az Igazság távoztával hagyta el ő is Erdélyt; de mivel az ismét visszatért, őt követte ő is. Az ő ügye az ország rendeié is lévén, reméli, hogy erről őket meg tudja győzni.

Minden ország boldogságához kettő szükséges: igazságos fejedelem és az igazságot szerető erényes nép. Minden ember

⁴⁴ Erdélybe indulásáról Ferreri nuncius 1607 február 26-i leveléből értesülünk e szavakkal: E se fosse vero, un aviso scritto d'Hungaria che il Cornis et Sennyei, che tengono li Siculi a loro uniti, havessero fatto prigionie il sudetto Sigismondo Rakóczy con doi altri principali, sarebbe tanto miglior la conditione del Prencipe Bathori. Aggiongono che il Cornis mandava Sigismondo suo fratello a dar parte di tutto a Sua Maestà, et a chiamar il Prencipe Bathori... Per il Padre Argenta, che ritorna a quelle parti ho mandato ad animare il Cornis, che è amico mio, a seguitar l'impresa per servizio di Dio. (Ugyanott, a Borghese II. 171. kötetében.)

⁴⁵ Wielewicki id. krakkói házikrónikája II. köt. 242. l.

hajlandó az erényességre, csakhogy erre nevelődni kell. Rendezett országok az ifjúság neveléséről gondoskodtak is. Plátó tanácsát követték: „Azok az országok boldogok, amelyekben él a bölcsesség iránti szeretet.” Így cselekedett Báthory István király is, akinek Erdélybe jövetelüket köszönhetik a jezsuiták. E bölcseségszeretet növelésének volt célja a kolozsvári kollégium alapítása is. Azonkívül az erdélyi katolikusok hitéletének emelését is munkálták, meggyőződve lévén, hogy vallásuk jó és erényes embereket nevel. Nem jobb-e azt az István királyt követni, aki e népet a kereszténység ölébe vezette, mint am azt, akinek népe néhány évvel ezelőtt a kolozsvári kollégiumot lerombolta? Gondoljanak csak vissza a vérrel áztatott brassói csatatérre és belátják, hogy akik Isten templomait lerombolják, büntetését is érzik. Ezért voltak a jezsuiták Erdély barátai, a jezsuiták ellenségei pedig az országnak ellenségei is.

Hasonlítsák össze az iskolákat, a tanítás eredményét, az ifjúságot és meglátják a különbséget. Ha személy szerint tisztelik is talán a jezsuitákat, de összességükben gyűlölik. Ennek vallási oka van. A kolozsvári bíró vádja, hogy a jezsuiták az országokban békétlenséget szítanak, nem állja meg a helyét. Hét hónappal ezelőtt, az erőszaknak engedve, hagyták el a páterek az országot: ez igazságtalanság felidőzőjét már eltávolította az Isten s most az új fejedelem alatt talpra kezd állni az ország; azért jött ő is e fejedelemhez, hogy a jezsuiták előbbi jogait vissza nyerjék. Ha erre nem volna reményük, akkor mindazokat száműzni kellene az országból, akik a jezsuitákkal együttéreznek, tehát az összes katolikusokat.

Nem akarja most a katolikus vallást hosszasan védelmezni, de a jezsuiták *erkölcsi becsületére* bátran hivatkozhatnak. Maga Bocskay és a jezsuiták száműzetésének előidézői igazolhatják ezt. A fejedelmek gyakran akarataik ellenére intézkednek, ám Isten büntetése eléri azokat, akik őket így tettekre kényszerítik. Mindezekre támaszkodva igazságos ítéletet kér úgy a kolozsvári kollégium visszaállításában, mint a katolikusok szabad vallásgyakorlatának kérdésében. Ezt kívánja a rendektől Mátyás főherceg, Magyarország kormányzója is azon levelében, melyet ezennel átad a rendeknek.

A láthatólag meglepődött rendek nyugodtan hallgatták Argenti kitűnően felépített beszédét, amely nemcsak bibliai

és történelmi példákra hivatkozott, hanem lépten-nyomon néhai István király nemes gondolkozását idézte, remélve, hogy az alig húsz éve elhalt Báthory rendelkezését tiszteletben fogják tartani honfitársai. Egyike-másika a katolikus főuraknak fel is szólalt a beszéd elhangzása után a páterek érdekében. De ez már nem sokat segített rajtuk, mert a szabad vallásgyakorlat meghagyása mellett a jezsuitákat a medgyesi határozat értelmében „kiigazították” az országból, kimondván, hogy „az jesuita secta tagjai az ország minden helyéről kimenjenek és soha többé bé ne vétessenek, és senki se jószágában, se házában azféle szerzetőt ne tarthasson.”⁴⁶

Ez a fontos kérdés nagy vitát keltett s habár az atyák még Rudolf császár ajánlólevelét is felmutatták, miután kiderült, hogy azt ők utólag szerezték meg s amellettitokban szállingóztak be újra az országba, a nem-katolikus többség kitiltásukat kívánta. Erre szavazásra bocsáttatván a kérdés, a jezsuiták kisebbségben maradtak. Ekkor a főurak közül Szilvássy Boldizsár, Kornis Zsigmond, Kálnoky János, Bély Kelemen és Trauzner Lukács tiltakozást jelentettek be a végzés ellen. Ám ennek semmi eredménye nem lett s az atyáknak be kellett érniök a fejedelem 1607 június 26-án kiállított bizonyoságlevelével, melyben előrebocsátván, hogy bár neki nem sikerült elérnie, hogy az atyák a nekik a boldog emlékezetű István királytól és erdélyi fejedelemtől adott és alapított korábbi lakhelyükre visszatérjenek, kijelenti, hogy a jezsuita atyák, mint jó és feddhetlen erkölcsű férfiak nem valami bűn miatt, hanem a római katolikus hitűekkel ellenkező hitet vallók kérésére űzettek ki az országból és kényszerítették más helyre költözni.⁴⁷

Miként a jelenvolt Daróczy Ferenc megjegyezte, a rendek nem a belátás alapján ítélték, hanem sietve és tömeges felkiáltással határoztak. Ez levélíróat annyira bántotta, hogy a gyűlés eloszlása után azonnal elutazott, magával vivén (na-

⁴⁶ Az országgyűlési végzések 2. pontja szavaival; az Erd. org. gyűl. Emlékek V. köt. 493. l.

⁴⁷ Mindkét levél szövegét közöltük kötetünk leveles részében. Rákóczy levele (helyes dátumával) megvan Wielewicki krónikája II. köt. 250. lapján is. E második levél fenti magyar kivonata Jakab Elektől való; Kolozsvár története II. köt. 465. l.

gyobb biztonság okáért) Argenti atyát ki Magyarországba.⁴⁸ A katolikus főurak azonban avval szolgáltak elégtételt a távozó Argenti atyának, hogy tizenheten írásban tiltakoztak a súlyos végzés ellen, mely őket egyénileg is sértette és hitvallásuk gyakorlatában is korlátozta.⁴⁹

Rákóczy Zsigmond fejedelem maga sem gondolta, hogy annyira elfajuljon a jezsuiták elleni gyűlölet, mert őszintén és sokat fáradózott a gyűlés megnyitása előtt a rendeknél a Jézus-Társaság befogadása érdekében. Erről Mátyás főherceget, akit személyesen igen jól ismert, külön levélben biztosította is. Később meg avval vigasztalta s enyhíté a végzés súlyát, hogy a katolikus vallás szabad gyakorlatát nem érte sérelem, mivel más szerzetesek nyugodtan folytathatják működésüket az országban, csak éppen jezsuiták nem.⁵⁰

Nagy jelentőségénél fogva, végzésük hozatalának indokait a rendek Mátyás főhercegnek külön is előadták válaszul Prágában, 1607 május 27-én írt levelére, melyet Argenti hozott magával és nyújtott át nekik. De nem hallgatták el, hogy azt a páter mintegy követelésképpen terjeszté eléjük az országgyűlésen. S mivel mind a levélből, mind az ő első, Erdélybe titkosan való bejöveteléből mindenki előtt világossá lett, hogy neki első bennlétekor sem levele, sem követi megbízatása a főhercegtől nem volt, s csak később, midőn különböző helyeken lappangva az országgyűlés ideje közeledett, szerezte meg magának a főherceg levelét, mégis, mihelyt a rendek a fenséges főherceg neve fennforgását értették, köteles tartozó tisztelettel és alázatosan fogadták és a jezsuitát, nem mint a főherceg követét, hanem a maga ügyében elég bőven beszélőt türelemmel hallgatták. Ám ami a rend visszahelyezését illeti, nincs most helye bővebben vizsgálni és

⁴⁸ Kolozsvárt, 1607 június 25-i levelében Daróczy erről így írt: *Decretum de Jesuitarum exterminatione, quam et consecuti sunt, contra reclamationem catholicorum; quoniam in hoc puncto tam calvinistae, quam lutherani, ariani, sabbatistae, athei vehementer consentiunt inter se, et non rationibus, sed tumultuario clamore vicerunt. Patrem Argentam ego meo educam, quò tutius ad suos perveniat.* (Erd. org. gyűl. Emlékek V. köt. 526. l.)

⁴⁹ A krakkói jezsuita rendház krónikája alapján a *Fontes Rerum Transylvanicarum* V. köt. 228—9. l.

⁵⁰ Rákóczy Zsigmond levele Mátyás főherceghez 1607 június 24-ről; az Erd. org. gyűl. Emlékek V. köt. 525. l.

mintegy rámutatni: miért volt a rendek lelke eleitől fogva idegenebb e rendhez, mint a Római egyház más szerzetes rendeihez, mert jobb azt elhallgatni az ő javukért, mintsem törvényesen nyomozódní iránta . . . kivált, hogy a Bécsi békekötés által Magyarországra bebocsáttatásuk sem engedtetett meg, amit számba vevén határozottatott el országos végzéssel, hogy e nyughatatlan rendet az ország békéje érdekében abba be ne bocsássák . . . Kérik tehát a főherceget, ne magyarázza ezt idegenségre s ne vegye engedetlenkedés jelének, sőt a magyar nemzet és sokat szenvedett hazája iránti atyai érzésénél fogva, mellyel azt körül öleli, legyen rajta, hogy a jezsuita rend tartózkodjék azon határok között, ahol őt szeretettel fogadják s ez országba visszatérni ne törekedjék.⁵¹

Argenti atya ekként miután szomorúan tapasztalta, hogy istenes célját nem érhetette el s immár másodszor kell távoznia működése helyéről, búcsút mondott erdélyi híveinek és Daróczy rábeszélésére, de meg józan észére hallgatva, két társával elhagyta Erdélyországot, most már örökre. Mint más-kor is vészterhes időkben, ezúttal is krakkói rendházukban húzódtak meg s onnan indultak július 25-én Ausztriába.⁵²

A prágai rendházban azonban váratlanul pestis ütött ki, amiben meghalt egy jezsuita atya és bele esett maga Argenti is, de megmenekült, míg társai elhagyták a várost. A betegség terjedését sikerült aztán avval megakadályozni, hogy lezárták a Hradsint és kapuját szigorúan őriztették.^{52a}

⁵¹ Az erdélyi és magyarországi részek rendjeinek Kolozsvárt kelt 1607 június 20-i leveléből, az Erd. org. gyűl. Emlékek V. köt. 522—3. l. Jakab Elek fordításában, Kólozsvár története II. köt. 465—6. l. Itt-ott kissé javítva.

⁵² A krakkói rendház krónikája II. köt. 253. l.

^{52a} Ezt Hannibál kápui érsek prágai nuncius 1607 augusztus 27-i e soraiból tudjuk: Con occasione delle cose di Transilvania devo dire a V. S. Illma che il Padre Argenta Gesuita ch'era venuto ultimamente da quelle parti, col quale ho negotiato tutti questi giorni, è caduto infermo di peste, essendo prima morto dell'istesso male un suo compagno; onde gli altri Padri della Compagnia se ne sono fuggiti da Praga. Con tutto ciò per la città non par che il contagio faccia quel progresso che si temeva, se ben il Castello di Sua Maestà sta serrato e si fanno le guardie con molta diligenza. (A Vatikáni levéltár Borghese II. 147. kötetében.)

A jezsuiták tehát rövid 18 esztendő alatt immár negyedszer vették kezökbe a vándorbotot, kísérve olyan átható gyűlölettől, amin nem lehet egyszerűen átsiklanunk avval, hogy így volt ez velök szemben másutt is. Az unitárius *Jakab Elek* meglehetősen találóan foglalta össze népszerűtlenségük okait, midőn ezt írta: Nem a jezsuiták behívása volt káros, de azok idegen nemzetsége, igen hamar támadóvá lett önvédelmi eljárása s a szerzet szelleme; nem az, hogy tanítottak s híveikkel inádkoztak, hanem hogy politikába elegyedtek; nem a katolikus hitelvek terjesztése, de a többi vallások elleni izgatás, azok kisebbitése, tűzzel-vassal irtása s életök ellen törés. Nem abban hibáztak, hogy az ifjú fejedelmet valóságában megerősítették, de hogy bosszúállásra tüzeltek föl s befolyásukkal az ország és nemzet megrontására éltek.⁵³ Amit a székely történetíró ~~ketvenhét~~ ^{harminchét} éve jóformán csak megsejtett, azt jezsuita forrás-kiadványaim meglepő adalékai sokban igazolják. Hiszen az első páterek közt Szántó István megkésétt érkezétségig nem is volt magyar: illet pedig Erdélyben csupán elvétele neveztek ki rektorokul vagy prefektusoknak. A kolozsvári első rektor, a lengyel Wujek Jakab durva modorú, goromba ember volt, aki a gazdasági cselédekkel és jobbágyokkal kegyetlenül bánt, amint hazájában megszokta. Ez oly népszerűtlenné tette, hogy miatta Szántó atya hivatalosan is felszólalt Rómába küldött leveleiben. Meg is lett elégtétele, mert a lengyel rektort visszarendelték hazájába s utódjai mindenestre okultak belőle. Csakhogy Szántó atya arra is többször kérte Aquaviva generálist, hogy Erdélybe kizárólag magyar jezsuitákat küldjön, s ugyanez volt István király többszöri értelme is. A jóakarat nem hiányzott e tekintetben az apostoli buzgóságú derék rendfőnöknél, aki (1615-ben bekövetkezett haláláig) harmincöt hosszú éven át vezette a Jézus-társaság kiterjedt ügyeit.⁵⁴ Ám általános volt még mindig az emberhiány s így alig bírt elegendő magyar atyákat bocsátani az erdélyi misszió rendelkezésére.

Az erdélyi jezsuiták népszerűtlenségének azonban társadalmi és gazdasági oka is volt, ami a polgároknak irigységet,

⁵³ Jakab Elek: Kolozsvár története II. köt. 427. l.

⁵⁴ Működését legújabbban Joseph de *Guibert* jezsuitairó méltatta „Le Généralat de Claude Aquaviva (1581—1615) Sa place dans l'histoire de la spiritualité de la Compagnie de Jésus” című művében; a római *Archivum Historicum Societatis Iesu* X. kötete 50—93. l. Róma, 1941.

sőt ellenszenvet keltett. A fejedelmektől kapott jószágaikon a pátereknek ugyanis olyan mintagazdaságuk folyt, teli gabonás csűrökkel és istállókkal, hogy míg ez — a bő években — büszkeséggel töltötte el a szemlélőket, később, az éhséges esztendőkhöz, mikor, mint láttuk, még a főbíró kérésére sem akart Maior viceprovinciális valami gabonát kölcsönözni a városnak, gyűlöletet ébresztett irántuk a lakókban. Ennek lehetett tulajdonítani azt a szomorú tényt is, hogy a lakókat a két superintendens úgyszólván percek alatt izgatta fel támadásra, a városatyák minden tiltakozása ellenére.⁵⁵ A páterek vallási türelmetlenségét is számos okleveles adat bizonyítja, amit menteni egyáltalán nem, csak sajnálni lehetett még a józanabbul gondolkozó kortársaknak is.

Ezek — egyebektől eltekintve — azt is rossz néven vették a jezsuitáktól, hogy országos dolgokba is bele avatkoztak. Ezt még a prágai írott újsághír is megróttá;⁵⁶ később pedig (az 1605-i medgyesi országgyűlésen) a protestáns rendek maguk is szemükre hányták a jezsuitáknak, úgyhogy Argenti páternek külön kellett vele foglalkoznia elmondott beszédében.

*

Távozásával, Argenti atya testileg, lelkileg elszakadt Erdélytől, melynek politikai viszonyait is annyira megismerte ottlétében tapasztalatból, hogy midőn most a prágai császári udvarba jutott.⁵⁷ Kikérték véleményét az ország jövődjéről nézve. Az öreg Rákóczy Zsigmond ugyanis nem szívesen hordta vállán a fejedelemség terhét, melyet késznek nyilatkozott bármikor átengedni másnak. Csakhogy ez a más Báthory Gábor volt, a katolikus vallásban felnőtt délceg férfi, aki azonban kálvinista nagybátyja (Ecsedi Báthory

⁵⁵ Így olvassuk az 1603 július 7-i jelentésben: *Con lettere del 17 del passato di Transilvania si conferma la perdita di Claudiopoli fatta per la volontaria rendita del popolo, che ha costretto il presidio a partirsi, come si è partito salvo. Onde è stato ricevuto Moise Sicolo et la sua gente. Scrivono anco che il medesimo popolo doppo haver ricevuto Moise, sia andato al Colleggio de' Padri giesuiti et li habbia tutti ammazzati; altri dicono di non, ma si bene, che li la minacciati di morte, se mai più s'ingeriranno in cose di stato. Con le prime nuove s'intende la verità di questo.* (Bibl. Vat. Roma. Urbinate 1071.)

⁵⁶ Caetano Antal capuai érsek, prágai nuncius 1607 augusztus 12-i jelentésében. (Arch. Vat. Roma. Borghese II. 147.)

István országbíró) hatása alatt immár sok mindenben meg-ingott családja hitében, aminek a császári udvar egyáltalán nem örült.⁵⁷

E részletkérdésekkel Argenti atya többé nem igen foglalkozott, mert november végén Rómába indult,⁵⁸ hogy rendje generálisánál jelentkezzék s további utasítását átvegye. Közben — úgy látszik — szülőhelyén, Modenában időzött hosszabb ideig, minthogy 1608 február elején még nem találjuk Rómában.⁵⁹ De mikor odaért, rövid pihenés után azzal lepte meg a generális, hogy mivel Carrillo atya már nagyon belefáradt az Osztrák tartomány kormányzásába, amelyet majdnem nyolc esztendeig vezetett, június közepén őt nevezte ki arra a fontos állásra.⁶⁰ Most maga is teljes tíz esztendeig maradt osztrák provinciális és lelkiismeretes, pontos ügyvitelért meg vallásos ügybuzgóságáért oly nagyra becsülték, hogy midőn a nápolyi származású kiváló Aquaviva Claudio generális (1615 június 30-án) Rómában elhunyt, utódja megválasztásakor 29 szavazatot kapott az általános rendfőnöki méltóságra. Reá azonban tulajdonképen a missziói tevékenység terén volt nagyobb szükség. E tevékenysége folyamán 1612 nyarán visitatorként meglátogatta a krakkói jezsuita rendházat⁶¹ s miután megismerhette annak helyi körülményeit, 1618-ban Lengyelország tartományfőnökévé rendelték Rómában, ahonnan július 7-én érkezett Krakkóba, hivatalának átvételére.⁶² Új méltóságát aztán közel öt esztendőn keresztül viselte és töltötte be nagy ügyszeretettel és odaadással s az is érdeméül írható, hogy utódjává lengyel atyát nevelt és neveztetett ki.⁶³ Ekkor ugyanis — 1623-ban — már öregedni kezdett és fáradtnak érezvén magát, generálisa figyelemből szülőhelye, Modena rendházába rendelte, ahol három

⁵⁷ Ugyanő, 1607 augusztus 20-ról; Caetano jelentésében.

⁵⁸ A nuncius 1607 november 19-i levelével ajánlja Argenti atyát Borghese Pál vatikáni államtitkárnak, ugyanott.

⁵⁹ Borghese államtitkár 1608 február 2-i levelében. (Arch. Vat. Nuntiature diverse tom. 3. p. 125.)

⁶⁰ Intézkedéséről Aquaviva generális 1608 június 13-i levelében értesíté Báthory Zsigmondot. (Arch. S. I. Iesu. Conceptus.)

⁶¹ Wielewicz krónikája III. köt. 71. lapján; 1612 augusztus 2-án érkezett Krakkóba.

⁶² Ugyanott, a 227. lapon.

⁶³ Ez Tyszkiewicz György atya volt. (Ugyanott, a III. köt. 238. l.)

évig működött annak rektoraként, 1626 november 26-án bekövetkezett haláláig.⁶⁴

V.

Argenti János jezsuita atya emlékét nekünk is kegyelettel kell őriznünk, kivált hogy visszavonultságában, visszavisszatérő erdélyi és magyarországi benyomásait és emlékeit papírra vetette s avval történeti tudásunkat becses adalékokkal bővítette. Kisebb-nagyobb műveivel így valósággal történetíróink sorába jutott, oly korról reánk maradt írásokkal, amelyből jóformán megszűntek közvetlen forrásaink. Ami magyar vonatkozást kiadatlan avagy kevés példányban porosodó köteteiben találtunk, azt most bokrba fogva szedtük össze jelen kiadványunkba, rámutatva mindenütt azokra a körülményekre, melyek közt őket írta és jegyzetei alapján megörökítette, mert egyik helyen maga is megjegyzi, hogy rendes naplót vezetett attól a perctől fogva, hogy rendeltetése kapcsán Erdélyországba jutott. Tesszük ezt annyiival szívesebben, mert Argenti atya működésével és műveivel irodalmunkban eddig még senki sem foglalkozott, s egyben hozzá tehetjük — külföldön sem.⁶⁵

Neve és emléke megörökítését kiérdemelte avval is, hogy épp legelső — erdélyi — cikkében önérzetesen mondja: Nem meséket beszél el és talál ki, hanem azt adja elő, amiben része, sőt jelentékeny része volt.⁶⁶

Erdélyről szóló I. írásában, Argenti az ország hitéletét vázolja Báthory Istvántól az utolsó Báthory, Gáboron át Bethlen Gábor uralkodásáig, sok apró, eddig ismeretlen adalékkal és meglátással. Ilyen például az, hogy ámbár Báthory Gábor katolikus hitben született és neveltetett, elébb nagybátyja, Báthory András bíboros, majd a jezsuita atyák által, lassanként a kálvinisták felé fordult s oly türelmetlenné vált, hogy — írónk megjegyzése szerint — nem a jezsuiták, hanem

⁶⁴ Sommervogel id. jezsuita könyvészete I. köt. 536. l.

⁶⁵ Mindössze magam írtam róla, közölvén jelen tanulmányunk vázlatát a P. Gyenis András S. J. szerkesztésében 1941-ben megjelent *Száz jezsuita arcél* I. kötete 498—514. lapján.

⁶⁶ Ld. szövegét kötetünk 1. lapja alján.

maga a katolikus vallás ellen indított háborút, elnyomva a katolikus nemeseket és üldözve a papokat, ahol csak lehetett. A közállapotokat is figyelemmel kísérve, Argenti leírja az erdélyi (1603-i) rettenetes éhínséget, megörökítvén Sarmasági Zsigmond megbízható előadása nyomán azt a borzasztó esetet is, hogy egy 8—9 éves gyermek éhségtől elhalt édesanyja testét rágt a kutyákkal együtt, hogy valahogy éhségét csillapítsa. Felsorolt példáiból írónk megállapítja, hogy Erdélyből a jezsuitákat mindig hitökért üzték ki, erőszakhoz folyamodva, a jog és becsület letiprásával elnyomva az ártatlankokat. A nevezetes iratot Argenti „De rebus Societatis Iesu in regno Poloniae” című műve 219—234. lapján találjuk. A Krakkóban, 1620-ban megjelent. és III. Zsigmond királynak ajánlott ritka műnek mindössze két hazai példányát ismerjük.

Szerzőnk II. irata Magyarország helyzetéről szól, rámutatva arra az eddig teljesen ismeretlen meglepő tényre, hogy Bocskay István, támadása kezdetén egy kis könyvet adott ki s abban sorolta elő felkelése indokait. Gondolataiba elmerülve, nem idegenek fölött akart uralkodni, írja benne. A császár ugyanis hatalmasabb volt, a magyarok pedig gyöngébbek. Nem is bírta volna őket nyílt csatamezőn legyőzni s mégis egy ágyúlövessel elérte azt, hogy a császárnak és a magyarságnak erejét meggyőzte avval, hogy egy könyvecskét tett közzé. Ebben úgy fejezte ki magát Bocskay, mintha bizalmas embere lenne VIII. Kelemen pápának, Rudolf császárral egyetemben és a többi keresztény fejedelmekkel szövetségben. Vagyis azt akarták, hogy az összes eretnekeket elpusztítsák és a katolikus Egyház hatalmát kiterjesszék. Ki is jelenté benne, hogy a katolikusok sötétségéből az evangélikusok világosságába való juttatásra van hivatva. Az is benne volt a kis könyvben, hogy Magyarországon a császár a kincstárt saját javaival, a pápa meg búcsúkkal és búcsújárásokkal gazdagítja. Ehhez még azt a magyarázatot is csatolta, hogy a császár az evangélikusok vagyonából fedezi az ő javait. Ezért küldte Belgioioso generálist Kassára, hogy a háborút megindítsa. A katolikusok felkelésének megfékezésére kelt fel tehát Bocskay s így alkalma nyílt arra, hogy őket meg-

előzve, az egyházi javakat lefoglalják, hitüket terjesszék és a többi népeknek és nemzetnek példájukkal előljárjanak.⁶⁷

E vázlatosan ismertetett hazai nyomtatványról nincs más tudomásunk, mert az egyetlen példányban sem maradt reánk, hogy a magyar vallásszabadságért és alkotmányért küzdő fejedelem hivatkozott nyilatkozatáról meggyőződhetnénk. Így csupán az Argenti írásában található adatokkal foglalkozhatunk, megrostálva azokat egyéb források világánál.

Ismeretes, hogy mikor a felkelőktől körülvett Kassa városa meghódolt Bocskaynak (1604 október utolsó hetében) pénz-szomjas hajdúi megrohanták Mikáczy Miklós váradi püspök, a gyűlölt kamarai elnök házáat és miután azt kifosztották, őt magát is magukkal vitték a már fogva lévő Zalatnaky György pécsi püspökkel Bocskay elé. A fejedelem biztonságuk érdekében mindkettőt Kereki várába küldte s ott tartotta tisztes fogságban, mint valami túszoikat.⁶⁸ E nyilvánvaló jóindulatát elhallgatva, a katolikusok világgá bocsátották, hogy őket a katonák kínozták, gyötörték. Így jelentette ezt meg néhány főpap is a pápának,⁶⁹ holott akkor ők már szabadok is voltak. Erről Bocskay sietett a lengyel királyt értesíteni, abból az alkalomból, hogy levele alapján a pécsi püspököt szabadon engedte⁷⁰ s arról már igazán nem tehetett, hogy midőn az Krakóba sietett, megköszönni a királynak közbenjárását, hirtelen beteg lett és meghalt. Persze fennmarad még Ujlaky Lajos veszprémi püspök erőszakos halála körülményeinek tisztázása. De azokról még a káptalantól sem nyerhettem kellő felvilágosítást, s így mai napig sem bírjuk megállapítani, mennyiben fedik az igazságot azok az adatok, melyeket megöletéséről ugyancsak a főpapok idézett levelében olvashatunk.⁷¹

⁶⁷ Szittyay Dénes fordításában.

⁶⁸ Szamosközy adaléka; munkái IV. köt. 308. l.

⁶⁹ Forgách Ferenc nyitrai püspök öt főpaptársával Bécsben, 1606 február 20-án írt levelükben; a Magyar org. gyűl. Emlékek XII. köt. 37. l.

⁷⁰ Bocskay levele III. Zsigmond királyhoz Kassáról, 1606 január 5-én, a Történelmi Tár 1882. évf. 11—12. l.

⁷¹ Hogy a két első püspökkel fogságukban jól bántak, azt már Károlyi Árpád megállapította, a Magyar org. gyűl. Emlékek. XI. köt. 647—8. lapján; nem mellőzvénn annak a jogsérelemnek a tárgyalását, mely őket püspöki méltóságukban elfogatásuk által érte.

Miként a Forgách Ferenc esztergomi prímás krakkói látogatásával kapcsolatban megjegyezte, ezt a művét Argenti atya 1615 első napjaiban írta s vette be aztán krakkói kötetébe.

Kötetünk III. fejezetébe azokat a magyar adalékokat soroztuk be, melyeket Argenti Erdély történetéről szóló kiadatlan kéziratából írogattunk ki Rómában. A 4-rétű (16 × 21 cm. nagyság) 80 levélnyi latin kézirat teljes címe: De Societate Iesu in Transylvania ab anno 1603 ad annum 1607. Ad R^{dum} in Christo P. N. Claudium Aquavivam Praepositum Generalem Ioannes Argentus eiusdem Societatis; a kézirat borítékául szolgáló külső lapján rövidített alcímmel: Historia Transilvaniae. E becses kéziratra néhai Schönherr Gyula akadt reá a jezsuiták egykori épületében, a Collegio Romano ódon falai közt működő olasz Nemzeti Könyvtár (Biblioteca Nazionale Centrale Vittorio Emanuele) kézirat-tárában, ahol a Fondo Gesuitico 3708/1579 száma alatt őrzik és ismertette röviden három év múlva, 1893-ban e szavakkal: Erdély belállapota felől a Basta kormányzóságának végéről és Bocskay korából rendkívül becses följegyzéseket tartalmaz Argenti János jezsuita páternek *Historia Transilvaniae* című munkája. Ez az erdélyi jezsuiták történetének keretén belül krónikaszerű feljegyzésekben adja e mozgalmas évek történetét; az 1603-ik évvel kezdődik, és mintegy hivatalos jelentés akar lenni Aquaviva atyához, a jezsuita rend főnökéhez, s teljes szövegében tartalmazza Argenti páternek, az 1605 szeptember 4-i medgyesi és 1607 június 15-i kolozsvári országgyűlésen a jezsuiták érdekében tartott beszédeit, továbbá a gyulafehérvári kollégium s a székelyföldi és fogarasi missziók leírását.⁷² Érdekes, hogy a kézirat e címe a jezsuiták könyvészetébe csak jóval később jutott,⁷³ megfélekedve róla a nagy mű A-betűs I. kötete szerkesztésekor.

⁷² Décsényi Gyula álneven, Olaszországi történelmi kutatások című cikkében a Századok 1893. évf. 128. l. Itt azonban helyre kell igazítanunk azt az elírását, hogy Maior Péter 1607-ben igyekezett Rómából Bécsen át Erdély felé, mivel ekkor immár három esztendeje nem élt. (Megvan különlenyomatban is.)

⁷³ A Sommervogel-féle pompás kiadvány VIII. kötete 1686-ik hasábjára.

Jelentősége sokkal nagyobb annál, amit e futólagos ismertetése nyújt. Ezért magam húsz év múlva (1913 május havában) alaposabban átnéztem és elhatároztam szószerinti kiadását. Történt azonban, hogy midőn a ritkaságszámba menő „*Annuae Litterae Societatis Iesu*” sorozat köteteinek erdélyi vonatkozásait másolgattam s azokat aztán önálló kötetben is kiadtam,⁷⁴ arra a szomorú tapasztalatra jutottam, hogy e becses kiadvány 1603—1607 közti éveinek erdélyi része Argenti e kéziratából van szószerint átvéve, egyes kisebb-nagyobb kihagyásokkal, melyeket a rend generálisa célszerűnek gondolt kihagyni. Így állván a dolog, most tehát csupán e *kihagyott részeket* közöljük belőle, pontosan megjelölve minden darabnál hová tartoznak, illetve Fontes-kötetünk mely lapjának mely sora után olvasandók folytatólagosan, hogy megkapjuk a szerző hű szövegét, amint ő azt eredetileg írta és rendezte sajtó alá. Ez annakidején kihagyott s most előkerült történelmi adalékok természetesen így is sok újat nyujtanak Erdély köz- és művelődéstörténetéről; épp azokból a rendkívül mozgalmas évekből, melyekről hazai forrásaink annyira hézagosak.

Szerzőnk IV. szám alatti műve a medgyesi 1605-i őszi országgyűlésen elmondott híres beszéde, a „*Defensio Societatis Iesu*” pontos kritikai szövege. Ebben el van mondva egyúttal e viharos diéta lefolyása is, ami azért fontos, mert ez országgyűlés végzései *mai napig sem kerültek elő* s azokról alig tudunk valamit.⁷⁵ Fontosságának tudatában maga Argenti e művét egy címlap nélküli 12-rétű lapszámozatlan 24 levélnyi nyomtatványban adta ki, nyilván barátai számára,⁷⁶ akik arra, még nem katolikusok is, buzdították (miként 1606

⁷⁴ A Fontes Rerum Transylvanicarum 1921-ben megjelent V. kötetében, Bárány József Aurél jelenleg kassai kanonok költségén.

⁷⁵ Szilágyi Sándor megjegyzése, az Erd. org. gyűl. Emlékek V. köt. 307. l.

⁷⁶ Egyetlen példánya a pannonhalmi főapátsági központi könyvtárban; leírta Szabó Károly, a Régi Magyar Könyvtár II. köt. 326. száma alatt s azt kolozsvári nyomtatványnak véli. Idézi Jakab Elek: Kolozsvár története II. köt. 462. lapján, de nem használta. A kis nyomtatványt unikumnak tartom, mert sehol, külföldön sem láttam.

december 16-i krakkói levelében írja) s minden valószínűség szerint Kolozsvárt nyomtatva. De később bevette 1615-ben Krakkóban megjelent, már idézett kötetébe, valamint annak 1620-i kiadásába is. Mindhárom kiadást gondosan összevetettem eredeti kéziratával, miután belőlük itt-ott egész sorok kimaradtak; nem is szólva elég nagyszámú javításra szorult sajtóhibáikról.

Még élénkebb érdeklődést keltett Argenti atya V. szám alatti másik beszéde, a kolozsvári 1607-i országgyűlésen elmondott hatásos oratioja, melyben meggyőző érvek alapján követelte a korábban kiűzött jezsuita-rend visszaállítását. Ez az előbbi kis nyomtatvány folytatásaként jelent meg, de szerzője szintén lenyomatta krakkói kötete mindkét kiadásában. Római kéziratában azonban még több az olyan rész, amely a három kiadásban kimaradt, részint óvatosságból kihagyva, részint elégtelen javítás következtében. Viszont, a beszéd vége felé találtunk egy három nyomtatott oldalnyi olyan részt is, amely meg a beszéd kéziratában hiányzik, tehát annak nyomdába adásakor keletkezett. Az eltéréseket jegyzetben idézem a beszéd szövegének megfelelő helyein s így annak mostani kiadása minden tudományos kíváncsúnak megfelel.

Ismertetett beszédeit és leírásait Argenti atya krakkói elvonultsága szabad óráiban bővítette és rendezte sajtó alá, hogy azok tartalmáról mások is tudomást szerezhessenek. Fő becsük, hogy amit bennök előadott, azt *közöletlen tapasztalatból élő tanúként* sorolta fel s ezt róluk házi krónikájában a vendéglátó lengyel kollégium is dicsérő szavakkal örököltette meg.⁷⁷

Kötetünk VI. fejezetében Argenti atya levelezését állítottuk össze, kellő felvilágosító jegyzetek és megjegyzések kíséretében. Ez az 1603—23 közti időszakból 50 levelet és választ

⁷⁷ Argenti műveinek „De rebus Societatis in regno Poloniae” 1620-ban Krakkóban megjelent új (immár III.) kiadásáról emlékezvén a krónika atya így írt: Vir iste erat rerum Hungaricarum et Transylvanicarum peritissimus et oculatus, testis eorum, quae ibi fiebant. (Wielewicki id. krónikája II. köt. 69. l.)

mutat fel: magában véve nem nagy szám, de összegyűjtése így is rendkívüli nehézséggel járt.

Ami levele Argenti atyának a rendi levéltárban fellelhető volt, annak fénynyomatmásolatát *Teschitel* József atya levéltáros lekötő szívésségéből kaptam meg; viszont Aquaviva generális 1609—12 közti válaszai fogalmazványainak olykor nehezen betűzhető szövegét Főt-dő Szittyay Dénes egyháztörténetíró gyűjteményéből közölhettem.

E levelek közül köztörténeti fontosságú mindjárt Argenti 1603-i nagy jelentése, melyben hiteles alakban elmondja a kolozsvári kollégium megtámadása és elpusztítása részleteit; kiegészítve azokat egyidejűleg írt olasz levele adalékaival. Forrásjellegű Argenti második meneküléséből 1606 végén írt három krakkói jelentése is. Ezek ismeretlen adatait már ismertettük tevékenységének méltatása folyamán. A további levelekben találunk azonban olyanokat is, melyek nem voltak beilleszthetők kötetünk bevezető részébe. Ilyen például az a felette érdekes adalék, hogy 1611 nyarán felkarolta a magyar bibliafordítás ügyét, javaslatot téve generálisának, hogy Káldi György atya fordítása mielőbb kiadassék. Erre azt az utasítást kapta, hogy erről Forgách Ferenc esztergomi érsek tegyen előterjesztést a pápának, illetve Bellarmin Róbert bíborosnak. Miután ez megtörtént, a generális javaslatára a fordítás befejezésének nehéz munkáját Pázmány Péter, Káldi Márton, Nagy János és Rumer Gergely atyák vállalták magukra. Ennek dacára az lassan haladt előre, megjelenése pedig annyira kitolódott, hogy újabb átdolgozás után a biblia csupán 1626-ban jelenhetett meg Bécsben nyomtatva, a kálvinista Bethlen Gábor, továbbá Pázmány s a pozsonyi Magyar kamara anyagi támogatásával. A várva-várt munkát Pázmány esztergomi érsek engedélyezte s így vált az a katolikus egyház hiteles Szentírásává;⁷⁸ minthogy a reformátusok Károli Gáspár által fordított vizsolyi bibliája immár 1590 óta állt a hívek használatára, megelőzvéen vele a katolikusokét egy teljes emberöltővel.⁷⁹

⁷⁸ A Ványi-féle Magyar Irodalmi Lexikon 420 l.

⁷⁹ Ugyanott, a 429. lapon.

/a Ettől kezdve teljes tíz esztendeig semmi levelét nem ismerjük Argenti atyának, mert osztrák tartományfőnöki állásában érintkezett ugyan alkalmilag magyarokkal, de kulturális intézményeinkre már alig volt befolyása. Még kevésbé lehetett Krakkóban, ahol később mint lengyel provinciális működött. Annál kellemesebb volt meglepetésem, midőn kutatásaimban ráakadtam 1623 őszén a nagyszombati jezsuita kollégium rektorához, Ferenczffi Pál atyához intézett remekbe írt gyönyörű latin levelére, amely levélgyűjteményünket írójához méltóan befejezi s őt egyben mint kitűnő pedagógust, széleslátókörű, atyai szívű, tapasztalt egyházi férfit és ügyvivőt mutatja be, midőn testvéri szeretettől áthatott iratában tanácsokat ad fiatalabb társának, milyennek kell lennie egy mintaszerű szerzetesnek, ha hivatásának krisztusi odaadással akar megfelelni.

Kötetünk *függelékéül* azokat a hivatalos jegyzőkönyveket és leltárakat közöljük, melyek az 1603-i rombolás után Kolozsvár város Tanácsa rendeletéből készültek s mint ritka művelődés- és nyelvtörténeti emlékek elsőrendű fontosságúak. Kiválóan fontos a város házzal bíró lakóinak tizedek szerinti összeírása, amely Kolozsvár 1603-i népességének pompás hivatalos jegyzékét adja. Teli van tősgyökeres szép magyar nevekkal, köztük az illetők iparát mutató sok mesterség-névvel. Elégé tarkázott azonban még mindig német nevekkal, melyek a város szász telepeseire utalnak; de román egyetlenegy sem lakott még a városban, hacsak nem vesszük annak azt, aki Oláh János néven van a jegyzékbe felvéve.

Kolozsvár városának ekkoriban az alábbi kerületei voltak: a *belváros* (rapular) 6 tizedre osztva, az *óvár* 14 tizeddel, a *hosszú-utcai* 14 tizeddel, a *közép-utcai* 16 tizeddel és a *farkas-utcai* 12 tizeddel. Mindegyik tized élén egy-egy megbízható polgár állott, aki a tizede területén történő dolgokról a Városi tanácsnak tartozott jelentéssel és baj esetén, az elég gyakori tüzesetekben segítségére állott az oltást végző kerületi lakósoknak. Ezek a bízalmi férfiak saját házukban élő módosabb polgárok voltak, neveikből ítélve tisztas, becsült mesteremberek, akik évenként váltakozva viselték

tisztjüket, amiért — igen valószínűen — valamelyes ajándék is járt nekik a tisztújítás alkalmával.

A hivatalos jegyzőkönyvünkben előforduló polgárok neve gyakran előfordul Kolozsvár írott története lapjain, de érdekes megjegyezni, hogy például az aranymíves-céh 1585-i jegyzékében felsorolt mesterek majdnem kizárólag magyarok, kiknek az aranymívesség kedvelt foglalkozása volt.^{70a}

Nyelvtörténeti jellegük hű megőrzésével *betűhív* módon — s amennyire azt nyomdai jelekkel lehetséges volt — paleografikus hívséggel adtuk ki e becses jegyzékeket, habár jól tudjuk, hogy használatukat és folyékony olvashatóságukat ez a közlési módszer szerfelett megnehezíti. Ide soroztuk egyúttal Argenti atya 1606-i gazdaságtörténeti feljegyzését is, mely a páterek fejezársi szöveiről tájékoztat.

Álljon itt végül — a teljesség kedvéért — az is, hogy lengyel—magyar vonatkozású műve után egy évre adta ki Argenti atya (Kölnben, 1616-ban) „Apologeticus pro Societate Iesu, in quo pleraeqe omnes calumniae, quae in hanc Societatem a variis ... coniici solent, breviter ac dilucide refelluntur“ című felette ritka védőiratát, amely nevét a vitairadalomban is megörökítette.⁸⁰ Az értékes munkának oly visszhangja támadt, hogy ugyanazon évben Ingolstadtban is megjelent,⁸¹ harmadik kiadása pedig az az 1620-ban Krakkóban nyomtatott, amelyet fentebb már ismertettünk. A munka mindhárom kiadása egyben kiváló Hungaricum, mert mindegyikben benne van Erdélyről szóló fejezete,⁸² mellyel jelen kiadványunk kezdődik.

VI.

A fentiekben bemutatott Argenti páter csupán egyik tevékeny tagja volt annak a tanult, előkelő szellemi gárdá-

^{70a} Közölve Jakab Elek: Kolozsvár története II. köt. 313—5. l.

⁸⁰ Egyetlen (pontatlan) említése *Stoeger* Joannes Nemopucenus atya „Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Iesu ab ejus origine ad nostrae usque tempora“ c. műve (Viennae-Ratisbonae 1856) 15. l.

⁸¹ Mindkét kiadást használtam a római Nemzeti könyvtárban.

⁸² Ez a *De Transylvania* című fejezete az I. kiadás 91—100-ik, a II-ik kiadás 166—178-ik s a III. kiadás 219—234. lapján olvasható.

nak, melynek munkásai az erdélyi jezsuiták működésének első szakaszában, a *Báthoryak korában*, gyakran életüket is kockáztatva a hitterjesztés, térítés, tiszta erkölcs és jellemfejlesztés terén tevékenykedtek Erdélyországban. De mellettük természetesen kiváló magyar rendtársak is szorgoskodtak, mint például Szántó István, majd neveltjeik.

Ez a munka a sikeres indulás után, Carrillo tíz esztendőös erdélyi működése alatt érte el tetőpontját. Távozásával, a háborús, zavaros politikai viszonyok közt azonban hirtelen megtorpant. Hisz az *akadémiai jelleggel* megnyílt kolozsvári főiskola nem végzett doktori avatást, habár arra jogosítva volt is. Alapítója, a bölcse Báthory István ugyanis olyan intézetet kívánt életre hívni, amilyenek egykor ő maga is tanult a páduai egyetemen és amelyet gyönyörű alapítólevelének ellenjegyzője, a tanult Berzeviczy Márton Párizsban látott.⁸³ Ezt sajnos a mostoha idők nem engedték meg, még István király halála után sem; legalább is nincs semmi nyoma, talán azért is, mert a Báthory-egyetem anyakönyvei az 1603-i dúlás alkalmával elpusztultak. Ez pótolhatatlan vesztesége a magyar művelődéstörténelemnek. Dacára ennek, a páterek jelentéseiből és Possevino Antal atya írásából az intézet

⁸³ A Vilnán, 1581 május 12-én kelt gyönyörű alapítólevel e része így hangzik: Ut vero isti Collegio a nobis, ut supra dictum est, instituto, ne ad iura, ornamenta, praeeminentias, ad consuetudinem reliquarum in orbe Christiano Academicarum desit, ex Regia nostra singulari gratia, vigore praesentium statuimus et decernimus, ut qui in humanioribus litteris hebraeis, graecis et latinis cum laude versatus fuerit, et postea ad alterutrius facultatum sive Theologiae, sive Philosophiae fastigium, argumentis prius doctrinae suae editis iudicio Collegii pervenire voluerit, ad gradus et Baccalaureatus, et Magisterii, et Doctoratus promoveri possit. Quae quidem promotio tantum dein iuris, dignitatis, praeeminentiae ornamenti habeat, quantum istiusmodi promotiones in Italiae, Galliae, Hispaniae et Germaniae Academicis de iure et consuetudine haberi solent et possunt. Kaprinai: Hungaria Diplomatica tom. I. Vindobonae, 1768 p. 44. (Pontosabb kiadása a Fontes Rerum Trans. I. köt. 49. sz. a.)

lantervét és tanárainak pedagógiai és tanítási módszerét pontosan ismerjük. Ezekből elég alaposan megrajzolhatjuk a kitűnő iskola fejlődését, kivált, hogy azt nem-katolikus ifjak is haszonnal látogatták. Számon tarthatjuk nemes származású tanulóit is. Ezek közt érdekes megállapítani Mihály vajda Petrásku nevű fiát, aki a jezsuiták vezetése alatt oly alaposan megtanult latinul, hogy haláláig úgy írt⁸⁴ idegeneknek és levelei élvezettel olvashatók. Ez azért nevezetes dolog, mert hazájában — Havasalföldében — nem lett volna kitől megszereznie diákos műveltségét.

Mindez azonban s általában az erdélyi jezsuiták másirányú társadalmi munkássága *nem általánosan* ismert. Ennek fő oka, hogy azt feltűntető forrásmunkám két kötete csupán 1588 végéig halad és folytatása (1589-től 1613-ig) a történettudomány nagy kárára még kiadatlan hever gyűjteményemben s benne Báthory Zsigmond levelezése a Rend főnökével, Aquaviva Claudioval s a Szentszékkal. Sajnálatos ez azért is, mert munkám egyszerre fényes világosságot derítene arra a küzdelemre, melyet ez az alapjában véve *ma sem ismert* fejedelem a hit érdekében éveken át kifejtett s egyben arra a tényre is, hogy habár Báthory Gábor, „az utolsó Báthory“ katolikusnak született és neveltetett, annyira közönyös maradt hit dolgában, hogy semmit sem tett vallásáért, sőt (egész felesleges módon) elvette a kolozsvári óvári középkori templomot a katolikusoktól, később meg, az 1612-i szebeni tavaszi országgyűlésen, száműzette Csíki István püspököt és Koppáni Mátyás fejérvári diakonust, sok katolikus főúrral együtt, akik neki sérelmeik miatt nem hódoltak meg.⁸⁵

Annál buzgóbban fáradoztak a hit ügyében azok az atyák, akik a jezsuiták 1607-i kitiltása után is az országban maradtak és világi papi ruhában működtek: Forró György, Nagy János, Ladó Bálint, Kőrösy Ferenc, a biblia-fordító Káldi György és Bányay Sámuel, örök dicsőségei a Társaság erdélyi munkásainak seregében.

⁸⁴ Ezek közül 43 levelét fedeztem fel az 1602—26 közti időből s adtam ki magyar-román oklevéltáram, a Documente VII—IX. kötetében; București, 1934—1937.

⁸⁵ Részletesen felsorolva az Erdélyi országgyűlési emlékek VI. kötete 223—4. l.

Kiadatlan gyűjteményem s mellette Carrillo atya levelezésének nemrég megjelent befejező kötete⁸⁶ lesz hivatva valójában megismertetni e buzgó jezsuita páterek önfeláldozó, áldásos munkáját, abban a szomorú, harcias korban, amely Pázmány Péter nagyobb arányú működését közvetlenül megelőzte.

Addig is örvendjünk mostani kötetünk gazdag és értékes új forrásanyagának. Megjelenését két akadémiai bírálóm: dr. Huszti József bizottsági előadó és dr. Gáldi László referens ügyszeretetének köszönhetem, akik értékét felismerték és jóindulatú megjegyzéseikkel hozzájárultak ahhoz, hogy illő köntösben és kiállításban válják a történettudomány és az általános irodalom hasznára.

Pécs, 1944. október 15-én.

Dr. Veress Endre

⁸⁶ Ez 1943 tavaszán jelent meg Carrillo levelezése I. kötetének kiadás-
készítéseképpen, ugyancsak a M. Tud. Akadémia Monumentái oklevél-
tári sorozata 41-ik testes köteteként.

I.

DE TRANSYLVANIA.

Ad Transylvaniam venio, quae saepius nobis obiici solet: /_n
nullibi enim in Europa contra Societatem frequentiores exci-
tatae sunt tragoediae, quam in hac provincia dissensionum
et quod inde sequitur calamitatum feracissima. Avertat Deus,
ut regnum Poloniae, quod florentissimum opto, unquam Tran-
sylvanica lue corripiatur, Ecclesiasticum ordinem invadat,
religionem catholicam premat, ab ovili Christi, non canes so-
lem, sed et pastores amoveat, et quod pejus est in exilium
pellat; uti in Transylvania tragicè factum esse constat. Nam
dum vel Stephanus rex, vel ejus frater Christophorus, vel
Christophori filius Sigismundus, ac Andreas nepos Cardina-
lis, et denique Majestas Caesarea, Principes catholici, ad Tran-
sylvaniae clavum sederunt, floruit religio; floruit Ecclesia,
floruit regnum; floruit et Societas nostra doctrinae laude,
nobilium institutione, populi observantia, principum gratia,
innocentiae existimatione. Ac cum ex Ariti, Calvinii, Lutheri,
Helvetiorum schola prodierunt, qui rem publicam guberna-
rent, uti Sigismundi tutores, Moyses, Bochkay, Rákóczy,
Gabrieles,¹ statim ordo ecclesiasticos opprimi, religio exulare,
Societas solum vertere, populus affligi, regnum vastari coe-
perunt: ut Societatis causa cum religionis libertate, ordinis
ecclesiastici incolumitate, populi salute, regni felicitate con-
junctissima videretur. Non fabulas narro, non falca fingo,
ea quibus interfui, et quorum pars non minima fui, expono.

Christophoro principe, Stephanoque rege mortuis,² Sigis-
mundus Bathoreus successit,³ qui cum ob immaturam aetatem
regendae provinciae impar esset, magistratus, qui regeret, totus

¹ Vagyis Báthory Gábor és utána Bethlen Gábor.

² Báthory Kristóf fejedelem meghalt 1581 május 27-én, István király
meg Grodno várában 1586 december 12-én.

³ Megválasztva 1581 május 1-én, még apja életében.

haereticus constitutus fuit,⁴ qui cum postea gubernationem Sigismundo, qui vix pueritiam excesserat, resignare deberet, id non prius fecit, quam ut regnos Societas pelleretur consentiret;⁵ consensit ille quidem aegre, consensit tamen, sed memor avitae pietatis et commendationis tum patru regis, tum principis patris statim atque, se in regno pedem fixum habere sensit, Societatem ad antiquas sedes revocavit, novisque censibus ac ornamentis auxit, ordini etiam ecclesiastico splendorem restituit;⁶ qui vero Sigismundum, ut Societatem dimitteret, coegerunt, male perierunt, nam primarius illico interiit,⁷ secundarius caput amisit,⁸ et plerique misere vitam finierunt. Sed ecce dum omnia feliciter suum cursum tenent, politicae turbae intercedunt, iterum opprimitur religio. Nam postquam Sigismundus Transylvaniam Caesari resignasset,⁹ et Michael Vajvoda occupata Transylvania¹⁰ a Georgio Basta Caesaris generali primum profligatus,¹¹ deinde interfectus fuisset; contra Caesarem Transylvani insurrexerunt, cumque ipso de regno certarunt, religionem autem pessum dederunt.

⁴ István király ajánlatára a Gálffy János alatt működő fejérvári szenátus, majd (1583 március 6-a óta) az Erdélyi hármastanács és utána Gyczy János kormányzó.

⁵ A jezsuiták kiűzése az 1588 karácsonykor tartott medgyesi országgyűlésen mondatott ki és iktatott törvénybe.

⁶ Az 1595-i tavaszi fejérvári országgyűlés határozatából, töröltetvén az előbbi kitiltó végzés.

⁷ Gyczy János pár nappal a jezsuiták kiűzése után, 1589 január 1-én halt meg. (Szamosközy feljegyzése; munkái IV. köt. 22. l.)

⁸ Gálffy János 1592 őszén elfogatván, Huszt várába vitetett s ott 1593 március 8-án vették fejét, egy órával Báthory Zsigmond kegyelemlévelének megérkezése előtt. (Gyulafi Lestár följegyzései I. köt. 27. l.)

⁹ Báthory Zsigmond Erdélyt Rudolf császárnak 1598 tavaszán engedte át, de az év nyarán váratlanul hazatért a nyomorúságos Oppeln várából és újra uralkodott 1599 márciusáig, amikor ismét lemondott Báthory András bíboros javára.

¹⁰ Mihály havasalföldi vajda ámbár esküvel fogadta, hogy Erdélyt nem bántja, Rudolf anyagi támogatásával 1599 október végén betört s miután a sellenberki csatában Báthory Andrást leverte, ezt Moldva felé való menekülése közben a félre vetett székelyek a csíki havasokban megölték.

¹¹ Csáky István erdélyi seregével egyesülten a miriszlói (1600 szeptember 18-án vívott) csatában verte meg Mihály vajdát és kényszeríték kimenekülni az országból. A csata lefolyását külön értekezésben írtam meg 1907-ben.

1) Primus fuit Moyses natione Hungarus, patria Siculus,¹² religione Arianus, qui Turcicis Scythicisque copiis instructus Transylvaniam occupavit.¹³ Hic me oculato teste ut facilius rerum potiretur cum Claudiopolitanis convenit, ut ipsi civitatem dederent; ipse potestatem faceret illis collegium Societatis diripiendi/vastandi, excidendi, Patres ipsos ejiciendi, raptandi, mactandi. Omnia momento facta; civitas tradita, collegium direptum, templum dirutum; gymnasium regio opere extructum vastatum; Patres partim pulsi, partim vulnerati, partim trucidati; nec aliis sacerdotes, qui tunc Claudiopoli erant, immunes ab injuriis dimissi.¹⁴ Haec placent adversariis; quibus ita execrabantur Turcae, ut Czausus, qui Bassae Temisvariensis ad Moysem interpretis erat, mihi objecerit hoc vel unico argumento probari Christianos Turcis esse deteriores; quod templa Deo dicata vastarent, personas sacras tangere audent, quod nunquam apud Turcas visum affirmabat, et si voluissem ire Constantinopolim, apud suam gentem majorem securitatem, quam apud haereticos, majoremque humanitatem promittebat. Dedecus Christianorum est inter eos reperire, qui ipsis Turcis detestabilia ut praeclare gesta laudent, et imitatione digna existiment. Hic fuit primus Moysianae traegodiae actus, ultimum intueamur.

Peccatum non dissimulavit, nam totus non abiit mensis, cum Moyses a Radulio Valachiae Vajvoda, quem Basta in auxilium vocarat, caesus miserrime interiit;¹⁵ et interitu suo totam Transylvaniam funestavit, quia universum nobilitatis florem, qui ejus castra vel invitus sequi cgebatur, miserando suo casu oppressit. Ille autem civis Claudiopolitanus, qui

¹² Miután Mihály vajda Rudolf császár támogatásával újra bejött, Basta előbb jó viszonyban állott vele s az 1601 augusztus 3-i goroszlói csatában együttesen verték meg Báthory Zsigmondot; de midőn Kolozsváron át lejjebb mentek. Basta gyanúsnak látván Mihály vajda viselkedését, 1601 augusztus 19-én Torda keresztesmezei táborában megölette.

¹³ Siményfalvi Székely Mózes (István király egykori vitéz katonája) 1603 április 15-e óta Erdély fejedelme.

1/a ¹⁴ Böven megírtam „A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig” c. értekezésemben. Kolozsvár, 1906. (Különnyomat az Erdélyi Múzeumból.)

¹⁵ A Brassó melletti 1603 július 17-én vívott csatában, amelyben menekülés közben Rádu Serbán vajda egyik csapata utólérte és megölte.

Iudex regius erat praecipuus civitatis¹⁶ tradenda^o et Collegii vastandi auctor fuerat, ignominiose e patibulo pependit: Societas autem a Basta generali, reliquisque a Caesaris commissariis restituta a civibus honorifice reducta fuit. Quae non ob aliud crimen erat eiecta, nisi quod Catholica erat, et Catholicam religionem promovebat; quod ne in posterum faceret, Claudio-politani non solum in nos, sed etiam in templum, collegium et seminarium saevierant et omnia solo aequarant, hac enim ratione, et nos extinguere, et nostri memoriam oblivione sempiterna delere se posse existimarent. Ut necesse fuerit illos nobis revertentibus tradere templum Parochiale cum reliquis ad parochiam pertinentibus, quae ipsi occupabant. Haec de Moyses.

Alter fuit Stephanus Bochkai, patria Hungarus, secta Zwinglianus.¹⁷ Zwinglianam enim haeresim illum profiteri ex quadam ipsius confessione, quae circumferebatur, intellexi. Hic tanto odio religionem Catholicam prosequabatur, ut se in Transylvania, quam conspiratione in Caesarem facta occuparat, non prius dominari posse crederet, quam Catholicos oppressisset. A Societate autem incepit. Nam cum in civitate Mediesiensi comitia haberentur,¹⁸ ut coram toto regno actio de nobis eiiciendis institueretur effecit. Arianorum igitur, Calvinianorumque Superintendentes¹⁹ acerrime illam aggressi sunt; eaque sere machinas, quibus alibi peti solet, adhibuerunt; multa etiam ex suo capite exprompserunt; illudque favent, e Principe effecerunt, ut decretum de pellenda Societate conderetur. Aderam ego Mediesiensi; et de re tota certior factus ab amicis, postero die plenum omnium ordinum consessum accessi, inauditum non esse condemnandum ostendi; ut me meam causam defendentem audirent petii; aequitati locus datus et auditus fui. Tantam Deo propitio Societatis innocentiam esse ostendi, adeo falsa et ficta, quaecunque in nos conjecta erant demonstravi, ut adversarii, qui me

¹⁶ Es Gellyén (Bogner) Imre volt.

¹⁷ Bocskay István az 1605 április 20-ikára összehívott szerencsi országgyűlésen választott Magyarország és Erdély fejedelmévé.

¹⁸ A medgyesi országgyűlés 1605 szeptember 14-én nyílt meg; lefolyását legbővebben Argenti atya alább közlendő beszédéből ismerjük meg.

¹⁹ Toroczkai Máté és Tasnádi Mihály.

Id

11 di

7 te 7

absente tam confidenter famam nostram lacerarant, me praesente et provocante, ne mutire quidem sint ausi, sed sese ex hominum conspectu proripuerint, absconderintque; quos forte imitarentur multi, si aperto quidem, sed aequo Marte liceret congregari. Sed ad Proceres redeamus, quorum animi ita sunt mutati, ut facti decreti eos poeniteret; eo igitur lacerato Societas suo loco stetit: neque defuerunt, qui ex majoribus subsellis sponderent se in posterum nunquam Societati oblocuturos. Res acerba quidem et imperata Bochkai accidit; sed cum aliud non posset, dissimulavit, donec alia occasione non jure munitus, sed vi armatus, Societatem e regno reclamante justitia, reclamantibusque bonis eiecit. /u

Sed neque diu illum toleravit Deus; vix enim pedem extuleram: cum ipse miserrime periit,²⁰ vel a suis uti ferebatur, veneno sublatus, vel certe, ut alii dicebant, vino et venere confectus.²¹ Ergo non diutius Bochkai, post nostram e regno ejectione regnavit, quam Moyses postquam Claudio-poli eiicerat, supervixit: ut pari peccato parem poenam inflixisse videatur Deus. Neque enim alio nomine nos eiecit Bochkaius, nisi quia Catholicam religionem eo tempore in Transylvania cervicibus nostris sustinebamus; et cum me in Hungariam evocasset, nullam aliam causam cur nos dimitteret reddidit, nisi, quia hoc haeretici, quibus ipse non repugnare, sed morem gerere volebat, expetebant. Digna principe vox scilicet, qui mihi instanti, principis esse sua unicuique jura inviolata servare, innocentes (quales nos eramus) non iniquorum libidini exponere, sed potius justitiae gladio tueri respondit se metuere, ne si aliorum culpa nos de vita periclitari contingeret, Principum Christianorum, quibus nos cordi esse ignorabat indignationem ipse incurreret. Omnino igitur statuisset, ut Societas e regno excederet. Urgebam nostram sive salutem, sive perniciem in ejus manu ac voluntate positam esse: pro-

²⁰ Bocskay 1606 december 29-én halt meg Kassán, minden valószínűség szerint a titkára, Káthay Mihály által neki beadott lassan ölő mérgek következtében. Ezt a rendek erősen hitték s ezért bosszújukban Káthayt lemészárolták.

²¹ Ez nem volt igaz.

positum nocendi ipse poneret, alios, quos timeremus restare nullos, ad ejus exemplum reliquos omnes sese composituros. Sed haec multa alia indurato Pharaoni incassum dicta.

Tertius Bochkai successit Sigismundus Rakoczius Hungarus, haeresi vel Calvinista, vel Calvino—Lutheranus, qui cum in Principem adscitus fuisset,²² a Matthia tunc archiduce, postea Augustissimo Romanorum Imperatore clementer requisitus fuit, Societatem per injuriam dimissam restitueret. Pro qua re cum ad ipsum venissem, etsi omnia, tanquam aequa et justitiae consona pollicebatur, rem tamen ad comitia referendam respondit. Cum igitur comitia Claudiopoli haberentur, ne ego admitterer in civitatem diu adversarii restiterunt et lapidibus se negotium expedituros protestati sunt. Verum tandem ob Caesaris reverentiam me admiserunt. Causam adjuvante Deo ita egi, ut aequitas nostra, adversae partis iniquitas, omnibus innotesceret, nec ullus esset, qui vel verbum in contrarium proferret. Ea erat vis non orationis, sed veritatis.²³ Cum igitur adversarii viderent se ratione nihil efficere posse, victoriam a nobis stare, aliam viam inierunt: clamoribus omnia implere, furere, tumultuari coeperunt et facto impetu Societatem proscripserunt, bonique, quod imprimis avara cupiditas quaerebat, spoliarunt. Et ne ulli dubium esset, Societatem propter solam religionem e Transylvania esse pulsam et regnum articulo hac de re conscripto, et Princeps testimonio, manu et sigillo suo munito testatum fecit. Articulus enim, quo Transylvania excedere jussi sumus, ex Hungarico in Latinum sermonem conversus, sic ad verbum habet:

De religione sic deliberavimus, ut juxta articulos antea editos, omnes in sua religione sine impedimento conservarentur; sed Societatis Iesu secta e ditione Illustrissimi principis excedat. Haec comitiorum articulus.^{23a} Testimonium autem

²² Rákóczy Zsigmond, mint Bocskay alatt helyettese, 1607 január 27-án vette át az ország kormányzását s utána február 12-én választott fejedelemmé a marosvásárhelyi országgyűlésen.

²³ Beszédét Argenti atya a kolozsvári országgyűlés 1607 június 15-i ülésén adta elő; szövegét szintén közöljük.

^{23a} Magyar szövege ismeretlen, mivel az országgyűlés végzéseij sajátosképen nem maradtak reánk.

principis, ut idem magis eluceat, de verbo, ad verbum hic describemus. et est hujusmodi:²⁴

Nos Sigismundus Rákóczi. Dei gratia Princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc. Significamus tenore praesentium, quibus expedit universis: Quod cum superioribus diebus Reverendus Dominus Ioannes Argenta Societatis Jesu antea in Transylvania Provincialis, in hoc regnum Transylvaniae eam ob causam venisset. ut a nobis et subditis nostris in dicto regno nostro Transylvaniae et partibus Hungariae ditioni nostrae subiectis impetraret ut in priora residentiae suae loca. olim a Divo Stephano Rege Poloniae. Magno duce Lithuaniae ac Principe tunc memorati regni Transylvaniae fundata, simul cum reliquis Patribus ac magistris ejus ordinis regredi liceret, eam rem in comitiis generalibus Claudiopoli ad decimum diem mensis Junii praesenti anno celebratis, diu multisque agitatam numero et multitudine catholici ab adversariis eorum superati, consequi non potuerunt. Unde nos praesentibus nostris testificamur, eosdem Patres Societatis Jesu, ut bonos et morum integritate graves viros ex suis collegiis. bonisque. non ob ullum delictum, aut notae alicujus vitium, verum ad instantiam Romanae et catholicae fidei contrariam opinionem sequentium esse deturbatos, exclusos et in alia loca demigrare coactos: prout testificamur harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum in civitate nostra Coloswar. die 26. mensis Junii. Anno Domini 1607.

Sigismundus Rákóczy mpr.

Quis jam asserere audeat, Societatem ob aliam causam, quam ob religionem Catholicam e Transylvania esse exclusam, cum lex exclusionis aliam non afferat. et Princeps hanc unam fuisse affirmet. quia haeretici numero Catholicos superabant. Caeterum Patres a probitate, gravitate et morum integritate homo haereticus laudet. Nec verbo solum, re etiam ipsa hoc testatus est princeps, quia Patres, qui tunc mecum erant in suam tutelam suscepit, iisque religionem Catholicam

²⁴ E levél szövege Argentí kiadásán kívül megjelent Juventius József „Historiae Societatis Jesu“ c. műve V. része II. kötete (Roma. 1710) 125. l. Wielewicki krakkói Historia domusa II. köt. 249. l. Az Erd. cig. gyűl. Emlékek V. köt. 516—7. l. és Jaffab Elek: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez II. köt. 208. l.

profiteri et exercere liberum esse voluit, imo et in gratiam Catholicae uxoris²⁵ unum ipse dum in Transylvania fuit aluit.

Ut autem omnia melius pateant, descriptam hic protestationem, quam tunc contra articulum, contra nos editum, Catholici fecerunt et est hujusmodi:

Nos subscripti in unitate fidei Catholicae Romanae Ecclesiae consentientes, regni Transylvaniae, partiumque eidem adnexarum, tum incolae, tum in eadem, iisdemque possessionati, ad universorum tam praesentium, quam futurorum notitiam harum serie volumus pervenire: Quod nobis, una cum aliis sectariis, puta Lutheranis, Calvinistis, Arianis, aliisque privatae opinionis assertoribus, non definiendae religionis causa, vel ad exterminationem Societatis Jesu, verum pro tractandis aliis, tum privatis, tum publicis regni negotiis, huc Claudiopolim ad generalem dietam congregatis Reverendus P. Ioannes Argentus, ejusdem Societatis Jesu sacerdos et in hac Transylvania Vice-Provincialis, qui non ita pridem a Serenissimo Principe Stephano Bochkay proprio arbitrio, absque regnicolarum consensu, violenter e bonis propriis et stabilibus residentiis, cum sociis aliis ejectus fuerat, defendendae propriae innocentiae causa, et intervenientibus etiam commendatitiis Ser^{mi} Principis et Domini Domini Matthiae Archiducis Austriae etc. juxta mentem Sacratissimae Majestatis Caesarum emanatis, coram statibus et universis ordinibus hujus regni, in templo Arianorum ad longum auditus fuisset, suique adventus causam, innocentiam, doctrinae veritatem, morum integritatem abunde demonstrando, justitiam implorasset; et si qui essent, qui his contrarium tum rationibus, tum veris testibus docerent, prodire flagitasset, idipsum nos omnes catholici, ab adversariis contra Patres Societatis tantum mutua conspiratione unitis postulassemus, quo videlicet in dicta causa nullis testibus convicti, e propriis sedibus et bonis Patres Societatis non modo non exturbarentur, verum contra omnem aequitatem a Ser^{mo} Stephano Bochkay ejecti, suis locis, juribus et liberis catholicae religionis exercitiis restituerentur. Ubi adversarii se causam desperatam tueri, nec

19

²⁵ Az 1544-ben született Rákóczy Zsigmondnak egymásután három felesége volt: Bekényi Alaghy Judit, Gerendy Anna és Telegdy Borbála.

12
 rationibus aut aequitate quicquam se consequi posse animadvertissent, obstinata pertinacia et tumultuario clamore in id consensissent, ut Patres Societatis ex hac provincia penitus eliminarent, cui sententiae uti contra aequitatem et communem justitiam, quae sua cuique reddi, nec quemquam inauditum, non convictum, non sententiatum damnari suo jure postulat subscribere haud potuimus; verum nomine omnium nostrum tam praesentium, quam absentium catholicorum fratrum nostrorum, successorumque nostrorum, de hac indigna, inaudita, juribusque regni contraria sententia in publica dieta, tam coram universis contrariis statibus et ordinibus regni. quam coram ipsomet moderno Principe nostro Illmo Domino Sigismundo Rákóczi, adjunctisque consiliariis ejusdem solenniter protestati, eidem contradiximus; nunquam huic sententiae, Patrumque Societatis Jesu ejectioni, bonorum juriumque eorundem ablationi consentire volentes, siquidem a piis, legitimisque hujus regni principibus foundationes suas, privilegia sua, confirmationesque habeant, neque alicujus vel levissimi criminis/ curæ de jure amittere potuissent, unquam convicti fuissent; prout contradicimus praesentium per vigorem. Datum Claudiopoli, 20. Iunii. Anno Domini M. DC. VII.

12
 Franciscus Daróczy de Deregnyeo Sacrae Caesaræe et Regiæ Majestatis Consiliarius Balthasar Kornis Consiliarius Ill^{mi} Principis Balthasar Sylvasy Consiliarius Ill^{mi} Principis Lucas Trauzner Colusvarius de Hadrév Ill^{mi} Principis Transylvaniae Consiliarius et in Sede Iudiciaria praesidens Sigismundus Kornis de Ruzka Benedictus Mindzenti Comes Comitatus Doboka Sigismundus Sarmasághi Comes Comitatus Thorondensis Pancratius Sennyei Stephanus Huzar Petrus Banffi de Losoncz Ioannes Kálnaki Clemens Béldi Blasius Kamuthy de eadem Gregorius Bornemiza Iuris utriusque Doctor et Sedis Iudiciariae Ill^{mi} Principis assessor Paulus Forró Iudiciariae sedis assessor Simon Lódy Paulus Konecz Ladislaus Krayik Georgius Nagy Melchior Besenyei.

Haec protestatio prius solemniter fuit facta in publico omnium ordinum consessu, tum coram Principe et senatus ejus universo; demum ad perpetuam rei memoriam innocentiae nostrae testificationem, et juris nostri conservationem

scripta, ac singulorum manu et sigillo subscripta atque signata.²⁶

Ultimus Rákóczi successor fuit Gabriel Bathoreus, qui a catholica religione, in qua a patruo Cardinali,²⁷ et a nobis educatus erat: ad Calvinianorum sectam transierat.²⁸ Hic bellum non Societati, sed religioni cruentum indixit, Nobiles Catholicos oppressit, sacerdotes nullibi consistere permisit. Unde et nostri, et alii, vel pulsi fuerunt, vel fuga sibi consuluerunt. Quam autem misere infelix perierit, id potius commiseratione prosequendum est, quam narratione.²⁹ Nunc alter imperat Gabriel,³⁰ qui cum et ipse sit haeresi infectus, facile quivis divinare potest, quem successum sit habiturus; illud innuisse sufficit illum adeo Turcis esse addictum, ut cum illis potius, quam cum Christianis foedus habere velit.³¹

Ex his omnibus constat Societatem nunquam e Transylvania, nisi propter fidem esse dimissam. Cum enim adversarii viderent, opposita juxta se posita, nimis elucescere, nimis quid inter nostram et ipsorum mores interesset declarare, ad vim confugerunt et justitia, honestateque contempta innocentes oppresserunt.

Quantis autem calamitatibus, sacrilege peccantem Transylvaniam puniverit Deus, horret animus cogitare; ex sescentis inauditis casibus, unum profero, cui similem, oculum mortalem vidisse, non puto. Vir illustris et fide dignus, Sigismundus Sarmaságius, dum iter faceret, in quodam deserto pago puerum octo vel novem annos natum invenit, sedentem cum canibus prope cadaver humanum, cujus caput, pedes et ma-

²⁶ Sok kiadása van; leghiányosabb az Erd. org. gyűl. Emlékek V. köt. 514—6. lapján megjelent.

²⁷ Somlyai Báthory András bíboros, későbbi erdélyi fejedelem. Ez első említése annak, hogy Gábor az ő nevelése alatt állott. Ez Lengyelországban volt, ahol kisleány korában néhány évet töltött.

²⁸ Báthory Gábort az erdélyi rendek (Rákóczy Zsigmond lemondása után) 1608 március 7-én választották meg a kolozsvári országgyűlésen, amelyből küldöttséget menesztettek az ecsedi várban tartózkodó délceg, ifjú fejedelemért, melyet a református Ecsedi Báthory Istvántól, atyja-fiától örökölt volt.

²⁹ A császáriak által felbérelt hajdúk ölték meg Váradon, 1613 október 27-én.

³⁰ Utódja, Iktári Bethlen Gábor, 1629-ben történt haláláig.

³¹ Ez nem áll, csupán elfogultság mondatja a szerzővel.

nus erant integrae, reliquum corpus exossatum et consumptum. Interrogatus puer cujus caput illud fuisset, matris — inquit — meae. Rursus, quis eam devorasset? Cum ipsa, inquit, fame periisset, canes et ego voravimus eam; nam ipse quoque fame conficior. Vidi ipse pueros mortuorum, evisceratorumque equorum ventres ingredi et carnes circa costas jam putredine maceratas, ungue ac dente carpere et avidissime vorare. Feminas vero solidiores partes cultris abscindere, quas re, quas igne torrerent, famelicoque ventri obtruderent.⁵² Grandia peccata peccavit Transylvania, grandes poenas sustinuit. In Hungariam gradum faciamus.

⁵² Ezt a rettenetes erdélyi éhséget más egykorú feljegyzések is megerősítik, kivált Szamosközy 1603-ról, a fenti enyedi esetről, meg a to-kaji 1606-i éhségről. (Munkái IV. köt. 177 és 582. l.)

II.

DE HUNGARIA.

Non Societas, sed Catholica religio in Hungaria impugnata. Duo Episcopi in vincula coniecti. Unus capite truncatus. Croatarum in Catholicam religionem et Societatem amor. Bochkaiana rebellio in Hungaria origo libellus famosus. Belgioiosa mala arte libelli famosi a Bochkai circumventus. Quanta Hungariae in rebellionem Bochkai devastatio.

Non in Transylvania solum, etiam in Hungaria passa est Societas; quod illi probro vertitur ab adversariis, qui malam, ob malos fructus, arborem succisam dicunt: id est Collegiis spoliata; qua in re Polonos vellent Hungarorum esse imitatores. Ego vero, ut ostendam, eos toto coelo aberrare, tria explicabo. Primo probabo, *non contra Societatem fuisse illam persecutionem, sed contra universum ordinem Ecclesiasticum, imo contra omnem statum Catholicum.* Deinde *initium et originem illius coniurationis* indicabo. Demum, *quid utilitatis ex hac cognitione capere possit Polonorum Respublica*, demonstrabo.

Quoad primum, illam non in nos, sed in omnem Ordinem sacrum, excitatam esse tempestatem, inde planum fit, quia multo maiora damna, quam nos, passi sunt reliqui Ecclesiastici. Praeterea, illi in propriis personis fuerant vexati, quod e nostris accidit nulli: demum multo plura illorum templa spoliata fuere, quam nostra. Rem magis enucleemus. Cassoviae nostri libere permissi sunt abire; at duo Episcopi, quinque Ecclesiarum unus,¹ Varadiensis alter,² sacrilege fuere

¹ Pécsi püspök ekkoriban Zalainak György, 1600 óta; meghalt 1605-ben (exiunte anno 1605) Krakkóban, ahová azért ment, hogy megköszönje III. Zsigmond királynak, hogy ajánlatára Bocskay — egy évi fogság után — szabadon ereszté. (Istvánfi nyomán Koller József Pécs-egyházmegyei tört. VI. köt. 365. l.)

² Váradi püspök volt Mikáczy Miklós, 1598 óta, Kassán élt, lévén a Magyar Kamara elnöke.

capti, et acerrime tractati. Quorum primus, an non ad intercessionem Vestrae Sacrae Maiestatis³ dimissus fuit? Verum adeo aerumnis et veneno, ut aiunt, confectus, ut Cracoviam non ut viveret, sed ut sepeliretur venisse videretur. Alter vero Cassovia Varadinum ductus, furis instar, in foedo carcere diutissime detentus fuit, nulla habita ratione aetatis, dignitatis, perfractae valetudinis. Cum ultimo e Transylvania exirem, illum tum e carcere dimissum, comitem itineris habui, ita exhaustum, ita lacerum, ut spectaculum miserandum praeberet.⁴ Episcopus autem Vesprimiensis,⁵ an non in illa eadem rebellione, in aedibus propriis, ab iisdem rebellibus crudelissime trucidatus fuit, an non eadem rabies, caput ipsius a cervicibus abscissum e fenestris ad populum proiecit? Adhuc in arce Semegensi⁶ expressa sceleris vestigia cernuntur; et a tota posteritate cernentur. Quoties enim muri Episcopi sanguine aspersi abraduntur; toties quasi sudarent, cruentari dicuntur; rem non vidi, a viris fide dignis audiui.

Taceo hic Capitula dissipata; mitto sacerdotes e propriis sedibus eiectos, morte affectos, in contemptum sacerdotalis castitatis (immane facinus) eviratos. Praetereo ecclesias spoliatas, sacram suppellectilem direptam; reliquias Sanctorum auro, argento denudatas et conculcatas; calices, cruces, sacras pixides profanatas; omnem templorum ornatum devastatum.

³ Érti III. Zsigmond lengyel királyt, mivel ezt a művét országában írta.

⁴ A két püspök egyáltalán nem szenvedett semmiféle kínzást, miként itt túlozva előadja szerzőnk, mert Bocskay őket — ép kimelésük végett — Kereki várába vitette s ott tartatta tisztos fogságban. Érdekes különben, hogy Mikáczy kassai lakásán meg Leleszen, a konventben 100.000 aranyára akadt a száz hajdú, aki elfogta, s ebből mindegyiknek ezer arany jutott belőle. (Szamosközy történeti maradványai IV. köt. 308. l.)

⁵ Veszprémi püspök volt (1604 óta) Ujlaky Lajos. Halála körülményeiről a magyar főpapok Bécsben, 1606 február 20-án írt panaszlevelében még ezeket az adatokat találjuk: Vesprimiensis episcopus in loco suae residentiae fraude rebellium circumventus, qui colloqui gratia ad ipsum admitti petebant, securi prius in caput impacta, deinde framea capite abscisso, interfectus est, caput e muro proiectum diu ostentui habitum est; supellex sacra ecclesiae Vesprimiensis omnis ablata. (Magyar org. gyűl. Emlékek XII. köt. 37. l.)

⁶ Ez Sümeg vára, a veszprémi püspök birtoka Zala megyében.

Affirmant periti rerum Hungaricarum aestimatores, nunquam tantum rerum sacrarum stragem a Turcis passam esse Hungariam, quantam passa est a funesta illa, de qua loquimur *coniuratione Bochkaiana*. Audivi tunc milites fuisse, qui sacris patenis, veluti bullis serico affixis, equos suos ornarent, sexcentaque alia impietatis genera exercerent; nulli parcebant; templa polluebant; iugales thoros foedabant; virgines opprimebant; omnia divina et humana contaminabant; demum, quod animus horret, lingua haesitat, calamus tremit, in Transylvaniam usque, ubi tunc eram, rumor venit, fuisse militem, verius dixerim latronem, qui sacras aras, Deoque dicata altaria, nefariis stupris conspurcare non timuerit; sed quid mirum, erant enim haeretici et bellum erat haereticorum.

Ergo in Hungaria non Societati, sed sacro Ordini universo crudele bellum est indictum. Nos autem in communi malo, non fuimus immunes; bonis quidem a dominante avaritia spoliati; in personis autem, in religione et aliis rebus nullatenus impediti. Itaque semper tam in superiore, quam in inferiore Hungaria, plures e nostris fuerunt, uti et modo sunt, qui concionando, scribendo, docendo et reliqua nostra ministeria Cassoviae, Tyrnaviae, Posonii et aliis in locis exercendo, animarum saluti serviunt. Et superiori aestate, cum in superiorem Hungariam excurrissem, vidi Homonnae Collegium a Georgio Homonnai, *viro genere et virtute illustrissimo* de novo excitatum. Sed et illud occurrit scitu dignum, Zagrabiae, quae Croatiae Metropolis est et in Regis Hungariae ditione nos habuisse Collegium; de quo tollendo, cum in Comitibus agerent Hungarorum haeretici, Croatiae tam fortiter restiterunt, ut omnia se malle pati, quam haec permittere declararent; se quidem cum Corona Hungariae in politicis convenire, in religione autem dissentire. Ex quo illud infertur, nos, non morum gratia, sed religionis causa in Hungaria oppugnari; quod re ipsa testatus est Matthias Hungariae Rex et Imperator Augustissimus, qui dum in Hungaria odio religionis unum Collegium dissolvitur, ipse et Zagrabiae a Croatis, et Lincii a maioribus suis inchoata Collegia non exiguis attributis foundationibus perficit; sicuti modo Caesareum Pragense Collegium magno, augustaeque liberalitatis digno vectigali exornat. Hactenus Hungaricam persecutionem

in Societatem minime excitatam esse ostendimus, iam quod secundo loco propositum erat, eiusdem persecutionis et rebellionis originem et initium ostendamus, qua in re, si in ulla alia, animos vellem attentos.

Cum Bochkai male sibi conscius, et alieni imperii pertaesus, dominari ipse vellet, videret autem tam Caesaris potentiam, quam Hungarorum fidem maiorem esse, quam ut ipse aperto Marte expugnare posset, cuniculis agendum ratus, quod omni tormentorum genere non obtinuisset, uno levis membranulae ictu perfecit, quo videlicet et Caesaris vires, et Hungaricam fidem protrivit: parvulum quendam famosum libellum evulgavit,⁷ quo quidam fingeat se fuisse Romano Pontifici a secretis atque ex Pontificiis arcanis accepisse Clementem Octavum Pontificem Maximum cum Rudolpho Imperatore et aliis Christianis Principibus conspirasse, ut omnes haereticos de medio tollerent et Ecclesiae Romanae Imperium dilatarent; quod ipse ideo se revelare profitebatur, ut gratus Deo esset pro beneficio accepto, cum a tenebris Catholicorum ad Evangelicorum lucem vocatus fuisset. Ad haec fiebant glossae, loco et tempori accomodatae, videlicet illud in Hungaria propositum esse, ut Caesar haereticorum bonis aerarium suum ditaret, Pontifex vero indulgentiis et peregrinationibus, quae sublato haereticorum imperio, frequentissimae Romam fierent, lucrum ingens haberet. Ad hunc quoque finem Belgioiosam Cassoviam Generalem missum esse,⁸ ut classicum caneret, et primus in eo regno ad opus manum admoveret. Ad tantam ergo, tamque nefariam Catholicorum impietatem avertendam, tantumque ac tam praesens periculum, ab omnium cervicibus repellendum, Stephanus Bochkai arma sumpsisse ferebatur, modusque aperiebatur, quo haeretici Catholicos praevenientes, in eos insurgerent, eorum, maxime Ecclesiasticorum opes occuparent, Evangelium suum propagarent et aliis populis atque nationibus tanti facinoris exemplo praeire non dubitarent.

⁷ Sajnos nem maradt reánk egyetlen példányban sem, még másolatban sem; sőt nincs ennél egyéb írásos nyoma, hogy Bocskay ily nyomtátványt adott volna ki felkelése megszervezésekor.

⁸ Belgioioso, helyesen Giovanni Barbiano Conte di Belgioioso, 1603 májusa óta osztrák császári szolgálatban.

Hoc fuit tormentum, Rex Serenissime, haec machina, qua Bochkai Hungarorum fidem fregit, Caesaris vires infirmavit, rerum potitus fuit. Nam statim Hungari, tum metu percussi, tum spe lucri incitati, fidem violarunt et turmatim ad Bochkaium confluxerunt; quod nunquam fecissent, si illum cum Turcis et Scythis foedus pepigisse et regnum ambitiose quaerere, non autem eos ab imminente nece liberare velle, intellexissent. Accesserunt quidem et Catholicorum nonnulli, sed oppressi et coacti, vel certe, qui ipsi quoque sibi male conscii et sorte sua non contenti, rerum novarum cupidi essent. Patefacta autem coniuratione, cum Illustrissimus Comes Ioannes Iacobus Belgioiosa superioris Hungariae Generalis arma movisset, Bochkai vero se virtute et viribus imparem agnosceret, ad libelli famosi cuniculum confugit, illumque in Caesareo Hungarorum exercitu spargi curavit, adeoque Hungarum militem commovit, ut uno eodemque momento et Belgioiosam proderet, et alteram exercitus partem, quae Germanis constabat, insperato invaderet et prorsus deleret. Quare nisi famosus ille libellus fuisset, nunquam vel Caesar Hungariam amisisset, vel Bochkai illam occupasset, vel Belgioiosa, qui virtute militari multis partibus Bochkai praestabat, labefactatus fuisset, nunquam in Hungaria tot rapinae, tot caedes, tot stupra, tot scelera commissa, nunquam tot captivi ab ipsismet Hungaris, uti constans fama erat, Turcis et Scythis pretio traditi, incredibili regni et animarum damno abducti fuissent.

Dum haec Cracoviae scriberem, Illustrissimus Sacrae R. E. Cardinalis Forgachius Archiepiscopus Strigoniensis et regni Hungariae Primas,⁹ ex peregrinatione ad Beatam Virginem Czesztochoviensem suscepta, in Hungariam rediens, die Conversioni sancti Pauli sacro Cracoviam venit, ut est Ordinis nostri amantissimus, apud nos esse non recusavit,¹⁰ cum illo haec, quae de Hungaria scribo contuli, qui omnia verissima esse confirmavit; illud solum videbatur innuere, facinorum, quae in illa rebellione uno famoso libello duce,

⁹ Forgách Ferenc, esztergomi érsek, 1607 május haváig nyitrai püspök.

¹⁰ A primás e czesztochovai zárándokútjáról való hazaindulása 1615 január 25-én volt, amikor a krakkói jezsuita rendházban szállt meg és ott is étezett távozásáig. (Wielewicki id. házi krónikája III. köt. 142. l.)

patrata erant, atrocitatem multo maiorem fuisse, quam ut verba mea illam possent explicare. Ipse vero omnia prespectissima habuit, quia unus ex illis erat, qui et patriam ac religionem propugnabat, et nomine Caesaris coniuratis sese opposebat, malisque obviam ibat. Cum vero inter loquendum intellexissem illius libelli memoriam adhuc servari apud praelatos, rogavi, ut cum domum venisset, illius me participationem facere vellet; promisit, atque promissis stetit; librum enim misit et literas manu propria ad me exaratas addidit, quas cum a tanto viro sint datae, pro maiori fide hic ad verbum descripsi et sunt huiusmodi:

Statim atque domum reversus sum, ex altis nivibus difficulter eluctatus, de transmittendo scripto Haereticorum, cuius evulgatione Bochkaiana rebellio excitata erat, fui sollicitus, et opportune sese tabellarius obtulit, servitor nostri Magnifici Domini Gasparis Horvat, a quo Reverentia Vestra dictum Haereticorum commentum accipiet et deprehendet, quomodo fundamentum perduellionis, mendacium de extirpandis haereticis mutuo, simulque collatis Catholicorum Principum viribus et auxiliis posuerunt; ut qui sacra, profanaque contaminare, omnia iura ex summa impietate evertere in animum induxerant, vindices Evangelii haberentur, et Dei causam se tueri praetexerint. Ita personati incedentes, dirissimam persecutionem contra avitam religionem excitarunt, et *plusquam sexaginta millia Christianarum animarum in Tartarorum et Turcarum servitutem redegerunt*; ita tetram atque abominandam faciem regni relinquentes, ut seculo forsitan integro, aliquam formam ac speciem recuperare non possit. Caveat sibi regnum Poloniae ab his religionis reformatoribus, et patriae consulat horum diabolica fraude utentium simulationibus reiectis et pro defensione fidei Catholicae, tanquam unica patriae salute, murum se opponat. Religiosae ac pia Paternitatis Vestrae mentis erit, ex hoc veneno pharmacum antidotumque conficere. Quod reliquum est, Reverentiam Vestram diu bene valere cupio. Datum Tyrnaviae, etc.

Hactenus Ill^{mus} Cardinalis Strigoniensis, ex quo habemus, quod quaerebamus originem Hungaricae coniurationis fuisse famosum libellum, longissimam perniciosissimorum mendaciorum seriem complectentem, quo veluti peste vastata est

Hungaria fere universa.¹¹ Hinc reor Sacram M^{tem} Vestram videre, quod tertio loco positum erat, quid nimirum commodi ex his referre debeamus; ut sumptibus alienis, malis nostris medicinam faciamus. Hic sane aperiendi essent oculi et diligenter etiam atque etiam videndum, quo tandem tendant, tot famosi libelli, quorum modo contra Principes Seculares, modo contra Ecclesiasticos, modo contra Religiosos tam ferax est quorundam procax libertas, vel potius effrenata licentia. Poloniam cum Hungaria non comparo; illud assero, nihil uni regno accidisse, quod alteri non possit evenire: ergo sicuti per famosos libellos, supra quam credi possit in Hungaria depressa est religio, depressus status Ecclesiasticus, res Catholicorum depressae, tot ipsorummet coniuratorum clades, tot omnium Ordinum calamitates, tot incendia, tot flagitia, tot captivitates visae sunt, ut nulla Hungarorum posteritas immemor sit futura, quis nobis polliceatur a tantis malis securitatem, si eosdem malorum fontes permittamus domi nostrae scaturire?

Hoc periculum quantum esset, intellexerunt summi orbis Principes, tam Ecclesiastici, quam seculares, *Imperatores*, inquam, ac *Summi Pontifices*, qui famosorum libellorum auctores, tanquam humanae societatis pestes a fidelium communione separarunt, infamiaque et capite damnarunt. Sed de hoc alibi. Illud hic specto, quod ex Hungaria Societati obicitur, non magis nobis obesse, quam obsit universo ordini Ecclesiastico, qui semper oppugnatur a principe tenebrarum. Deinde, si quis Hungariam Polonis exemplo esse velit, illum aliud non quaerere, quam tumultus, seditiones, rebelliones; uno verbo Angliam potius quam Hungariam affectare, et si hoc nondum audeat profiteri. Demum famosos libellos esse prohibendos et auctores cohibendos. Nec ullus clamet, hoc esse falcem in messem alienam mittere; id esse politicis se immiscere, ac libertatem imminuere; hoc enim non est vel politiam sibi usurpare, vel debitam genti liberae libertatem adimere; sed est consilium Deo gratum, hominibus utile, Reipublicae saluberrimum dare.

¹¹ A Bocskay nyomtatványáról szóló e kivonatos ismertetés igen érdekes, csak az a meglepő s majdnem különös benne, hogy a primás tíz esztendővel megjelenése és a Bocskay-felkelés eseményeinek lepergése után fly élénken emlékezett rá.

III.

ADDENDA AD PUBLICATIONEM ANNUAE LITTERAE SOCIETATIS IESU.

(Fontes Rerum Transylvanicarum tom. V.)

Post lineam 33. paginae 86: Missio ex Belgio et Germania in Transylvaniam, anno 1603.

Impetraverat P. Maiorius Vice-Provincialis a R. P. Generali, ut praeter auxilium, quod ex Italia et Austria subministrabatur, aliae quoque provinciae ad Transylvanicam messem mitterent operarios. Ex Belgio igitur tres ea intentione sunt destinati, ut et militem Vallonem¹ iuvarent, et in scholis laborarent. Hi fuerunt P. Petrus Halloix, P. Petrus Petitius et Magister Iacobus Senaltius. Ex Rhenana vero provincia missus est P. Thomas Kyserus, et ex Superiori Germania P. Michael Kagerus, ut per eos civibus Saxonibus, genere, lingua et moribus Germanis Claudiopoli panis frangeretur. Hi omnes cum eodem Patre Maiorio Roma redeunte, provinciam ingredi debuerent. Verum cum in tempore Viennam non attigissent, praecessit ille, et hi subsecuti sunt. Cum autem Turócii² in Ungaria apud nostros aliquam itineris commoditatem opperirentur, en illac iter facit arcis Hustensis praefectus, Ioannes Leonardus ab Jell,³ nobilis Germanus, et Societatis amicissimus, qui ante multos annos Parisiis nostro-

¹ Ezek a vallon katonák Basta György tábornok hadában szolgáltak, rettenetes rablást és pusztítást végezvén Erdélyben, amerre jártak.

² A turóci kollégium jól felszerelt rendháza magyar rektor vezetése alatt igen szép tevékenységet fejtett ki éveken keresztül.

³ Huszti kapitányaként szerepel 1598, szeptember 29-e óta; Veress-Basta György levelezése I. köt. 57. l. Nevét olykor Y kezdőbetűvel is írják a kortársak.

rum opera a Beza⁴ ad Christum fuerat traductus. Hic omnes secum accepit, eosque toto itinere humaniter, aequae ac liberaliter habuit. Cumque Cassoviam pervenissent, et Transylvaniam ab hoste Moyse⁵ occupatam intellexissent, eosdem secum ad arcem suam duxit; quo statim atque pervenit, ab Episcopo, in cuius dioecesi arx illa sita est,⁶ sacerdotes, qui Ministris nomine Lutheranisue Calvinianis sufficerentur, petiit. Verum ne, quod petebat, obtineret, paucitas sacerdotum effecit. Ipse igitur, ne, quod in se erat, desideraretur, moribus prorsus Christianis, omnibus exemplo esse coepit. Quotidie sacrum audiebat, frequenter orabat, pios libros lectitabat. Et quotiescunque occasio dabatur, dabatur autem saepissime, primores e Nobilitate ad avitam religionem amplectendam hortabatur. At vero, cum Basta, qui tunc Szakmari cum exercitu morabatur, ex Belgio Patres advenisse cognovisset, illos ad se vocavit. Verum cum paucis post diebus castra in Transylvaniam contra Moysen esset moturus, eorum uno, Patre Petro Halloix pro se et Vallone milite retento, reliquos duos Varadinum dimisit. Quorum alter P. Petrus Petitius, quasi cursus sui finem praesagiret, eorum instar, quae natura non vi moventur, animi sui conatus in Deum vehementius, quam unquam antea intendere coepit. Nam etsi semper rerum spiritualium amans fuit, extremo tamen illo tempore, seipsum in amando Deo superare videbatur. Duos menses Varadini vixit, quo tempore libellum Exercitiorum e manibus nunquam dimisit. Multas singulis diebus orationi et meditationi horas tribuit, nulla, nisi de rebus divinis, colloquia habuit. Per octiduum ante quam in morbum incideret, nihil nisi de vita beata, ad quam totis viribus aspirabat, vel cogitavit, vel verba fecit. Mores autem et vitam totam ita composuit, ut degens in terris, cum Paulo versari videretur in coelis. Grassabatur tunc Varadini pestis: non ille tamen ea lue, sed prius vehementi capitis dolore correptus, tum deflutione quadam, quae partes vitales occupavit, triduo con-

⁴ Beza Tódor genfi predikátor, Kálvin János tisztársa és utódja, 1519—1605 közt.

⁵ Székely Mózes erdélyi fejedelem.

⁶ A huszti vár egyházilag az egri püspökség alá tartozott.

sumptus mortalem hanc lucem cum illa aeterna, quam tantopere expetiverat, uti sperandum est, commutavit die 2. Septembris anni 1603. Socius ipsius paulo post, bonam occasionem nactus, Claudiopolim, ubi iam Patres restituti erant, ut in scholis doceret, se contulit.⁷

Iam ad illos, qui cum Hustensi praefecto remanserunt, redeamus. Ibidem quinque menses morati sunt, nec otiose. Diebus enim festis conciones habuerunt, quibus semper Praefectus ipse et eius iussu atque exemplo reliqua familia cum praesidiario milite interesse consuevit. Et vero constitit fructus, nam capita amplius sexaginta, elutis animi sordibus, divinum celebravere convivium, quod diu neglexerant alii, alii tota vita, ut qui tunc posita contumacia, suavi Ecclesiae iugo cervices suas subiiciebant. Quos, ut magis Praefectus ipse confirmaret, saepe domestico convivio excipiebat, ad pietatem excitabat, ut constantes essent, suadebat; et multa illis benevolentiae et humanitatis signa exhibebat. Nec solum pietati seminandae, sed impietati etiam extirpandae eius desudavit industria. Nam blasphemias, perpotationes, illicitos lusus, aliaque vitia, quibus male feriatu miles nimium occupari solet, extra fines suos amandavit. Quod, ut maiori cum facilitate et suavitate fieret, Patres cum publicis concionibus, tum privatis colloquiis multum adlaborarunt. Qui infirmis quoque iuvandis operam suam collocarunt. Quorum nonnulli sacro viatico muniti pie suo Creatori animam reddidere. Cum vero Transylvania pacatior esse intelligeretur, eos Claudiopolim, ubi iam reliqui Patres convenerant, magna cum charitate duci curavit Praefectus, qui non multo post Sacro adventus tempore appropinquante, ipse quoque eodem profectus est, ut inde secum sacerdotem abduceret, ne sacrum illud tempus, sacramque Christi nati solemnitatem sine sacerdote celebraret.

(E Historia Transylvaniae pag. 58'—59.)

Post lineam 29. paginae 98. ad annum 1604: Deo itaque rem gratam sine dubio, et suae pietati convenientem, mihi

⁷ Kolozsvárt Basta támogatásával rendezkedtek be újra a visszatért jezsuiták, habár lerombolt kétemeletes kollégiumukat régi alakjában soha felépíteni nem bírták.

vero perpetuo officio et filiali amore colendam faciet, si, ut ante festum Paschatis hinc exire et ad vos desideratissimos pervenire valeam, obtinebit.⁸ Ea profecto mihi cum Illmo barone Hoffkirchen, supremo Caesareae Maiestatis in hac arce capitaneo,⁹ pia et catholica consuetudo intercedit, ut haud sciam, debeamne illam domesticae meorum familiaritati postponere. Verum moles peccatorum, quibus gravor, et summum, ab eis ut absolvar desiderium, nullam mihi sive dormienti, sive vigilantı requiem concedit. Has porro Reverende Pater auget curas vitae brevitās, quae vix sufficit errorum confessioni, nedum satisfactioni; nisi mihi divina adsit bonitas atque clementia, quae Petro negationem, Paulo persecutionem, et caeteris confitentibus delicta relaxavit, et transgressionem condonavit.

Haec ille Trausnerus; quae, ut eius animum post susceptam lucem declarant, sic quae sequuntur, quo spiritu tam ante, quam post veram lucem duceretur, facile indicabunt. Sic enim de se, in aliis ad eundem Patrem litteris loquitur: Qui enim rudis antea Dei, et eius religionis vivens, superba arrogantia caput in coelo ponebam et Sanctissimos divınorum oraculorum interpretes, ac sacrorum mysteriorum dispensatores, non solum negligebam, sed alto supercilio contemnebam; nunc non solum amo et veneror, sed adoro et exosculor. Non ignoro cives meos adeo pertinaces esse, ut 'difficillime ad frugem aliquam revocari possint, et ob id conversionem meam illis scandalo potius, quam exemplo esse futuram; eos tamen (si Deo visum fuerit, ut hoc liberer carcere) in meliorem reducam viam, Deo dante, incrementum. Dominus Deus suo sancto spiritu conversionem nostram in dies augeat, atque confirmet, ut Suae Divinae Maiestatis laus per nos pusillos et pene posthumos perficiatur. Amen.

(E Historia Transylvaniae pag. 17.)

⁸ A katolikus vallásra visszatért Trauzner Lukács leveléből való nyilatkozat, amely óvatosságból hagyatott ki az Évi jelentésekből. Trauzner a dévai gyűlés ideje alatt (1603 szeptember 7-én) fogatta el Basta Khrausenegg ösztönzésére és hét hónapi fogság után bocsátatott szabaddon. (Szamosközy feljegyzése, Munkái IV. köt. 203. l.)

⁹ Báró Hoffkirchen János Adám ezredes, Basta egyik kiváló tisztje, dévai kapitány.

Post lineam 36. paginae 98 ad annum 1604: Discursus Patris Viceprovincialis¹⁰ cum Domino Generali Basta hic fuit. Cum igitur litteras Pater ad verbum legisset, in quibus non ea solum, quae descripsimus, verum alia etiam continebantur, quibus suam innocentiam et perpetuam erga ipsummet Generalem observantiam testabatur, valde commotus est Generalis. Tamen, quia prudens est, nec facile se decipi permittit, animo suspenso haerebat; nec facile in eam sententiam, ut captivum liberaret veniebat, tum Pater: „Non est, inquit, cur simulationem aut deceptionem timeamus, nam vel iste sincere procedit, et tunc nos multum lucratur, vel fecte, et tunc ipse existimationem apud suos prorsus amittit, quod tamen sine religionis catholicae emolumento fieri nequit.“ Hunc discursum Generalis valde probavit, et Trausnerum liberare omnino constituit. Verum illa difficultas occurrebat, quia cum eo tempore nihil absque praesentiam commissariorum consilio faceret, eorum autem duo tunc essent Claudiopoli, et ambo heretici, non apparebat modus, quo illis rem ita proponeret, ut ipse optatum finem obtineret; nam, si id in religionis gratam fieri adversissent, absque dubio impedimentum aliquod opposuissent. Huic quoque difficultati, hac ratione occurrit Pater. „Mihi alias dixisti, inquit, te nullam quidem adversus Trausnerum querelam, quia illum prodicionis nomine detineres, habuisse; detinuisse autem, quia hominem quoad religionem pessimum, et pessima semper molientem cognoscebas. Illius igitur negotium non religionis, sed iustitiae nomine tibi et proponendum est, et determinandum.“

His hoc modo constitutis, commissarios vocavit Generalis, seque in Trausnerum, an alicuius criminis reus esset, severe inquisivisse, nihil autem invenisse affirmavit. Quare, nisi illi contra eundem, aliquam iustam causam haberent, se illum amplius nec velle, nec posse salva conscientia captivum detinere. Cum vero nihil ipsi se habere respondissent, litterae statim decretae, et ad Devensem praefectum, ut illum liberum dimitteret exaratae fuerunt.

¹⁰ A viceprovinciális maga a krónikás Argenti János atya, aki itt e tapintatos beszédével meggyőzte Bastát Trausner ártatlanságáról, mire az rendeletet küldött a dévai kapitánynak, hogy engedje szabadon.

Domum ille revenit, et continuo de Confessione et aliis ad salutem spectantibus ita serio, et tanto cum animi sensu agere coepit, ut et praeterita tempore redimere, et multa futura brevi explere velle videretur. Et cum tunc tempus acceptabile esse intelligeret, omnes illos salutis dies, usque ad Resurrectionem, propriae conscientiae purgandae, animaeque ad Christum suscipiendum praeparandae consecravit.

(E Historia Transylvaniae pag. 17—18.)

Post lineam 29. paginae 101. ad annum 1604: Inter hos fuit adolescens quidam insignis, qui ante aliquot menses conversus, iam aliquoties confessus fuerat, et communicarat. Is, quidnam lucri ex baptismo sibi accessisset, interrogatus, „Maximum, inquit, antea enim quotiescunque de anima mea cogitabam (id autem frequentissime faciebam) totus trepidabam, continuisque fere conscientiae stimulis agitabar. At post baptismum, ita ab omni animi perturbatione sum liberatus, ut antea in alto navigasse, iam portum videar obtinere.“ Virgines nonnullae sub parentum Arianorum potestate constitutae, iuvantibus vel fratribus, vel aliis cognatis catholicis, sacro eodem lavacro ablutae.

Illud quoque hic addemus, cum P. Viceprovincialis Albam cum commissario Krausenegg¹¹ iret, et ex itinere ad locum dictum Torockzó, eidem commissario a Caesare donatum divertissent, Patri assignatum est hospitium in domo quadam catholica. Statim igitur, ut saepe in itineribus accidit, oblatus est puer quidam orphanus, nondum baptisatus (ibi enim Ariana lues dominatur) baptisatus est; quod cum postea Praedicans cognovisset, puerum excommunicavit; qui propterea in magno periculo erat, ne ab omnibus desereretur. Rescivit hoc commissarius, et de expellendo Praedicante cogitavit, sed quia difficultates oblatae sunt non leves, nihil tentavit, interim tamen, ne puer pateretur, providit.¹²

Neque mirum. Cum enim in civitate praesidium esset, et praeterea saepissime, varias ob causas, novae militum cohortes ventitarent, quae cives animo plusquam hostili prosequerentur, perpetuae erant tum publicae, tum privatae queri-

¹¹ Khrausenegg Pál hadbizos 1603 májusa óta működött Basta mellett Erdélyben, ahol szerfelett meggazdagodott.

¹² Ez a részlet az 1604-i évi jelentésből maradt ki.

11c j

moniae. Pro publicis causis, tam Generalem, quam commissarios saepe Superior adibat; pro privatis vero, vix reliqui sacerdotes sufficebant. Nulla enim dies erat, quin plures, sive pauperes, sive viduae infelices ad Collegium accederent, ut aliquem sacerdotem, Germanum, si cum Germano milite agendum erat, Vallonem, si cum Vallone impetrarent. Hic enim se verberari, ille suppellectili spoliari; alter panem, quo filios alat, non habere, et tamen ebriosis hominibus lautam mensam instruere debere conquerebatur. Quare cum sacerdotes nostros reverentur milites, non facile aestimari potest, quanta et quam multa in hoc pietatis et officii genere praestiterint Patres.

(E Historia Transylvaniae pag. 19'.)

Post lineam 6. paginae 102. ad annum 1604: Egit (Pater Superior) cum Basta, cuius animum cum ad clementiam magis, quam ad severitatem propensum cognovisset, ipsosmet captivos in una eademque domo, sub custodia degentes, solandi causa visitavit. Eum illi, tanquam Angelum de coelo descendentem exceperere, dexteram osculati fuere, eamque honoris causa, capiti suo imposuere. Cum vero eos sedere, caputque tegere iuberet Pater, vix ipsi obtemperavere, se enim neque dignos, qui coram illo starent, dicebant esse. Cum ergo Pater illos salutasset, et quo consilio illuc ivisset, significasset, nimirum ut eos tanquam fratres carissimos visitaret, officia sua omni sinceritate offeret, et simul, quid iam pro illis egisset, quidue a Generali retulisset, aperiret, eos demum bono animo esse iussit, optimamque de futura libertate spem dedit; pro qua, donec obtineretur, se perpetuo laboraturum promisit. Postremo, ut divinam in eos, anteacta vita concitatum iram, vitae ipsius mutatione placerent, paterne et graviter admonuit. Eorum unus, qui prudentia, auctoritate et eloquentia inter caeteros eminebat, nomine omnium respondit; beneficium hoc tantum esse, ut ipsi gratiae referendae nequaquam pares esse possent. Longamque enumerationem fecit, tum civium, tum amicorum, tum cognatorum, a quibus cum salutis praesidia exspectassent, non solum non amicos, sed magnos inimicos habuissent. Contra vero in Societate (quod plane naturae vires superare videbatur) tantam charitatem se invenisse affirmabat, ut admissa ab ipsis in eandem

facinora beneficia fuisse viderentur, quibus ad parem gratiam referendam Societas esset excitata. Addebat, seipsos filio Prodigio, Patrem vero, misericordiarum patri similem fuisse. Cuius, inquit, beneficii memoriam nulla unquam oblivio delebit. Nos enim dum vita comes erit, grati erimus; excedentes e vita, ne posteritas nostra ingrata sit, aut immemor, testamento cavebimus. Multaque alia dixit, quae et eos, quantum Societati deberent, agnoscere ostendebant, et perpetuam in eandem observantiam promittebant.

Ab eo tempore nunquam eorum causam agere tum apud Generalem, tum apud Commissarios Pater destitit, donec primum, ut unusquisque domi suae esse; tum, ut templum adire; denique, ut e civitate ad vineas colendas exire, et consequenter ubique versari posset, impetravit. Horum praecipui cum dimitterentur, non prius proprias domos, propriasque uxores ac liberos invisere voluerunt, quam ut Patrem adirent, gratias, quas possent agerent; immortales autem se habere significarent. Cum igitur aperto carcere, abeundi facultas illis facta esset, non ante exire voluerunt, quam et Patrem domi esse, et sibi eum accersere licere cognovissent. Neque ille ipse, qui fratrem nostrum interfecerat,^{12a} a Societatis charitate exclusus fuit. Cum enim facinus negare non posset (si quidem de eo saepius gloriatus fuerat) et propterea in extremo vitae periculo versaretur, a Patribus tamen excusatus fuit, et a Generali impetratum, ne illi molestia ulla inferretur. Qui Generalis, et illum malum hominem esse affirmavit, et peiora in nos facturum, si quando occasio illi daretur, praenuntiavit. Porro, si Societas inimicos ipsos, a quibus summis affecta fuerat damnis et iniuriis, tanta cum charitate, sibi iuvandos censuit, quid erga illos, qui et amici erant, et illam, dum persecutionum procellis agigaretur, ne periret, omni conatu iuverant, facere debuit? Sane illos non deseruit, nihilque, quam ut eos iam colla in laqueos inserentes liberaret, antiquius habuit. Hinc cum Generali non semel a Caesare, ut Gregorius Bornemisza, qui veluti primus Claudiopolitanae

^{12a} Ez frater Emmanuel Neri sekrestyés volt, akit a templomban, az 1609-i megrohanáskor minden valószínűség szerint Fűsüs András ölt meg; de miután elmenekült a városhól, Basta emberei nem bírták elfogni, hogy megérdemelt büntetését elvehette volna. Neri működése és megöletése részleteit ld. Erdélyi V. Fontes-kötetünk több helyén.

defectionis auctor delatus fuerat, suspenderetur, iniunctum fuisset, id ne fieret, Societas non precibus solum, sed etiam rationibus, quibus eius innocentiam ostendebat (in multis enim falso ab haereticis in odium religionis accusatus fuerat) impetravit, et tandem negotio composito illum liberavit. Melchior Bogáthi,¹³ cum Generalem sibi infensissimum esse, saepissimeque infamem mortem minitari audiret, et propterea illi se credere non audens, in arce sua satis munita, sese contineret, tandem agente Societate, ira mitigata est, et negotium feliciter transactum. Stephanus Kendius cum aliis in Fogaras captivus detinebatur,¹⁴ et ob rationes quasdam peculiares maxime omnium in periculo vitae erat, pro omnibus quidem laboravit Societas, vero pro ipso ea ratione egit, ut non alienam, sed propriam causam agere videretur: et tantum effecit, ut cum aliis ipse quoque liberaretur.

19 Sigismundus Sarmaşágus, magnus ille quidem nobilis, sed maior Catholicus, summus autem Societatis fautor delatus fuit, quod provinciam prodere vellet; et propterea Nobiles, qui apud Turcas erant, ut eam aggredirentur stimulare, tempusque et occasionem opportunam ostenderet; qua de re adulterinae litterae, quasi interceptae essent, productae fuere. Innocens igitur ex improvise captus, in summo vitae discrimine versabatur, propterea, ~~quod~~ eum delicti reum // *quod* Generalis arbitrabatur. Et licet multi eum innocentem esse existimarent, eiusque vicem valde dolerent, nullus tamen erat, qui pro eo in odiosa proditoris causa, vel os aperire auderet. Pater igitur Vice-Provincialis, cum optimis coniecturis Sarmaşágii innocentiam agnosceret, et tamen illum periclitari videret, quia cum eo severe nimis ageretur, tantum cum Generali opportune et importune effecit, ut primum illum impetum, quo in reum ferebatur, represserit, et ut mitius pariter et cautius ageretur, impetrarit. Qua in re illud propositum habuit, ut non solum captivo, sed ipsi quoque Generali prodesset, si quidem una eademque via, et innocentem ab iniusta morte, et Iudicem ab iniqua sententia praeservare volebat. Quod utrumque obtinuit. Nam cum causae expeditio, ut

¹³ Elfogatásuk igázi oka ismeretlen, de kegyelemért folyamodott Rudolf császárhoz, aki aztán 1604 január 29-én kért róla jelentést Bastától. (Levelezése II. köt. 377. l.)

¹⁴ Kendi István elfogatása részleteit nem ismerjük.

veritas magis exploraretur, dilata esset, tandem litteras a delatoribus ipsis fictas fuisse repertum fuit; atque ita et Sarmaságius, velut innocens liberatus, et Generalis ne in sanguine iusto manus pollueret conservatus. Quia vero omnes numerare longum esset, illud dixisse sit satis; viduas, pupillos, miserosque omnes in suis calamitatibus nullum maius Societate praesidium invenisse.

(E Historia Transylvaniae pag. 19'—20'.)

Post lineam 13. paginae 103. ad annum 1604: Cum die Sancto Stephano sacro,¹⁵ tam atrox frigus esset, ut senes simile unquam fuisse non meminissent, ante lucem in platea voces quaedam flebiles auditae. Quare cum famuli rem exploratum missi essent, duas puellas invenerunt, quarum una universo fere calore vitali extincto, rigidis membris, capillisque glaciatis, difficile spirans, humi iacebat, altera vero nihil aliud, quam flere valens, a sociae statu non procul abesse videbatur: statim ad aedes, ubi aliae foeminae habitabant, delatae sunt, et calore extrinseco internus excitatus est, atque recreatus. Parum enim aberat, quin prorsus extingueretur. Illa, quae magis afflicta fuerat, statim atque se movere potuit, sub fornacis hypocausti fornicem sese proripuit, ibique triduo integro, calore fruens mansit; quo tempore neque cibo, neque re ulla invitata, ut inde exiret, adduci potuit. Eodem die ante templum inventi duo pueri, quorum unus seminudus, alter prorsus erat, sicut ex ventre matris exiverat, nudus, ut mirum esset illum tantam frigoris acerbitem, vel minimo temporis spatio ferre potuisse. Uterque receptus, inter alios orphanos collocatus, et de vestibus, aliisque necessariis provisum fuit. Cum vero panis ita deficeret, ut nequaquam tantae familiae moles ad messem usque sustineri posset, ecce tibi more suo, divina providentia adest. Generalis in Hungariam discessurus, agenti suo, quem Claudiopoli relinquebat, in mandatis dedit, ut adveniente tritico, quod pro se advehi iusserat, Patri Vice-Provinciali, quicquid ipse voluisset suppeditasset. Cum vero tunc itinera adeo latrociniiis infesta essent, ut nullius ratio haberetur, vix de illo tritico spes ulla erat. Cum ecce praeter spem, periculis miris

11 po

¹⁵ Ez a december 26-i Szent István napja.

modis superatis, triticum advenit: ex quo tantum Pater accepit, quantum ad familiam universam duobus mensibus sustentandam necessarium fuit. Quae sine dubio Christianum Christiani Generalis opus coram Deo praesentavit, coelestia illi praemia, pro munere temporali impetratura.

(E Historia Transylvaniae pag. 21')

Post lineam 1. paginae 105. ad annum 1604: Neque vanus labor erat, nam minores ac maiores ita avide et modum orandi, et orationes ipsas, et Sacramentorum, aliarumque sacrarum caeremoniarum catechisticas explicationes arripiebant, ut paucorum dierum spatio catholice omnes educati fuisse viderentur.

(E Historia Transylvaniae pag. 21.)

Post lineam 15. paginae 108. ad annum 1604: Cum semel foenum deficeret, quia tunc nulla militum suspicio erat, boves plus quam 40 ad pagum uno fere die distantem, pro foeno miseramus, cum, ecce tibi, die quo cum curribus onustis redire debebant, nuntiatur, aliquot militum centenas adesse, eorumque partem, cum ubinam nostri boves essent cognovissent, eo concessisse. Iam de bobus actum existimabamus, at Deus providit, quia cum via ordinaria, qua veniebant boves, per medium quendam pagum transirent, bubulci consilio nescio quo moti, viam regiam deseruerunt, et semitam quandam extra pagum tenuerunt; et tunc recte milites (ut postea cognitum est) per pagum transibant, quibus quominus currus viderent, spissa quaedam caligo impedimento fuit. Cum igitur ad locum pervenissent, diligentissime, dato etiam rusticis iuramento, num Patrum boves adsint, exquirunt, et quia in mentem non venit interrogare, an fuerint, audacter rustici adesse negarunt. Si enim ante duas circiter horas discessisse intellexissent, illos. persecuti et assecurati facile fuissent. Quod si accidisset, damnum irrecoverabile fuisset, cum enim numerosissimam familiam, cum aliorum, tum orphanorum et studiosorum haberemus, nisi boves hyeme tota ex sylvis ligna subministrassent, multi levissime vestiti, solo frigore contabuissent. Praeterea vaccae, ex quibus bona pars victus sumebatur, nulla ratione conservari potuissent, nisi boum beneficio ipsae quoque cibum percepissent. Sed

quod caput erat, cum in nostris bonis boves fere nulli essent, nostris ancissis, nullam agriculturam exercere, et consequenter neque alios substituendi spes ulla fuisset, cum boves, ut rari, ita in summo pretio essent. Plures alii similes casus narrari possent; verum in hoc genere unum attigisse sufficiant.

(E Historia Transylvaniae pag. 22.)

Post lineam 8. paginae 109. ad annum 1604: In Fogaras autem mansit ille parochus usque ad initium anni 1606, quo tempore a Gabriele Hallero, Fogarasiensi praefecto expulsus fuit, et illi suffectus Minister haereticus. Nam etsi in Comitibus, ut omnia usque ad alia Comitibus in suo statu permanerent, decretum fuit, quia tamen Fogaras ad Principem spectat, Praefectus ibi locum habere decretum negavit. In tota igitur Transylvania (Siculiam excipio) tria tantum templa Catholicos sacerdotes habent; quorum duo sunt nostra, Monostoriense et Albense, tertium est Fenesiense. Ille enim pagus, qui territorio Monostoriensi est finitimus, cum superioribus annis a sacerdote nostro ad Catholicam veritatem esset conversus, illam semper inviolate defendit. Et licet modo loci illius dominus sit Emericus Gellény, qui tempore utriusque nostrae eiectionis Iudex Claudiopolitanus fuit, homo haereticus et religioni Catholicae infensissimus, non tamen illi permittunt pagani, ut vel sacerdotem Catholicum expellat, vel ministrum haereticum inducat. Cum autem illius uxor, quae fervore quodam seu potius furore acta Arianorum vult esse, et haberi antesignana, aliquando cum bonis illis viris de religione ageret, eosque a recta veritatis semita avertere vellet, „Vos, inquit, non Catholicos esse, sed Lutheranos probe novi. Quae religio, quia bona est, est vobis retinenda, et Catholicus sacerdos dimittendus. Mihi autem curae erit, ut Lutheranum inveniam, qui et caeremonias, quas amatis faciat, et Missam vernacula lingua celebret.“ Ad haec eorum unus „Si Lutheranismus, inquit, est bonus, quare tu eam non amplecteris, abiurato quem tantopere extollis Arianismo?“ Cui illa „Arianismum iam habeo, et mihi ille bonus est; vobis vero pro salute vestra conducit Lutheranismus.“ Tum ille „Cum Deus, inquit, unus sit, una quoque sit religio necesse est. Una igitur (quaecunque illa sit) admissa, caeterae reiiciantur oportet. Ergo, si Lutheranismus saluti conducit, eidem nocebit Arianismus. Quid? Non-

ne Deus unus est? At non eundem Lutherani colunt atque Ariani, illi enim trinum adorant, quem hi constantissime negant. Ex quo sequitur, utramque illam sectam non posse esse veram. Nos autem non unam tantum, sed utramque falsam asserimus, quia fidem Catholicam veram confitemur. Neque vero Sacrum in nostra lingua volumus. Illa enim mysteria venerabundi adorare, quam curiosi investigare malumus." His auditis illa obmutuit, nec in posterum illis molesta fuit.

Tria templa, quae Catholicos habeant, esse diximus; iam (nostris exceptis) duos tantum sacerdotes superesse dicimus, Fenesiensem parochum et Albensem, quibus ultimis diebus accesserat ille alter, qui, ut alibi diximus, in Monostor cum Patribus fuit. Praeter hos, sunt duo alii Concionatores Catholici, qui cum antea essent Praedicantes haeretici, Societatis opera conversi sunt, et ob sacerdotum penuriam, Verbi ministerium retinuerunt. Horum unus in nostris Albensibus pagis manet, in Gerendiensi pago moratur alter. Verum, qui apud nos erat, bonis illis occupatis, munere suo privatus fuit.

(E Historia Transylvaniae pag. 60.)

Post lineam 29. paginae 123. ad annum 1605: Et quia de concionibus sermonem instituimus, illud praeterire non debemus, quod maxime memoratu dignum semel accidit. Foemina quaedam, honesti civis uxor, in ipso haereticae concionis loco, pro sede quadam acrem cum aliis foeminis contentionem habuit. Cum vero causam amisisset, ira seu potius furore percita, se nunquam illuc redituram iuravit, impieque, si unquam rediret sese Diris devovit. Verum ante octiduum vel iuramenti oblita, vel humana, divinaque omnia contemnens rediit. Vix ~~Ag~~gressa, in terram quasi externa vi pulsa, ruens, tam horrende corpore agitari, tamque horrendos edere mugitus incoepit, ut Sathanae tradita videretur, iis, quae sibi imprecata fuerat, crucianda tormentis, Domum relata est, remedia omnia adhibita, sed frustra. Ipsa enim triduo vel quadriduo, quo vixit, semper furens, nunquam articulate loquens, nec cibum capiens, sed perpetuo rugiens, ore spumans, et membra omnia horribiliter contorquens, crudelissimis desperationis furiis agitari videbatur. Ita, ut Catholici quidem eam in hac vita aeternas luere coepisse poenas iudicarent; haeticorum vero, qui haec, quae uti publica et manifesta in omnium ore versa-

|| in

bantur, recogitaret, inventus est nullus. Tanta est eorum cecitas et obfirmata in malo voluntas. Gravem Dei punitionem, levis haeretici Ministri calumnia sequitur.

(E Historia Transylvaniae pag: 22'.)

Post lineam l. paginae 126. ad annum 1605: At postquam Sigismundus e provincia discessit,¹⁶ ex illa familia solus Gabriel, tum puer, in Transylvania mansit, cuius pater fuit Stephanus, Stephani regis, Christophorique principis ex fratre nepos, et Cardinalis ac Balthasaris frater; qui e vita decedens, duos filios post se reliquit; hunc, de quo agimus et alterum natu minorem, ex secundis nuptiis susceptum, qui cum matre Polona, in Polonia educatur.^{16a} (Haec in praesenti habitat in Somlyó, sed filium reliquit in Polonia, ne corrumpatur a fratre maiore.) Hic igitur Gabriel, catholice quidem et in Polonia apud patrum Cardinalem et in Transylvania apud nostros fuerat educatus. Verum cum post Sigismundi discessum, alterius lineae proles, Stephanus Bathoreus,¹⁷ vir totius Ungariae splendore et opibus longe primus, eum ad se in Hungariam evocasset, ditissimique patrimonii (prole enim carebat) haereditatem instituisset; ille avitam religionem, cum adoptivi patris haeresi commutans, ex Christi schola ad Calvinii synagogam emigravit.

Cum vero senex, non iuvenis solum, sed etiam bonorum ipsius curam suscepisset, Somliensem gregem Catholico pastore orbare non semel constituit, verum piis illius populi precibus mitigatus, consilium semper in aliud tempus distulit. Nunc vero, cum praesentem eorum sacerdotem se amplius nec posse, nec velle ferre, iis nuntiasset, severeque iniunxisset, ut illum absque mora dimitterent, et alium, si vellent, conducirerent, quod nisi fecissent, se et sacerdotem eiecturum, et templum de manibus eorum erepturum, suaeque religionis ministro traditurum, minacibus verbis affirmasset; illi statim nonnullos ex praecipuis oppidanis Claudiopolim Patrem Vice-Provincialem oratum miserunt, ut ipse pro paterna Societatis in Catholicos omnes cura, afflicti populi rationem haberet, periclitanti

¹⁶ Báthory Zsigmond végleg 1602 nyarán hagyta el Erdélyt a azontúl a cserében kapott libochovicei kastélyában élt, Csehországban.

^{16a} Báthory Istvánnak ez a lengyel nő (Kostka Zsófia) második felesége volt.

¹⁷ Ecsedi Báthory István erős kálvinista, aki aztán Ecsed várát kiterjedt uradalmával Báthory Gáborra hagyta.

religioni succurreret, nec sacerdotis defectu virginem templum pollui sineret. Pater igitur, cum quid Claudiopolitani molirentur, persentisceret, ne uno eodemque temporis momento tanta religionis iactura, tum Claudiopoli, tum Somlyó fieret; sacerdotem, quem paulo ante Claudiopolitanum parochum agere diximus, illis concessit. Cum enim ecclesiam illam sacerdos idem alias rediisset, et populo gratus, Bathoreo autem utrique seni et iuveni non ingratus fuisset: sperabatur fore, ut fructus, quem ex Somliensibus esset laturus, Claudiopolitanum defectum abunde compensaret. Quem vero successum habuerit, quia nulla forte in posterum narrandi occasio erit, hic paucis expediemus. Donec igitur Stephanus in vivis fuit, nec ipse, nec populus molestiam ullam habuit, at illo, paucis post mensibus mortuo, cum rerum administratio ad Gabrielis manus pervenisset, statim ille in mense Augusto (cum iam Societas Claudiopoli, ut inferius dicitur, eiecta esset) sacerdotem eiecit, et in eius locum haereticum ministrum substituit, atque ita cum in familiam suam haeresis labem primus intulisset, templum etiam incorruptum et maiorum suorum tumultis ornatissimum violavit. Attamen Somlienses violare non potuit, licet enim eorum praecipuos, qui sese opponebant, et relictis omnibus se alio migraturos affirmabant, tum carceribus, tum aliis modis vexaverit; nequaquam tamen impetrare potuit, ut ex oppido universo vel unicus aut haereticas conciones audiret, aut ne tantillum quidem a recto Catholicae religionis tramite deflecteret. Omnes autem potius pro religione mori, quam a religione discedere se velle dicunt. Sacerdos autem in Siciliam, patriam suam se recepit; sicuti alter, qui praecesserat, natione Polonus, in Poloniam migravit. Et licet postea cum Gabrielis noverca, foemina cum generis splendore, tum virtutum ornamentis clarissima, post aliquot menses redierit, et cum eadem ibi moretur: nulla tamen catholicorum exercitia a Gabrielis ministris publice habere permittitur. Quare, cum Calvinianus ille, qui templum occupaverat, brevi esset mortuus, nec ullus in eius locum, ad sequentem usque Augustum suffectus esset, omni religionis exercitio Somlienses destituebantur. Gabriel autem, non in naturalis patris, sed in eius, a quo adoptatus fuerat, arce munitissima dicta Ecsed commoratur.

(E Historia Transylvaniae pag. 23—24.)

Post lineam 13. paginae 127. ad annum 1605: Cum igitur vota pro primo articulo colligerentur, ut nimirum Princeps Arianismum se conservaturum promitteret, utque ab omnibus in civitate observaretur, sua authoritate praestaret, omnesque in tam sententiam ruerent praecipites. senator omnium antiquissimus Gregorius Bornemisza surrexit, et (quod nunquam antea publice fecerat) se Catholicum esse hac ratione declaravit: „Hanc, inquit, vestram constitutionem non probo, neque unquam Arianus fui, neque sum. Catholicus sum, et dum vivam, ero.“ Hic nostram religionem veram esse fatetur, eam semper exaltat, familiam, ut alibi diximus, universam catholicam habet. Est Societatis benefactor insignis. Pro qua et civium invidiam, et alia pericula subire non dubitavit; tamen, ut quod verbis dicit, re praestet, nondum impetrare potuimus 5.

(E Historia Transylvaniae pag. 24.)

Post lineam 21. paginae 132. ad annum 1605: Displicebat consilium Centumvirorum prudentioribus, qui libenter sese opposuissent, si ruentis plebis impetum retardare se posse existimassent. Unus tamen repertus est Valentinus Litteratus, qui se opposuit, et Societatem, inquit, in civitate, vel provincia uti non cupio, ita vestrum de eiectione consilium non probo. Quod Patres petunt, iustum est. Venerunt illi in patriam nostram, non vi, non clam, non fraude, sed legitimo Principe vocante, universaque provincia approbante. Quare neque alia, quam publica auctoritate sunt dimittendi. Non deerit modus, tempus et occasio, ut a Principe et a Provincia, quod optamus, impetremus. Hoc si fieret, nec iniuste ageremus, nec tantam in nos Catholicorum invidiam conflaremus; et tamen propositum finem assequeremur. Quibus dictis e Senatu discessit, ne iniquae deliberationis particeps crederetur.

(E Historia Transylvaniae pag. 28.)

Post lineam 17. paginae 143. ad annum 1605: Vel etiamsi multi sacerdotes essent, cum tamen nullis fulciantur administrulis, facile ruerent, multis impellentibus difficultatibus. Illud porro considerationi dignum est, quod cum tam multae haeresum sectae inter se repugnantes, in Transylvania locum habeant, earum cultores, etsi de divina interdum digladiantur, nunquam tamen se mutuo expellere conantur: at vero cum de

religione catholica oritur quaestio, omnes ut eam exterminent, facillime conspirant. Cuius rei ea est ratio verissima, quia cum omnes male agant, tenebras diligunt. lucem vero odium habent. Adde, Catholicam religionem ideo singulis prae aliis exosam esse, quia ipsa sola Christi vicarium, Petri successorem, totiusque orbis christiani caput et legislatorem se et habere, et summa religione venerari profitetur. Quicumque autem ab Ecclesia defecerunt, illud in primis propositum habent, ut huiusmodi caput, cuius vel nomen ferre nulla ratione possunt, obtruncant. Quid ita? Quia superbi atque rebelles, nihil aeque oderunt atque eos, quorum legibus subdi coguntur, quorumue potestate, eorum errores damnantur.

(E Historia Transylvaniae pag. 33'.)

Post lineam 13. paginae 145. ad annum 1605: Catholici vero, cum neque ipsi eam tunc iustas ob causas impetrare possent, ut saltem scriberetur, ne illius memoriam oblivio deleteret, obnixè rogabant. Aiebant enim, si Societati migrandum fuisset, illam tanquam probatissimum veritatis Catholicae, pariter et Societatis innocentiae permansurum testimonium. Etenim cum habita esset in conspectu omnium inimicorum, eorum etiam, qui pridie et Catholicam religionem tot calumniis, et Societatem tam horrendis maledictis insectati fuissent, quique, ut omnia melius perciperent, locum immediate post Patrem sibi delegissent, et tamen nullus eorum insurgere, aut os aperire ausus fuisset, ipsimet tacendo, cum maxime loqui oportuisset et se mentitos, et Societatem inique condemnatam, satis aperte fateri videbantur. Ex quo inferebant in posterum neminem non impudentissimum sibi Catholicorum sacerdotum pravam sive vitam, sive doctrinam esse exprobatum.

(E Historia Transylvaniae pag. 43'.)

Post lineam 11. paginae 148. ad annum 1605: Et cum P. Vice-Provincialis inde Monastor versus iter susciperet, summis ab eo precibus contendit Stephanus Chiakius,¹⁸ ut sibi quoque illuc proficisci liceret. Hic erat Principis Capitaneus generalis, et cum eo provinciam erat ingressus. Dum autem Segesvariense negotium perficeret, in graffissimum morbum incide-

¹⁸ Írva hibásan így: Czakius.

rat; quare cum facta illa deditione,¹⁹ Medgyes venisset, et iam de sanitate poene desperaret, illud autem inprimis molestum esset, quod somnum nulla ratione conciliare possit, ac proinde varia (uti graviter aegrotantibus solet) ex quibus iucunditatem caperet sibi fingeret, eaque memoria recoleret, ex quibus magnam aliquam, sive animi, sive corporis oblectationem percepisset, venit in mentem, si ad Monostor se conferret, et aedibus ad flumen positis uteretur,²⁰ fore omnino, ut suavi prae-terlabentis aquae strepitu recrearetur, somnus conciliaretur; et ipsa quoque sanitas, coeli salubritate restitueretur. Haec fuit causa, cur a Patre facultatem eundi ad Monostor peteret. Opus non fuit precibus. Pater enim libentissime et Monostor, et alia omnia illi obtulit. Eo igitur delatus, non solum, quod quaerebat, non invenit, sed brevi-consumptus, somno consepi-tus est sempiterno.²¹ Quod sane divino iudicio factum arbitrii sunt ii, qui eum ob Monostoriensem locum, quem valde affectabat, et nobis eiectis facile se consequuturum sperabat. Nobis contrarium fuisse non ignorabant. Princeps autem, ut quaedam, quae ad regni gubernationem spectabant constitue-ret, quadriduum post dimissa comitia ibidem mansit; tum itineri Ungarico se dedit. Et cum Claudiopoli transiret, qua-tuor in civitate, vel quinque dies, quo tempore mortuus est Chiakius, commorans est. Ex eo Pater, ut sibi et suis,

¹⁹ A segesvári ügy abból állott, hogy mivel a várat és várost Rác György vezérlete alatti rácok és németek tartották megszállva, dűlva, rabolva a környező magyar falvakat, leverésökre vagy megbékéltetésükre Bocskay 1605 augusztus 17-én Csáky István főkapitányt küldte oda ezer főnyi hadával. Ez neki sikerült is, még pedig úgy, hogy előbb a szászokat nyerte meg a fejedelem pártjára s így támaszukat elvesztvén, Rác György szeptember 9-én kivonult Segesvárról. Erre aztán Bocskay Medgyesre ment, ahol a rendek őt szeptember 13-án fejedeleminé választották a nagytemplomban, mire le is tette az esküt a törvények megtartására. (Szamosközy feljegyzése, Munkái IV. köt. 351—2. l.)

²⁰ Ez a folyó a Szamos, melynek partján a kolozsmonostori régi jezsuita hajlék feküdt.

²¹ Nem tudtuk eddig, hogy az alig 36 éves Csáky István itt halt meg a jezsuita rendházban, és sajátságképpen még napját sem tudjuk pontosan; csupán azt, hogy Szalárdon volt a temetése, Biharmegyében, 1605 október 5-én, s azon maga Bocskay is résztvett. (Aznapi kelt levele szerint, a Történelmi Tár 1878. évf. 26 l.) E szerint hibás fia, István életrajzában (a 31. lapon) Deák Farkas vélekedése, hogy Csáky István Medgyesén hunyt el; Budapest, 1883.

saltem necessitate cogente, et pro vitae conservatione civitatem ingredi liceret, libenter petiisset; at non petiit, quia nec per se, nec per alios licuit. Non per se, quia ex iis, quae in primo, quem cum illo habuerat congressu, acciderant, id in posterum sibi minime tentandum esse, satis edoctus erat. Non per alios, quia qui cum illo de Societate agere vellet, nullus erat. Quotiescunque enim de illa sermo incidisset, eum vehementius commoveri observatum fuerat. Quare etiam periculum erat, ne, dum quis Societati prodesse vellet, eidem detrimento foret. Illud praeterea obstabat, quod ipse provinciam ingrediens, Societatem civitate exclusam repererat; in comitiis vero, ut omnia in quo statu erant, permanerent, statutum erat. Quare obnitentibus ex altera parte Claudiopopolitanis, quibus et hac in re gratificari se velle promiserat, et in reliquis iisdem magis quam Societati favebat, nulla spes quicquam impetrandi nobis restabat.

(E Historia Transylvaniae pag. 45'.)

1d Post lineam 19. paginae 150. ad annum 1605: Aliud insigne pietatis opus praestitit idem, de quo modo sermo erat, Iacobus Litteratus. Res ita se habuit. Cum antea milites auri sacra fame agitati, thesauros ubique quaererent, et antiquorum episcoporum, aliorumque primatum sepulcra violantes, magnis veluti cavernis summum templum complevisset,²² eo uti non poterant ministri Calviniani; qui, ut interim, dum templum pararetur, concionandi initium facerent, magnam in arce aulam, ad id destinarunt. et undique trabes pro subselliis congregarunt. Porro cum molitores arcis apud provisorum (is est Civitatis Rector) conquererentur, quod ligna molendinis necessaria ablata essent, iis ipse potestatem fecit, ut ubicunque ea reperirent, reciperent: ergo illi subsellia destruentes, multas ad molendinum trabes retulerunt. Hoc indigne ferens Concionator, pro concione populum, ut illatam suae religioni (ut ipse dicebat) iniuriam vindicaret, incitavit. Opus non fuit multis, cum populus tunc pro maiori parte

²² Ekkor fosztották ki és törték össze Basta idegen zsoldosai (a rakoncátlan magyar hajdúkkal együtt) a gyulafehérvári régi síremlékeket: úgy a székesegyházban, mint a jezsuiták templomában, melynek legművészibb emléke Báthory Kristóf gyönyörű, oszlopos és szobrokkal díszített monumentuma volt. Ezt Báthory István király Lengyelországban készítette (holland szobrásszal) és küldte szekereken be Fejérvárra.

1g

constaret militibus, hoc est hominibus sua sponte ad mala omnia incitatissimis. Convocatur igitur Senatus, et ipsius mandato quotquot sunt incolae civitatis, ut nimirum primus facinoris auctor (de eo enim non constabat) innotescat, et acerbis, quicumque ille sit, poenas luat. Tunc provisorem in rerum administratione iuvabat Paulus Ruberus, iuvenis Catholicus, qui ab ineunte aetate semper fere in nostris scholis, vel apud nostros educatus fuerat. Hic cum aegrotus iaceret, et morbo in hac patria satis familiari, nervorum scilicet attractione ita laboraret, ut vix usum ullum pedum, manuumque haberet, nihilominus tamen consilio adesse iussus, ligneis fulcris innitens, scalas ascendit. Statim atque comparuit, clamant multi: „Ecce reus, ecce Papista, ecce Capite plectendus.“ Rogavit ille, ut sibi suae causae defendendae potestas fieret. Quare facto silentio, ipsosmet molitores praesentes innocentiae suae testes produxit, qui libere fassi sunt, a iuvene sibi nihil de trabibus illis iniunctum esse. At nihilominus ingens exortus est clamor „Reus est mortis; occide, occide“ et repente multi in eum erruentes, pugnis et calcibus humi prosternunt; alii evaginatiis gladiis vitam petunt, sed a primis impediuntur, qui dum illum suffocare volunt, pedibus alii, alii corpore ipso, ita miserum conculcant et comprimunt, ut facto supra illum magno hominum acervo, gladiis eius vitam petentibus locum vacuum nullum relinquunt. Hoc cum videret bonus ille Iacobus, prosiliit, et modo hunc, modo illum retrahens, tantum effecit, ut tandem iuvenem ex eorum manibus eripuerit, et prope portam quandam adduxerit, ubi non sine aperto vitae periculo, omnium impetum sustinens, iuveni, ut fugeret commoditatem dedit. Qua in re Praedicans ipse, malorum auctor, misericordia motus, sese Iacobo adiunxit, et iuveni multum profuit. Illud hic mirum accidit, quod cum iuvenis antea vix movere se posset, tantas in illa pugna vires acquisivit, ut veluti sanus surrexerit, summaque cum celeritate ex hostium conspectu sese proripiens, loca quaedam secretissima, ubi delitesceret petierit; sive, quia periculum vires addiderit, sive, quia compressio illa vehemens nervos antea impeditos et quasi ligatos solverit, sive quod magis credendum est, quia cum propter Deum, id est, propter Catholicam religionem pateretur, Deus ipsum non deseruit. Cum vero populi furor non cessaret, et iuvenis ubique quaereretur, haeretica

12 / foemina eum prodidit. Dum ergo modum, quo illum inde eripiant (locus enim ferrea porta clausus erat) moliuntur, idem Iacobus rogat, ut iuris ordine agatur, et si inveniatur nocens, puniatur; interim suae fidei committatur, et ne de fide dubitent, se pro illo vadem constituit. Precibus placati assentiuntur omnes, et fide hinc inde data, Iacobus iuvenem exire iubet. Cum autem hominum perfidiam timens, de loco, ubi eum tuto servaret, anxius esset, tandem nullum carcere opportuniorem locum ratus, illuc iuvenem adduxit. Quo invento persecutores egregie decepit; nam cum iam hora prandii elapsa esset, illico populus dilapsus est, nec qui ea de re in posterum cogitaret, inventus est ullus. Iuvenem autem eodem die Senatus liberavit, eumque sanum domum honorifice reduxit.²³

(E História Transylvaniae pag. 56'.)

Post lineam 32. paginae 154. ad annum 1606: quocunque eunt, pietatis exercitia secum ferunt, et, sicubi quiescunt, tempus frustra non terunt, sed suas ad Deum preces fundunt, eique debitum, sacrumque cultum praestant.

(E Historia Transylvaniae pag. 47'.)

Post lineam 41. paginae 155. ad annum 1606. Cancellatum: Quod si ita est, quid culpa in ipsis est, cum eos, qui in eorum potestate non sunt, ne scribant, prohibere minime queant?

(E Historia Transylvaniae pag. 47'.)

1 / A Post lineam 41. paginae 169. ad annum 1606. Cancellatum: Verum, quia a vobis discedens, non possum non vobis, quos omnes in visceribus Christi complector, valedicere, valedico et vobis in hac mea valedictione duo aut tria omnium animis perpetuo conservanda reliquo. Primum est, hanc nostram dimissionem in tanto nostrum omnium dolore, animorumque acerbitate, magnum quoque utrisque nostrum laetitiae et consolationis afferre argumentum. Nobis quidem, quia cum nulla vel minimi criminis umbra obiciatur, nonne illud evidens restat, ut pro sola Christi causa patiamur; atque ita illi sicuti nomine, ita re ipsa similis efficiamur? Pro Christo autem pati, eiusque cruci affigi, summa esse felicitatem ii soli ignorare possunt, qui Christum ipsum non agnoscunt. Vobis autem, quia eos animarum vestrarum doctores et pastores vos habu-

²³ Ruber (Veres) Pál e szánalmas esetéről és Jakab diák által való megmentéséről magyar krónikásainknál semmi feljegyzést nem találunk.

isse cognoscitis, qui severo examine probati et innocentes inventi, non alia de causa reprobati sunt, quam quia apud vos Christi causam defenderunt. Quod autem innocentes et ~~in~~ ^{// in}venti, et iudicati fuerimus, id multis probare possemus, at instar omnium haec una ratio sit, quod nimirum tanta cum honestate, ut videtis dimittamur. Etenim, si vel ~~m~~ ^{/i}inima in re nos peccasse reperissent, nunquam (hoc pro certo habeatis) tam honeste dimisissent. Vae nobis, extrema quaeque intendant.

Alterum est, quamvis nos discedamus a vobis, vobis tamen neque templa, neque sacerdotes defuturos. Quodsi externa haec defuerint, vos ipsi sacerdotes, vos templa, corda ipsa vestra altaria erunt, super quae acceptissimas Deo vitae immaculatae hostias offeretis. Jesuitae quidem discedunt; at non discedit Jesus, qui petit a vobis, ut sancti sitis et sanctitatis templa in cordibus vestris illi aedificetis atque in vera eius religione catholica ad extremum usque caste et constanter perseveretis. Ipse vero omnibus diebus ad consummationem usque saeculi se vobiscum futurum, ut illum in omnibus afflictionibus, pressuris atque tribulationibus vestris socium et adiutorem habeatis, pollicetur. Illud demum vos monitos volo, nos corpore quidem disiungi a vobis, at animo vobiscum manere coniunctissimos; vos nunquam deseremus. Transylvaniam, Transylvanosque nobiscum feremus, ut ubicunque futuri simus, ibi vos quoque mentibus nostris insculpti, et precum nostrarum, et omnium apud Deum meritorum participes sitis. Quod, si unquam Deus dederit, et ad vos redire et omnia pro vobis praestare parati erimus. Pro qua re vos, ut eandem erga nos voluntatem conservetis obsecramus. Atque, ut quod hic proponimus, in coelis confirmetur, Deum ipsum, Virginem Matrem, Sanctosque omnes invocemus.²⁴

(E Historia Transylvaniae pag. 52—53.)

Post lineam 6. paginae 170. ad annum 1606: Nec mirum, quod flerent amici, cum doleret et inimici, non quidem e regno discederet Societas, sed quia modus discedendi displicebat, quasi in nostrorum privilegiorum violatione. Sua quoque violari cernerent, malaque omnia sibi parari praeviderent.

(E Historia Transylvaniae pag. 52'.)

²⁴ Argenti atya e gyönyörű búcsúbeszédéről sincs más tudomásunk.

IV.

DEFENSIO SOCIETATIS IESU

adversus Matthaei Torockkai Arianorum, et Michaelis Tasnádi Calvinistarum superintendentium accusationes.

Habita a Patre Ioanne Argento, eiusdem Societatis in Transylvania Vice-Provinciali, apud ipsos Transylvanorum Ordines Medgiesini comitiis generalibus congregatos, die 14. Septembris anni 1605. Dum Stephanus Bocskai rerum potitus Societatem publico e Transylvania decreto proscribere adniteretur.

Facta mihi potestate causam meam defendendi apud vos, Proceres Illustrissimi, caeterique ordines nobiles, qui in hisce generalibus comitiis estis congregati, nulla alia adiumenta quaeram, quam veritatem ipsam, quae vel nudis, simplicibusque verbis explicata, in sapientum consiliis primas partes semper obtinuit; in justis vero judiciis victoriam ipsam sibi suo quodam jure vendicavit. Missis igitur, more antiquissimi, sapientissimique Areopagi, omnibus exordiorum ornamentis et oblectamentis, causam ipsam aggredior. Ac primum, qua ratione; quove jure Societas Jesu in hac provincia sit ostendam; deinde quomodo inter vos versata fuerit, paucissimis explicabo; ad extremum, si ex accusationibus, quas hesternae die ex utroque accusatore (vel potius calumniatore) nostro, *Matthaeo Torockkai Ariano et Michaelae Tasnádi Calviniano* audivistis, aliquid supererit, quod in defensionis meae cursu jugulatum non interierit, illud ita confutabo, ut adversarios non tam nos accusasse, quam seipsos apertissimis mendaciis obstrinxisse intelligatis.

Et quidem, quoad primum, ut inde nostra oratio ducat initium, unde nos ipsi in Transylvania sumpsimus exordium, notum est omnibus Societatem nostram in hanc provinciam introductam fuisse a Serenissimo, invictissimoque hujus pro-

vinciae principe, ac Poloniae rege Stephano Bathoreo. Cur autem illam introduxerit, quia forte id non omnibus constat, ideo sapientissimi regis consilium operae pretium erit aperire.

Noverat Rex ille ad imperandum natus, quemadmodum et Platoni visum fuerat, tum demum regna fore beata, cum a sapientibus regerentur; contra vero infelicissima, si eorum habena indoctis et insipientibus regendae traderentur. Sicut enim absque naufragio diu navis ab imperito gubernatore sacra fluctuum impetus regi non potest: sic cum neque sacra sancte ab insipientibus, neque civilia iuste ab indoctis tractari possint, ruat necesse est illa respublica, quae doctis, prudentibusque rectoribus destituatur. Cum autem in toto Hungariae regno nulla Academia esset, in qua hujusmodi homines formari possent, quid aliud exspectandum erat, quam, ut calamitosissimis hisce temporibus homines armis plus nimio efferati, tandem humanitate ipsa summo cum totius regni detrimento exuerentur? At forte dicet aliquis: *Esto, regnum nostrum, hoc bono careat; non desunt alia, Germania, Polonia, Italia, Gallia, Hispania, in quibus Academiae florent, illuc erant, qui caeteris doctiores et haberi, et esse volunt.* Ergo, si quis liberos suos in disciplinis nobili, ingenuoque viro dignis erudiri velit, illos ad aliena regna mittere¹ oportet? At quid facient pauperes, quid mediocris fortunae homines, qui tantos sumptus filiis suis² suppeditare non possunt? Quod? Nonne ipsimet divites, magnas patiuntur difficultates, ob multa illa, graviaque incommoda, quae filios a parentibus et patria procul in alienis regnis peregrinantes necessario comitantur?³ Hinc multi ob praeclaras animi, ingeniique dotes, summae spei adolescentes, vel paupertate impediti, vel sollicito parentum sive amore, sive timore retardati, vel ipsa itinerum difficultate perterriti iacent inculti, magno cum detrimento hujus patriae. Quae cum optimorum ingeniorum feracissima semper fuerit, ob culturae tamen inopiam (libere enim dicam, quod sentio) incredibili doctorum hominum penuria laborat; ita ut deficient, tam, qui pro dignitate sacras litteras tractent, quam, qui in reipublicae

¹ Kéziratában hibásan így: mittat.

² A nyomtatásban így: liberis.

³ Eredetileg így: comitare solent, ut iam longo tempore confirmata nos docuit experientia.

administratione, debita cum humanarum scientiarum cognitione versentur. Quanto ergo melius sensit optimus, prudentissimusque patriae hujus parens, ac totius Hungaricae gentis splendor eximius *Stephanus* Rex, qui, ut huic malo mederetur, modum excogitavit, quo in posterum patriae solum id procrearet, quod aliunde antea nimio cum labore advehendum erat.

Bonarum igitur artium Academiam fundare, studiosorumque adolescentum seminarium instituere decrevit, ex quo, tanquam ex equo Trojano, consequentibus in perpetuum temporibus, viri optimarum disciplinarum apparatu instructi opem charissimae huic patriae suae laturi prodirent. Aliorum autem Christianorum principum exempla secutus, nostram Societatem huc advocavit, illique totam hanc curam commisit, ut Transylvaniam ipsa juventutem bonis moribus institueret, eandemque tum humanioribus, tum philosophicis, tum etiam sacris erudiret disciplinis.

Quantum enim in hoc genere Societas valeret, noverat ipse cum alibi, tum maxime in eo, in quo tunc regnabat Poloniae regno; in quo Deo juvante Societas nostra magnos semper fecit, et indies facit progressus, summo cum emolumento illius regni, ut testantur multa illa Collegia, quae non a regibus solum, sed a praecipuis etiam regni proceribus atque dynastis liberalissime identidem fundantur. Neque sapientissimum regem sua fallebat opinio. Nam, quid ex litterariis nostris laboribus exspectari potuisset, non obscure indicarunt scholae Collegii nostri *Claudiopolitani*, quae regnante pace, ita ex omni juvenum genere, maxime vero ex praecipua nobilitate florebant, ut in floribus ipsis, et certissimam nobis copiosissimae messis spem adferrent, et studiosam juventutem, ut ex illis ipsis regnis, ad quae studiorum causa nostrates antea confluebant, jam ad nos eadem de causa ventitaret, invitarent. Qua eadem pace redeunte denuo, divino numine aspirante, reflorescerent, et suo tempore optatos doctorum, beneque moratorum hominum fructus darent. Quod si scholae nostrae claudantur, si messis haec ante maturitatem demetatur, si seminarii ipsius plantae, antequam adulescant, extirpentur: quid aliud sperari potest, quam, ut partim ea temporum calamitate, et reliquarum regni scholarum, praeceptorumque conditione, iniquissima

partim intercluso ad caeteras Christianorum nationes aditu, ingenuae disciplinae penitus prostratae jaceant, atque Transylvana juvenus luxurians in certissimam patriae perniciem plane sylvescat?

Scio, non deesse homines, qui rerum evidentia victi, haec quidem inficiari non possunt; spiritu tamen nescio quo ducti, ita disserunt: *Sit utilis Societas; utilitatem non quaero; laboret illis, quibus accepti sunt labores illius; ego illa cum damno carere, quam habere cum utilitate malo; studia vel abiecero, vel eorum causa alio ibo; commodum meo renuncio, nulli injuriam facio.* Ita ne in una Transylvania homines inveniam, adeo sua ipsorum commoda despicientes, ut utilitatem non modo non quaerant, sed ne oblatam quidem suscipiant, quin immo negligant, contemnant, rejiciant? homines, inquam, qui necessarias, saluberrimasque doctrinarum merces in alienis regnis potius maximo pretio, mercari, quam illas domi suae gratis habere velint? qui suos filios malint tanquam lapides supra lapides in theatro sedere (ut de indoctis affirmabat antiquus ille Philosophus) quam in reipublicae gubernatione, in principum consiliis, in his ipsis vestris omnium ordinum conventibus atque comitiis, doctos prudentesque senatores habere? Hos ego credam boni publici amantes, hostes patriae censendi sunt illi, auditores, qui eruditionem exulare cogunt, barbariem affectant; similesque illi omnis sanctitatis, justitiaeque pesti Iuliano Apostatae, qui, ut Christianorum nomen deleteret, Christianumque cultum ad gentium barbariem traduceret, nullis validioribus machinis usus est, quam ut Christianam juventutem bonarum litterarum studiis operam dare prohiberet. Sublato enim studiorum cultu, nihil facilius, quam ut hominum animus, ut ita dicam, barbarescat. Huic incommodo heri occurrere voluerunt adversarii, cum de Academia nescio qua instituenda vos commonefecerunt. Sed, mihi credite, Academias ipsi destruere sciunt, instituere nesciunt. Integrae aetates prius elabentur, quam ut de primo ejus lapide jaciendo deliberetur, aut etiam cogitetur. Certe, si nostra corruat, ad perfectionem nulla unquam perducetur. Sed esto, obsequia nostra, hoc est, commoda vestra repudietis; honestatemne, justitiamque ipsam extra fines vestros amandabitis? Utilitatem igitur missam

faciamus, acquitati causae nostrae aures benignas obsecro commodetis: et an ulla injuria nobis afferatur, diiudicetis.

Rex Stephanus Societatem nostram in hanc provinciam, ut audistis, introduxit. Iam quomodo illam firmaverit, paucis cognoscite. Claudiopoli Collegium nostrum instituit, nobisque tum de habitatione, tum de victu hac ratione prospexit. Pro habitatione simul cum templo monasterium desertum olim in ea civitate regum liberalitate aedificatum attribuit: collegioque seminarium studiosorum adjunxit, cui aedes, in quibus olim religiosae Virgines habitabant assignavit; in quibus magnificum sane gymnasium propriis sumptibus extruxit, certisque annuis redditibus locupletavit, atque ut plures pauperes studiosi in eodem seminario alerentur, ab optimo, aeternaque memoria dignissimo totius Christiani orbis parente Gregorio XIII Romano Pontifice Sanctissimo mille ducatos Hungaricos in singulos annos impetravit, qui semper usque ad ultimas hasce calamitates liberaliter soluti et fideliter expositi⁴ fuerunt. Quod velim intelligant illi, qui vel Romanum Pontificem Transylvaniae hostem asserunt, vel nos ex hac ad alias provincias pecunias deferre nimis injuste conqueruntur. Quidquid enim superest nobis, si quid superest, id totum vel in studiosis alendis, vel in orphanis sustentandis, vel in pauperibus sublevandis, vel in templis exornandis a nobis insumitur. Haec de habitatione. In alimenta vero dedit abbatiam Monostoriensem cum pagis illi adjunctis, quae bona jam antea, tempore reginae Isabellae et Serenissimi filii ejus Ioannis II, fuerant fisco applicata; quaeque cum eodem tempore essent abalienata, ne ulli injuria fieret, propriis Rex ipse pecuniis illa redemit, et Societati liberalissime in perpetuum donavit. Ut autem haec omnia firmiora essent, neve ullam ullo unquam tempore difficultatem paterentur, Societati horum omnium possessionem, nemine contradicente (quod in hoc regno summum est possessionis jus) rite dari curavit, neque tunc provincia repugnavit; sed annuit, ut testantur publica ipsius regni munimenta.

Porro cum religiosissimo rege Stephano, eiusque fratre optimo Christophoro demortuo,⁵ Societas nostra anno 1588°

⁴ A nyomtatásban: fide expensi.

⁵ Meghalt 1581 május 27-én, míg öccse, István király öt évvel utána.

ex provincia esset ablegata, iterum anno 1595° auctoritate comitiorum generalium Albae Iuliae celebratorum, universo suffragante regno per Serenissimum Principem Sigismundum Claudiopolim, Albam Iuliam et Monostor fuit revocata: et fundis, maxime Collegio Albensi instituendo aucta liberaliter. Quae revocatio anno 1599° similibus generalibus comitiis, fuit confirmata, nimirum regnum advertit absentiam nostram sibi non prodesse (uti nonnulli et sibi, et aliis persuaserant,) sed potius obesse, neque sine nobis, catholicorum conscientiiis et saluti satis consultum esse potuisse.^{5a}

Ex his, ni fallor, illud satis aperte constat, quod in primo propositionis nostrae capite pollicebamur, qua nimirum ratione huc venerimus. Non enim *tanquam fures, aliunde in ovile ascendimus*; sed veluti legitimi pastores, per regiam portam intravimus, hoc est, regia auctoritate vocati accessimus. Ex quo illud aliud sequitur, nos optimo jure in provincia manere, et tum Claudiopoli, Albae Iuliae et Monostor domicilia habere, tum alibi pagos et bona possidere. Quae cum ita sint, patieturne regnum, patiemini vos, qui haec auditis et verissima esse intelligitis, ut quod ab universo regno, publica nobis auctoritate concessum est, id privata, sive Claudiopolitanorum, sive aliorum vi, per fas et nefas, nullo servato juris ordine e manibus nostris eripiat? Quod igitur ab aliis injuste factum est, id ex justitia a vobismet ipsis corrigatur: Societasque nostra non solum in provincia conservetur, sed et Claudiopoli, unde per vim eiecta est, restituatur; et damna sacrilegis direptionibus illata resarciantur.

Iam secundum caput propositionis meae aggredior, et quomodo Societas in Transylvania se gesserit, breviter expono. Ipsa sane, quantum in se fuit, omnibus semper ex animo inservivit, atque in rebus tum divinis, tum ad litterarum studia pertinentibus (haec enim sunt ea, in quibus ipsa pro ratione sui instituti occupatur) pro virili laboravit. Et quidem, quod spectat ad studia, quis unquam illam reprehendit, quod vel magistros minus idoneos vobis exhibue-

^{5a} Ezt — a fejedelem kívánságára — az 1599 március 21-én megnyílt medgyesi országgyűlésen a 10. végzésben állapították meg, helyreállítván vele az 1595 április 16-i állapotot. (Erd. org. gyűl. Emlékek IV. köt. 268—9. l.)

rit, vel disciplinas, quas docuit, non rectissima via ac ratione tradiderit? Homines sane non indoctos pro vestris liberis erudiendis vobis semper obtulit; et quando vestratibus caruit, ex aliis provinciis Polonia, Germania, Italia, Gallia, Hispania, ingenio excellentes, doctrinaque praestantes homines accersivit; homines, inquam, qui ut vestris, filiorumque vestrorum commodis perfectissime inservirent; omni alia cura liberati, sese totos litterarum exercitationibus dedicabant, vestraeque utilitati ac dignitati penitus mancipabant. Non ignota loquor. Hic in isto vestro amplissimo consensu, multos testes habeo, qui, si opus esset, hoc idem voce, auctoritateque sua non inviti confirmarènt. Etenim, quis unquam discipulorum ad suum praeceptorem accedens, illum ita vel negotiis impeditum, vel laboribus defatigatum, vel alia de causa distractum offendit, quin statim adesset, ad quaesita responderet, dubia dissolveret, doctiorem redderet, prorsus illi ex voto satisfaceret? Quis ex tam multis, qui in nostris scholis, non uno vel altero die, aut mense, sed ipsis multis integris annis versati sunt; se vel unam horam, si sincere agat, sub disciplina nostra inutiliter trivisse, affirmare audeat? Neque mirum: non enim vel pecunia, vel commodum ullum ad hos labores vestri causa suscipiendos nos trahit, sed amor, amor — inquam — Dei, cui servimus, et vestri, quibus nostros labores devovimus, suaviter impellit. Amor autem, teste sanctissimo ac doctissimo Patre Ioanne Chrysostomo *assidue niret ac floret, senium non novit; vetustatem non suscipit*. Quod sane et ratio docet, et experientia probat, quia (ut gravissimi auctoris, Sancti Augustini verbis utar) *omnia saeva et immania, prorsus facilia, et prope nulla efficit amor*. Nos ergo amore impulsī vobis servimus; vos odio perciti, nos exturbabitis?

Hic me cohibeo, et a scholis ad religionem meam orationem converto. In qua fateor nostram Societatem nequaquam studiis omnium obsecutam esse, sed neque id opus fuit, immo contrarium necessario contigit, uti quisque a nostra diversam religionem colit. Sicuti ergo Arianus cum Christum verum, aeternum ac naturalem aeterni Patris filium esse negat, Spiritum Sanctum Deum non agnoscit; uno verbo, Sanctissimam Trinitatem damnat, non Calvinianis quidem aut Lutheranis, qui altissimum Trinitatis mysterium fatentur, satisfacit: non

propterea tamen amandatur. Quare? Quia provincia talem jam confessionem tolerandam iudicavit. Similiter, quando Calvinista vel Lutheranus infantes suos baptizat „In nomine Patris et Filii, et Spiritus Sancti,“ uti Christus imperavit, non probatur quidem Ariano, qui explosa antiqua illa forma novam induxit, secundum quam adultos tantum in nomine *Iesu Nazareni* abluit, neutiquam tamen relegatur. Quid ita? Quia regnum Evangelicam illam formam nunquam reprobavit. Ita nos, licet in dogmatibus catholicis, non omnibus placeamus, non tamen propterea ulla poena, aut reprehensione digni sumus, quia religionem ab universo regno approbatam profite-mur. Caeterum nonne in eo omnibus satisfecisse sat fuit, quod in religione omnium semper constantissimi fuimus? Alii enim, quippe *supra arenam fundati*, ne ipsis fundamentorum ruinis obruantur, illa saepe veluti male jacta deserere, et alia de novo ponere coguntur; nec tamen unquam, in quo quiescat animus, assequuntur. Nos vero, qui supra firmissimum veritatis fundamentum aedificati sumus, nunquam a religione nostra catholica Romana, vel transversum quidem unguem discessimus, nunquam ab impressis Sanctorum Apostolorum vestigiis, vel tantulum defleximus: semper Sanctorum patrum traditiones, pontificiaque decreta fidelissime custodivimus, ac demum divina oracula orthodoxe interpretantes, nihil unquam innovavimus. Quae cum diligentissime servaverimus, sane decretis regni quibus ne quis quicquam in religione innovet cavetur, abunde satisfecimus. Neque enim hoc tempore de religionis veritate, vel falsitate, seu de ea probanda, vel improbanda disputatur. Nam, si hac de re ageretur, causa ipsa certissimam mihi victoriam promitteret; modo ratio, non vis locum obtineret.

Quia tamen nostri accusatores institutam contra nos actionem ita inter se partiti sunt, ut Arianus doctrinam, Calvinista mores gravissimis insectaretur maledictis: ideo officii mei ratio me monet, ut hoc loco, quae contra catholicam doctrinam obiecta sunt, divino imploratò auxilio refellamus. Quaecunque autem ille longo verborum circuitu dixit, vel ad detestandum sacrarum imaginum cultum, vel ad sanctorum invocationem evertendam direxit: ut enim modo sacras imagines labefactaret (sicuti biennito ante templum labefactavit) hanc machinam admovit, schedulam quandam, in qua de-

scriptum habebat ex Illustrissimo Cardinali Bellarmino⁶ locum illum, in quo optimus auctor, non solum per sacras imagines, sanctos, sed ipsa quoque sanctorum simulacra colenda esse docet; ex quo, *Ecce idololatrias*, inclamabat. Propositum autem suum ea ratione confirmabat, quia cum Deus ab omni sensu et concretionem remosissimus, omnem tum pictoris, tum sculptoris artem effungiat, a nobis tamen per summum scelus, variis ad arbitrium nostrum formis effingeretur. Ut autem piam sanctorum invocationem ex animis hominum evelleret, ex eodem doctore, distinctionem inter latrariam, duliarn et hyperduliarn afferebat; ex quo et doctorem ignorantiae, et catholicos impietatis accusabat: illum quidem, quia non satis sibi constaret, quippe quam venerationem prius soli Deo tribuendam esse docuisset, eandem postea ipsis quoque sanctis concederet; reliquos autem, quia similiter cultum latrariae, *Deo* proprium creaturis impertirent, Beatissimamque Virginem alloquentes, illam *matrem gratiae, matrem misericordiae* appellerent, atque illis vocibus, quibus solum Deum invocare fas est, implorarent: *Tu nos ab hoste protege et hora mortis suscipe*. Quin ad apostolum Petrum suas voces convertentes *Miserere mei*, et alia id genus multa clamant. In eo praeterea eundem auctorem reprehendebat, quod Christianos ad imitationem stultae antiquitatis multos sanctos, quos veluti deos observarent, sibi finxisse, et quasi fabricatos esse assereret. His paucis, quaecunque ille dixit, contineri viri prudentes mihi affirmarunt; qui heri illum isto loco apud vos vestro idiomate perorantem audiverunt, rectene, vos iudicate. At enim, si bonus ille vir aequiore animo, oculoque candidiore acerrimum illum omnium haeresum, haereticorumque jugulatorem legisset, ab eoque non solum quid objiceret, sed etiam quomodo obiecta refelleret, edoceri voluisset, haud dubie et sibi ipsi silentium imposuisset, et me ab hoc respondendi labore liberasset.

Ut igitur respondeamus, atque ita respondeamus, ut in animis vestris ne tenuissimum quidem dubitationis scrupulum⁷ relinquamus, illud inprimis memoria repetamus oportet: idololatriam nihil aliud esse, quam falsorum deorum cultum, cui

⁶ Bellarmin Róbert jezsuita író, 1596 óta bíboros; meghalt 1621-ben Rómában.

⁷ A nyomtatványban: sculptrum.

extinguendo Sanctae Romanae matris Ecclesiae filii prope-
modum infiniti, glorioso martyrii certamine sanguinem profu-
derunt. Cum igitur terminus idololatrici cultus, Iupiter, verbi
causa, sit malus: ea quoque, quae ad illum referuntur, ut
est honor Iovis statuæ delatus, vitatur; ut taceam caecam
antiquitatem, non raro mutis ipsis simulacris, veluti diis, ho-
nores divinos impertitam esse, Nos autem cum non falsos, sed
verum Deum, verosque sanctos pie, sancteque veneremur;
inde fit, ut quaecunque suapte natura ad hunc finem conse-
quendum accommodata sunt (inter quae sacrarum imaginum
reverentia numeratur) pia et sancta censeantur. Ex hac veluti *i*
radice duo colliguntur, auditores. Alterum est, magna sive
impietate, sive caecitate laborare eos, qui cum nobiliores sua-
rum aedium partes profanis illis, quae castas mentes corrup-
punt, simulacris, tanquam eximiis honoris ac dignitatis orna-
mentis illustrent; sacras Christi, caeterorumque beatorum
imagines nullibi consistere permittunt, ubique persequuntur;
omnia ipsi in eas patrant, quae in Christum ipsum Iudaeos
in martyres tyrannos patrasse non ignorant: ut verissime dixe-
ris, ab illis pluris fieri Bacchum,⁸ quam Christum; impudicam
Venerem, quam gloriosissimam Virginem Matrem. Alterum
est, immerito reprehendi illos, qui eiectis falsis idolis, victricia
Christi crucifixi signa, sacraque aliorum sanctorum trophaea,
uti verae pietatis monumenta, ubique erigunt, inprimis autem
templa, in quibus sacra peraguntur, iis magnifice instituunt.⁹

Cur autem in sacris mysteriis imagines adhibeamus, pau-
cis expono. Docet magnus illè naturae interpres et philosopho-
rum magister Aristoteles, *intellectum nostrum ad coelestia,
veluti ad solem noctuam se habere*; ut igitur ad supercoelestia
illa, et (ut vir doctissimus loquitur) ultramundana contem-
planda erigamur; quasi perspiciliis egemus, et ideo sacras ima-
gines adhibemus, non tam, ut eas, quam ut per eas et Deum
ipsum, et reliquos felicissimos coeli incolas, quantum naturae
nostrae, patitur imbecillitas^{9a} intueamur. Quia vero, qui per-
speciliis utitur, non solum per ea, sed etiam ea intuetur, inde
fit, ut non solum Deum, vel sanctos per imagines, sed imagines

⁸ A kéziratban: Iovem. ⁹ Ugyanott: instruunt.

^{9a} A könyvben hibás szedéssel: imbellicitas.

quoque tanquam res sacras et archetypa ipsa repraesentantes (quod unum asserit Bellarminus) veneremur. Res exemplo planae fiet. Cum imaginem Christi Servatoris nostri intueor, non solum Christum ipsum colo, sed ipsi quoque imagini honorem tribuo, quia nimirum illam, tanquam Christi imaginem agnosco. Fac non esse talem, nullam ei venerationem impertior, quia non nisi propter Christum illam honoro. Simili modo crucem Christi, cujus tu heri venerationem detestaberis, nos hodie exaltationem celebramus, adoro; quia in ea arduo salutis meae operi manum extremam imposuit Christus. Hoc auferas a cruce, nullo eam prosequor honore. Et de reliquis idem iudicium esto. In posterum igitur, cum illum Bellarmini locum legeris, neque auctorem imprudenter condemnabis, neque nos idololatrias, sed Christianos, atque Catholicos Christianos appellabis.

Porro, quia Deum pingi posse negas; quaero abs te, num Deum tu imaginatione assequaris? Si negas, ergo neque mente concipis. Tritum enim est illud: *Nihil est in intellectu, quin praecesserit in sensu*. At si Deum mente non concipis, quomodo de illo verba facis? Profecto de ipso melius, quam de coloribus caecus judicare nequis. Si affirmas, rursum quaero, quomodo Deum corporis expertem corporeo sensu complectaris? Quomodo illum in animi tui tabella imaginationis, quasi coloribus, depingas? Quomodo pulcherrimam illam divini numinis ideam a te fabricatam in te ipso contempleris? Dices, *Philosophica sunt ista*. Fateor, sed verissima. Iam theologicam, eamque facillimam accipe rationem. Quis Deum nos pingere docuit? Nonne sacrae ipsae litterae, quae quid aliud sunt, quam verum, vivum et, ut ita dicam, spirans Dei simulacrum? Deficiet me dies, si omnia loca adferre velim, in quibus Deo oculos, pedes, manus et alia hujusmodi sacra tribuunt volumina. Ea tu aperi et veluti involutam aliquam telam explica, et statim Deum ipsum divinis prorsus lineamentis, non leviter adumbratum, sed numeris omnibus absolutum tibi videberis intueri. Neque enim illum, tanquam imbecillum senem aliquem, uti tu negaris, aspicias; sed contueberis, velut summum coeli, terraeque dominum; modo in excelsa maiestatis suae solio sedentem, et rebus universis pro cuiusque naturae conditione virtutes, ac dona distribuentem; modo potentissima dextra sua mundi quasi habenas regentem, ac moderantem;

modo in paradiso voluptatis ad auram post meridiem deambulantem et cum primo humani generis parente colloquentem; modo seipsum fidelissimo servo suo Moysi faciem ejus gloriosissimam videre exoptanti, contemplandum exhibentem. Sed quid in exemplis coquirendis tempus contero? Nonne Deus ipse, tanquam optimus artifex, excellentissime seipsum depinxit, quando hominem ad imaginem et similitudinem suam formavit? Qua ergo ratione et tu Deum, in animo tuo formas et sacrae litterae pingunt, et Deus tuo formas; et sacrae litterae pingunt et Deus ipse figurat, eadem ego illum eundem et coloribus pictum, et lineamentis sculptum tuis exhibeo conspiciendum oculis.

Quid ad haec respondebis? Dices, si sapis, *sacras litteras sese infirmitati nostrae accommodare. Cum enim Deus propter suam simplicissimam et ab omni terrena, mortaliq̃ue concretionē segregatam naturam a nobis sicuti est, minime comprehendī possit, illum nobis variis modis quasi vestitum sacrae proponunt litterae, quae idcirco non mentiuntur, quia non Deum quasi caduca aliqua natura, aut figura coagmentatum praedicant; sed tantum veluti signa quaedam et vestigia sensibus obiciunt: ut illis tanquam coelestibus nunciis animus expergefactus, et contemplationis alis in coelum usque sublatus, per immensa illa coelestium regionum spatia, veram Dei cognitionem vestiget atque venetur.*

Recte sane. At eodem prorsus modo, cum oculorum tuorum acies ad Deum nimia luce circumfusum pertingere non queat, eum tibi sancta mater Ecclesia, sine ullo errore vel mendacio, imagine, quasi Mosaico velo, obductum offert; non ut idololatriam exerceas, sed ut in imagine et per imaginem divinum Numen agnoscas, Deumque colas, sicuti pastores, signo ab Angelis accepto, Christum pannis involutum invenerunt, agnoverunt, coluerunt.

Iam, ut ad illud de Invocatione Sanctorum veniamus, blasphemias Matthaei,¹⁰ quando nos, quod Deo proprium est, alteri dare somnias. En tibi certissima catholicae religionis orandi regula, ad quam reliquae omnes sunt dirigendae. Cum Deum alloquitur: *Pater de coelis Deus, inquit, miserere nobis. Fili redemptor mundi Deus, miserere nobis. Spiritus*

¹⁰ A kéziratban: blasphemant illi.

Sancte Deus, miserere nobis. Sancta Trinitas (audi Ariane unus) *Deus, miserere nobis.* Ecce tibi supremus bonorum omnium auctor, et largitor Deus, cui soli verum latrariae cultum nostra religio impertit. Cum vero Mariam vel Petrum, vel ex sanctis alium quempiam invocant catholici: *Sancta Maria*, inquit, *ora pro nobis; Sancte Petre, ora pro nobis;* ecce Sancti, tanquam nostri apud Deum advocati. Licet enim unum mediatorem primum Jesum Christum fateamur, alios tamen ejus veluti vicarios, et dari asserimus, et precari non erubescimus. Quod si aliquando Beatissimam Christi matrem, ob singularem illius dignitatem, *gratiae et misericordiae matrem, ac nostrae salutis causam et fontem* appellamus; vel etiam aliqujus alterius sancti opem implorantes, ut nostri misereatur, nostraeque salutis prospiciat, obsecramus; illa omnia orando, intercedendo, impetrando, intelligenda esse tibi velim persuadeas, hocque illud esse, quod ex doctrina Patrum, praeclare Bellarminus docet, tandem agnoscas. Qua in re nihil omnino difficultatis habebis, si hujusmodi orandi, precandique formulas, communi, quotidianoque more loquendi et usu memineris esse tristissimas. Quoties enim accidit, ut qui vitam ac libertatem a principe exspectat, cum cancellario agens, illum unicam spem suam, solumque salutis ac libertatis suae auctorem et vindicem vocet, quibus verbis, quid aliud intendit, quam ut vel se in illius apud principem precibus suae vitae ac salutis spem collocasse significet, vel eum, ut suae causae patrocinium suspiciat, exoret?

Quod autem imponitur Bellarmino, illum docere, catholicos sibi finxisse sanctos, injustissima sane levitatis nota gravissimo, doctissimoque viro inuritur. Neque enim hoc somniavit ipse, neque sibi sanctos finxerunt catholici; sed Christiani, sicuti loco Iovis, quem ante quam Evangelii lumen illis affulgeret, venerabantur, verum Deum colendum susceperunt: sic reiecta reliquorum deorum turba, sanctorum coetum, quem observarent, pie admiserunt, ut testantur sacra venerandae antiquitatis monumenta, tum oecumenicorum conciliorum, hoc est Ecclesiae universae in nomine Dei congregatae, cujus auctoritas apud omnes, qui recte de Deo et religione sentirent semper maxima fuit: tum eorum Patrum, qui et doctrina clarissimi, et antiquitate venerandi, et sanctitate celeberrimi, Christianae religionis initia et incrementa fidelissime nobis

tradiderunt; divina ejusdem oracula et mysteria, doctissime exposuerunt; sanctorum virorum res praeclare gestas aeternitati consecrarunt; Christianae denique reipublicae clavum tenentes, eam sanctissimis legibus et institutis rexerunt, firmanunt, amplificaverunt. Ut mirum sit, quomodo isti novi, et ut ita dicam, recens nati Christiani, reiecta, quam a majoribus acceperunt, religione, novam nescio quam ecclesiam, hominum conspectum fugientem, nusquam consistentem, chimerae simillimam sibi finxerunt: avitae autem religioni alienissimo vocabulo abutentes, idololatriae nomen imposuerunt; eo, ut opinor, consilio, ut suos in templa, in sanctos, in sacerdotes, nefarios conatus, fucato religionis colore tegerent; vitiatos hominum animos, arctioribus laqueis irretirent, nosque rudi populo, loquacibusque mulierculis magis invisos redderent. Sed latret, licet, Arius: veritatem impugnet Calvinus; fremat reliqua hostium caterva, non mordebunt, non superabunt, non nocebunt; quia tibi, o Beatissime Romane Pontifex, tibi, o felicissime Christi vicarie, tibi, inquam, dictum est: *Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferi non praevallebunt adversus eam*. Vos vero, o Sanctissimi, vos, o gloriosissimi, coelestis Hierusalem cives, qui immortalitate armati et in tutissima aeternae felicitatis arce collocati, horum latratus, fremitusque et inanes conatus viridetis: ecquando tandem causae vestrae patrocinium suscipietis, tantam adversariorum audaciam perfringetis, et de illis gloriosissime triumphantes, vos, quibus sacri honores persolvantur, dignos esse ostendetis?

Sed, quid pluribus immoramur in primis hisce Christianae religionis rudimentis, quae cum omnibus, tum maxime iis, qui se aliorum doctores et ductores profitentur, ignorare nimis turpe est? Neque enim modo, sintne colendi sancti disputamus, sed illud, tanquam axioma catholicis ab universo regno concessum statuimus, et inde nihil impii, nihil absurdi contra nos ab adversariis inferri demonstramus. Etenim qui, quod Deo proprium est, alteri concedat, catholicorum prorsus reperies neminem; minime vero omnium doctissimum Bellarminum, quem etsi propter doctrinae excellentiam et vitae integritatem optimo jure defendimus, non tamen illius doctrina, nostram metimur, quippe fidei nostrae regulam nullam agnoscimus, praeter illam, quam divinae auctoritati innixus

constituit castissimus ille, perpetuus et semper sibi constans totius Ecclesiae Catholicae sensus, atque consensus, quem unicum, uti certissimum Christianae veritatis oraculum, in omnibus amplectimur, sequimur et sancte veneramur.

Iam vero cum adversarii inter se altercarentur (licet enim, cum de Jesuitis agitur, dexteras jungant, ut communi conatu majorem in nos impetum faciant, in multis tamen inter se acerrime digladiantur, ita ut de illis dicere possimus, quod de Ario et Sabellio affirmabat illo^{rum} expugnator acerrimus, Sanctus Basilius: *Pugnat, inquit, Judaismus cum Graecismo, et ambo cum Christianismo, quemadmodum Aegyptii et Assyrii et inter se hostes erant, et Israeli*) cum, inquam, altercarentur, et de Sanctissima Trinitate, quam unus negat, alter asseverat, contenderent: ad illud, si recte meministis deveniunt, ut ille universam de Trinitate doctrinam, ex solis traditionibus, nulla ratione ex sacris litteris constare assereret; hic vero, nihil aliud, quam illum blasphemasse summo clamore responderet. Quare ne supremum Christianae religionis mysterium patrono destitui videatur, unum vel alterum ex sacris litteris testimonium summa cum brevitate in medium proferamus. Primum itaque illud occurrit, quod in calce sui Evangelii Sanctus Matthaeus scribit, nempe ubi Christus Trinitatem manifestavit, cum ut homines *In nomine Patris et filii et Spiritus Sancti* baptizarentur legem sancivit. Sed forte antiquus verbi divini praedicator, vel nondum ad finem Evangelii Sancti Matthaei pervenit, vel non est tantus Arithmeticus, qui ex Patre, Filio et Spiritu Sancto Trinitatem colligat; vel, quod potius crediderim, Trinitatem non credit, quia veram illam formam, ex qua veluti matre integerrima homines in Christianae religionis lucem suscipiuntur, Sanctaeque Trinitatis fide initiantur jampridem repudiavit, atque in ejus locum, corruptam, ut ita loquar, et constupratam novercam, quae legitimis verae fidei partibus dolose subductis, adulterinos foetus impia, inexpressibilique fraude supponeret, veteratorie substituit.

Secundo loco sese offert illud Sancti Ioannis: *Tres sunt, qui dant testimonium in coelo: Pater, Verbum et Spiritus Sanctus*; ex quo illud mirum videtur, virum jam grandaevum et in vertendis sacris paginis exercitatissimum, ex tam aperto ternario, Sanctissimum Trinitatis mysterium non solum non

didicisse, sed neque (quod ad ipsius dictum infirmandum sufficiebat) doctrinam de Trinitate in sacris litteris fundamentum habere, collegisse. Forte collegit, sed statim unitas consequens (*et hi tres unum sunt*) leviter impressum Trinitatis vestigium, obliteravit. Nimirum quomodo in una simplicissima natura tres personae re ipsa inter se distinctae reperirentur, non intellexit: sicuti quomodo magnus ille patriarcha Abraham tres viderit et unum adoraverit, nunquam forte contemplantus fuit, qui necdum *intellectum* suum *in obsequium fidei* cum Apostolo Paulo *captivavit*. Verum, ut susceptae contra ipsum disputationi finem imponamus, videt, auditores, quicumque videndi facultate non caret, toto coelo aberrare, qui nos cum idololatriis, a quibus immenso disjungimur intervallo, adnumerare nituntur. Illi enim falsum, nos verum Deum colimus; illi plures deos, nos unum tantum confitemur; illi simulacris ipsis divinos honores offerunt, nos sacras imagines, non nisi qua archetypos repraesentant, honoramus; illi denique uno, eodemque ritu universam illam deorum multitudinem invocant, precantur et observant, nos Deum sanctis tantum excellere dicimus, quantum supremum infimis, dominum servis, ipsum mundi procreatorem, rebus creatis excellere ratio monstrat, religio docet et sapientissimi quique fatentur. Sed longius forte, quam opus erat, in doctrina nostra a calumniis vindicanda digressi sumus. Iam ad mores defendendos progrediamur.

Cum enim neque in humanis scientiis, neque in divinis, ut vidimus, unquam lapsi fuerimus, restat, ut mores nostros, tanquam severi iudices, una cum altero accusatore, diligenter examinemus, cujus accusationem, qui mihi retulerunt, totam ad quinque capita revocarunt. Quod videlicet, copiosissimum innocentium sanguinem profuderimus; quod provinciam hanc perdiderimus; quod Sigismundum principem regno spoliaverimus; quod in eos, qui catholicam religionem aspernarentur, carnificinam exercuerimus; quod demum, regna omnia, ubi sumus, perturbemus. Iam, ut a primo incipiamus: prodeat in medium, prodeat quisquis ille est, qui a nobis, nostris vel verbis, vel factis offensum se esse testatur; et qua in re a nobis laesus sit, libere profiteatur: a nobis, inquam, qui toties rapinas passi sumus; aliena tamen nunquam attigimus: toties injurias, et eas gravissimas accepimus; vindictam nunquam,

etiam cum possemus, appetivimus: toties cynicos, id est, ad vivum mordentes obtrectatores sustinuimus; famam tamen alienam nunquam vel minimum violavimus; immo semper bonum pro malo reddentes, vel inimicis ipsis, quantum in nobis situm fuit, opitulati sumus. Testis est civitas Claudiopolitana; quid dico civitas Claudiopolitana? Testis provincia universa; testes vos, quotquot praesentes adestis, qui non legistis, aut ab aliis audivistis, sed ipsimet spectatores fuistis, quando ante duos annos Collegium nostrum Claudiopopolitanum diripiebatur; quando templum destruebatur; quando scholae funditus evertiebantur; quando nos raptabamur, spoliabamur; vulnerabamur, mactabamur; vix spirantes et seminudi ejiciebamur; et tamen *tanquam oves ad occisionem ductae, ne os quidem aperiebamus*, sed taciti, ut civitati omnia prospere atque feliciter evenirent, a summo rerum moderatore Deo, suppliciter precabamur.

Vidistis tunc ex una parte magnam illam nequissimorum hominum colluviem, duce Ariano superintendente Claudiopolitano, accusatore nostro, cum aliis ministris et scholae rectoribus, undique in nostrum Collegium, templum et gymnasium, tanto cum furore, fremitu et vociferatione, armorumque fragore irrumpentem, ut statim illam esse potestatem tenebrarum, quisque fateri vel invitus cogeretur.

Vidistis ab illis, non armis magis, quam inusitata quadam rabie instructis, sanctitatis domicilium a sanctissimis regibus aedificatum et Deo sacratum, nefario scelere pollui, coelo et sanctis bellum indici; in gloriosissimum coelorum reginae nomen, maledictorum quasi tela contorqueri; sacram ejus statuum obtruncari; ipsum mundi regem Christum, sacra, in qua asservabatur pixide violata (horret animus, lingua haeret, nec tamen reticere debet) sacrilegis, aeternisque cruciatibus dammandis pedibus sceleratissime conculcari; omnia divina et humana insatiabili odii atque furoris flamma vastari, excindi, funestari.

Vidistis sordidos quosque et infimae plebis homines, in viros, tum genere, tum religiosa conditione honestissimos, intolerabilem petulantiam exercere; tantaque sive praedandi, sive nos affligendi libidine inflammatos, ut veluti canes venatici, quicquid vel in sinu, vel in sacculis latuisset occulti furacissime explorarent et nos stropholis ipsis, quid simplicis-

simis illis cingulis, pauperrimisque zonis, quibus honestate religiosa vestes, ne diffluent, cohibemus, indignissime spoliarent. Memini eos, cum ex me, quod raperent, non reperirent; et tamen ipsi caeca rapiendi cupiditate raperentur, sudarium ipsum, quale istud est, ex manibus eripere voluisse, ut videlicet Christum nudum nudi sequeremur, et rebus omnibus spoliati e civitate ejiceremur.

Vidistis ex altera parte, non infimae conditionis homines, adversa valetudine pene confectos, ex lectis ipsis in exilium pelli.

Vidistis illos, fallentibus vestigiis, aliis innixos, non sine summo labore, ac difficultate incedere posse; et tamen, ut cum aliis, vel nudis pedibus abirent, coactos esse. Quos vero vis morbi ita fixos tenebat, ut loco moveri non possent; illi, bone Deus, quomodo cruciati, afflictati, cruentati fuere?

Vidistis, o tempora, o mores, o intolerandam peccandi licentiam! Vidistis viros innocentes et religiosa pietate Deo dicatos caede nefaria trucidatos, jacere proprio cruore involutos.

Vidistis sanctum illum senem *Patrem Petrum Maiorium* proprio sanguine redundantem, qui cum auctoritate sua et precibus illam ipsam civitatem aliquando ferro, flammae et direptionibus destinata, servasset incolumem, tunc a civibus vulnerari potuit, ut vulnus alligaretur, vix ac ne vix impetrare potuit; namque cujus beneficio civitas illa stabat, eum vulneribus cruentum ex civitate cives crudeliter ingrati pellebant in exilium.

Quae res adeo indigna fuit, ut coelum ipsum, eam se ferre non posse significaret, cum repente obducto densissimo nubium velo, sese e conspectu nostro eriperet et quasi exardescentem hominum iram restinguere vellet, maximum aquarum imbrem immitteret. Sed frustra. Illa enim furoris flamma non modo non deferbuit, sed veluti candentes leviter aspersi carbonem, irritata magis invaluit: nec prius furere destitit, quam nos ex civitatis procella emergentes, extra civitatem, immani ubique excurrentium Turcarum atque Tartarorum feritati dilaniandos obiecerit. Sed Deus illorum consilia dissipavit. Quae enim providentia Babylonicos leones, ne Daniele vorarent, mansuefecit: illa eadem truculentas illas in humana figura belluas ita delinivit, ut non solum nobis non nocerent, sed

etiam ultro benevolentiae et caritatis officia perhumaniter praestarent. siquidem¹¹ Turcae reperti, qui donec alia ratione nobis tum de securitate. tum de itineris commoditate prospiceretur, nostros maxime infirmos in suis rhedis receperunt, iisque magnum tam commiserationis, quam humanitatis officium praestiterunt.

Sed quorsum haec spectat, tam longa et tam alte repetita oratio? Ut nimirum iis auditis. quae nobis fecerunt Claudiopolitani; quid nos illis fecerimus. ex iis, quae sequuntur, melius intelligatis et objectum nobis crimen. quod humanum sanguinem sitiamus. sententiis omnibus falsissimum esse declaretis.

Iam igitur ad civitatem redeamus: ut ex illa ipsa, innocentiae nostrae testes. hostes ipsos producamus. Testes multi illi cives Claudiopolitani. qui ante annum cum defectionis, tum memoratae nostrae ejectionis causa erant captivi. Cum enim eos in carcere. plenus bonis nuntiis visitarem, affirmabant se a propinquis, ab amicis. a civibus, a cognatis, ab affinibus, a fratribus. uno verbo ab iis omnibus. a quibus juvari debuissent. prorsus deseriri: in nobis solis. a quibus minime omnium, propter gravissima in nos commissa facinora, auxilium sperassent. paternam curam, sollicitudinem, benevolentiam experiri: se tanquam *filios prodigos*, indignos, qui ante conspectum nostrum starent. accusabant; me tanquam benignum parentem. qui illos tanta caritate complecterer, praedicabant: pro beneficio. quod tunc accipiebant. non solum se memores futuros. sed ut ipsorum quoque posteritas Societati nostrae grata foret. testamento cauturos promittebant. Quae non exprobrandi causa. sed nostri defendendi gratia commemoro: et ut Iesuitas non sanguinarios. sed ut sanguini parceretur auctores fuisse intelligatis.

Atque, ne a Claudiopolitanis discedamus, quis exardescens in eos militum iram mitigavit, sedavit. restinxit? Dicant ipsi, et patres fuisse fateantur ingenue. Quis illos ex carcere domum reduxit, liberis atque conjugibus restituit, ut ubique versari possent, impetravit? Interrogentur eorum nonnulli, quos hic adesse conspicio et me haud dubie fuisse respondebunt: qui, si quid apud Caesareae Majestatis sive

¹¹ Ez a néhány sor (a szakasz végéig) a kéziratban nincs meg vagyis szerző a kefelevonathá szúrta be.

Generales, sive Commissarios potui, id totum, quantumcunque fuit, in Transylvanorum salutem insumpsi, ut non ex infimo solum, sed ex supremo etiam ordine, testantur ii, qui post Deum, salutem suam acceptam referunt mihi. Testis ille ipse, qui cum saepius gloriatus esset, quod unum ex nostris in illa Collegii direptione interfecisset, ac propterea in extremo capitis periculo versaretur: nostris tamen precibus impetravit, ut nulla in eum quaestio haberetur. Qua de re cum Excellentissimo Georgio Basta Caesareae Majestatis Generali supplicarem, *Fiat, inquit, si ita vobis placet; sed creditote illum in posterum data commoditate, peiora in vos patraturum.* Dicat nunc noster, dicamne accusator, an calumniator? Dicat nos multum sanguinis innocentis profudisse, et verissime dicet, multum enim sanguinem innocentem profundimus; sed nostrum, non alienum: et homicidas non solum non persecuti sumus, sed juvimus, et precibus nostris, ex patibulis ipsis eripuimus. Testis ille, qui Patrem ipsum Maiorum, virum sanctitate clarum, religione venerandum, in eadem Collegii dilapidatione vulneravit; quem licet Pater optime cognovisset, tamen ne debitas poenas lueret, nunquam adduci potuit, ut eum nominaret; quia videlicet ad patiendum semper, ad vindicandum nunquam parati sumus. Viderint igitur obtrectatores nostri, quonam jure nos et vindictae amantes, et innocentium oppressores appellent. Testes cives ipsi universi, qui in suis calamitatibus ad nos, tanquam ad unicum praesidium confugientes, a nobis non semel, sed saepius adiuti, protecti, defensi, et praecipue a militum direptione servati fuerunt, cum tamen saepissime nos ab iis injuriis lacessiti, damnis affecti, in vita, in fama, in bonis violati simus. Et nuper cum ex illa civitate contra fas, jusque omne rursus ejiceremur, ne unum quidem diem impetrare potuimus, quo rebus nostris, vitaeque nostrae prospiceremus. Sic qui ante annum a Senatu illo quotidie (ut civium conditio et necessitas ferebat) veluti totius civitatis parens carissimus et amantissimus salutabar et appellabar, nunc ab illo eodem, nihilominus tamen se nulla in re a me laesum confitente, ita sum tractatus, ut nec pejus, nec majori cum inhumanitate tractari potuerit homo inimicissimus. Tanta est mortalium vel simulatio, vel inconstantia, vel naturae ad fallendum vesutiloquax impudentia! Testes alios, neque pau-

cos neque obscuros proferre possem; sed brevitati consulendum, nec in re clarissima diutius immorandum.

1*i* Quamobrem, si neque verbis, neque factis in quemquam peccavimus, reliquum est, ut aliam causam, cur adversarii nos persequantur, investigemus. Haec autem non procul abest, auditores, in promptu est, etiam non vocata adest. Si, quaenam illa sit, ex me intelligere velitis, clara voce, ut omnes audiant, eam esse dico et constanter affirmo, quia *catholici sacerdotes* sumus; quia catholicam religionem cervicibus nostris sustinemus. Quod quidem nuper non obscure iudex Claudiopopolitanus declaravit, qui, *non offenderunt nos Patres*, inquit, *sed illos non volumus*. Quare? *Quia eos non amamus*. Cujus rationem addens collega ipsius: *quia*, inquit, *in religione dissentimus*. Quam eandem rationem senatus ipse publico centum patrum decreto confirmavit. Qui, dum se nulla a nobis injuria affectum, me interrogante, fateretur, an non aperte religionem ejectionis nostrae causam esse testabatur? Verum ne relicto fonte rivulos consectemur, heri Claudiopopolitanum superintendentem contra nos declamantem audivistis: *Ejiciantur Jesuitae, quia idololatriae, scilicet, convincuntur*. Ergo religio catholica, quam profitemur, in causa est, cur periclitemur. Quod si ita est, nos quidem cum Apostolis *a conspectu vestro gaudentes ibimus, quod pro nomine JESU contumeliam pati dignifacti sumus*. Attamen hoc ita iniquum esse, certum erit, sicuti teste regno universo, certissimum est catholicam nostram, Romanamque religionem esse unam, immo primam ex approbatis in Transylvania.

Obmutescit hic adversarius ille, qui nos de religione accusavit, quia ad haec quid respondeat illi, non occurrit. At consurgit ille alter, qui morum nostrorum censorem se fecit, et alterum accusationis venenatum telum contorquens ait: *Non religio in causa est, cur vos vel ex civitatibus ejiciamini, vel ex regno ipso exturbemini; sed in causa estis vos, qui cum ecclesiastici et religiosi sitis, non rebus divinis, non vestris litterarum exercitationibus, quasi cancellis contenti fines alienos violatis, res politicas attingitis, omnia permiscitis, pacem et quietem publicam perturbatis, populos denique in summas miserias et calamitates conjicitis; et propterea digni estis, qui vel dimittamini, vel certe duriore freno injecto cohibeamini*.

Magna querela, senatores prudentissimi; antiqua querela, auditores nobilissimi; sed quo major et antiquior est, eo clarius falsitatem suam prodit. Fierine potest, ut Patres toties leges suas et instituta transgredientes, in aliorum perniciem, tam graviter offenderint, publicam pacem turba-verint, seditiones concitaverint, populos perdiderint, provinciam totam pessumdederint; et tamen, cum toties accusati fuerint, nullus id unquam probaverit? Nullus unquam probavit. Nec, Deo innocentiam nostram protegente, ullus unquam in aeternum probabit. Fateor illas voces in Transylvania esse frequentes: *Jesuitae malorum sunt causae*. Non ignoro in ore multorum sermones illos versari: *Jesuitae tanquam membra putrida sunt amputandi, tanquam patriae pestes sunt ablegandi*. Quae quidem, etsi tam facile a nobis negari possunt, quam leviter ab aliis asseruntur: tamen, ne gravissimum crimen sola negatione diluamus, sed etiam falsum esse ostendamus; quinam sint illi, qui ejusmodi disseminant, paulo attentius inspiciamus. Homines, qui nos vix de nomine cognoscunt, qui nunquam vel scholas nostras adierunt, vel conciones audiverunt, vel domi nostrae, nobiscumque versati fuerunt. Inveniatur unus, qui nos *arguat de peccato*, id est, qui nos certa facinora commisisse convincat; qui homines, inter quos odia et discordias disseminaverimus, proferat; qui vel mortalium unum, cui consilium contra Christianam pietatem aliquando dederimus, producat. Inveniatur, inquam, qui haec praestet et vicit, gloriosumque de nobis triumphum egit. Vulgus imperitorum est, auditores, quod obloquitur, male imbutum a nescio quibus turbulentis hominibus, qui verbo quidem propter ea, quae dixi, revera autem propter religionem nos persequuntur. At prudentis non est, ex imperitorum, improborumque maledictis, sed ex propriis cujusque factis unumquemque judicare.

Audivistis multos reliquarum sectarum ministros, hisce diebus contra nos conjurasse. Vultis scire causam? Vitae nostrae innocentiam, doctrinaeque splendorem ferre non possunt. Comparete, quaeso, homines cum hominibus, Jesuitas cum illis ipsis, qui nos tantopere insectantur, Arianis; doctrinam cum doctrina; mores cum moribus, quaeso, comparete. Nos nostris discipulis, cum bonis litteris, bonos etiam mores, modestiam inprimis, ac tantopere in adolescentibus

laudatam verecundiam instillamus: illi suos, ut per summam licentiam in sanguine nostro sacrilegas manus suas nefarie commaculent, edocere non verentur; ut juventutem apud nos ingenius, apud ipsos sicariorum artibus exerceri fatearis. Nos nostros ex praescripto Evangelii/ auditores, ad mutuam caritatem, concordiam, pacem, pietatemque omnem, nostris concionibus informamus: Illi turbulente suos pro concione ad seditionem hortantur; turbas moluntur; populi ab illis ipsis concitati, temeritatem novis inventis, magis ac magis inflammant, ac demum effrenati furoris arma et verbo, et exemplo subministrant. *An non bonum nos semen seminare, zizaniam ipsos superseminare agnoscitis?* Nos denique status, conditionisque nostrae memores, tanquam boni Christi imitatores, humilitatis ac mansuetudinis exemplo, et illis, et aliis praeire studemus: illi facinorosorum hominum duces facti, nos invadunt; aedes nostras diripiunt; templa evertunt; sacra profanant; consecratos Deo servos, sacrilego impetu petunt; raptant; percutiunt; sauciant; transfodiunt; interficiunt. Quis unquam Jesuitarum talia tentavit?

Hic adversarii, cum facta, quae reprehendant, non reperiunt, ad litteras nescio quas, confugiunt; quarum unas (ut heri audivistis) regina Angliae ad imperatorem Turcarum iamdudum exararat, ex quibus accusator tertium criminatio-
nis caput confingens, hoc pacto ratiocinatur: *Regina illa principem Sigismundum eo nomine imperatori Turcarum commendat, quia eandem cum ipsa religionem colit; ergo ne Sigismundus Calvino adhaereat, illum e regno Jesuitae pellunt.* Ingenium hominis considerate. Ut *Sigismundum* a nobis regno spoliatum probet, prius ipse eundem religione spoliatur. Meliorem sane interpretem egisset, si de religione Christiana litteras interpretatus esset. In ea enim, non in Calviniana, cum regina princeps consentiebat. At veniam illi demus, siquidem coactus erravit. Cum enim nos in optimum, optimeque de nobis meritum principem, ingratos fuisse ostendere vellet; viam autem, qua ad id, quod volebat, perveniret, nullam in tota Christiana, hoc est civili et humana republica reperiret, ad barbara Turcarum monimenta confugere coactus est, ut nimirum, sicuti gens illa, aequi vel iniqui nescia, omnia arbitratu suo facit: sic ille cuncta inde sibi licere existimans, nullamque veritatis rationem habens, quidquid in

(18)

mentem venit, tanquam fortissimum suae accusationis firmiter temere effutevit. Sed quam inepte fecerit, vos ipsi iudicate, qui et illarum litterarum vanitatem cognoscitis, et nos ingrati animi vitio minime laborasse, ut spero, persuasum habetis. Quis enim credat, nos unquam de eo principe mutando cogitare potuisse, quo ordinis nostri amantiolem, ne animo quidem potuissemus effingere? Etenim, quid unquam ab eo petivimus, quod non statim, summa cum benevolentiae significatione acceperimus? Quid ille unquam ad nostram, sive utilitatem, sive dignitatem conducere intellexit, quod sponte sua nobis non liberalissime obtulerit?

Sed pudet, vos tamdiu in puerilibus fallaciis, vanisque figmentis detinere, cum maxime ad se nos vocent illae alterae litterae, quas in omnium a catholica religione abhorrentium perniciem Clementem VIII Pontificem Maximum ad Georgium Bastam Caesarea potestate Transylvaniam gubernantem, scripsisse conqueruntur.¹² Verum ne semper, ubi facto opus esset, verbis contendamus, afferantur litterae, legantur, ponderentur, severissima etiam illa Critolai libra examinentur: et nihil unquam non pium, nihil non sanctum, a Sanctissimo Christiani orbis parente scriptum esse deprehenditis; nisi forte hortari bonos, ut in virtute persistent; principes vero, ut bonis faveant (quod in illis litteris Sanctissimus Pater praestat) perniciosum esse contendatis.

Postremas demum litteras aliquando mihi objecerunt et nunc etiam (ut audio) ostentant Claudiopolitani. At quis illas exaravit? Neque enim sigillo nostro sunt obsignatae, neque manu nostra scriptae sunt, aut subscriptae. Dicunt a duobus e nostris post direptum collegium Claudiopoli commorantibus fuisse scriptas. Scilicet: eorum unus nunquam scribere dedit; et etiam si didicisset, ne scribere posset, in illa toties miseranda, quoties memoranda Collegii direptione manus ipsi securi transfixerant. Alter vero litteras quidem novit, sed cum litterae illae scriberentur, ita erat tum morbo, tum incommodis in illa eadem direptione acceptis, debilitatus, ut ne manum quidem ad os attollere posset; et in sumendo cibo, alieno auxilio egeret, Quae fuerat causa cur eos cives in

¹² Csupán 1604 november 6-i levelét ismerem; kiadtam Basta levelezése II. köt. 516—7. l.

19 civitate ferrent, quia videlicet ipsi sese movere non poterant, quo autem ab aliis deferrentur non habebant.¹⁸ Sed ad quos scribebantur litterae illae, nostrorum manu et sigillo, veluti capite et cauda mutilatae? Ad homines nescio quos, illis ipsis, qui scribebant, non solum de facie, sed etiam de nomine, ut litterae ipsae testantur, ignotos. Quid igitur momenti, quid ponderis, quid auctoritatis apud prudentes, habifuras arbitraris litteras illas, sibilo potius, quam fide ulla excipiendas? 17 Sed esto dictarint patres litteras, quis illos reprehendat? Quando enim ante biennium per summam injuriam et ignominiam ex civitate Claudiopolitana fuimus ejecti, illorum uterque morbo gravissimo laborans, in lectulo suo jacebat fere exanimatus; et tamen populus ille pietatis et humanitatis ignarus, illos vehementer exagitavit, vexavit; inaudita crudelitate verberavit; vulneravit; cruciavit.

Iam rem perpendamus et illorum miserorum personam induamus. Tu Claudiopolitane, ut ardentem illam rapiendi sitim expleas, omnia misces, omnia violas; omnia rapis, omnia divina et humana perturbas et evertis. Tu insanos furore, et odio inflammatus, ex vultu, ore, gestu, oculis, verbis crudelis insaniae virus evomis; ferrum, caedem, exitium minaris, et, quod sine acerbissimo animi sensu et dolore commemorari non potest, crudelissimis in carissimos fratres nostros manibus injectis, hos verberas; illos saucias; alios miserrime ante oculos nostros trucidas! Neque hic saeviendi finem facis; adhuc in mortuos, insatiabilis illa crudelitas tua teterrime saevit. Tu adhuc crudelitatem anhelans, nos ipsos difficillimis morbis nimium afflictatos, ex lectulis nostris deiicis; conculcas; discerpis; crudelitate plus quam ferina raptas; vulneras; dilaceras; *tanquam neci destinatos*, modis omnibus dilanias? Tu, inquam, iniquissime haec omnia facis et impune facis: et nos, si os aperiamus, ut calamitatem nostram deploremus, proditores sumus; seditiosi sumus; qui regno ejiciamur, digni sumus? Sed quia Deus in praesenti haec videt, et poenas in aliud tempus reservans tacet: ego quoque tacebo, et ad institutam quaestionem redibo, ut tandem propositis secundo, tertiove loco querelis directe respondeam, atque ex iisdem nos provinciae non obfuisse, sed profuisse plane demonstrẽm.

¹⁸ Ez a mondat a kéziratban nincs meg.

Non nego igitur, ex nostris interdum fuisse, qui legationes ad rempublicam spectantes obiere? Verum, si rerum peritiores interrogemus, id principum auctoritate coactos, non in vestram perniciem, sed in vestrae patriae salutem praestitisse reperiemus. Et ut alios omittamus, ille unus Pater Alfonsus,¹⁴ qui tantopere a multis exagitur, nonne gravissimo ipsius principis Sigismundi, aliorumque summorum virorum testimonio compertum habemus, illum nunquam fuisse auctorem, ut contra foederatos (in quo uno maxime accusatur) princeps arma sumeret, multo minus, ut e provincia ipse recederet? At vero armis, aliorum consilio jam sumptis, cum externis provincia egeret auxiliis, ipse, ita imperante principe, varias provincias et regna peragravit, summosque Christianorum principes, ut contra communem Christiani orbis hostem, huic periclitanti provinciae succurrerent, ac principem suae provinciae, provinciam vero suo principi conservarent, modis omnibus incitavit. Qua in re quantum effecerit, vos ipsi optimi testes estis. Quis igitur hoc illius factum reprehendat, quin illico se ipsum Transylvaniae hostem prodatur? Nihil hic de Patre Antonio¹⁵ dicam, qui cum difficiles legationes, invitus omnino, et recusans obire cogeretur a principe: eam rationem inivit, ut omnia ex animi vestri sententia, id est, eorum, qui tunc reipublicae molem suorum consiliorum humeris sustinebant, conficeret. Et vero, quod boni omnes optabant, et modo etiam optarent, perfecisset, nisi a vobis, hoc est a vestrae nationis hominibus progressus ille fuisset perturbatus. Qua de re possum, si placet, ex primis hisce vestris subselliis excitare testes gravissimos, quorum auctoritas maximi ponderis apud omnes idcirco esse debet, quod haec non ex aliis cognoverunt, sed ipsimet iis interfuerunt. Non igitur in Jesuitas communium malorum referant originem, sed alias causas, aliosque veriores calamitatum fontes quaerant adversarii, et Sigismundum a nobis circumventum esse, regnoque spoliatum, eos pudeat suspicatos esse, ne dicam affirmasse aut aliis persuadere voluisse.

Neque vos moveant, auditores, hominum nescio quorum susurri, qui Societatem nostram ex variis hominum, natio-

¹⁴ A spanyol Carrillo Alfonsz jezsuita atya.

¹⁵ Possevino Antal olasz jezsuita.

numque generibus compositam esse, criminantur. Quasi vero apud Deum sit acceptio personarum, et Christus non sit lapis ille angularis, qui ex diversis populis ecclesiam unam constituit; sicut ex diversis membris unum corpus coalescit. Sane, qui talia obijciunt (pace eorum dixerim) quid sit Christiana caritas, religiosaque conjunctio, ignorant: neque forte, quomodo *multitudinis credentium cor unum et animam unam* in Ecclesia Dei fuisse, sacra testentur oracula, hactenus intellexere. Ut igitur Hungari non fuerunt illi, qui primi in Hungariam Evangelii lumen intulerunt, et tamen Hungaris cari et utiles fuerunt: ita Jesuitae, cujuscunque tandem nationis illi sint, modo Apostolicis vestigiis insistant, regnoque noxii, aut inutiles non sint, a regno ipso non sunt ablegandi, neque propriis juribus privandi, sed neque alienigenae censendi sunt illi, qui semper, sicuti etiam modo, majori ex parte fuerunt Hungari, et qui non sunt Hungari, nulla alia de causa huc veniunt, nisi ut Hungarorum numerum expleant; majorque sit copia operariorum, qui pro regno ipso laborent. Veniunt igitur, non ut regnum explorent, sed ut regno serviant, et cum Apostolo Paulo *non vestra, sed vosmetipsos*, animasque vestras ad aeternam salutem *quaerant*.

Iam ad quartum illud, quod nulla ratione ferendum est, venio: in quo tandem ultimo loco pollicitus fueram, persolvam; nosque iniquissime accusatos esse, plane demonstrabo. Heri hoc eodem loco hostem nostrum praedicantem vestrum audivistis affirmantem, nos tormenta et machinas fabricatos esse ad carnificinam exercendam in eos, qui ad catholicam religionem invitati, eam repudiassent. At ubi, vel quando haec facta sint, aut tentata, dicat. Testes, qui viderint, proferat. Hominem a nobis excruciatum, quid dico excruciatum; verbo aliquo duriusculo hac de causa acceptum producat. Etenim licet assidue cum privatis, tum publicis adhortationibus, errantes oves ad Christi caulas reducere, corruptarum mentium errores rationum momentis convincere, caliginosas haeresum tenebras, ipso veritatis splendore discutere enitmur; neminem tamen cogimus; nemini violentas manus inferimus; neque ad id ullam facultatem nos habere profite-mur. Cum ergo adversarius, non tam jure instructus, quam odio armatus, orationis suae veritatem non curet, sed nostram

perniciem quaerat: peto a vobis, viri integerrimi, ut pro patriae dignitate et potestate, quam sustinetis, hanc causam cognoscere atque de ea sententiam ferre velitis. Quod, si non feceritis, ad Deum confugiam; divinum ejus auxilium implorabo, vosque metipsos ad justissimum, inexorableque ejus tribunal provocare non dubitabo. Juri stabo; stet et ipse: ille me accusat; ego nego: Illius est vel probare, vel se mentitum confiteri. Neque, ut ipse, peccati sui poenas luat, volo; sed illud unicum, ut innocentia nostra ad Dei gloriam manifestetur, propositum habeo.

Ultima querela, si recte meministis, erat: nos in regnis omnibus, in quibus sumus, turbarum et seditionum incendia excitare. At respondeant ipsa regna, et me tacente, hoc ab omni veritate alienissimum esse testentur. Etenim, si Societas nostra ita illis perniciosa est, cur eam tantopere amant? Cur tanto studio complectuntur? Cur in singulos dies tantis exornantur beneficiis, ut de illa conservanda, defendenda, amplificanda, propaganda, inter se certare videantur? Nam, ut omittamus Italiam, Hispaniam, Poloniam, Lusitaniam, Belgium et alias provincias, in quibus vix civitatem alicujus nominis invenies, quae Societatis Collegium non habeat; Germania ipsa et Bohemia, nonne singulis fere annis, alicuius nostri Collegii foundatione locupletatur? In Indiis autem ita Societas nostra propagata est, ut vastissima novi illius mundi christianitas a nobis universa pendere videatur. Quid porro de Christianissimo Galliarum regno dicam, ubi cum ante aliquot annos, rex ille, falsa opinione permotus nonnulla Collegia nobis ademisset, ultimis hisce temporibus, veritate perspecta, ille idem, factum illud suum ita correxit, ut non solum omnia ante adempta, magno cum foenore restituerit, verum etiam quamplurima Societatis Collegia in celeberrimis totius regni civitatibus de novo fundaverit. Quid? Rex ille munificentissimus et ad bene de nobis merendum incredibiliter propensus, ut singularem suas erga nos benevolentiam et caritatem aeternis testaretur monumentis: aedes proprias, in quibus ille ipse natus est, pietatis ergo, Deo et Societati sacravit; Collegium cum foundatione prorsus tanto roge digna instituit et nobilissimam bonarum artium Academiam erexit. Nihil enim regno suo, vel ad mores conformandos aptius, vel ad religionem propagandam utilius, vel ad pietatem excitant-

dam accommodatius praestare se posse praedicat, quam ut multa Collegia Societatis Iesu instituat, in quibus tanquam propriis, germanisque Christianae pietatis officinis, sui populi et doctrinae integritate, et vitae innocentia ad veram, aeternamque felicitatem erudiantur. Se autem in dies magis ac magis amantissimum Societatis nostrae parentem, ac patronum, verbis et factis profitetur amplissimis.

Si ergo Societas nostra a Principibus Hungaris, praecipue vero ab illo nunquam satis pro dignitate laudato Ungaricae gentis ornamento, *Stephano* Rege in hanc provinciam pro vestra utilitate ac dignitate vocata, fundata et propagata fuit: si optimis juribus, hoc est totius regni decretis, sedes suas ac domicilia hic collocavit, si semper vobis, cum in aliis, tum maxime in vestris liberis erudiendis, utilissimam operam et studium navavit, neminem unquam laesit, si reliqui principes Christiani illam amplectuntur, quin gentes ipsae et barbarae nationes, in suas regiones admittunt: exspectamusne, ut nulla sua culpa ex Christiano regno, in quo jam altas radices egit, expellatur vel quominus munera sua in illis locis, in quibus hactenus publico jure mansit, libere obire queat, impediatur? Absit. Absit, ut hoc unquam in Christiana republica ab Christianis auribus audiat.

Haec habui, Viri sapientissimi, quae vobis in causa nostra afferrem; in qua illud mihi propositum fuit, non ut quenquam laederem, sed ut veritatem vobis aperirem. Quia vero causa, natura sua secum ferebat nonnulla, quae alicui forte potuerunt videri molesta: ideo, si quis sit, qui verbis meis iniuste se laesum arbitretur, sciat ille id praeter intentionem meam accidisse. Quare et pedes osculari,¹⁶ et quamcunque aliam satisfactionem dare paratus, illum, ut mihi ignoscat, etiam atque etiam rogo. Quod ei, ut spero, difficile non erit, si me, non tam mea voluntate, quam aliena coactum provocatione, huc meminerit accessisse.

Iam reliquum est, ut vos, auditores sapientissimi, diligenter consideretis, quid tandem in hac non dicam amplius nostra, sed vestra causa statuatis. In qua cum sine summo regni detrimento peccare non positis, obsecro vos, Deum praee oculis habeatis: cui hujus ejusdem rei severissimam rationem

 ¹⁶ Ezt a három szót a nyomatásból kihagyták.

reddituri estis. Caveatis, ne illum in re tanti momenti, hoc est in religione offendatis, quia vae vobis, si universa provincia, id est vos, qui hic estis, et illam repraesentatis ac regitis, peccatum hoc grande peccaveritis. Verendum enim erit, ne cum Jesuitis JESUM ipsum ejiciatis, et pro peccato (omen Deus avertat) *regnum vestrum auferatur a vobis*. Quod ne accidat, pravos affectus exuite; turbidos animi, concitatosque motus sedate. Quid utile, quid pium, quid rectum, quid justum, quid sanctum sit; quidne bono publico expediat; ac demum, quid patria vestra a vobis expetat, veritatis, justitiaeque lance diligenter perpendite, et tandem sapienti senatu, justo judice, Christiano regno dignam sententiam pronuntiate; etc.

*Laus Deo, Beatissimaeque Virgini
Mariae ac B. Ignatio.*

V.

ORATIO
DE RESTITUENDA SOCIETATE IESU IN
TRANSYLVANIA.

Habita a Ioanne *Argento*, eiusdem Societatis in Transyl-
vania Vice-Provinciali apud Transylvanorum Ordines
Claudiopoli comitiis generalibus congregatos, die

15. Iunii Anni 1607.

Mirabitur forte aliquis, Ordines Illustrissimi et patriae
hujus nobilissimae Patres integerrimi, quod ego nullis vel
calamitatibus fractus, vel laboribus fatigatus, vel periculis
territus, vel difficultatibus retardatus, praeter omnium ex-
pectationem in Transylvaniam redierim; qui non ita pridem
e Transylvania ejectus fueram. Verum, si is reditus mei con-
siliium intellexerit, profecto et mirari desinet, et factum meum
non improbabit. Cum enim superioribus mensibus exularet
e Transylvania (uti communis vox erat) Regina illa, atque
omnium regnorum, omniumque rerumpublicarum dominatrix:
Justitia, ego quoque cum omnibus ordinis mei sociis exulare
coactus sum. Quamobrem eadem redeunte Justitia, et summa
omnium bonorum gratulatione sedem, ac dignitatem suam
repetente, mihi quoque redeundum esse existimavi, ut qui
ea absente maximam divinarum, humanarumque rerum jactu-
ram fecissem, eadem regnante, miseri veluti naufragii reli-
quias colligerem, illataque damna quoquomodo resarcirem.
Quae dum clarius expono, peto a vobis, ut me in gravissima
Dei ac religionis causa, de regno, de vobis, de Jesuitis dis-
serentem, attente audiat. Quod si praestabitis, efficiam, ut
causam meam cum causa vestra adeo conjunctam esse intel-
ligatis, ut vinci non possim, quin magnum vos detrimentum,
non vincere, quin summam iidem cum laude conjunctam
utilitatem reportetis.

Atque, ut universae hujus actionis fundamenta jaciamus:
nemo est, viri sapientissimi, vel tam barbarus, vel tam in orbe
terrarum hospes, qui nesciat in omni republica duo adeo

necessaria esse: ut si adsint, respublica floreat, si absint, necessario eadem intererat: Justitiam in principe, probitatem in multitudine. Illam quidem, quia, ut ait vir plane divinus S. Augustinus: *Remota justitia, quid sunt regna, nisi magna latrocinia?* Hanc vero, quia quod de una civitate, unove populo antiquus vates cecinit, id nos non immerito de quavis hominum republica affirmamus. *Si incolae, inquit, bene morati sunt, pulchre munitam arbitror.* Quid si haec munitio desit? *Centuplex, inquit idem, murus rebus servandis parum est.* Iam vero, si rem Transylvaniam eo loci constitutam esse ostendero, ut salva Justitia, Societas nostra ejici non possit, quin potius ne probitas pereat, retinendam esse docuero: nonne etiam probavero Societatis causam, id est ejus in hoc regno conservationem, adeo cum salute et utilitate vestra esse conjunctam, ut ipsa ruere non possit, quin vos ex ejus ruina summum detrimentum capiat?

Ut igitur a probitate incipiamus: cujus ex cognitione tanquam e sole radius causae quoque nostrae justitia emicabit. Non nego homines singulari Dei beneficio ad omne virtutum genus esse natos, ad omnem probitatem factos esse non inficior. Illud profiteor et constanter affirmo, ut homo virtutem, quae, ut ait Tacitus, *hominis proprium bonum est*, assequatur, bonam illi necessariam esse disciplinam atque educationem. *Nascitur homo, inquit Aristoteles, tanquam tabula rasa.* Nam etsi igniculos quosdam, quasi virtutis semina natura indidit, nequaquam tamen virtutis maturitatem, hoc est virtutis habitum dedit. Quare nisi doctrina et bona institutione excolatur, verendum est, ne sicuti triticum in terra male subacta seminatum, plerumque in deteriores frugum species degenerat, sic ipse male educatus veluti in bruta animalia moribus et cupiditate transformetur.

Hinc prima semper omnium bene institutarum rerum-publicarum cura fuit, ut ingenuae liberorum educationis, tanquam foecundi optimorum virorum seminarii ratio haberetur. Quam curam, qui neglexere, ab aliis semper barbari et habiti, et dicti fuere. Quod verum esse non ignorant ii, qui antiquitatis monumenta evoluerunt et fidem amplam faciunt tot, tanquam celebres Academiae; quae uti verae virtutis officinae ubique gentium aperte fuere; quibus florescentibus, res ipsae quoque publicae floruerunt et re ipsa verissimum

esse ostenderunt, quod aliquando sapientissimus Plato dixit: *eas respublicas fore beatas, in quibus vigeret amor sapientiae*. Quod ipsum pluribus ego confirmarem, nisi ad Serenissimum et nunquam satis laudatum Transylvaniae principem, Poloniae regem et singulare Ungaricae gentis ornamentum, Stephanum Bathoreum, eam ad se vocantem mea properaret oratio. Rex enim ille sapientissimus et omni virtutum genere cumulativissimus, cum hanc provinciam, tanquam carissimam patriam omni ex parte felicissimam optaret, et post multa, praeclaraque facinora, quibus illam cum pace, tum bello auxerat et firmarat, diu, multumque secum ipse cogitasset, quonam potissimum munere illam ornare posset, quod ad reliqua dona, quibus a natura liberalissime ditata est, veluti cumulus accederet; nihil dignius, nihil excellentius, nihil divinius sapientissimo principi occurrit, quam, ut in ea officinam institueret, in qua non aurum vel argentum cuderetur, sed homines natura rudes exquisitissima arte polirentur.

Haec fuit origo nostra, viri nobilissimi. Hic fons, ex quo ad vos nostra Societas manavit. Haec denique causa, qua potentissimus ille rex et prudentissimus hujus patriae parens permotus, Societatem Jesu in hoc regnum introduxit et inter vos collocavit, ut nimirum nostro labore et industria, cum omnes pietate excolerentur, tum inprimis liberi vestri, tam ingenuarum artium splendoribus, quam bonorum morum ornamentis illustrarentur et ad veram sapientiae et probitatis gloriam informarentur, ut hac ratione crescentibus cum aetate virtutibus perpetua optimorum virorum messis patriae pararetur.

Neque a scopo multum aberrarat rerum aestimator ille peritissimus. Quis enim non omnino literarum ignarus, Claudiopolitanam nostram, immo regiam, immo vestram Academiam vix herbescentem, ne dicam maturam ad messem aequis, non invidis oculis aspexit, qui nihil ea in Transylvania vel ad utilitatem uberius, vel ad delectationem jucundius, vel ad dignitatem illustrius esse libera voce non fateretur? Et merito, quid enim aliud erat illud gymnasium, quam morum lima, virtutis officina, sapientiae domicilium? In quo vidisses nobilitatis florem ita modestiae, innocentiae, pudicitiae, obedientiae, pietatis, gravitatis, omnis denique honestatis observantem, ut piaculum commisisse censeretur, qui vel tantillum

a recto deflexisset. Vidisses illos verae sapientiae alumnos laudabili aemulatione, tum cum magistris, tum inter se perpetuo colluctantes; cum illis, ut discentium studium doctorum sedulitati responderet: inter se, ut alter alteri virtutis palmam praeriperet, et in sapientiae stadio primus metam attingeret. Sicut enim generosus equus calcaria non exspectat, sed solo sessoris nutu ad cursum concitatur, sic liberalis juvenus non tam ferulae timore, quam gloriae aemulatione ad bona studia inflammatur. Quam quidem docendi rationem, nisi toto coelo aberrem, apud unam Societatem reperies bene confirmatam, certe in Transylvania nullam ejus habes speciem. Atque ne abs tam utili et tam necessaria institutione ullus rerum inopia excluderetur: ille idem rex, cujus memoria cum omni posteritate, tum imprimis a vobis conservanda est, atque colenda, singulari caritate providit, seminarium enim instituit, in quo regia munificentia alerentur quamplurimi pauperes studiosi, qui cum ingenio valerent et patriae aliquando usui futuri essent, vel mechanicas artes exercere, vel servilem conditionem subire cogeantur. In quem eundem finem a Sanctissimo totius christiani orbis parente, Pontifice Romano Gregorio XIII. annuam quandam et quidem magnam auri summam impetravit. Non enim Pontifex Romanus Antichristus est, qui omnes perdere velit, ut blasphemant veritatis hostes, sed est amantissimus Parens, qui omnibus prodesse cupit, patri coelesti omnino similis, ut enim Deus sine discrimine *solem suum oriri facit super bonos et malos*, sic ille omnes nationes, omnes populos amplectitur; neminem excludit, et e suprema illa sanctitatis et religionis arce Romana non veritatis solum, sed beneficentiae etiam et caritatis radios per universum orbem diffundit, ut hinc colligas: sicuti Deus, quem Christiani colunt, unus est in coelis: sic unum esse Pontificem Romanum, quem ejus loco iidem venerentur in terris.

Hoc fuit primum nostrum in Transylvania munus, institutio juventutis. Alterum primo tanto utilius, quanto sublimius fuit divini cultus procuratio et religiosa animorum ad pietatem informatio. Utinam intelligeretis omnes, utinam intelligeretis, quanti referat, ut in hoc regno vigeat catholica religio, quod sane intelligetis, si rationem sequi, non affectu rapi volueritis. Neque exspectetis a me, ut exaggerem in

praesenti pericula, quae imminebunt vobis, quotiescunque hanc religionem turbabitis. Illud extremo, ut ajunt, digito indicasse sit satis, vos tamdiu neque tutam, neque firmam pacem cum Christianorum imperio habituros; quamdiu imperii ipsius religionem contemnetis; tamdiu potentissimos reges animo in vos alieno futuros, quamdiu intelligent vos a Societate nostra esse abalienatos. Sed haec missa facio, ad majora enim et magis regni visceribus innexa properat oratio. In Transylvania semper fuerunt, sunt et erunt catholici, quis negat, quorum multi inter primos sunt collocati? Verum est, quid quod nonnulli (absque invidia dictum sit) omnino sunt primi? Velim mihi responderet aliquis, expediatne reipublicae ut hi boni sint, an vero mali? Haud dubie, ut optimi sint, optandum esse respondebis. Praeclare. Sed quidnam sub coelo reperiri potest, quod certius, firmitus, divinius hominem bonum reddat, quam religio? cujus imperium in homines tantum est, ut sola eos in ipso scelerum cursu fraenet et quocumque velit, per immensos virtutum campos impellat. Haec fidem inter homines servat, humanam societatem tuetur, ipsum hominum genus fovet et ad Deum, cui natum est, tanquam ad beatissimum suum finem manu quasi ducit. Religionem tollas: nullam in homine fidem, nullam in populo sanctitatem, nullam reperies in orbe toto securitatem. Fac nunc in Transylvania non esse Societatem, quosnam catholicae religionis doctores, quos sacrorum antistites habebunt? quos? Forte sacerdotes alio? An non vides eorum lineam injuria temporum fere extinctam, certe brevi extinguendam?

Dices, *si desunt sacerdotes vestri, en adsunt pastores nostri, hos audiant, hos sequantur*. Peto visne eos audiant atque sequantur sponte, an coacti? Si coacti, ecce violata libertas et quidem ea in re, quam quisque probus vitae ipsi anteponit, et in qua tu ipse te eam violare neque posse, neque velle confiteris. Dices, *sponte volo*. At nolunt ipsi, neque ulli injuriam faciunt, sunt enim liberi. Quid ergo tandem fiet? Dices (neque enim aliud dicere potes) *proprius sacerdotes non habent, pastores recusant alienos, careant ergo omni sacerdote, careant omni sacrorum administratione*. Melius dixisses: careant Deo; careant fide; careant omni probitate. Sublato enim religionis firmamento, haec omnia facil-

lime ruunt suomet pondere; quae tamen religio, cessante ipsius exercitio, friget, aret, et ad interitum usque languet; ex quo homines et virtutis amorem, et Dei timorem, et scelerum pudorem amittunt, et peccata peccatis adnectentes tandem ad omnem impietatem sibi gradum faciunt. Paulo post igitur pessimos habebis, quos paulo ante optabas optimos.

Sed video refugium. *Religio, inquiunt, catholica mala est, quare melius est ea carere, quam habere, sicuti melius esset carere cibo, quam uti venenato.* Utinam, qui haec in tenebris dicunt, in hanc vestri conspectus lucem prodiderent, efficerem profecto, ut eos vel rerum divinarum prorsus ignaros, vel impiè in Deum ipsum blasphemos esse agnosceretis. Sed adeste, quaeso: et quod dicam, diligenter considerate. Neminem offendam, neque enim huc veni, ut ullum laederem, sed ut vobis innocentiam nostram probarem. Quare ad tollendam omnem contentionem, neque religionem cum religione, neque homines cum hominibus, aut mores cum moribus comparabo; illud unum absque ulla haesitatione affirmabo neque me, neque te, neque quenquam alium hominem unquam vidisse, qui e catholicorum castris ad aliorum tabernacula migrans, in militia Christiana melior miles factus fuerit; id est vitae sanctitate et morum integritate sanctior evaserit. Taceo an pejor. Quid, quod neque fieri potuit, quia bona opera, a quibus homo est, et dicitur bonus praeter catholicum nemo colit. Illa enim alii vel tacite contemnunt, quia ad salutem necessaria esse non intelligunt, vel aperte damnant, quia quicquid homo agit, peccatum esse volunt; vel abjiciunt, quia divina praecepta minime servari posse contendunt; vel irrident, quia uni fidei omnia accepta referunt; vel denique ob solam externam politiam retinent, verum animi cultum negligunt, Deum enim nequaquam norunt. Sola igitur religio catholica Romana opera bona ab aliis ejecta recipit, fovet, tuetur et in sinu proprio nutrit, quia absque illis hominem ratione utentem salvum fieri posse non credit.

Qui igitur fieri potest, ut religio mala sit, quae mala omnia odit, omnia scelera usque ad ultimas fibras evellit, omnem peccandi licentiam adimit? Quae non solum ne peccata patentur severissime cavet, sed etiam, ut patrata puniantur, sanctissime sancit? Qui fieri potest, ut bona non sit, quae virtutes omnes hominum animis inserit; et suum cui-

que reddit, Deo honorem, principibus obsequium, populis
 pacem, omnibus amorem? Deo, inquam, reddit honorem,
 quia tantum abest, ut catholici idololatriam, uti calumnian-
 tur iniqui, exerceant, ut potius ad illam extinguendam san-
 guinem ipsum effundant. Principibus obsequium, nam cum
 Caesar, quae Caesaris sunt reddenda esse non ignoret, illi
 quoque fidem sincere servandam docet. Populis pacem, quia
 haec illa religio est, quae vindictam nescit; odia restinguit,
 misericordiam colit. Omnibus amorem, quippe hac una cari-
 tatis nota vera agnoscere vult Christi discipula. Quomodo non
 vera erit illa religio, quae divinis consignata oraculis, initiata
 mysteriis, confirmata miraculis, sacro martyrum cruore con-
 secrata, venerandis sanctissimorum Patrum tum doctrinae,
 tum sanctitatis monumentis illustrata, a Christo ipso per
 Apostolos et legitimos eorum successores recta et nunquam
 interrupta linea ad nos descendit? Quae cum omnium sit
 antiquissima, omnium etiam, utpote supra firmissimum veri-
 tatis fundamentum aedificata, constantissima est, castissima
 est, invictissima est? Quam omnes inimici Dei semper oppu-
 gnarunt, nulli unquam expugnarunt; sed neque expugnabunt;
 quia adversus eam neque potestas tenebrarum, neque portae
 inferi in aeternum praevalerunt? Quomodo non sancta erit
 illa religio, ex cuius solius schola, non ex alterius disciplina
 (nisi publicis omnium aetatum, omnium nationum atque
 regnorum monumentis credere sit nefas) prodierunt, qui-
 cunque post Christum natum veram sanctitatis laudem toto
 terrarum orbe adepti sunt? Quomodo Transylvanis pia non
 erit haec religio, quae omnem ex orbe impietatem extirpavit,
 omnes populos, omnes nationes ad pietatem excitavit? Quae
 Ungariam ipsam, ipsammet Transylvaniam a barbara idolo-
 rum servitute in Christi libertatem vindicavit? Testes sunt
 mihi omnia templa, testes et reliqua omnia ad Dei cultum
 ordinata, quae in hoc regno non ab aliis, quam a catholicis
 aedificata fuere, atque restituta. Testis et tu *Stephane* Un-
 garum rex Sanctissimus, qui hanc religionem primus in hoc
 regnum invexit. Testes et vos reliqui reges gloriosissimi, qui
 quo sanctius eam coluistis, eo gloriosius de vestris hostibus
 semper triumphastis; felicius populos rexistis; regnum con-

¹ A nyomtatványban hibásan: nostris.

servastis; fines amplificastis. Qui, si ex illa luce, qua fruimini ad hanc mortalem vitam rediretis, et vestram religionem falsam esse, impiam esse, sacrilegam esse, ex hominum mentibus evellendam esse, vobis a vestris populis objici audiretis, quibus oculis aspiceretis, quibus verbis alloqueremini eos, quos tantopere a vestra fide degenerasse videretis?

Sed quorsum haec? Quorsum? Ut cum religionem catholicam, quam *Stephanus* rex Sanctissimus recepit, veram esse, sanctam esse, utilem esse, necessariam esse intellexeritis, alterius quoque *Stephani* regis consilia de collegiis nostris in hac provincia fundandis et Deo grata, et regno utilia, et vobis salutaria fuisse intelligatis; et tandem illud statuatis tantum abesse, ut Societas ex hoc regno, in quo jam est, ejici debeat, ut potius, si non esset, pro regni utilitate advocari deberet.

Quae cum ita se habeant, quaero ex vobis, viri prudentissimi, uter utri in bene de patria merendo praestaret, ille ne, qui *Stephanum* regem imitatus, omnem operam in eo collocaret, ut eadem patria bonis, doctis, piis, prudentibusque viris floreret, qui suis sumptibus seminarium institueret, ex quo prodirent homines, qui doctrina culti, eruditione ornati, virtute praestantes, pietate insignes et principibus a consiliis esse, et legationes pro dignitate obire, et domi, et foris, et omnibus denique tum pacis, tum belli temporibus reipublicae inservire possent? An ille, qui Bochkaium secutus infortunatissimis suis auspiciis hunc doctrinae et probitatis cursum impediret, seminarium vastaret, et quidquid alter in vestram utilitatem et dignitatem liberalissime erogasset, in suos ipse usus converteret? Peto a vobis, ut quid hac de re sentiat libere mihi respondeatis. Deinde a vobis mihi responderi velim utrius in vos, patriamque vestram, major caritas, majorque pietas eluxerit, idemne *Stephanus* rex sapientissimus, quando Collegium nostrum in hac civitate Claudiopolitana eo consilio fundavit, ut in hac provincia semper essent homines docti, qui non solum mitiores politioris doctrinae Musas colentes, liberos vestros, tum aliis artibus, tum maxime illa, quae in liberis regnis, rebusque publicis dominatur, eloquentia ornarent: verum etiam severiores, tum humanae, tum divinae philosophiae disciplinas profitentes, quorum linguas eloquendi majestate exornassent, mentes etiam divinis sapientiae arcanis illustrarent? An contra

barbarus ille (ut levissime dicam) populos, cum non ratione actus, sed furore agitatus regium illud monumentum funditus evertit, sapientiae domicilium sustulit, ejus alumnos ejecit, ingenuas artes profligavit, juventutem Transylvaniam barbaris hominibus erudiendam commendavit? Horum uter *Stephanus*ne rex, an populos *Claudiopolitanus* regni vestri saluti et felicitati magis consultum voluerit, quaero ex vobis, ut ipsimet judicetis. Quamquam, quid hominum iudicium quaero, ubi habeo divinum? Meministis, opinor, quod oblivisci non potestis; sed neque sine lacrimis recordari cladis illius funestissimae; qua tot, tantorumque virorum sanguine *Coronenses* agri redundarunt. Tempora observate; causas requirite; factum perpendite et mecum, immo cum sapientissimis quibusque sentietis calamitatem illam summi sacrilegii fuisse poenam, ut dum homines ausu temerario dicata Deo templa diruerent in terris: in eos Deus justissimae irae suae fulmina vibraret e coelis. At illi non peccarunt omnes. Fateor. Sed neque populus *Hebraeus* peccarat, quando arcano quidem, sed justo Dei iudicio, una luce septuaginta hominum millia *Davidici* peccati luere poenas. Pauca sapienti.

19. Iam pergo, et duo hominum genera mentis oculis contemplanda vobis propono. Quorum primi nihil antiquius habent, quam ut vobis in rebus maximis, maximeque necessariis fidelissime serviant; alii, ut ejusmodi obsequio vos privent, nervos omnes contendunt. Quaero utroque illorum inter amicos loco habeatis? Amens sim, si vel eos, qui vobis serviunt non amicos, vel qui nocent, non inimicos iudicem. Iam clara voce, ut omnes audiant, dico *Jesuitas* primos illos esse, qui quidem quoad religionem attinet catholicis solum, et illis, qui catholicam religionem cognoscere volunt, serviunt; at quoad literarum studia, quoad liberalem juventutis institutionem vobis omnibus, regno universo labores suos, atque sudores dedicarunt: omnes admittunt, neminem excipiunt, omnes doctos, omnes probos, omnes bene moratos esse volunt. Quinam sint vobis non amici videtis ipsi, sunt enim illi, qui nos impediunt; qui nos ejiciunt; qui, ut verissime dicam, non tam nobis nocent, quam vobis, quam regno, quam sibi metipsis officiunt; damnum autem non sentiunt, quia ut socius utroque orbetur oculo, unum ipsi libenter amittunt. Concludamus igitur *Jesuitas Transylvanis* esse amicos, *Jesui-*

tarum hostes Transylvanis esse inimicissimos; quippe maximis optimorum principum beneficiis, necessariisque bonorum virorum obsequiis, eos privare volunt.

Sed insusurrat nescio quis: et alios etiam audiendos esse dicit. Optime sane, in libero namque regno unicuique loqui liberum sit. At nullus prodit? Forte absunt. Adsunt illi quidem? Sed praesente luce tenebrae non subsistunt. Pro majori igitur veritatis confirmatione,² quicquid querelarum vel contra nos, vel contra ea, quae dicta sunt hisce diebus obiectatum est, nos ipsi afferamus atque diluamus. *Nobis*, inquit ille, *Jesuitarum scholae nequaquam sunt necessariae, non enim desunt nostrae*. Utinam non deessent, sed ultro demus, quod negare possemus: nonne tu quoque concedes, sicut in Transylvania non quaevis terra aurum gignit; sic non ex quavis disciplina viros prodire sapientes? Conferte, auditores, conferte scholas cum scholis, discipulos cum discipulis, et si vobis placet (per me enim licet) magistros etiam cum magistris comparete, et an vera loquar ipsimet comperietis. Addit alter: *Quomodo inter nos vivere vultis? An non videtis quam multis odio sitis?* Esto, quid tum? Non enim hic quaeritur quam multis odio simus, sed jure, an injuria, hoc in quaestionem venit; alioquin, si ratio tua valet, inferam ego: Ex Transylvania ejiciantur omnes viri boni, ejiciantur usque ad unum viri probi. Quare? Quia illos oderunt multi scelerati, ut omittam, nos a quamplurimis diligere, a cordatissimis quibusque magni aestimari, et si interdum nonnulli, quod *oculum serviunt*. Sed odium protulisti; odii causas abscondisti, quia vero multum refert rerum origines cognoscere: eas ego manifestabo, an iniquitatem redoleant, an innocentiam. Inimici vero nostri ad duo genera revocantur, humana scilicet atque divina. Sunt enim nonnulli, qui nos non solum usque ad ultimas terras, sed etiam, si fieri posset, extra terrarum fines amandare vellent. Quid ita? Quia cum nos gravissime laeserint, damnaque, quam maxima intulerint, timent, ne si maneamus, aliquando cum iis jure agamus, et maximas ipsi poenas luere cogantur. Hi Societatem nondum mente sentiunt, ore nequaquam proferant, quia nimirum adnoverunt, quae ita ab omni odio et lite abhorret, ut potius

² Ez a mondat a nyomtatott példányból kimaradt.

cum summo damno pacem, quam cum quovis lucro vel minimam cum ullo contentionem habere velit.

Alii vero cum se gregi Christi regendo intruserint: nos procul arcere volunt; ne oves boni pastoris vocem audientes a mercenariis recedant; et tandem ad saluberrima veritatis pascua revertantur. At hi sunt pauci. Verum est. Sed alios concitant, et multos secum ad reipublicae perniciem trahunt; illudque magno patriae incommodo verum esse ostendunt; quod Romanae historiae parens Titus Livius observavit: *Res privatas bonis et sanis consiliis semper offecisse*, et non Romano solum, aliis etiam imperiis miserrimum interitum attulisse. Iam tertium audiamus, qui cum aliis aequior videri velit, non omnia damnat; sed bona a malis hoc pacto distinguit. *Vestra doctrina*, inquit, *placet; disciplina quoque probatur; sed quominus vos retineamus, illud in causa est; quod displicent mores, improbantur actiones*. O vocem homine prudente indignam! O sine ratione orationem! Non enim illud sufficit. *Non placent mores; displicent actiones*. Sed hoc tibi probandum fuisset *mores nostros esse malos* et ideo damnandos; *actiones iniquas*, et propterea improbandas. Sed dicas, obsecro, quando vel ubi nostri tibi *non placuerunt mores; displicuerunt actiones*? Esne tu aliquando versatus cum Jesuitis? Habuistine unquam consuetudinem cum illis? Sane, si habuisses, alia ratione, mihi crede, loquereris. *At ita loquuntur omnes, non est locus, non est domus, non est angulus, in quo haec non audiantur*. Ergo ex impura maledicorum lacuna detractionis venenum hausisti: cur non etiam ex ipso veritatis fonte ipsam delibas veritatem? Jesuitas, adi; vitam eorum observa; mores explora; scrutare actiones, an iniquitatem redoleant, an vero innocentiam ipsi vero sintne; humiles an superbi; detractores an detrahentium calumnias proferentes; discordiarum artifices; an pacis auctores; contemptores legum; an observantes; fidei violatores, an pro fide discrimina quaeque subeuntes; bonorumne morum corruptores, an potius acerrimi propugnatores; Magnatum ac principum gratiam adulatione aucupantes, an religiosi eosdem obsequiis ad omnem Christianam vitam tuendam impellentes, regna evertentes, an pro ratione sui instituti, ne ruant elaborantes; uno verbo, an ab eis deceptus fueris

experire, et posthac magis tibi prudenter experto, quam aliis temere mentientibus fidem adhibeto.

Quoniam autem illud inprimis ab acerrimo nostrae religionis hoste Iudice Claudiopolitano urgeri audio, *nos esse seditiosos et propterea non ex hac solum, ex aliis etiam, et quidem catholicis, et in ipsa Italia constitutis provinciis ejici.* Respondeo, quoad Transylvaniam te nunquam vidisse Jesuitas armatos populum ad seditionem concitare, in alienas aedes irruere, dominos e propriis sedibus ejicere; sicuti ego vidi tuos pastores nostrum Collegium aggredientes, omnia diripientes et suis ipsorum manibus, nos nudos e domo nostra expellentes. Quo tempore, cum tu, qui nos seditionis insimulas, plebem non represseris; cum tu, qui nos seditionis ~~insimulas~~ ^{is} reprimendi potestatem haberes, profecto te seditionis auctorem declarasti, vel approbatorem? Et quam multi etiam nunc contra nos clamant, quos ego injuriarum immemor ex laqueis atque carceribus, in quibus pro eadem seditione detinebantur, liberavi? Quid? An non in praesenti seditiosi habendi sunt illi, qui et clamoribus justitiam obruunt, et in Jesuitas mendacia confingunt, jus autem refugiunt et judicio sistere se nolunt, cum tamen Jesuitae et judicio se sistant, et nihil magis, quam jus implorent? Quare vobis, viri sapientissimi, etiam atque etiam considerandum est: an hujusmodi homines in posterum audiendi sint; an potius poena talionis mulctandi.

Quod autem de Venetis objicitur, id ego, uti se habet, fideliter exponam. Cum hisce temporibus inter ipsos et Romanum pontificem orta esset dissensio, resque eo devenisset, ut quicumque ordinis ecclesiastici in Venetorum ditione essent, vel a Romano pontifice, cui fide et obedientia obstricti sunt deficere, vel sedibus propriis cedere cogerentur: Jesuitae ne in Deum, ejusque in terris Vicarium peccarent, neve se inexpiabili schismatis scelere polluerent, sedes suas deseruerunt, et non tam coactum exilium (ut enim manerent, ipsemet Venetorum princeps illis maria et montes aureos pollicebatur) quam spontaneum pro Christiana sancta ecclesia subierunt. Sed soli non fuere, quia non soli qui justitiam colerent, sedem apostolicam observarent, Deumque timerent in Veneta ditione reperti fuere. Idem multi episcopi, idem gravissimi praelati, idem praestitere quamplurimi diversorum

ordinum religiosi, inter quos enituit modestissimus Theatinorum ordo, sanctissimaque Capucinorum religio. Quam cum ob admirabilem vitae sanctimoniam univ ersus Christianorum orbis veneretur, eam tu seditiosam appellare non erubueris?

Verum, quia non ratione, cujus forte inops es, ne dicam impos, agis, solaque auctoritate fretus nos ejiciendos esse contendis; ego quoque rationibus paulisper intermissis, auctoritatem auctoritati, testimonia testimoniis, homines hominibus, veluti clypeum tuis telis non solum retundendis, sed etiam in te ipsum retorquendis opponam; et illud divino adspirante numine efficiam, ut velis, nolis, justitiam mihi suffragari fateare; modo illud concedas, quod concedunt sapientes omnes, et tu ipse concedere cogeris, nisi veluti insipiens ex sapientum albo expungi malueris; nimirum unicuique in sua arte esse credendum. Et sicuti caecus non judicat de coloribus, sic cum de republica, de religione, de graviscuique in sua arte esse credendum. Et sicuti caecus non judicet hujus notae homines (artes non vituperò, scientiam quaero,) sed peritos, sed sapientes, sed senatores, sed eos, qui cum laude ad reipublicae clavum sedent, esse audiendos. Atque ne hinc discedamus, omnes circumspice: omnium ora et studia intuere; quis cui faveat attende; et quantum hac in re tibi superior sim, fateri ne erubescere. Possum auditores nominare, possum et digito indicare illos, qui Societatem Jesu in regno esse volunt; neque, ut discedat ulla ratione consentiunt; non obscuros homines esse, sed clarissimos viros, non privatos, sed in dignitate constitutos; non e media turba excerptos, sed ex supremo ordine selectos; qui cum generis splendore nemini cedant, aetate, doctrina, experientia, meritis multis antecedunt; qui nisi et patriae studiosi, et principi probati, et rerum periti censerentur; neque eorum consilia in regni administratione admitterentur, neque ex eorum numero modo ad potentissimum orientis; modo ad clementissimum occidentis monarcham, qui de summa rerum agant, mitterentur; quorum fides, nisi quammaxime clara, atque testata esset, nequaquam tanta eorum in hoc regno auctoritas foret. Iam quinam pro parte tua sint proferas; si tamen restat ullus, qui tantorum virorum, quos ego produxi aspectu non territus adhuc stare audeat.

Scio magnos quosdam viros, quos ego et amo, et uti par est, honoro, scio, inquam, magnos quosdam viros errore nescio quo deceptos aliquando pro te adversum me stetisse; sed spero eosdem veritatem edoctos in posterum non tecum, sed mecum futuros. Tibi fortasse restabit vulgus, cujus clamoribus et templum, et forum, et omnium perstrepent aures, ejusque non tam suffragio, quam impetu nos ejicere contendes. Sed illud te moneo, nihil periculosius, nihil reipublicae perniciosius accidere posse, quam si in ea regenda in consilium vulgus adhibeatur. Cum enim tres sint imperii formae: principatus, optimatum regimen et popolare; illas primas sapientissimi quique semper praetulere, hanc postremam, id est popularem, veluti teterrimam et ad occasum citatissimo cursu properantem, duce experientia damnavere. Videas igitur, quam bene patriae consulas, si contempto optimatum consilio, imperito, vel potius insano populi arbitrio eam regendam committas. Qui populus (ut aliquando ex me vera vox erumpat) non tam Jesuitas, quam Jesum ipsum, id est non tam nos, quam religionem catholicam exterminare et ex hoc regno radicitus evellere conatur. Hoc enim semper fuit populi ingenium, hic mos, haec consuetudo, ut quo regia via pervenire nequit, eo oblique et quasi cuniculis repat. Cujus rei exemplum non tam comparandi causa, quam veritatis explicandae gratia afferam. Populus Hebraeus, cum unde salutem haurire debebat, odium imbibisset, Christi-que tum doctrinam, tum sanctitatem ferre non posset, et propterea eum de medio tollere statuisset, causam autem nullam reperiret, ad clamores confugit; et tandem ferocissimis, totaque aeternitate expiandis vocibus auctorem vitae cruci destinavit. Cujus flagitii ad nostram eruditionem tam severam Deus vindictam sumpsit, quam crudele universi Hebraeorum regni excidium fuit. Sed populum omitto, et ad vos, viri sapientissimi redeo; apud quos fixum sit, firmum-que velim, nunquam fore, ut respublica excitetur ad felicitatem, nisi ii, a quibus excitanda est, prius ipsi excitentur ad virtutem; hoc autem nunquam futurum, nisi ad naturam optima institutio juventutis accedat. Quam institutionem cum optimus, optimeque de nobis meritus rex Stephanus nobis demandarit: cum nos, quando licuit, non vulgare nostrae industriae et peritiae specimen dederimus. Cum alii, qui haec

praestent, in Transylvania sint nulli; cum tam multi, tamque praeclari viri constantissime affirmant, nisi nos maneamus et liberalem juventutis educationem instauremus: fore, ut Transylvana nobilitas ad omnia summa nata, tantum a se ipsa degeneret, ut brevi potius ad aratra tractanda, quam ad publica reipublicae munera obeunda apta sit, eritne ullus, qui existimet fieri posse, ut Societas nostra e Transylvania ejiciatur, quin bonarum artium doctrina, quin liberalis juventutis educatio, quin virtus, quin probitas ipsa labefactetur? Et (quod inde sequitur) quin Transylvaniae regnum (quod unum nobis hactenus propositum fuit) magnum detrimentum patiatur? Verum de probitate satis, jam de Justitia, quod alterum nostrae propositionis caput erat, paucis disseramus.

Quicumque de republica scripserunt, illam omnium virtutum genere, non secus ac coelum syderum varietate splendescere voluerunt, ita tamen, ut sicut inter reliqua lumina Sol, sic inter virtutes caeteras Justitia principem locum teneat. Hanc enim et imperii firmamentum, et multitudinis vinculum, et publicae felicitatis veluti fulcrum esse, suis sapientes testatum reliquere monumentis, quam unam si subtrahas, et regna ruunt, et populi diffluunt, *et in republica quid aliud restat, nisi onus, inquit ille, et praeda?* Neque sane majus rerum universitati incommodum afferret, qui solem e mundo auferret, quam regno, qui ex eo Justitiam exturbaret. Hinc ab initio et Deus, et populi reges constituerunt, ut Justitiam administrarent, et ut inquit Tullius: *summos cum infimis pari jure continerent*, quod divine expressit celeberrima illa regina Saba, quando in sapientissimi regis Salomonis regimine divinum potius, quam humanum opus Dei diu contemplata esset: tandem divino afflata spiritu, vocem illam omnium principum mentibus indelebiter imprimendam emisit. *Deus, inquit, constituit te regem, ut faceres judicium et justitiam;* quibus verbis duo significavit: principum originem et finem. *Deus, inquit, constituit te regem;* en unde principes suum sumpserunt initium. Caveant ergo, ne a tanto parente Deo degenerasse inveniantur. *Ut faceres judicium et justitiam;* ecce finem principum, ecce quoniam omnis eorum collineare debeat industria. Hac enim lego creati sunt, ut justitiam administrent. Quae lex cum a summo regum rege Deo lata sit, omnibus adeo servanda est, ut si quis eam trans-

grediatur, illico divinae legis violatae et sit, et dicatur reus; et vel princeps, vel certe princeps desinat esse bonus. Quod praeclare summus harum rerum iudex Aristoteles docuit, cum principem, qui contempta justitia proprium, non populi commodum quaerit, et tyrannum esse, et tyrannum appellari debere, gravissimis, ut solet, rationibus confirmavit. Et merito, cum enim princeps locum Dei teneat in terris, et ut ait S. Paulus: *sit ejus minister, ejus gladium portet, et omnem ab eo potestatem accipiat*, vult Deus principes habere, quantum fieri potest, sibi similes. Nemo autem, si Platoni credamus, *Deo similior esse potest, quam qui justissimus est*. Quod forte mente versabat augustissimus ille imperatorum Augustus, cum principes pietate, et justitia deos fieri imperatoria quadam majestate pronunciavit. Maneat igitur justitiam in principe principem locum tenere; neque fieri posse, ut eam ex illo auferas, quin regnum saeva tyrannis invadat, quo posito fundamento, causae nostrae justitiam vobis considerandam propono.

Rex *Stephanus*, ut antea dicebamus, ob singularem caritatem, qua patriam complectebatur, Societatem nostram in hoc regno collocavit, atque, ut in eo sedem stabilem, certumque domicilium haberet, liberalissime illam juribus, possessionis et privilegiis ornavit amplissimis. Quam eandem Societatem sapientissimi patrui vestigiis inhaerens ex fratre nepos *Serenissimus* non confirmavit solum, sed novis etiam juribus, novisque privilegiis amplificavit. Quae, etsi, ut robur haberent, ab optimis principibus, optimo jure, optimo fine facta esse, satis fuisset, tamen, ut calumniis aditus omnis praecluderetur, regni quoque universi consensus accessit. Quis unquam potiore jure in Transylvania aut fuit, aut esse potuit Societate Iesu, quae non solum regia auctoritate, verum etiam regni decreto hoc jure donata fuit? Quo, ut in perpetuum fruerentur, quae major cautio, quod firmitus robur, quae sanctior potestas accedere potuit? Sic statuite apud vos, viri sapientissimi, et patriae vestrae, vestraeque libertatis Patres amantissimi, si porta haec, per quam Iesuitae ejiciantur aperiatur: nullius statum tutum, nullius jura firma, nullius privilegia fore inviolabilia; omni everti, omnia labefactari, omnia infringi posse putatote. Ea enim liberi regni natura est atque conditio, ut quod semel factum fuit,

id semper fieri posse existimetur; et sic dum exemplum in legem transit, paulatim et sensim sine sensu libertas perit. Iam ergo, quia res vestra agitur, quid nobiscum actum sit, audite.

Septimus elabitur mensis, ex quo dum nostris muneribus, etsi non uti libebat, saltem uti licebat, intenti essemus, ecce tibi contra leges omnes divinas et humanas, contra patrias consuetudines, contra regni jura ac decreta nullo a vobis (uti opus fuisset) impetrato vel requisito consensu, per summam injuriam bonis omnibus spoliati sumus; atque non solum ex propriis aedibus ejecti, sed etiam ex provincia nullo (Deum testor) crimine nostro exturbati. Verum cum aequissimus ille rerum arbiter Deus, hoc indigne ferens, ejus auctorem sustulerit et alium substituerit, sub cujus imperio ob singularem quandam iustitiae opinionem provincia e maximis calamitatum procellis, quasi emergens respirare visa est: ego quoque magna animo spe concepta, ad vos vestrumque principem confugere statui, et propter inviolatum Christianae Iustitiae amorem orare et obtestari, ut quod contra nos reclamantē iustitia factum fuit, id vos eadem suadente, vel potius cogente Iustitia aboleatis; et nos in pristinum statum restituatis.

Quanquam autem Christiani principis, Christianique regni clementiam, uti par est, imploro et exposco, tamen, si quis animo in nos minus clementi esset, atque severius agendum, nihilque condonandum esse judicaret: sciat ille me nihil minus, quam justitiam formidare, immo, ut eam severissime administretis obtestari atque obsecrare. Etenim cum duo tantum ea sint, in quibus, si peccasse deprehensi fuisset, jure damnari et proscribi potuissemus, doctrina et mores, in neutro nos peccasse luce meridiana clarius esse ostendero, si uti hactenus fecistis verba mea diligenter audietis. Et quidem, quoad doctrinam (de divina loquor, nam quod spectat ad scientias humanas, eas ipsosmet hostes laudatores habetis non obscuros) vel ex eo probatur aperte, quod nullam unquam aliam professi sumus, quam catholicam Romanam. Haec autem cum ab regno universo probata sit, profecto nulla ratione nos damnare potestis, quin nobiscum regnum universum, quin vestris vosmet calculis condemnetis; qui decretis vestris doctrinam illam saepius approbatis, et

quoties de religione aliquid statuistis, toties illi, veluti religionum antistiti primum locum concessistis. Quid? Si nos exturbaveritis, an non necesse erit, ut eos etiam Transylvanos, qui eandem nobiscum doctrinam, eandem religionem venerantur et colunt, eadem qua nos damnationis sententia proscribatis et ejiciatis. Quare, si jure agatur, fieri non potest, ut Societas nostra pereat, quin cum ipsa tota Transylvania uno iniustitiae quasi telo confossa intereat. Tantus est Societatis cum publica causa nexus, tanta ei vobiscum conjunctio intercedit; quod si regnum non damnatur, si reliqui catholici non proscribuntur, si contra religionem nihil statuitur, quo jure vel potius, qua injuria propter doctrinam, aut religionem nos damnabimur aut proscribemur?

Utinam tempus permetteret, auditores, aut locus, ut de religione disputaremus. Ostenderem enim vobis catholicos non esse idololatrias, ut vociferatur illa rudium hominum turba, quae catholicam religionem ne de nomine quidem agnoscens, illam mendaciis oppugnat plus quam sexcentis. Ostenderem, inquam, catholicos nec plures deos colere, nec nisi Deo proprios Dei honores tribuere. Ostenderem eos unum illum Deum vivum et verum agnoscere, confiteri et adorare; qui nec in Deitatis consortium ullos deos admittit, nec in altissimo suae majestatis throno quemquam extra se sedere permittit; illum, inquam, qui sese ipse in sacris oraculis unum et trinum manifestavit, cum tres personas: Patrem et filium, et Spiritum sanctum praedicari mandavit, et tamen unum Deum venerandum esse docuit. Quod, si Arianus non capit, recordetur ex coelestibus thesauris multa alia arcana in hac mortalitatis caligine proponi credenda, quae in beato lumine contemplanda reservantur: aut, si neque ea credit, non propterea mihi veritatem, sed potius sibi existimet deesse fidem. Ostenderem praeterea vel in toto orbe nullum verum Dei cultum esse, vel certe in sola urbe Roma regiam suam collocasse et apud solos Christianorum Catholicos regnum suum propagare, et quia illud primum asserere falsum, impium, atheum esse demonstrarem: illud restaret, catholicam religionem veram esse, piam esse, sanctam esse, divinam esse, eam esse, quam Christus promulgavit; propugnarunt Apostoli; Stephanus Ungarorum rex Sanctissimus in Ungariam intulit; quae, quia omnium anti-

quissima, ideo omnium certissima est, quae uno veritatis praesidio munita, etsi a mille et sexcentis amplius annis perpetuo oppugnatur, non tamen labefactatur; quin potius gloriosissimis triumphis in dies illustratur. Ostenderem denique nullam religionem hac esse sanctiorem; nullamque esse, quae homines velit esse sanctiores; quo uno argumento etiamsi sexcenta alia, quae deficere non possunt, deficerent omnia: efficerem ut illam Dei, a quo omnis sanctitas emanat, agnosceretis augustissimam esse atque divinam propaginem.³

Sed haec omitto, et a doctrina ad mores transeo, pro quorum innocentia testes certissimos et omni exceptione majores appello omnes, quotquot adestis regni Transylvani status atque ordines. Etenim cum ante duos annos comitiis generalibus Medgiesini celebratis de plurimis, maximisque criminibus accusaremur, et propterea de nobis ejiciendis decretum caderetur: ego Societatem adeo in omnibus apud vos ipsos, apud regnum universum purgavi; adeo innocentiam nostram manifestam feci, ut et vos decretum jam scriptum oblitteraveritis; quo sane facto accusatores, qui tunc cum maxime iis loquendum fuisset, obmutuerunt, silentioque suo se calumniarum atque falsitatis veluti convictos aperte declarastis. Ab illo autem tempore, quis nos scelere ullo irritos esse vel cogitare poterit; cum etiamsi peccandi voluntas (quod absit) adfuisset, peccandi tamen facultas defuisset? Attamen, si quis est, qui nos peccasse contendat, prodeat in medium, et parem mecum conditionem subeat, ut sicuti ego sum paratus vel satis facere, vel poenas luere; sic ille cogatur vel crimen nostrum probare, vel iniquitatem suam profiteri.

Testis innocentiae nostrae sit ille idem, qui nos ejecit, Stephanus Bochkai; testes et illi, qui ejectionis fuerunt vel auctores, vel ministri, qui omnes, ut factum illud, quod a quamplurimis improbari non ignorabant, aliquo justitiae colore cohonestarent, potuerunt quidem nodum, ut aiunt, quaerere in scirpo: at delicti in nobis nec umbram quidem reperire potuerunt. Quare nihil unquam aliud nobis objectum fuit, nisi illud; *Sic volo, sic jubeo*. Quo quid in libero regno

³ Ez a fejezet a kéziratban nincs meg, tehát a nyomdábaadáskor keletkezett.

taetrius, in Christiana republica quid pestilentius, taetrius, inquam, et pestilentius; quia cum tyrannide arctissimo Societatis vinculo copulatur. Cum enim princeps a Deo constitutus sit, ut tanquam legum et justitiae custos, nulli vim inferri permittat, si ille a recto deflectens, traditaque sibi divinitus potestate abutens, quod in aliis punire debuit, ipsemet audeat: an non regimen, quod paternum esse debet, tyrannicum evadit? Verum, quia in praesenti non tam in eo laboro, ut quisquam condemnetur, quam ut causae meae justitiae manifestetur, ideo multa, quae in hoc genere dici possent omitto, maxime, qui novi, novi, inquam, viri prudentissimi, non quaecunque principes faciunt, adscribenda esse principibus.

Hi enim cum nec omnia videre, nec omnia ipsimet praestare possint, alienis oculis egent, alienis etiam manibus utantur oportet. Quo in genere tanta plerumque corruptela est, ut merito vir doctus suis testatum reliquerit monumentis, *minus plerumque mali in ea inesse republica, in qua princeps malus sit, quam in ea, in qua mali principis ministri.* Vix enim dici potest, quanta et quam multa ex hoc uno capite in universum reipublicae corpus mala redundant. Hinc enim iniquae delationes, hinc falsae suspiciones, hinc avarae proscriptiones, hinc caedes, hinc infinitae innocentium expilationes. Neminem nomino, nemo mihi irasci potest, nisi prius pestilentissima hac lue se laborare declaret. Verum, si quis ejusmodi sit poenas, ne dubitetis, luet. Non enim Deus feret, ut super vineam Naboth diu laetetur impia Iezabel, et si Salomon a regia justitiae via deflexerit, mihi, immo ipsi Deo affirmanti, credite, in posteritatem suam regnum Israel nequaquam propagabit. Quod si omnis injusta spoliatio mala est, illa inprimis perniciosa censetur, quae alicujus communis boni loco, publicum aliquod malum in regnum invehit, qualis illa fuit imperatoris Iustiniani, viri aliqui satis laudari, cum enim in unoquoque oppido ad promovendas bonas artes, saluberrimo veterum consilio, earum professoribus stipendia quaedam constituta essent: ille malo nescio cujus praefecti consilio ea sustulit et fisco addixit: quo uno facto, frigentibus passim per oppida scholis, rusticitatem atque barbariem in universum ferme orbem revocavit. Quod idem ne vobis accadat, vestrum est, Sena-

tores prudentissimi, diligenter providere. Meum enim illud fuit ostendere, sive doctrina nostra veritatis trutina examine-
tur, sive disciplina regni utilitate aestimetur, sive mores oculo non nequam, sed Christiano despiciantur: fore, ut non solum non ejiciamur, sed potius non absque magno saltem benevolentiae et caritatis praemio a bonis omnibus suscipiamur, et in posterum non hostium loco, sed fratrum numero habeamur. Quippe qui veluti boni patriae cives, ut illam juvaremus velis semper, ut ajunt, remisque adlaboravimus. Taceo hic beneficia, quae e Societate in provinciam vel universam, vel singulas eius partes promanarunt. Praetereo multos colla laqueis inserentes a turpissima morte liberatos. Nihil dico de furore militum in hanc ipsam civitatem irruentium non semel retardato. Omitto pudicitiam honestissimarum virginum conservatam. Silentio involvo nobilium fortunas e media direptione ereptas. Sed neque illud attingo, quod tamen jure meo amplificare possem: raucam hanc vocem, qualemcunque illam auditis, plus tamen huic regno et vobis omnibus paucis hisce annis profuisse, quam multi ex illis, qui nos acrius oppugnant, toto vitae tempore vel profuerint, vel prodesse possint.

Haec et alia non pauca consulto praetermitto, quia in praesenti non benefactorum remunerationem quaero, sed justitiam, justitiam, inquam, peto et imploro. Dicit aliquis: *Si haec vera sunt, qui fieri potuit, ut in regno libero, in luce aperta, homines non obscuri, tanto non innocentiae solum, sed meritorum etiam praesidio muniti spoliarentur, et ejicerentur? Qui fieri potest, ut adhuc a multis tam acriter oppugnentur.* Respondeo primum nihil fore, cur mireris, si illud mente revolvās, quamplurimos saepe clarissimos viros in justissima causa non propriis peccatis, sed judicum iniquitate fuisse periclitatos. Deinde, quod saepe dixi et saepius dicendum arbitror, cum ob unam Catholicam religionem patiamur, quid mirum, si cum haec in nobis perpetuo vigeat, perpetuo etiam ab ejus oppugnemur inimicis?

Quae cum ita sint, vos moneo, senatores prudentissimi, caeterique auditores nobilissimi, primum ne virtutis seminarium, sapientiaeque domicilium vestris sedibus moveri et in alias terras demigrare patiamini. Deinde ne justitiae, quae omnis bene constituti regnis anima est, et sine qua nulla

respublica diu vivere potest, nec quae Christiana appelletur digna est, satisfaciatis. Ad extremum, ne universum Catholicorum ordinem contemnatis. Hi enim vos orant et obtestantur, ut quam religionis libertatem caeteris permittitis, eandem illis ne denegetis; qui etsi a nobis monit, et ab ipsa Catholica fide pacis amantissima et vera humilitatis magistra edocti, quiete, moderateque se gerunt, et quidvis potius malint, quam ut patria recentibus adhuc cladibus cruenta, novo civilis dissensionis vulnere saucietur: tamen quo animo eos esse putatis, cum suos sacerdotes absque causa exturbari vident, cum ipsi aliorum ministros nulla in re turbent? Quod eo gravius ferunt, quia cum illis, quae a principibus constituta et a regno approbata et a legibus permessa sunt denegetis: aliis ea etiam, quae legibus repugnant concedatis. Tanta enim est apud alios licentia religionis, ut non solum quosvis ministros undecunque advocandi, sed etiam (quod alias ne fieret, severissime cautum fuit) nova in regnum dogmata invehendi ampla potestas fiat. Vos, inquam, moneo, viri integerrimi, ut haec diligenter consideretis et quod optimum est, statuatis. Quodsi (uti de vestra prudentia et iustitia sperandum est) feceritis et publicae paci optime consuluisse, et gravissimam injustitiae labem huic regno aspersam abstersisse et principum Christianorum benevolentiam (quod ad hanc rempublicam stabiliendam plurimum valet) conciliasse et liberis vestris liberalem disciplinam restituisse, et Serenissimo archiduci Matthiae, qui pro summa illa auctoritate, qua Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis loco in universo Ungariae regno fungitur, hac una voce, unis hisce literis, quas vobis praesento, instanter aequae, atque clementer hoc idem petit a vobis, morem gessisse; et denique Deo, Caesari, regno, legibus, Societati, mihi, vobis omnibus satisfacisse videbimini. Nos autem, ut de nobis spondeam, summa fide, summa diligentia, summa caritate, Deo, vobis, principi, regno serviemus, quantum poterimus, et plus pene quam poterimus, seduloque operam dabimus, ne vos unquam, vel principem vestrum poeniteat nos recepisse, vestrisque beneficiis nobis nostras sedes restituisse.

Aliud nihil jam restat, nisi, ut te, Deus immortalis, suppliciter orem, obtesterque, ut sicuti ego nihil unquam, te

teste, in Transylvania quaesivi, aut optavi, quod non esset
vel ad tui nominis honorem, vel ad hujus populi salutem;
sic tu e beatissimo sinu tuo in nostras omnium mentes
Spiritus sanctum tuum immittas, ut te duce, te auctore,
illud statuatur, quod tu, o aeterna sapientia, nosti tibi fore
gloriosum, reipublicae beatum, omnibus salutare, ut tandem
omnium voces vera pietate concordēs, te sanctum, sanctum,
sanctum canant et *dexteram tuam fecisse virtutem fateantur.*

VI.

EPISTOLARIUM PATRIS IOANNIS ARGENTI S. I.
(1603—1623)

1.

Roma, 1603 augusztus 9.

Aquaviva Claudio generális Argenti János atyának,
Krakkóba.

Válasz. Aggódik az erdélyi jezsuiták sorsa miatt és további értesítésüket várja.

† In Transylvaniam. P. Io: Argenti.

De variis miseriis istius provinciae scribebat ad nos Vestra Reverentia 12. Maii,¹ id quod etiam ex aliorum litteris cognovimus. Et ut suspenso animo pro vobis et valde solliciti sumus, ita Dominum Deum precamur, ut felici nuntio nos consolari dignetur, et optatam pacem restituat ad maiorem suam gloriam et proximorum bonum. Scripsimus non ita pridem ad Patrem Maiorium,² a quo a Maio illius unam habemus. Scriberemus et ad Patrem Bernardinum Brigantium et ad Patrem Kabos,³ quorum litteras in Aprili datas accepimus; sed quia et de illorum statu nihil nobis compertum est, exspectabimus certiora; et interim Vestra Reverentia et illos, et alios omnes nostros salutabit meo nomine, et in Domino complectetur, consolabiturque quemadmodum opus erit; quod ipsum facturum etiam Patrem Viceprovincialem certo scimus.⁴ Ceterum exspectabimus de vobis meliora; et quod reliquum est, omnium precibus et sanctissimis sacrificiis me commendo. Romae, 9. Augusti 603.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 pag. 105. Conceptus.)

¹ Sajnos, nem maradt reánk vagy lappang.

² Maior (Maggiore) Péter atya, volt kolozsvári viceprovinciális.

³ Írva olaszosan: Cabos; Kabos István jezsuita, a kolozsvári kolégium neveltje.

⁴ Ez Maior atyára vonatkozik.

2.

Kraków, 1603 augusztus 15.

Argenti János atya Aquaviva generálisnak, Rómába.

Székelly Mózes fejedelemnek Kolozsvár megadván magát, amint Basta György hátrahagyott német őrsége (az egyezés értelmében) kionult, az unitárius és kálvinista papok által felizgatott polgárok — június 9-én — megrohanták a jezsuiták templomát és kollégiumát, törve, zúzva a mi kezök-ügyébe akadt. A templomban az oltárokat és szentképeket is összetörték, a kollégiumban meg a gazdag könyvtárt hordták szét. Neri sekrestyést megölve, az atyák alig bírtak Moldoán keresztül Krakkóba menekülni, miután a kollégiumot földig rombolták. A fejedelem ugyan avval menté magát, hogy ez nem akaratával történt, de azért nem tett semmit a pusztítás megakadályozására. A kionuló jezsuitákat még a török katonák is megsajnálják és segítették ruhával és eleséggel, kijelentően nekik, hogy ilyesmi náluk nem fordulhat elő, mivel minden pallást tiszteletben tartanak s miatta senkit nem üldöznek.

Molto Reverendo in Christo Padre Nostro.

Con questa darò ragguaglio alla Paternità Vostra del caso occorso nel Collegio nostro di Claudiopoli, non s'essendo potuto far prima per l'impossibilità di mandar lettere. Essendo Zechel¹ Moisè con l'aiuto di Turchi e Tartari entrato in Transilvania, et occupata la campagna, volendo ancora impadronirsi delle città, se ne venne alla volta di Claudiopoli, et havendo a vista della città collocato² il campo, si trattò d'accordo, et finalmente la città senza aspettar assalto se gli rese. Hor mentre ciò si trattava, un ministro Ariano predicò contra di noi, eccitando il popolo con molte bugie et bestemmie, a liberare, come egli diceva, la sua città da gl'Idolatri³ et Idolatria, che tali chiamava noi et la religione cattolica, per il culto delle sante imagini. Et essendo già conchiuso⁴ il

¹ Hibásan: Zachel. ² A kéziratban: sollevato. ³ Így: dall'idolatri.
⁴ concluso.

negotio tra la città et il Moisè, gli 8 di Giugno, giorno di Mercoledì, il sudetto predicante di nuovo fece una gagliarda invettiva contro di noi, mostrando che quello era tempo opportuno. Onde essendo avvisato il Padre Maiorio, che il popolo era commosso, et che eravamo in pericolo, egli mandò al giudice della città,⁵ che è il supremo capo nel governo, per intendere che romore⁶ fosse quello che si spargeva, et pregarlo ch'havesse riguardo a quello che in ciò conveniva: Egli rispose, che non v'era⁷ altro che cianze di⁸ ministri, de' quali come d'huomini loquaci non si dovea far conto alcuno, et che anco contro⁹ di lui nelle prediche haveano¹⁰ tumultuato per impedir¹¹ il trattato d'accordo con¹² Moisè.

Il giorno seguente, che fu alli 9, fu di nuovo¹³ avvisato detto Padre, che cresceva il pericolo non solo d'esser¹⁴ mandati via, ma anco d'ess¹⁵ ammazzati; ma dall' altra parte fu assicurato in nome di alcuni senatori che non v'era¹⁶ pericolo, et che il popolo non havrebbe mai fatto cosa alcuna senza il consenso del Senato; quale però non havrebbe consentito,¹⁷ anzi che essendo stati li ministri in Senato, erano stati licenziati,¹⁸ solo avvisavano, che i nostri in quel tempo non uscissero di Collegio, per non dar a gli avversarii occasione di qualche insolenza. In questo istesso giorno 9 di Giugno, secondo l'accordo fatto, dovea uscire della¹⁹ città il presidio delli²⁰ 330 soldati Germani lasciati²¹ dal Signor Basta per difesa; con occasione della quale uscita il popolo prese l'arme in mano con pretesto di provvedere, che quei soldati non facessero qualche inconveniente. Uscito dunque²² il presidio per ordine del Senato, il popolo si ritirò nella piazza della città, con commissione di non deporre l'armi sino²³ che dall'istesso Senato non ne fosse data licenza. Ivi venuti li ministri predicanti, et maestri di scola²⁴ con suoi scolari, si fecero essi capo²⁵ del popolo, et se ne vennero circa le 20 hore verso il Collegio, et fatte come tre squadre *simul et semel* assalirono la chiesa, il Collegio et il seminario, ove erano le scole, et

⁵ Gellyén Imre volt a város főbírája. ⁶ rumore ⁷ vi era
⁸ ciancie di ⁹ contra ¹⁰ havevano ¹¹ im pedire ¹² di ¹³ novo
¹⁴ di essere ¹⁵ vi era ¹⁶ acconsentito ¹⁷ reietti, ¹⁸ dalla ¹⁹ di
²⁰ lasciati ²¹ dunque ²² sin ²³ scuola ²⁴ scolari

ciò con²⁵ tanti gridi et strepiti d'archibugiate et altri stromenti,²⁶ che pareva²⁷ un' essercito di furie infernali. Allì²⁸ primi gridi io et il Padre Maiorio, che havevamo le camere vicine al choro, subito v'andassimo,²⁹ et per raccomandarsi a Dio, et perchè in chiesa si sentiva il maggior³⁰ strepito trovammo che già gettate a terra le porte della chiesa, con secure spezzavano gl'altari, et rovinavano ogni cosa. Fatto un poco d'oratione, uscimmo,³¹ et egli andò per un corridore et io per l'altro,³² raccogliendo tutti i nostri, acciò tutti fossimo insieme, perchè tutti pensassimo al'hora d'haver a morire. Egli havendo visitati duoi³³ infermi, ch'erano³⁴ da quella parte, s'incontrò ne' nemici, da quelli fu ferito in testa, se ben per gratia di Dio, la ferita fu leggiera. Ad un sacerdote secolare, che soleva stare nelli³⁵ nostri villaggi, et all'hora per la guerra s'era ritirato nella città, volendo soccorrere al detto Padre, fu data con una di queste secure, che qui usano³⁶ per arme, una così gran fiancata,³⁷ che per molto tempo se ne risentirà, accompagnando colui il³⁸ colpo con questa bestemmia: *Agiutati hora il tuo Christo, se può.* Piacque al Signore, che il Padre Maiorio uscisse dalle mani di coloro et capitasse in mano d'un capitano della città, amico suo, che con i suoi soldati lo salvò, et custodì. De li³⁹ infermi uno che fu il P. Tommaso Dormani,⁴⁰ già longo tempo amalato,⁴¹ fu da persone conoscenti transferito in casa d'un cittadino, dove stette alcuni giorni, ma poi minacciando li Claudiopolitani d'ammazzarlo,⁴² fu portato in Monostor, villa nostra. L'altro che è Giorgio . . N. . . fu battuto, strascinato, et anco con una accetta trafitta una mano; finalmente fu anco egli portato via, et alcuni amici lo raccolsero, et ancor lo tengono⁴⁴ in secreto, et stava meglio. Il fratello Emanuele Negri,⁴⁵ sacristano et infermaro, incontrato non discosto dalle camere de gl'infermi con archibugiata nel petto, et altre⁴⁶

²⁵ in ²⁶ instrumenti ²⁷ parevano ²⁸ Et ai ²⁹ vi andassimo ³⁰ maggiore ³¹ uscissimo ³² un altro ³³ visitato dui ³⁴ che erano ³⁵ nei ³⁶ questi usavano ³⁷ sfiancata ³⁸ col ³⁹ Gli. ⁴⁰ Az egykorú másoló hibájából így írva: Bornani. ⁴¹ contratto ⁴² di ammazzarlo. ⁴³ Alegambe és Nádasi „Mortes illustres et gesta eorum de Societate Jesu” c. műve (Róma, 1657.) 246. l. szerint vezetéknéve Bartolich volt ⁴⁴ tennero. ⁴⁵ Manuele Neri ⁴⁶ con

ferite nel capo fu ammazzato. S'è inteso da chi fu presente, che domandando⁴⁷ prima la vita, et poi intendendo che la causa era per la religione cattolica, egli disse, *se è per la fede, io moro volentieri*, et così *se obtulit*. Et non è meraviglia che Dio gli facesse questo favore, perchè era religioso, per quanto io in pochi giorni ho potuto conoscere, di singolari⁴⁸ virtù. Il giorno seguente, essendo ancora insepolto, alcuni scolari nostri sopra di lui fecero un bel dialogo, conchiudendo⁴⁹ tra di loro, che essendo morto per la fede, era martire, era santo, era in cielo, et così per divotione presero particelle de' vestimenti per reliquie.

Io, per ritornar a me, non hebbi impedimento per la porta per la quale an/ai onde convocati gli altri che erano in Collegio, ci ritirassimo in loco remoto, ove⁵⁰ tutti hebbero comodità di confessarsi et animarsi l'un l'altro a spargere il sangue per amor di Christo, et a ringratiar la Divina Maestà, che si fosse degnata di darci quell'occasione, che tante volte gli havevamo domandata di patir per amor suo. Da quel loco⁵¹ si vedeva quello che si facea⁵² in chiesa, che altro non era, che fracassar ogni cosa, in modo che li stessi banche erano fatti in minutissime parti. Versorono il Santissimo Sacramento in terra, et lo concolcorono⁵³ con i piedi. Decollarono una statua della Beatissima Vergine, ch'era sopra un' altare, sparando^{53a} archibugiate all'imagini de' Santi, et con diaboliche lingue gridavano: *A voi Santi, defendete voi santi* etc.

Sentivamo il strepito horrendo da una parte nel Collegio, et dall' altra nel Seminario. Nel Collegio entravano nelle camere, fracassavano ogni cosa, letti, casse, fornaci, porte, fenestre,⁵⁴ robavano⁵⁵ tutto, et facevano mille indecenze. La libreria ch'era bellissima, et maggior di quel⁵⁶ ch'io mai havrei creduto, parte fu abbruggiata, parte gettata⁵⁷ in un pozzo, parte lacerata, parte robata,⁵⁸ etc. Nel Seminario facevano l'istesso, et tre nostri maestri ch'erano in scola, furono dalla divina providenza miracolosamente salvati.

⁴⁷ dimandando ⁴⁸ singular ⁴⁹ concludendo ⁵⁰ dove ⁵¹ luoco
⁵² faceva ⁵³ conculcarono ^{53a} spararono ⁵⁴ fenestre ⁵⁵ robbano
⁵⁶ quello ⁵⁷ butata ⁵⁸ rubbata.

L'avidità, come credo, della ~~preda~~, et la brama di di-
struggere di mano in mano ogni cosa, li trattenne in modo,
che non giunsero dove eravamo undici⁵⁹ insieme, se bene il
loco era manifesto et aperto; et sempre cresceva il numero,
et la furia degli heretici.

// re

// re

Finalmente doppo un gran pezzo venne un senatore man-
dato dal Senato con ordine di frenare il popolo, che non
facesse dispiacere alle persone, et questo insieme con li mi-
nistri Ariani ci condusse fuori del Collegio, per la calca del
popolo, et ci accompagnarono per le principali piazze et
strade (quasi in trionfo) sino alla porta della città, dove a
pena permisero che si ponesse un poco di *chiara d'ovo* sopra
la ferita del Padre Maiorio.

Nei principio dell'assalto cominciò a piovere, ma poi
quasi cessata la pioggia, nell'uscir noi del Collegio talmente
s'inforzò, che per le strade correivano, come fiumi d'acqua, et
nondimeno non permisero che niuno pigliasse cosa alcuna,
se bene alcuni non havevano⁶⁰ niente in testa, et quasi tutti
in sottana; et un sacerdote, che con certi dolori giaceva nel⁶¹
letto, a pena hebbe tempo di coprirsi con una veste, et così
scalzo se ne venne sino alla porta, dove alcuni suoi parenti
lo vestirono al meglio che si potè.⁶² Nel andare un ministro
pregava un nostro Padre, che in quel tempo predicava in
nostra chiesa, che ~~restasse~~ con esso, et li prometteva molte
cose; al che egli rispose, che se avesse havute cento anime,
nè manco una glie ne havrebbe lasciata.⁶³

// re

Alla porta della città trovammo un nobile cattolico, che
entrava nella città, quale ci volse condurre a casa sua; ma
quel ministro presente⁶⁴ disse che ~~era~~ decreto del Senato, che
subito uscissimo della⁶⁵ città. Era all'hora la porta grande
chiusa, et solo s'apriva un portello, et fuori⁶⁶ erano molti
Turchi et Tartari, et altri dell' essercito di Moisè, che vole-
vano intrare,⁶⁷ in modo che essendo il luogo strettissimo et
angustissimo, quei cavalli che volevano intrare parte per la

13

⁵⁹ un deci ⁶⁰ haveano ⁶¹ in. ⁶² Ez téhát magyar jezsuita volt.

⁶³ Ez a mondat a nyomtatásban — óvatosságból — ki van hagyva.

⁶⁴ principale ⁶⁵ dalla ⁶⁶ fuori ⁶⁷ entrare.

pioggia, parte perchè ogniuno voleva esser⁶⁸ il primo ad entrare, con tanta calca⁶⁹ impedivano il passo, che noi essendo a piedi, non potevamo penetrare senza essere calpestrati da cavalli; all'ora cominciarono i ministri a dire, che essi non potevano più contenere il furor⁷⁰ del popolo, che ci voleva ammazzare, et che però uscissimo presto dall'altra parte. Oltre la difficoltà sudetta, altri dicevano: *Et dove volete andar, che ogni cosa è piena di Tartari, i quali al suo solito vi inghiottiranno.* Ma Dio non ci abbandonò, perchè aperto il portello per noi, l'istessi Turchi si ritirarono,⁷¹ et si restrinsero⁷² tanto con li cavalli, in atto di rispetto e di riverenza, che havessimo luogo⁷³ da uscire. Usciti che faremo? Dove anderemo? Ogni cosa all'incontro ad intorno è abbruggiata, et non habbiamo guida. Ecco un nobile cattolico che veniva alla città, il quale volontieri⁷⁴ ritorna con noi, indietro et ci condusse al campo, dove erano due de' nostri Padri per certi negotii, et molti cattolici amici. Premisse⁷⁵ un servitore, acciò⁷⁶ ci venisse incontra con carri, et furono per strada dati alcuni cavalli per li più deboli; trovammo un Turco solo in un carro, che ci pregò ad ascendere con seco; asciesero quattro o cinque, sinche incontrammo quelli che venivano per noi, e così andassimo al campo ch'era discosto una buona⁷⁷ lega Ungara, condotti al⁷⁸ figliuolo d'un che fu principale nel mandar i nostri (padri) fuori di Transilvania in altri tempi. Ci dividessimo tra i padiglioni di quei nobili, quali ci usarono quella carità che maggior si possa aspettar.⁷⁹

Moisè mostrò dispiacere, et giurò che non era consapevole di questo fatto. Il giorno seguente invitò a cena il Padre Maiorio, et me; si condolse, promise molto, ma in altro tempo, perchè al presente bisognava cedere, molti non lo credevano. Scrisse alla città, che le nostre robe⁸⁰ si depositassero in sicuro,⁸¹ et si mandassero i nostri carri et cavalli. La città gli rescrisse, ch'era stata furia del popolo, senza consenso del Senato, et che quello che era restato⁸² morto non era religioso

⁶⁸ essere ⁶⁹ rabia ⁷⁰ furore ⁷¹ ritirarono ⁷² restrinsero ⁷³ loco
⁷⁴ volontieri ⁷⁵ promisse ⁷⁶ che ⁷⁷ bona ⁷⁸ dal. ⁷⁹ Ezi a mondatot
nem vették be a nyomatványba. ⁸⁰ robbe ⁸¹ sicuro ⁸² stato.

della Compagnia, ma soldato Germano, che era restato da noi vestito da secolar, et che havendo voluto con armi⁸³ difenderci,⁸⁴ era stato ammazzato, et mille altre bugie; et mandò un carro con sei nostri cavalli, e fra tanto seguitò la furia del popolo giorno e notte a guastare, et a rubare grano, vino, mobili, sagrestia,⁸⁵ et ogni cosa, et cominciarono a distruggere⁸⁶ il Seminario et il Collegio, et finalmente la chiesa di cui non era [altra] più bella in tutta Transilvania, dicendo che *Chi non vole*⁸⁷ *che le rondini ritornino, distrugga*⁸⁸ *il nido*; et che se la provincia ritornerà in mano del Signor Basta⁸⁹ essi andranno al Turco. E dopo un mese ancora furiavano, e già ogni cosa era distrutta⁹⁰ sino a fondamenti, et portati via tutti i legnami, pietre et ogni altra cosa; et s'intese che in un giorno nel gettar⁹¹ a terra la chiesa 14 huomini erano restati oppressi e morti, et altri in altri giorni, et tra loro ancora dopo d'essersi imbroccati, fatti molti inconvenienti.

Stassimo⁹² nel campo 10 o 11 giorni, nel qual tempo da luogo⁹³ sicuro fussimo avisati che li Claudiopolitani erano pentiti di non ci havere ammazzati tutti, et che tramavano di farlo, e che perciò⁹⁴ ci levassimo dal campo. Finalmente Moisè pregato ci diede comitiva, che c'accompagnò ad una fortezza d'un nobile cattolico;⁹⁵ et perchè intese che volevamo dividerci,⁹⁶ et anco alcuni andar⁹⁷ in Polonia, egli con bel modo lo proibì, mostrando i pericoli, e dicendo che a suo tempo egli c'havrebbe dato guida etc. Et poi s'intese, che non voleva in modo alcuno, che la fama di questo fatto penetrasse in questo Regno, et venisse a le orrechie di quel Re,⁹⁸ per le cause che ogn' uno si può facilmente imaginare.

In questa fortezza ci trovammo 18 de' nostri con qualche provisione di vivere havuta da quel nobile; ma in gran pericolo, perchè tutta la fortezza era heretica, et un ministro cominciò ad eccitar la gente contro di noi, fingendo le più infame⁹⁹ et vergognose cose contro di noi ch'abbia mai sentito. Li Signori erano nel campo, le moglie erano heretiche,

⁸³ arme ⁸⁴ difendersi ⁸⁵ mobile, sacrestia ⁸⁶ distruggere ⁸⁷ vuole
⁸⁸ destrugghi ⁸⁹ Bocskay ⁹⁰ distrutta ⁹¹ gettare ⁹² Stessimo ⁹³ luogo
⁹⁴ però. ⁹⁵ Ez a Bogáthyak görgényi vára volt. ⁹⁶ dividersi ⁹⁷ andare.
⁹⁸ Értendő III. Zsigmond lengyel király. ⁹⁹ infami ¹⁰⁰ la guerra.

già gli animi si sollevavano, et non havevamo aiuto alcuno humano in tempo che per le guerre⁹⁹ era lecito ad ogn'uno far quel che voleva. Et perchè la fortezza era piena di donne concorse da altri luoghi per sicurezza, noi stavamo fuori¹⁰⁰ sopra alcune stalle nelle stanze de' servitori aperte, et esposte¹⁰¹ ad ogn' uno giorno, et notte. Qui noi non potevamo star¹⁰² tutti longo tempo, perchè non havevamo il modo. Partire era mortale, perchè ogni cosa era piena di ladroni,¹⁰³ et contro il voler di Moisè, et mancavano le cose necessarie per il viaggio.

Finalmente con buona occasione ci mandorono¹⁰⁴ quattro nella Siculia, in una parte, ove¹⁰⁵ tutti sono cattolici, et 14 restorono. Di poi crescendo ogni giorno li pericoli et difficoltà, ci dividessimo, sette restorono, et sette partirono¹⁰⁶ per Polonia. Era difficile il giudicare qual fosse men pericoloso, il restare, o l'andare. Il Padre Maiorio giudicò, che fusse¹⁰⁷ meglio che egli restasse con li Padri Ungari¹⁰⁸ più vecchi, che per la pratica, et per la lingua potevano meglio esser nel paese, et che io con gl'altri più giovani, et con gli Italiani partissimo; et passando per la Siculia presi uno di quelli ch'erano ivi, et così fussimo¹⁰⁹ otto: P. Stefano Szalai, P. Bernardino Briganti, Stefano More, Daniele Vasarhelino,¹¹⁰ Tomaso Lucido, Simone Dinelli, Ambrosio di Bernardino et io.

Partimmo a 12 di Luglio, et li 12 d'Agosto giungessimo¹¹¹ a Cracovia.¹¹² Il viaggio è¹¹³ stato longo,¹¹⁴ perchè è bisognato far un gran circuito, dovendo venir¹¹⁵ verso l'Occidente, pigliammo la strada verso l'Oriente; è stato difficile perchè

⁹⁹ la guerra ¹⁰⁰ fuori ¹⁰¹ disposte ¹⁰² stare ¹⁰³ latroni ¹⁰⁴ mandorono ¹⁰⁵ dove ¹⁰⁶ partirono ¹⁰⁷ fosse ¹⁰⁸ Ungari ¹⁰⁹ fossimo. ¹¹⁰ Az egykorú másoló ezt így írta hibásan, olaszosan: Vanatelino. ¹¹¹ giunssimo.

¹¹² Hogy Argenti atya jelentése mennyire pontos, azt megerősíti Claudio Rangone püspök, lengyelországi nuncius 1603 augusztus 16-ikán Krakkóban írt tudósítása, melyben az odaérkezett kolozsvári jezsuitákról a következőket jelenti: Il Superiore dei Gesuiti che era in Claudiopoli quando v'entrò Sechel Mose et fu scacciato con gl'altri, è capitato quattro giorni sono qui, et racconta grandissime crudeltà usate alli padri da quei Ariani, non tanto contro le persone loro et roba, quanto contro la chiesa stessa et fabriche, che hanno tutte sino a terra destrutte; etc. (Eredetije a római vatikáni Borghese-levéltár III. 90. a. jelzésű lap-számozatlan kötetében.) ¹¹³ era ¹¹⁴ lungo ¹¹⁵ venire.

più giorni ci ha bisognato esser nelle selve et monti asprissimi, giorno e notte è stato pericoloso, perchè nella Siculia ci trovammo in un villaggio apestato, dove di peste ogni giorno morivano alcuni, et noi non ci potessimo partire da quel luogo se non il quinto giorno; et anco¹¹⁶ perchè alle volte per le strade su le selve habbiamo trovato le teste d'huomini et cadaveri, segno di assassinamento. Il Signor però ci condusse fuori di Transilvania, et entrassimo¹¹⁷ nella Moldavia, et fra quei¹¹⁸ barbari Valacchi non mancorono pericoli. Facessimo riverenza a quel Prencipe Ieremia¹¹⁹ in Iasavia,¹²⁰ dove egli si trovava,¹²¹ ci diede publica audienza, et ci si mostrò tutto amorevole, ringratiando¹²² della visita, compatendo alle miserie, offerendo ogni agiuto, et essecrando l'impietà delli Ariani, et commovendosi grandemente con tutta la corte, quando io li narrai¹²³ le cose fatte in chiesa contro il Signor, la Madonna, et Santi, perchè questa gente scismatica è devota delle imagini, et egli sopra la sua testa, n'havea due piccole¹²⁴ dorate, et i tempj suoi di pietra in quella città sono dentro e fuori coperti d'imagini, che non vi è un palmo che sia voto. Dicea¹²⁵ che mai manco¹²⁶ appresso i Turchi si trova che ne habbino fatto cosa tale contra sacerdoti, et contra le chiese, et che però Dio¹²⁷ non lascierebbe molto tempo impunito così gran peccato, et allegava essemi d'altri casi¹²⁸ simili; havendoci poi veduto¹²⁹ così mal vestiti, ordinò che si comprasse panno da¹³⁰ vestirci, ma non se ne trovò di negro, che¹³¹ in quelle parti il nero¹³² non si usa.

Ci fermassimo ivi qualche giorno, et poi partimmo¹³³ agiutati¹³⁴ di viatico da quel Prencipe, che anco ci havea dato denari per il vitto di quei giorni che stessimo¹³⁵ ivi. Fossimo¹³⁶ anco agiutati d'alcuni Polacchi (che ci mostrorono il cuore)¹³⁷ con danari, et con darci un gran carro che capiva tutti, buoni cavalli, compagnia et provisione per la strada, per la quale non si trovava nessuno¹³⁸ luogo da star la notte

¹¹⁶ anche ¹¹⁷ entrando ¹¹⁸ quelli ¹¹⁹ Mogila Jeremiás moldvai vajda. ¹²⁰ Iasi, magyarul Jászvásár; a kéziratban: nella città di Sochava. (Ezt haladtukban később kellett érinteniök.) ¹²¹ ritrovava ¹²² ringratiandoci ¹²³ ennarai ¹²⁴ piccole ¹²⁵ Diceva ¹²⁶ manco ¹²⁷ Iddio ¹²⁸ di altre cose ¹²⁹ visti ¹³⁰ per ¹³¹ perchè ¹³² negro ¹³³ partissimo ¹³⁴ aiutati ¹³⁵ vissimo ¹³⁶ Fossimo ¹³⁷ core ¹³⁸ nè anche.

a¹³⁹ coperto. Et così fossimo condotti in tre giorni fuori di Moldavia, et entrassimo nella Podolia, provincia di questo regno di Polonia; et entrati nella prima¹⁴⁰ città Kamenez, vi trovassimo il Vescovo ben conosciuto da Vostra Paternità in Roma,¹⁴¹ il quale ci ricevè come Padre; et il giorno seguente ci condusse ad una sua fortezza, dove ci diede carri, cavalli, vesti et huomini,¹⁴² che ci accompagnassero sino a Leopoli,¹⁴³ lontano 4 giornate, dove trovassimo¹⁴⁴ li nostri Padri, che ci raccolsero con quella carità, che in simili occasioni è propria della Compagnia. Ivi lasciato il fratello Simone Dinell,¹⁴⁵ che s'era ammalato per strada, con il Padre Bernardino Brigante per compagno, se ne venimmo a Iaroslavia,¹⁴⁶ dove è Collegio, et d'ndi a Cracovia, agiutati di viatico da un canonico di Leopoli.

Hoggi giorno della Beatissima Vergine Assunta, ho havuto audienza dal Re, il quale con segni di molta pietà et compassione^{146a} haveva¹⁴⁷ inteso la causa¹⁴⁸ [della] nostra venuta; ci ricevè benignissimamente, promise ogni protettione, et ha ordinato che ci sia dato viatico etc.; visitassimo¹⁴⁹ poi il figliuolo d'età di 8 anni,¹⁵⁰ che è il più bello angetto che mai habbi^{150a} veduto.

Di qua mando¹⁵¹ gli tre nostri padri Ungari¹⁵² in Austria, li due sono in¹⁵³ Leopoli: Ambrogio¹⁵⁴ haverà che fare in questa bella e real chiesa che si fabrica. Tommaso, vedrò che questo provinciale¹⁵⁵ lo ritenghi, et anderò a ritrovarlo a Calisio,¹⁵⁶ dove si fa la Congregatione provinciale, et ritornerò poi a Cracovia, per aspettar quello che da Vostra Paternità mi sarà ordinato.

Questo è quanto posso dire a Vostra Paternità in questo fatto, aggiungendo ch'è certissimo che il Senato di Claudio-poli, non tutti, ma i più principali, diedero autorità a¹⁵⁷ mi-

¹³⁹ al ¹⁴⁰ principalissima. ¹⁴¹ A kamenieci lengyel püspök ekkor Wolucki Pál volt. ¹⁴² homini ¹⁴³ A magyaros Ilyvó (Lemberg) olaszos neve. ¹⁴⁴ trovammo ¹⁴⁵ Dinello ¹⁴⁶ Lengyel neve: Jaroslaw; írva: Hieroslavia. ^{146a} commotione ¹⁴⁷ havea ¹⁴⁸ il caso ¹⁴⁹ visitammo ¹⁵⁰ Ez a lengyel trónörökös, a későbbi király. ^{150a} habbia ¹⁵¹ qui mandai ¹⁵² Ungheri ¹⁵³ a ¹⁵⁴ Ambrosio ¹⁵⁵ A lengyelországi jezsuita-provincia tartományfőnöke ekkoriban: P. Strinerius Decius volt. ¹⁵⁶ A lengyel Kalisz latinos neve. ¹⁵⁷ alli.

nistri Ariani et calore al popclo. Lo dichiara quel Senatore, che ci cavò di Collegio, la permissione ch'ogni cosa fosse¹⁵⁸ distrutta,¹⁵⁹ et non haver voluto che noi habbiamo cosa alcuna; se bene Moisè diede autorità a due nobili, quali come commissarii nostri trattorono le cose nostre, quali pure s'intese che finalmente haveano¹⁶⁰ salvato¹⁶¹ qualche cosa, massime certi paramenti pretiosissimi,¹⁶² donati dal Principe Sigismondo alla nostra sagrestia. Che poi Moisè ne avesse parte, io lo credo, perchè altrimenti haverebbe almeno quando entrò in Claudiopoli, due o tre giorni dopo la nostra uscita, impedita tanta ruina. Si crede, che fusse conditione secreta, quando la città si diede, ch'egli permettesse,¹⁶³ ma si nascondeva per rispetto de' nobili cattolici, et mezzano dell'accordo fu un pessimo heretico inimicissimo¹⁶⁴ della religion cattolica, et tutto il Senato di Claudiopoli è Ariano. Ma già Dio ha cominciato la vendetta, [perchè] in Moldavia intesi di certo, che Moisè era sconfitto¹⁶⁵ da Radulo vaivoda della Valachia, che andava in agiuto del Signor Basta, et vennero homini dal campo, et ambasciatori a quel Prencipe, che l'attestavano, anzi alcuni dicevano d'haverlo veduto in prigione, et altri che era stato ammazzato,¹⁶⁶ se bene quì si dice che fuggì¹⁶⁷ et ripara l'essercito. Qui anco¹⁶⁸ si dice che è entrato il Signor Basta nella provincia, et andando verso Claudiopoli, la città se gli voleva dare, ma che egli non la voleva a patti altrimenti. Tutta quella¹⁶⁹ provincia è deserta,¹⁷⁰ la¹⁷¹ maggior parte della nobiltà, che era con Moisè, è morta et presa;¹⁷² tutti i villaggi, eccettuata una poca parte, sono brugiati, li lavoratori in numero grande condotti via da Tartari; la guerra, la peste dell'anno passato, et quella che comincia adesso, la fame, et simili altre miserie hanno guasto il tutto. Le crudeltà usate da soldati et Tartari sono incredibili, le cose che si vedono paiono sogni. Io ho veduto le persone levar¹⁷³ con li denti la carne a' cadaveri de' cavalli, et beber il sangue. In Enyedino un rustico vinto dalla fame

¹⁵⁸ fusse ¹⁵⁹ distrutta ¹⁶⁰ havevano ¹⁶¹ salvati ¹⁶² pretiosi ¹⁶³ promettesse ¹⁶⁴ inimico ¹⁶⁵ profligato. ¹⁶⁶ Ez igaz volt, mert Székely Mózes tényleg a havasalföldi vajda harcosai ölték meg az 1603 július 17-iki brassó-melletti csatában. ¹⁶⁷ fuge ¹⁶⁸ anche ¹⁶⁹ questa ¹⁷⁰ dissertata ¹⁷¹ dalla ¹⁷² oppressa ¹⁷³ levare.

ammazzò la sorella, et cotta la carne, parte ne consumò egli, parte ne vendè in piazza; ma poi scopertosi il fatto fu colui squartato, et posti li quarti nelli quartieri della città.¹⁷⁶ Nè queste cose devono causar maraviglia, perchè havendo quella provincia bandito Dio da se, Dio ha bandito ogni bene da lei et fattala soggetta ad ogni male dittione.

La Vostra Paternità habbi per raccomandato, et facci raccomandar al Signore quell' infelice¹⁷⁶ genti, et i nostri padri, che restono tra¹⁷⁶ loro; io con li miei compagni humilmente dimandiamo¹⁷⁷ a Vostra Paternità la sua santa et paterna benedittione, et ci raccomandiamo alle sue sante orationi, et santi sacrificii.

Di Cracovia, il giorno dell'Assontione al Cielo della B^{ma} Vergine Maria 1603.

Di Vostra Paternità servo in Christo humilissimo

Giovan Argenta

Az irat élen: Breve relatione nel successo intorno ad alcuni cattolici religiosi, tentato dalli heretici Ariani in Claudiopoli l'anno 1603.

(Bibl. Vallicelliana. Roma. Ms. vol. L. 22. fol. 200/4.)

Megjegyzés. E rendkívül érdekes leírás nyomtatásban is megjelent ily címen:

Copia di una lettera del R. P. Gio. Argenta della Compagnia di Giesù Al molto Reverendo P. Claudio Aquaviva, Preposito Generale della medesima Compagnia. *Delle insolenze delli Heretici Arriani*, Fatte nella Chiesa et Collegio di detti Padri in Claudiopoli di Transilvania, et come Iddio ha cominciato a castigarli.

In Brescia. Per li Figliuoli di Vincenzo Sabbio, 1603. Con licenza de' Superiori.

Ezt a 8-rétű 14 lapnyi nyomtatványt *Sommervogel* jezsuita-lexicona emliti; megvan a Rendi könyvtár Historia S. I. 75 jelzete alatt s minthogy szövege itt-ott bővebb római kézirati példányoménál, kisebb-nagyobb bővítéseit is belévéttük, megfelelő magyarázó jegyzetek kíséretében.

¹⁷⁶ Ezt Szamosközy is följegyezte, munkái IV. k. 176. l. ¹⁷⁶ povere
¹⁷⁶ tra ¹⁷⁷ domandiamo.

3.

Krajków, 1603 augusztus 16.

Argenti atya Aquaviva generálisnak, Rómába.

Tegnap levele kiegészítéseül önvallomást tesz (14 pontban) azokról a tapintatlanságokról és hibákról, melyek miatt az atyák maguk voltak okai a kolozsvári történeteknek. Ez annál súlyosabb, mert Carrillo tartományfőnök s mások előre figyelmükbe ajánlták, hogy ne menjen levélírón kívül más Erdélybe, de a jó tanácsra nem hallgatva, Maior Péter rektor egész sereg jezsuitával jelent meg Kolozsvárt, mint valami követség. Baj volt az is, hogy midőn az éhező polgárok részére a főbíró a kollégiumtól egy kis gabonát kért, a rektor azt felelte, hogy nincs feleslege, holott 300 köből búzája volt felhalmozva, ami (a hivatalos személyek nyilatkozata szerint) kétszáz embernek lett volna elég egy egész esztendőre. Székely Mózes küldöttje, Káldi Márton atya tárgyalása a város átadása végett, amit az emberek úgy magyaráztak, hogy a jezsuiták árulták el a várost. További hiba volt, hogy a rektor megbízásából Káldi kinyomatta a pápa ama buzdító leveleit, melyeket a katolikus főurakhoz intézve magával hozott Rómából, ami az újhítek bosszúságát kihívta. Azután mikor a jezsuiták megtudták, hogy a tárgyalásokon róluk van szó, Maior rektor egy parasztembert küldött a főbíróhoz tárgyalni, ahelyett, hogy maga ment avagy egy más atyát küldött volna hozzá. A kollégium megrohanása után a rektor még mindig azt hirdette, hogy nincs semmi baj, holott megmenthette volna legalább azt a néhány ezer forintot, amit a pénztárban vagy befalazva őriztek benne. A rektor az élelmiszerek idejében való beszerzésével sem törődött, kivált mikor Görgény várában húzódtak meg. De ügyetlen volt az atyák kihelyezésében is. Egyszóval nem való rektornak s e fogyatkozásai felsorolásával levélíró lelkiismeretén kívánt könnyíteni, ügyük érdekében.

4/ Molto Reverendo in Christo Padre Nostro. Pax Christi etc.

Nell'altra mia che viene con questa, ho narrato a Vostra Paternità l'istoria del caso nostro Claudiopolitano;¹ in questa dirò alcune cose, acciò la Paternità Vostra intenda meglio il tutto.

¹ Közölve előbbi számunk alatt.

P.^o Mentre andavamo in Transilvania, tutti et nostri, et secolari, havevano tal andata per impertinente, et molti per temeraria. In Praga quelli Consiglieri se ne maravigliavano, ivi s'ebbero lettere da' Padri di Transilvania, che solo andasse un superiore a Claudiopoli, che havesse cura di quei che ivi erano et altri non andassero. Il Provinciale d'Austria² col Rettore di Praga, et altri consultori erano di parere, che io solo andassi col Padre Maiorio. Il Rettore di Vienna, quel di Sellia,³ et il Superiore di Turocz⁴ stimavano temerità grande il condurre tanta gente alla morte, come essi dicevano. Il Padre Maggiore non faceva conto di niuno, et quando io li parlavo, mi sodisfaceva con dire che egli sapeva benissimo ogni cosa, che quei Padri di Transilvania erano timidissimi, et che sempre in due giornate potevamo per strade sicure entrare in Polonia; et così lasciò precedere una parte, et noi seguitassimo, havendo preso altri soggetti nuovi.

2.do Entrati in Transilvania andassimo ad Kuivar,⁵ dove era il Signor Basta;⁶ io restai ivi, perchè quel Signore si volse confessare, et cantare la pentecoste,⁷ et il Padre andò a Claudiopoli; fossimo poi assediati, et una notte il Signor Basta uscì per andar in Ungaria a trovar l'essercito, et io andai con lui; et per ingannar l'inimico pigliassimo la via per Claudiopoli, ove io restai. Et perchè il Padre Maiorio dovea per ordine espresso del Provinciale mandare con la prima occasione alcuni in Austria, io trattai col Signor Basta, che li conducesse seco fuori della provincia, il che egli mi promise di fare con ogni diligenza, et inviarli a salvamento, giudicando egli che noi fossimo troppa gente in frangenti così fatti, il Padre Maiorio non volse, se bene vedeva che di giorno in giorno aspettavamo l'assedio a Claudiopoli.

3.º Non è dubio, che l'odio degli heretici verso la religione catholica è stato la causa di questa rovina; ma forse anco il proceder nostro ha aggiunto qualche sperone, massime

² Ez Carrillo Alfonz jezuita atya.

³ A vágsellyei kollégium magyar rektora ez időben Dobokai Sándor volt.

⁴ Írva olaszosan: Turozzi.

⁵ Kővár, ekkor még lakható állapotban.

⁶ Basta György generális erdélyi császári helytartó.

⁷ Pünkösöd ez évben június 12-én volt.

per le circostanze d'impietà usate. Quella mattina, che io giunsi a Claudiopoli, andato al Collegio, et detto messa col Padre Maiorio, ritornai al Signor Basta, dove il Giudice della città,⁸ che è supremo nel governo, pregò in nostra presenza il Signor Basta, che lo favorisce appresso il Padre, che occorrendo li desse aiuto di qualche poco di formento per la città, che egli prometteva di non lo pigliare, se non in estremo bisogno, et servarlo per l'ultimo rifugio. Il Signor Basta altra risposta non diede che questa: Del formento che io ho qui, fattene quel che vi piace, che io vi darei il sangue. Il Padre Maiorio disse che havea poco formento, et molte bocche etc. Io non conosceva quel giudice, nè sapevo, che formento havevamo, ma restai però maravigliato. Poi si sono trovati in Collegio trecento cuboli grandi di formento, che secondo il conto del Padre Maiorio un cubolo et mezzo fa le spese ad un huomo per un anno, sì che havea pane per ducento persone per un anno intiero. E' vero che allevava certi orfanelli de nostri villaggi; ma credo che la semola del nostro pane o poco meno li desse da magnare, et nell'elemosine era scarsissimo, et in ogni cosa tenacissimo, come tutti che hanno veduto il suo governo affermano. Era la carestia estrema, si aspettava l'assedio, li poveri morivano di fame, la città era in bisogno, li Claudiopolitani sapevano molto bene che cosa noi havessimo, et nondimeno, senza pensare al bisogno, che noi in tal tempo havevamo di detto Giudice, se gli diede quella risposta. Dio ha poi permesso che sino a Bectes Bassà di Temesvar, ne donasse la città 50 cuboli, et il popolo si pascesse etc.

4.º Mentre il Padre Maiorio era in Claudiopoli venne dal campo di Moise il nostro Padre Martino Káldi⁹ che era Superiore d'Alba, come legato di Moise con lettere, et ambasciate alla città. Et se bene egli lasciò le lettere in Monostor, nostra villa, et dipoi diceva che altri l'havessero portate, cioè quei che erano con lui, tuttavia egli entrato nella città trattò col Giudice et altri, essortando a dar la città a Moise, esagerando le forze sue, et d'essercito, et di artiglierie in supremo grado, et dicendo cose lontanissime dal vero, come

⁸ Gellyén Imre kolozsvári főbíró.

⁹ frva olaszosan: Chadi.

dell'artiglieria, che non ne havea pure un pezzo, et del numero delle genti etc. et tutto sapeva il Padre Maiorio, che era presente et consultava, et se bene egli a me infrascò le cose, tuttavia il Padre Kabos¹⁰ et il Padre Valentino Lado, che erano presenti, me l'hanno con ogni asseveratione affermato, et tanto più me l'affirmavano, quanto che io dicevo che guardassero a non mai dir cosa, che io non potessi far sapere a Vostra Paternità. Da questa legatione nacque dissensione nella città, perchè dubitarono alcuni, che il Giudice havesse in piedi il trattato per mezzo di questo Padre, et non ne desse parte alla città. Et se mai gli Ariani potessero apportare ragione apparente al Signor Basta della nostra espulsione, questo solo sarebbe, perchè potriano dire quello che alcuni hanno detto, che noi habbiamo tradita la città etc. Et il Signor Basta, mentre ero con lui in Kuivar, hebbe lettere dal Capitano de Tedeschi, che erano in Claudiopoli, che li dichiaravano questa legatione, et a me mostrò le lettere, quello che hanno fatto detti Padri è nato da timore, perchè Moise non voleva lasciar partir il Padre Kaldi, et il Padre Maiorio sperava favore, et temeva ira etc.

✓ 5.º Il Padre Maiorio haveva impetrato lettere sante et buone dal Papa¹¹ a' nobili catholici, nelle quali Sua Santità si congratulava con loro, et gli essortava ad aiutare gli altri alla fede. Mostrando detto Padre l'esemplare di dette lettere al Padre Provinciale di Austria, egli l'avisò che non pubblicasse tali lettere, ma ad summam le mostrasse ad alcuni più sicuri, perchè altrimenti haveriano fatto mal effetto negli heretici, non so come si fosse, credo havea già scritto, hoc unum est, che il Padre Kaldi havea già per ordine del P. Maiorio publicate tali lettere, et fatte stampare con intentione però buona d'animare i catholici. Et li ministri heretici solo queste lettere allegarono per causa della nostra espulsione; et quel Provinciale che chiamano Vescovo, nell'uscir della città mi disse che haveano fatto a noi quello che noi havevamo machinato contro di loro, allegando queste lettere, quali ancora rinfacciò al Padre Maiorio.

¹⁰ Kabós István.

¹¹ VIII. Kelemen (Aldobrandini Hyppolit) pápa, 1592 óta.

6.º Non è dubio che il ritornare del Padre Maiorio con tanta gente, quasi come da una legatione papale, ha potuto assai negli animi guasti d'heretici.

7.º Il procedere nostro stretto, austero, et alle volte non tanto ragionevole, *habita ratione loci, temporum, personarum* etc. eccitava odio, et nell'uscire di Collegio non mancò chi tirasse con mani, o dasse nel naso al Padre Maiorio, ricordandoli certi negotii, ne' quali era restato offeso.

8.º Quando si cominciò a trattare di dare la città a Moise, io giudicai che tra le conditioni si dovesse porre la nostra espulsione, perchè ribellandosi città heretica da Prencipe catholico ad heretico, era credibile che havrebbe presa l'occasione; et che Moise non havendo forze d'espugnar la città, facilmente havrebbe concesso cosa, che a lui poco premeva, essendo talmente idiota, che forse non sa di che religione egli sia. Ma questo mio pensiero era come segno degno di riso appresso chi dovea per longa esperienza del paese meglio discorrere.

9.º Quando fossimo avisati, che si trattava di noi, il Padre Maggiore mandò al Giudice un rustico nostro sudito, acciò trattasse con lui. Io con istanza grande l'avisai, che non un rustico, ma o lui, o qualche altro Padre grave dovea andare, finalmente riportai l'ordinaria risposta, cioè, che io non sapevo, che lui havea la pratica, et il rustico poi fu instrutto da un nostro fratello coadiutore, poco meno rustico di lui.

X.º Il giorno seguente che fu il caso, avisato da amici che o andasse, o mandasse al Senato, li pareva proposta impertinente, et pure li cittadini sapevano l'usanze della città, non volse far provisione alcuna, nè permise a gli altri, anzi nascondeva quanto poteva il pericolo; che volendo io che doppo la recreatione andassimo in chiesa a dire le littanie, non lo permise, per non dar sospetto a' nostri; et a me quanto poteva nascondeva, et havea per male che altri mi avisassero, come mostrò manifestamente nel campo, quando intese che uno m'havea avisato della trama de' Claudiopolitani contro di noi; il quale però m'avisava come superiore, acciò aiutassi ad uscir di quel luogo. L'istesso giorno havendoli due volte fatto dire il Giudice, che a tal' hora uscirebbe il presidio, però se voleva qualche cosa, o mandar qualche cosa etc. sospettando che *anguis lateret in herba*, fu sollecitato a man-

dar dal Giudice per intendere che cosa significasse tal avviso, rispose che non bisognava in nessuna maniera; et nondimeno poi dicevano, che noi dal Giudice eravamo stati avisati etc. Era avisato che si trattava della vita, che provvedesse; egli credeva ad altri, che dicevano, che non vi era alcun pericolo. Che se egli havesse voluto credere a gli altri Padri, si sariano salvati almeno tre o quattro milla fiorini, che erano parte in cassa, parte murati etc.

XI. Non ho veduto huomo più paziente nell'ascoltar qualsivoglia cosa in qualsivoglia modo; ma non ho veduto huomo che manco conto faccia de pareri (degli) altri. Determina, et poi consulta; et mai per autorità altrui muta parere; et se alle volte non vuole parere tanto di proprio parere, mostra di dover fare, ma mai eseguisce.

XII. In quella fortezza Görgény¹² più presto comportava, che alcuni si provvedessero di cose da mangiare, et con mala edificatione si portassero in tavola pane procuratosi altrove, che provvedere egli; et quanto più si avisava, et era cosa facilissima, massime nel pane, tanto peggio si faceva; sinchè per il l'olio tutti cominciorno a risentirsi, che all' hora pian piano cominciò a permettere che il pane si facesse, se non buono, almeno più tollerabile etc. Et certo io non ho veduto huomo più stretto, et per sparmiare 4 soldi havrebbe lasciato patire ogni gran cosa; è però natura, che la volontà è santa.

XIII. Io volevo che pochissimi restassero in Transilvania, sin da principio che uscimmo di Claudiopoli, et il modo era buono; egli sempre ripugnò. Finalmente astretto, quando i pericoli erano estremi, vinto dalla necessità, ha permesso che alcuni eschino. Io volevo che il Padre Martino Kaldi uscisse di provincia, per le cose dette nel 4. ponto; perchè anco che resti il Signor Basta, non è bene che questo Padre li vada inanti; massimè perchè anco prima per altre cose era molto disgustato; et tanto più che egli sempre si era mostrato amorevolissimo a detto Padre. Di più detto Padre di ciò faceva istanza grande, et mi ha pregato che io voglia cavarlo fuori con autorità di Vostra Paternità. Volevo che lasciasse venire, il P. Michele Alart,¹³ venuto da Roma, il quale non può stare

¹² Tollban maradt, illetve a leírt Gherghen szó óvatosságból át-húзва.

¹³ A kolozsvári születésű Alárdi Mihály atya.

senza travaglio col P. Maiorio, et desiderava uscire; ma il Padre Maiorio lo voleva mandar in certo villaggio catholico, il che a me non piaceva, perchè l'esser soli, giovani, in tali tempi, porta seco molti inconvenienti. Volevo che venisse Giacomo Némethi venuto da Roma, che non ha ancor finito i due anni, non mi parendo che la Transilvania sia novitiato a proposito; egli l'ha voluto ritenere con un'altro per far scuola. Volevo il P. Pápai, huomo semplicissimo, et che nelle prediche dice (per quanto m'hanno detto) cose d'arrossirsi, essagerava una volta la felicità del paradiso terrestre, et l'argomento era, perchè era lecito a tutti andar ignudi etc. Mandar simili in missioni, et tenerli presso de secolari, come egli disegnava, è una stoltitia a mio giuditio espressissima. Io non volevo che si abbandonasse affatto la provincia, ma volevo, che si salvassero i soggetti per miglior tempo; ma egli vuole mettere a pericolo tutto, per veder, se può restar con molti. Questi soggetti si perderanno, se non nel corpo, forse nel spirito; io volentieri lo dico a Vostra Paternità per scarico della mia coscienza; si troveranno soli, mal provisti etc. Nell'entrar in Transilvania lasciassimo due sacerdoti nei confini con alcune Signore Transilvane, che si erano ritirate. Qui intendo che con loro si trova solamente uno, che è il Padre Georgio Kaldi, venuto da Roma l'anno passato. Già sono più di tre mesi, sono in Cassovia; ne scrivo al Provinciale, perchè torno a dire che gli huomini si guastano, massime in queste libertà.

14. Volse con fervore, che in quella fortezza si facesse scuola, et li predicasse, et certo, senza occasione io gridavo, che non era tempo, che se ne pentirebbe; ecco il ministro heretico, che in publica predica dice, che havendo noi perso le meretrici di Claudiopoli, siamo venuti a cercar i maschi di Gherghen,¹⁴ et all'hora venivano i sudori, perchè aspettava qualche tumulto etc.

Io sono stato pregato da quei Padri a cavarli di là, et io gliel' ho promesso, et aspettano, et li farò la carità, per quanto potrò, se la Paternità Vostra lo giudicherà. Di più in nome mio et loro rappresento a Vostra Paternità che si come il governo di Transilvania non è andato bene sotto questo

¹⁴ Értendő Görgényszentimre.

Superiore, così non si spera, che quando la Compagnia si fermi, possa andar bene sotto l'istesso. Et si dolgono quei Padri, che havendo tanto seriamente avisato gli inconvenienti, di loro non si sia mai fatto conto alcuno etc. Dicono che sempre è stato di propria testa, dato ad accumulare, *et eo ipso* che una cosa se li propone, egli per questo fa il contrario; il che io più di sette volte l'ho sperimentato: è natura così fatta confermata da tanti anni in parti lontane etc. Che del resto egli patisce più di tutti, tollera ogni cosa, et è santo.

Io aspettarò qui risposta da Vostra Paternità et se le piacerà, che restando il Signor Basta nella provincia, io vi vada et resti per effettuare molte cose, che già havevamo concertate per bene nostro, suo et aumento della religione; io sono et in questo, et in ogn'altra cosa quello che fui in Padova, quando la Paternità Vostra mi comandò che andassi in Transilvania.

Fra tanto andarò investigando il modo di aiutare ~~que~~^{si} Padri, in caso che bisogni l'opera mia; et scriverò al Signor Basta, che mi avisi del stato delle cose, perchè s'egli non resta, la religione catholica è spedita in quella provincia.

La Paternità Vostra mi perdoni queste longhezze, et sappia che lascio molte cose, nelle quali la Paternità Vostra al sicuro è stata mal informata; ma il zelo può scusare le buone volontà, et i miei peccati sono causa d'ogni male. Humilissimamente mi raccomando alle orationi et santi sacrificii di Vostra Paternità. Di Cracovia li 16 Agosto 1603.

Di Vostra Paternità

Servo nel Sig^{re} humilissimo
Giovanni Argenti

Ho posto il soli forse impertinentemente; la Paternità Vostra giudichi lei quanto secreto ricerchino queste cose. Mi perdoni se ho scritto così incompostamente l'una et l'altra lettera, perchè il tempo mi stringe.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2. Autographum.)

4.

Roma, 1604 április 10.

Aquaviva generális Argenti atyának, Kolozsvárra.

Válasz. Részvéttel van szenvedéseik miatt, de reméli, hogy minden jóra fordul,

Alla lettera di Vostra Reverenza delli 12. di Gennaro non ho cosa alcuna che rispondere, se non che compatisco grandemente alle necessità et comuni della Provincia et particolari delli nostri, pregando la divina bontà, che voglia finalmente consolare tutti con la desiderata tranquillità et sicurezza; per il che ancora si fa oratione, et staremo aspettando alla giornata il successo. Tra tanto non occorre raccomandare alla diligenza et paterna cura di V. R. cotesti luoghi et persone, perchè so che gli è grandemente a cuore che il tutto riesca con edificatione e frutto commune a gloria di Dio. Seguiti dunque V. R. con la beneditione del Signore, et saluti li Padri et fratelli, con raccomandarmi all'orationi et santi sacrificii. Di Roma li 10 di Aprile 1604.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 pag. 129. Conceptus.)

5.

Kolozsvár, 1604 június végén.

Argenti viceprovinciális Carrillónak, Bécsbe.

Sürgösen várja Rómából a régi egyházi rendtartást, melyre főleg esketéseknél van nagy szüksége, mert házassági ügyekben nem elég egy egyszerű teológiai alapon adott vélemény, hanem megtámadhatatlan végzés kell. Teljhatalmat kér tehát (a bécsi nuncius útján) ebben a fontos ügyben, különben a felek az akatolikus papokhoz folyamodnak, akik a legcsekélyebb okok miatt kimondják a válást. Szüksége van arra a kiváltságra is, hogy a papokat szabadon küldhessék a megfelelő egyházak vezetésére, zavarok elkerülése végett.

Io scrissi già a Roma per la confirmatione di quei antiqui privilegi,¹ et altri ancora necessarissimi; ma Dio sa quando haverò risposta, et ne ho extremo bisogno per le cause matrimoniali, perchè non basta dar parere di theologo, ma è necessario che il parere sia come sentenza valida, in vigore de la quale il foro secolare conforme al uso del paese essequisce di poi. Perciò mi è venuto in mente, che sarebbe bene pigliare una delegatione da Monsignore Illmo nuntio,² in virtù

¹ Kívánsága vonatkozott az újra visszaállított kolozsvári jezsuitakollégium alapító-oklevelére s annak érvényesítésére.

² Erti Ferreri János István vercelli püspök, prágai nunciust.

della quale noi potessimo con auctorità decidere i casi occorrenti, massime matrimoniali, perchè altrimenti ne può nascere inconveniente grandissimo, essendo che se noi non decidiamo, o saranno costretti alcuni restare senza iustitia, o quel che sarà peggio, saranno costretti cercare li antichi suoi iudici heretici. I quali per poca cosa separano i maritati sciogliendo il vincolo matrimoniale in tal maniera, che le parti restino libere per maritarsi con altri.

Et perchè qui non si permettono altri essercitii che i cattolici, deve ancora essere authorità legitima, altrimenti sarà confusione di Babilonia. Non è poi necessario per questo far gran processi, nè erigere tribunali, ma solo informarsi sommariamente, et far una scrittura, in virtù della quale il tribunale laico *adhibet vim coactivam* etc. Et è un grande intrico sentirsi dire: *O tu devi spedire la mia causa, o devi permettere che altri me la spediscono*, et non poter rispondere nè all'altro capo. Non al primo per mancamento di auctorità, non al secondo per non lasciare entrare di novo in possesso gli ministri heretici. La Reverenza Vostra se può, facci quanto prima questa charità et assicuri che non faremo tribunali contentiosi e distrattivi, et odiosi, ma solo me ne servirò *ad evitanda maiora incommoda; et quomodo quieto et aedificativo*, et sempre per via di compositione et reconciliatione quanto si potrà, come hora ancora faccio; ma non sempre riesce, se non se adiunge il timore d'essere puniti o costretti; etc. L'istesso bisogno habbiamo dell'auctorità sopra i sacerdoti et distributioni delle chiese; altrimenti ogni cosa va in confusione.

(Veress: Epistolae et acta Patris Carrillii tom. I. p. 385-4.)

Megjegyzés. E levél másolatát Carrillo provinciális 1604 július 25-én nyújtotta át Grácban Porzia Jeromos gráci nunciusnak, kérve támogatását. A nuncius elhárítá magától a dolgot, mondván, hogy ily fakultások megadása nem függ tőle; de Carrillo sürgetésére pártolóan küldte le az iratot Aldobrandini Cinzio államtitkárnak, kérve, hogy az egyház érdekében tett méltányos kívánságok teljesítését eszközölje ki a szentatyánál. Ez a kért kedvezmény úgy látszik rövidesen meg is adatott a vatikánban, mivel többé nem esett szó róla a levelekben.

16

6.

Roma, 1604 július 3.

Aquaviva generális Argenti atyának, Kolozsvárra.

Bánja Alárdi Mihály atya halálát és sajnálja, hogy nem maradt otthon, mert akkor nem érte volna az a rettentő sors.

Doluimus, ut par erat, mortem adeo crudelem boni Patris nostri Michaelis Alart,¹ quem et si speramus ad finem laborum pervenisse cum Domini gratia, tamen insidiis ac vi hominum insonti illatam innocentem et proficiscendi ad iuvandas animas iure conquerimur; displicetque illum non secutum esse consilium suadentium domi se continere, cum periculum esset passim omnibus ab ista militum insolentia. Sed in omnibus Dominus Deus sit benedictus, cui ipsius animam commendamus et commendari iussimus de more nostrae Societatis. Quod attinet ad Provinciae istius miseras, compati-mur vobis ex animo, ac securitatem, tranquillitatemque precamur a Domino, et solliciti sumus de rerum successu, certio-rioremque suo tempore nuntium expectabimus. Porro non deest quicquam vobis in his miseriis, beneficium divinum grati agnoscimus, sicut gratulamur vos abundare tantis consolationibus spiritualibus. Pro facultatibus iterum negotium urgebit P. Procurator Generalis, et prima occasione mittentur. Denique, quod alia addenda non sint, saluto omnes in Domino, et in primis Patrem Petrum Halloix, cuius litteras libenter legi, et me omnium precibus [commendo.] Romae, 3. Iulii '604.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 pag. 136. Conceptus.)

¹ A csak nemrég Rómából hazatért kolozsvári születésű lelkes jezsuita atyát gonosz emberek az erdőben ölték meg, 1604 április 22-én, amint két főúr kibékítése végett útban volt feléjük. Emlékét az Évkönyvek szép nekrológban örököltették meg. (Annuae Litterae-kötetünk 108—9. l.)

7.

Roma, 1604 szeptember 4.

Aquaviva generális Argenti atyának, Kolozsvárra.

Válasz. A kívánt pápai brevét küldi és további jelentését várja.

Tandem expedito negotio facultatum, quas Reverentia Vestra optabat, Breve S^{mi} Domini Nostri accepimus, quod

et mittimus cum his ad Reverentiam Vestram, optamusque multa ex Dei gloria successura. Impetravimus autem, quae petita sunt, uno et altero excepto, prout R. V. videbit ex ipso Brevi, cum illa non adeo magni momenti vel necessitatis visa sunt.

Habeo porro litteras R. V^{rae} 3. Junii et 15. Julii datas,¹ ad quas nihil admodum erat, quod responderemus, praeter quam de hoc negotio facultatum. Negotia publica gaudemus non adeo esse in metu, ut putabamus, et Dominum precor, ut omnia in dies melius, tranquilliusque succedant. Exspectabimus autem suo tempore dum Vestra Reverentia nos certiores faciat de rebus et personis nostrorum; et quod reliquum est, saluto et amplector omnes in Domino, meque omnium precibus ac sanctissimis sacrificiis commendo. Romae, 4. Septembris 604.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 pag. 141. Conceptus.)

8.

Roma, 1604 december 18.

Aquaviva generális Argenti atyának, Kolozsvárra.

Részvétellel van szenvédéseik iránt. Székelyföldi útját jobb lenne elhalasztani. A szeminárium visszaállítása ügyében való véleményét helyesli.

Compatimur Vestris Reverentiis in istis motibus rerum et periculis, de quibus audivimus; tametsi iam aliquanto meliora circumferuntur, Dominumque oramus, ut quieta tempora et pacata succedant. Exspectamus autem certiora de rebus vestris, et interim omnes divinae providentiae et paternae curae R. V^{rae} commendamus. Quod attinet ad iter V^{rae} Rev^{ae} in Siculiam, optamus quidem auxilia proximorum, sed sine periculo ipsius; et censemus tempus idoneum expectandum. Dolemus autem tantas esse necessitates, quantas Reverentia Vestra indicabat. De seminario fiat interim, quod potest. Laudo autem plurimum caritatem Reverentiae Vestrae, quae tam multos alere studet pro Domini obsequio proventibus nostris; quae sine dubio melius hic collocantur, quam inutiliter asservantur. Pergat cum Domini benedictione, nam ea res aedificationi est, et ut speramus Catholicae rei

¹ Sajnos, egyik sem maradt reánk.

fructuosa. Utinam multo plures sustentare possemus. Ceterum pro redditibus regiis nihil habeo, quod addam. De Pontificiis autem Vestra Reverentia scribat, ut ex se, ad Ill^{mum} Cardinalem Sancti Georgii,¹ qui ut est istarum partium protector, agere poterit commodius ea de re; commemorare etiam poterit, quae ipsa conetur ex nost~~ra~~ pecunia, ut similes *//ms* alantur. Porro eidem Illmo Domino repraesentare poterit illas rationes, quas nobis exposuit de utilitate Seminarii, et quod spes omnis in eo sita esse videatur. Denique alia, quae in hanc sententiam pro sua prudentia iudicabit. Quod reliquum est, salutet omnes in Domino. et me ipsorum precibus ac sanctissimis sacrificiis commendet; atque de nostrorum statu subinde moneat. Romae, 18. Decembris 1604.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 pag. 149. Conceptus.)

9.

Roma, 1605 február 1.

Aquaviva generális Argenti atyának, Kolozsvárra.

Türelmetlenül várja jelentését dolgaikról, bár megérti, hogy levelei a nagy út miatt is késhetnek.

Sollicito admodum animo sumus, quod iamdiu neque a Reverentia Vestra litteras habemus, neque certi aliquid rescire possumus de statu Provinciae istius, tametsi non desistimus orare pro vobis Divinam benignitatem, ut consolari communiter bonos omnes dignetur felici eventu rerum pro sua maiore gloria et salute proximorum. Exspecto vero magno cum desiderio certiora, et scio Reverentiam V^{ram} si occasio commodi mittendi litteras sit, non praetermissuram et significaturam quicquid nos rescire ipsorum causa opus erit. Commendare autem nostros, ut in omnem eventum sint in tuto, et quantum fieri poterit disciplina servetur, utque in animarum lucrum incumbant pro temporum exigentia minime necesse habeo, cum optime sciam R. V^{rae} paternam diligentiam et caritatem nulli defuturam. Interim vero complector omnes in Domino et saluto singulos, atque ipsorum precibus [me commendo.] Romae, p^o Februarii 1605.

Iubent nos aliqui bene sperare, et potius ad impedimenta itinerum, quam ad malum rerum statum referunt, quod

¹ Aldobrandini Cinzio bíboros pápai államtitkár.

vestris litteris careamus; sed nos merito res haec sollicitos tenet. Adsit vobis piissimus Jesus, quod orationibus efflagitare non cessamus.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 pag. 154. Conceptus.)

10.

Roma, 1605 április 2.

Aquaviva generális Argenti atyának, Kolozsvárra.

Válasz. Aggódik sorsuk miatt. A kívánt engedélyt nem kaphatta még meg a Szentszéktől, mivel ott új pápaválasztás előtt állnak.

Benedictus Dominus, qui nos consolatus est tandem aliquando brevi quidem, sed exspectatissima relatione de vita nostrorum carissimorum Patrum, fratrūque, cuius rei testes habemus litteras datas a Reverentia V^{ra} 17. Januarii.¹ Quāquam ex altera parte gravi nuntio perculsi sumus ob pericula, metusque publicos, quos ut Dominus Deus avertere dignetur, et pacem, securitatemque laetissimam vobis restituere enixe precamur. Obtulimus iam pridem sacrificia, precesque perfrequentes pro istis locis, et pergimus assidue pulsare aures Divinae benignitatis. Utinam digni simus, quod audiamur. Pergat Vestra Reverentia, occasione data, significare de vobis aliqua. Ceterum complector omnes omni affectu in visceribus Christi Iesu, et opto largissimam omnibus benedictionem. De facultate, quam postulabat, nunc respondere non possumus, cum simus in expectatione novi Summi Pontificis;² quem Dominus Deus sibi placitum, et ecclesiae suae utilem concedere cito dignetur. Quod reliquum est, Reverentiae Vestrae in suis precibus et sanctissimis sacrificiis orent pro me. Romae, 2. Aprilis 1605.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 pag. 165. Conceptus.)

¹ Ez a levél sem maradt reánk.

² Miután VIII. Kelemen elhalálózásával, 1605 április 10-én XI. Leó lett a pápa, hogy alig néhány heti uralkodás után április 27-én elhaljon.

11.

Kolozsvár, 1605 június 22.

Argenti atya Ladó Bálint atyának, Váradra.

Üdvözlétét tolmácsolva mindnyájuknak, türelemmel várja az elkövetkezendőket. Helyzetükről bővebben a szamos-

újpári zászlóstól értesülhet, aki a (körülkerített) várat éhség miatt kénytelen volt feladni.

Reverendissime in Christo Pater. Pax Christi etc.

Saluto Reverentiam V^{ram} cum Patribus Joanne et Michaelae, quos et bene valere cupio, et in Domino laetari arbitror; non enim dubito, quin ista vestra corporalis inclusio animos excitet, ut quo magis corpora impediuntur, eo liberius animi Sanctis desideriis coelum versus eleventur, et conversatio vestra sit in coelis. Sed non solum contemplandi tempus nos habere, verum etiam bene agendi commoditates non deesse existimo; et si omnia alia desint, non deerit occasio patiendi propter Christum, a quo, si bonum certamen certavimus, cursum consummaverimus, fidem servaverimus, expectandum erit, ut nobis coronam iustitiae reddat iustus Iudex et fidelis Dominus, qui suos servos supra vires tentari non patietur, sed faciet cum tentatione proventum. Nos quoque sic exspectamus voluntatem Domini, ad omnia parati, existimantes lucrum pro nomine Jesu et contumeliam, et mortem pati; etc.

Plura de nostro statu poterit intelligere a Magnifico Domino Vexillifero Samos-Uiuariensi, qui post longam cum fame conflictationem, tandem ab ea victus coactus est dare arcem, quam etiam diutius tenuit, quam alii sperarent; ita enim commeatu destituebatur, ut neque spes ulla praesens superesset, cedendum igitur, vel moriendum erat.

Pater mi, oremus Deum, ut ipse divina sua bonitate et clementia modum inveniat, quo afflictissimum hoc regnum tandem malorum finem videat ad Dei ipsius gloriam et Christiani populi salutem. Iterum saluto Patres, eorumque et R. V^{rae} orationi et sanctis sacrificiis commendo, et reliquos Patres et fratres, qui sunt hic me omnes et R. R. V. V. amantissime salutant. Claudiopoli, die 22. Junii 1605.

R(everentiae) V(estrae)

Servus in Christo

Joannes Argenti

Si R. V. iudicaret isthic sufficere socios, et expedire, ut ipsa ad nos venerit cum G(eneroso) D(omino) Vas Ferencz

Commissario et militum ductore, faciat, quod in Domino videbitur.

Inscriptio: Reverendo Patri in Christo, P. Valentino Lado Superiori Societatis Jesu. Varadini.

(Heeresarchiv. Wien. Wiener Hofkriegsrat 1605 Aug. 238. Eigenhändig.)

Megjegyzés. Habár a levél róla nem szól, a várat Bocskay István hadainak ostroma következtében volt kénytelen feladni védője, kinek nevét nem tudjuk. Tudjuk azonban, hogy a vár német őrsége május 5-én tört ki, felgyújtván a kastély egyik részét, melyet aztán kénytelenek voltak Bocskay hadának megadni.¹

12.

Roma, 1606 január 14.

Aquaviva generális Argenti atyának, Gyulafehérvárra.

Válasz. Örült levelének, bár sajnálja, hogy gyengélkedett.

Post diuturnam sollicitudinem nostram de Reverentiis Vestris, accepimus tandem litteras ad nos datas, et quamquam graves acciderunt nobis ob tam frequentes aegritudines Reverentiae V^{rae} et aliorum nostrorum, pro quibus vobis compati-
mur, et oramus Dominum, ut incolumes omnes cito restituat pro suo obsequio et bono proximorum; tamen etiam exhilarati sumus, quod certi aliquid denique rescierimus. Et adhuc quidem tempora valde inquieta bellis, et incerto exitu dubios nos reddebant; sed speramus Domini benignitatem affuturam, et concessuram istis partibus laetissimam pacem ac securitatem, tranquillitatemque communem. Quam ad rem et continuari iussimus preces a multo tempore, quod factum est et fit adhuc, neque intermittentur, donec suorum preces infinita illa bonitas exaudire dignetur. Saluto porro omnes, et amplector in visceribus Christi Iesu, neque necesse habeo commendare paternae caritati et vigilantiae Reverentiae V^{rae} cui scio certo esse commendatissimos, ut valeant et in tuto sint in utroque homine. Finem hic facio, et me omnium precibus commendo. Romae, 14. Januarii 606.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 pag. 215. Conceptus.)

¹ Szamosközy feljegyzése, Munkái IV. köt. 341. 1.

13.

Kassa, 1606 szeptember 22.

Bocskay István fejedelem Argenti János és Káldi György atyák meg társai részére, Kolozsvárra.

Miután a közhangulat rendjük ellen fordult, életbiztonságuk érdekében felszólítja őket, hogy tizenöt nap alatt hagyják el az országot; ők ketten azonban jelentkezzenek nála szabad utazást biztosító meneflelevelük használata mellett.

Stephanus Dei gratia Hungariae, Transylvaniaeque Princeps ac Siculorum Comes etc.

Reverendi et honorabiles nobis dilecti. Salutem et favorem nostrum. Significandum vobis per praesentes duximus, certas quasdam et occultas machinationes, quibus publicam patriae quietem haud mediocriter turbare niteremini, manibus vestris esse deprehensas, propter quas verendum est, ne ob vehementem regnicolarum, quos vestra inquietudine ab initio multoties infensissimos vobis reddidistis indignationem, etiam nobis insciis et invitis, certa clades vos maneat. Volentes benigne vitae ac permansioni vestrae consulere, ne forte pernicipiei, si contingerit, causa minus iusta a christianis principibus nobis inureretur: Devotiones Vestras serio praemonendas esse volumus, ut spatio quindecim dierum, ab exhibitione praesentium computando, universos et singulos vestrae sectae, ordinisque vestri Jesuitici socios, publice vel privatim eam professionem tenentes, sive sub privatis, sive sub publicis patronis constituti fuerint, undecunque intra ambitum regni nostri Transylvaniae existentes, signanter autem Alba Julia, oppido Udvarhely et castello Gerend, aliisque locis omnibus ad illud, quo nunc degitis claustrum de Colos Monostra Beatae Mariae Virginis, publico edicto convocetis et ut intra limites eiusdem se pacifice contineant, nomine nostro omnibus iniungatis; scientes, si qui eo se ex mandato nostro contulerint, secure resolutionem nostram et Dominorum Regnicolarum de conditione vestra expectaturos. Aliis vero id praestare negligentibus, si quid sinistri, post praefixum terminum evenerit, immunes nos et innoxios ab eorum molestatione et damnificatione ac sanguine futuros. Post praescriptum autem diem quindecimum et congregationem sociorum vestrorum procuratam, vos ambo: Reverendi

Joannes Argenta et Georgius Káldi ad nos huc Cassoviam conferetis; quod, ut securius faciat, literas nostras salvi conductus cum praesentibus simul accipietis ac de tuta comitiva per Dominum Gubernatorem¹ sedulo vobis ubique providetur. Coram, ubi adveneritis, certius de vestra conditione statuentes et consulentes. Secus sub praemissa cautela nullo modo facturi. Datum ex libera civitate nostra Cassoviensi, die 22. mensis Septembris. Anno 1606.

Stephanus mpr

Simon Péchy procancell.

Inscriptio: Reverendis ac honorabilibus Joanni Argento, Societatis Jesu in Transylvania rectori, ac Georgio Káldi, caeterisque sacerdotibus catholicis, passim in Transylvania constitutis etc. Nobis dilectis.

(In Annuae Litterae Societatis Iesu anni 1606—1608 — Moguntinae, 1618 — p. 584—6. Lenyomattuk V. Fontes-kötetünk 159. l.)

Megjegyzés. Ez a fontos rendelet, amely a jezsuitákat Erdélyből immár harmadszor tiltotta ki, utána több helyen megjelent, de mindig vagy egyszerűen 7... Anno 1606 vagy más kelettel; 1606 szeptember 22-i keltével 1710-ben a halberstadti Historia diplomatica de statu religionis evangelicae in Hungaria 22. lapján; 1860-ban Veszely Károly Erdélyi egyháztörténelmi adatok c. műve 376—7. lapján; 1864-ben a Sárospataki Füzetek 818—9. lapján, valamint a Történelmi Tár 1882. évf. 227—8. lapján. Egyébként XVII. századi másolata megvan a budapesti Egyetemi könyvtár kéziratára Hevenesi-gyűjteménye 45. kötete 525—6. lapján s az Országos levéltár erdélyi Liber regiusa I. kötete 60. lapján is, sajtatosképen ugyanicsak 7... Anno 1606 keltezéssel bejegyezve.

¹ Ez Rákóczy Zsigmond volt.

14.

Kraków, 1606 december 16.

Argenti atya Aquaviva generálisnak, Rómába.

Miként fogadta őt Káldi György társával együtt Bocskay István? Kiűzetésük három okára megfelelően, a fejedelem megintette, hogy vissza ne térjen valahogy Kolozsvárra, mert a halállal játszik, akkora a jezsuiták elleni gyűlölet. Kolozsvárról való kivonulásuk mégis katonai kísérettel és zenészzóval történt; az irántuk barátságos polgárok részvéte és bánkódása mellett. Innen Krakkóból Carrillo tartományfőnökhöz fog menni, hogy neki társait átadja. Erdélyben nagyon

reménykednek visszatérésükben s ha kell, harmadszor is kész oda bemenni. Megírta előbbi (1605-i) kiűzetésök történetét s nem ártana kinyomatni belőle az országgyűlésen elhangzott beszédét. Ezt még nem-katolikusok is kívánták tőle. Itt tizen vannak, akikkel ide menekült, a Váradon működött három társáról azonban semmit sem tud.

Admodum Reverende in Christo Pater Noster.

Pax Christi etc. Hac hora cum sociis Cracoviam perveni, quia tandem post tonitrua cecidit grando. Novus Transylvaniae Princeps, sine regni voto, sine iuris ordine, et de facto nos ciecit, ante duos menses, ~~ne~~ cum Patre Kaldio Cassoviam *Im* vocavit, litteris minacissimis, ut videlicet nos terreret, multaque de nobis sparserat. Verum cum accessissem, tono mutato, humanissime nos excepit, verum cum ad consiliarios remisisset, illi ultimam et resolutam Principis voluntatem esse dixerunt, ut e regno cederet Societas. Cuius resolutionis has causas attulerunt:

Primum articulum hisce annis Posonii de religione decretum fuisse causam Ungaricarum calamitatum, eius autem articuli authores existimari Patres Societatis.

2do Attulerunt exemplum vicinarum provinciarum, Poloniam intelligebant.

3° Nos non posse vivere in Transylvania, quia Transylvani volebant nos opprimere, quod iam (inquebant) fecissent, nisi Princeps restitisset; qui propterea regnicolarum indignationem incurrerat. Ne igitur maiorem indignationem incurreret, diutius resistendo, neve notam apud Principes Christianos incurreret, si quid nobis accidisset, statuerat omnino, ut cederemus.

Respondimus causas hasce nimis extraneas esse, ostendimus innocentiam nostram et iniustitiam facti. Sed nihil effecimus, quia consiliarii aliud se non posse affirmabant, eam enim esse Principis voluntatem affirmabant, ad Principem autem amplius non dabatur aditus. Prohibuit, ne redirem in Transylvaniam; dicebat enim me non evasurum mortem, si ivissem, sed forte aliud praetendebat. Verum cum ego adverterem, nisi ivissem, nostros in maximis periculis et angustiis futuros, modum inveni, quo illi persuasi, non solum

pro nobis, sed etiam pro ipso expedire, ut redirem et cum illis exirem: adiunxit mihi commissarium, qui bona occuparet, nos comitaretur, et non ultra triduum vel quatrimum me in Monastor esse sineret, sicuti factum est. Illuc enim perveni die Lunae vesperi et discessi die Sabbati mane, qui fuit dies XI. 11. Sancti Martini. Voluit, ut honeste et secure discederemus, et ideo cum pluribus militum vexillis et timpanis exivimus. Difficultates et pericula infinita, sed Deus erat nobiscum, fleverunt boni, doluerunt etiam mali, qui videntes tantam iniustitiam, non immerito sibi timent omnes. In hac calamitate habet Societas, quod ploreat, quia triumphat Satan; habet etiam in quo se ipsam consoletur, quia (credat V^{ra} Paternitas) ipsa non peccavit, testimonio etiam infensissimorum hostium, et si peccatum vel minimum in nobis inventum fuisset, nunquam tanta cum honestate dimissi essemus.

Hunc modum tenuit Princeps, quia votis regni nunquam obtinuisset, uti iam anno superiori in comitiis Mediensibus expertus fuerat, uti cum accusati gravissime fuisset, tam quoad mores, quam quoad doctrinam, et iam ipso omnia tentante factus fuisset articulus de eiicienda Societate, quia tamen fui praesens, publice causam nostram defendi, articulum (Deo tunc miserante) everti et hominum voluntates in melius mutavi. In quo valde deceptus est Princeps, qui iam rem factam putabat, ab eo enim tempore, quo ad principatum aspirare coepit, nihil illi antiquius fuit, quam ut Societatem eiiceret; incredibile enim est, quanto odio illam prosequatur, et nisi Societatis innocentia fuisset ita manifesta, ut ipsemet eam negare non posset, nunquam e manibus ipsius evasisent omnes. Haec summatim, ut V^{ram} Paternitatem de statu nostro monerem, nam historia est longior, quam ut una hora possim explicare, alias multa scribam.

Non scio, quamdiu hic mansurus sim, an videlicet hic celebremus Nativitatem, an Olomucium pergamus.¹ Neque adhuc statui, utrum Pragam, an Viennam eam, quia non scio, ubi sit P. Provincialis Austriae² cui et personas et, quae habeo consignabo. Si V^{ra} Paternitas scribat aliquid, quod

¹ Pár heti pihenés után csakugyan Olmützbe mentek. (Wielewicz, op. c. tom. II. p. 229.)

² Idest P. Alfonsus Carrillo,

celeritatem requirat, poterit ad utrumque locum litteras dirigere.

In Transylvania restat magna spes de nostro reditu, et non sine fundamento sperant aliqui nos demessuros, quæ seminavimus. Sed de hoc aliud dicere non possum in praesenti, nisi me fore semper paratum, ut tertio ingrediar illam provinciam, si ita visum fuerit Sanctae Obedientiae, et aditus ostendatur apertus.

Habeo historiam, a quo tempore ingressus sum prima vice, quamprimum potero, mittam eam ad Reverentiam Vestram.³ Hic vellent, ut spargeretur, quia timent sermones malorum, forte non erit malum imprimere orationem factam in defensionem nostram in comitiis anno superiore.⁴ Hoc petierunt catholici Transylvanici, ut ad perpetuam rei memoriam maneret, immo et desiderarunt haereticorum nonnulli, mittam eam ad Paternitatem Vram cum aliis.

Audio hic adhuc pestem esse Viennae et Pragae; si ~~ita~~ *ita* est, ero Olomucii. Vra Paternitas non miretur, quod a multo tempore vel non scripserim, vel schedulas tantum dederim, quia meae litterae nimia cum diligentia inquirebantur, et omnia in malam partem accipiebantur. Hora est tarda, finem facio, meque et socios orationibus et sanctis sacrificiis Vrae Paternitatis commendo, paternamque eius benedictionem omnium nomine peto. Die 16. Decembris 1606. */n*

Ptis Vrae

servus in Christo et filius obediens
Joannes Argentus

Tres ex nostris erant Varadini, inde exiverunt Germani et sunt in finibus Poloniae; sed adhuc non potui pro certo habere, utrum cum illis sint nostri, puto tamen esse. Nos autem sumus decem.

A másolati példány élén levéltári kézzel: De discessu nostrorum ex Transylvania. Post hunc discessum allatum est

³ Ez reánk maradt kézirati műve, melynek ismeretlen adalékait fentebb közöltük belőle.

⁴ Ezt ő maga adta ki; szövegét lásd előbb.

certum nuncium obiisse paulo post discessum nostrorum illum, qui eos dimisit.¹

(Arch. S. I. Roma. Germania 2 pag. 149. Autographum.)

15.

[Kraków,] 1606 december 16.

Argenti atya Aquaviva generálisnak, Rómába.

Tárgyalása Khlesl Menyhárt tanácsossal Bécsben meg Pozsonyban, továbbá Breuner kamaraelnökkel a Rudolf császár lemondatása ügyében. Jelen lévén Forgách Ferenc bíboros és Pázmány Péter atya is, nem hiszik, hogy a magyarországi jezsuiták ingatlanai megtartását keresztülvihessék, miután azokat Ausztriában már lefoglalták. A nádorválasztás dolgában Mátyás főherceg (király) Illyésházy István pártján van, mellőzve Thurzó György jelölését. A bíboros erősen védi a katolikus egyház érdekeit, de nem mindig kellő sikerrel, mert a kormányon ugyanazok vannak, akik a katolikus ügyek ellen tevékenykedtek. Ez kár, mert egy kis ügyeskedéssel a katolikus vallást meg lehetett volna védelmezni. Magyarországon betöltötték a három fő méltóságot: a nádorit, az országbíróit meg a kincstartóit. A szentkorona is Pozsonyban marad s egyhamar nem fog német ember fejére kerülni.

Molto Reverendo in Christo Padre Nostro. Pax Christi etc.

Quando nel partir di Roma andai a basciare i piedi a Nostro Signore, Sua Santità¹ mi commise, che occorrendo cosa spettante alla religione, nella quale Sua Beatitudine avesse potuto giovare, io ne dessi avviso a Vostra Paternità da cui poi Sua St^a sarebbe stata informata. Per sodisfare dunque et a quest'obbligo, et a quello che ho con V^{ra} Pt^a le dirò alcune cose in particolare, lasciando quello, che hoggi in un'altra scrivo a V^{ra} Pt^a del stato nostro nel regno d'Ungharia.²

Ho havuto occasione et in Vienna, et in Posonio di toccar con mano la verità d'alcune cose, che prima m'erano bene probabili, ma senza evidenza.

¹ Vagyis Bocskay István, aki meghalt Kassán, 1606 december 29-én, pénteki napra virradólag öt órakor. (Leghitelesebb jelentés róla Homonnai Drugeth Bálint az elhalálozás utáni napon írt kassai levelében; Történelmi Tár 1878. évf. 639. l.)

² V. Pál, 1605 május 16-a óta.

² Ez következő, 1606 december 16-i latin levele.

La prima è, che nel governo de presenti negotii publici, spettanti alla religione, si procede affatto politicamente. Ho parlato con Glesellio;³ non vi è fundamento: dà la colpa ad altri, altri a lui; si può dire che tutti siano in colpa. Dandomi egli occasione, seriamente li dissi, che egli perderebbe il buon nome, se le cose riuscivano male, per l'opinione che ha il mondo, che il tutto si regge per suo consiglio; et dicendomi, *quid mihi faciendum?* risposi che in tal modo si doveva portare, che tutto il mondo manifestamente conoscesse la sua innocentia; et venendo ad alcuni particolari, si torceva, ma non si poteva salvare, et finalmente uscì con dire, che se havesse fatto questo, havrebbe offeso quello etc. E' una catena mirabile d'amicitia et parentella tra tutti quelli, che sono intimi del Re, et egli predomina; et nella congiuntione s'incorpora ancora l'Illieshazi;⁴ per il che adesso vedo, di dove nascevano quelli impedimenti, che impedirono sempre l'essecutioni di Cesare contro di lui.

2.do Il Prainer,⁵ che è presidente della Camera di Vienna in Posonio, apertamente disse al Signor Cardinale,⁶ et al Signor Nontio, che erano insieme, et con essi il Padre Pasmann,⁷ che non occorreva sperare che la Compagnia fosse per havere stabili in Ungaria; essendo già determinato et stabilito il contrario, anzi che in Austria si sarebbe procurato l'istesso, levando alla Compagnia li beni che possiede, poichè troppo ella si dilatta. Da questo si cava, che non solo gli heretici, ma li catholici ancora, et quelli che hanno gran parte nel governo, sono più affetti al distruggere, che all'edificare.

3.º Mentre si trattava del Palatino, il Re appresso del Cardinale, et per mezzo suo, come capo, appresso tutti li catholici, promosse gagliardissimamente la parte d'Illieshazi,

³ A hazánk történetében is nagy szerepet játszott Khlesl Menyhárt osztrák államférfi, kinek ép ez időben (1606-ban) jelentős része volt abban, hogy az uralkodásra alkalmatlan Rudolf császár-királyt lemondatták.

⁴ Gróf Illyésházy István, 1608-ban nádorrá választva.

⁵ Breuner Jakab udvari marsall.

⁶ Forgách Ferenc esztergomi érsek.

⁷ Pázmány Péter jezsuita, ezidőben gráci teológiai tanár.

acciò egli, et non il Turzone,⁸ che era gagliardo competitore, fosse fatto Palatino, et prometteva molto. Et l'istesso Illieshazi prometteva a gli Ecclesiastici la restitutione de suoi beni usurpati, et a noi ancora li nostri. Creato che fu Palatino, voltò le spalle a tutti, et non degnava guardare, per dir così quelli a' quali prima si humiliava. Il favor dunque de catholici, massime che il Cardinale col fratello⁹ tiravano seco molti, ha fatto il Palatino. Nel che però sono scusati, perchè tra li 4 proposti i due catholici non havevano seguito sufficiente, et perciò giudicorno, oltre il favor del Re, ~~et~~ le promesse del Palatino, minor male essere favorire questo, che l'altro. | e

4. Doppo grandissimo contrasto li Ecclesiastici hanno havuto pazienza, et così non hanno recuperato li suoi beni; ma si è differita la causa *more solito*, acciò a questo modo si perpetui l'usurpatione; et di più contro di loro si è fatto decreto, che le cause delle decime non si vendano più da Giudice ecclesiastico, ma secolare. Il Cardinale s'opponne, gagliardissimamente impedisce molti mali; ma non può tanto.

5. Nella nostra causa pur una parola, che il Re habbi mai significato al regno, a noi sempre speranze, ma assolutamente pare fossero tutti d'accordo. Con questo pretesto, che ha rovinato et rovinerà affatto la religione, che bisogna aspettare et permettere, che poi verrà tempo etcetera, et non s'accorgono che se non possono adesso, molto meno potranno, quando gli adversarii saranno fatti più forti, et havranno conosciuta la nostra debolezza. L'una et l'altra delle quali cose conseguiscono, ottenendo tutto quello, che vogliono al presente.

6. Da queste cose, et particolarmente dalla libertà di religione, assolutamente concessa in Ungaria, si conosce, quanto per la religione sia stata utile questa *revolutione*,¹⁰ et / s che sodezza havessero le ragioni, che s'apportavano in giustificatione del fatto.

⁸ Thurzó György, Illyésházy halála után, 1609-ben nádorrá választva.

⁹ Forgách Zsigmond felsőmagyarországi főkapitány.

¹⁰ Érti a Rudolf császár megbuktatását munkáló ellenzéki működését/ biztosító ~~vagy~~ kiterőszakolt végzést.

7. Si vede manifestamente essere tagliata la strada ad ogni buon mezzo. Io non credo si possa trovar miglior modo d'impedire tutti i mali, che l'unire gli animi de fratelli, acciò che una volta deposta l'amaritudine dell'animo, s'accordassero in sostentare quel poco che resta, et anco ritornare al primo essere. Ma come è possibile ottenere questo, essendo che quelli che nel governo di questo dominano, sono quelli stessi, che hanno depresso l'altro; certo, si come hanno cominciato, così devono finire, per non esporre se stessi a pericolo d'essere non humiliati, ma calpestati, et annihiliati.

8. Dio sa il successo che havrà l'Austria. So bene che non sarebbe stato tanto difficile il domar li rebelli, se quei a chi toccava, havessero voluto da senno adoprarsi, et se havessero posto tanto studio in trovar mezzi per difendere la religione, quanto hanno posto in trovar ragioni per persuadere, che convenisse *ad tempus* chiuder gli occhi etc.

9. Ritorno in Ungaria, dove le tre prime dignità del Regno sono state conferite a tre persone, delle quali in tutto il regno la Religione non ha nè più capitali, nè più potenti nemici. Le dignità sono l'esser Palatino, che è l'Illieshazi; la 2da Iudex curiae, che è Valentino Homonnai; la 3^a Magister agazonum, che è Giorgio Turzone, che di più è fatto tesoriere. La 2da fu tolta dal fratello del Cardinale, con promessa di altra dignità, della quale non si parla più. Sono ancor stati deposti alcuni Consiglieri catholici, forsi perchè erano stati troppo fedeli.

Lascio molte altre cose; solo dico che la Corona resta in Posenio, et a mio giuditio, senza miracolo, non ritornerà così presto in capo d'huomo Tedesco.

Veda V^{ra} P^{ia} se è espediente far motto a Nostro Signore, acciò Sua Santità con qualche efficace modo faccia, che il Re conosca quello ha fatto, et non permetta che il tutto vada in rovina. Dio per sua misericordia provveda a tanto male.

[Cracoviae,] 16. Decembris [1606.]

Inscriptio: Al molto Reverendo in Christo Padre Nostro, il Padre Claudio Aquaviva Preposito Generale della Compagnia di Giesù. Roma.

(Arch. S. I. Roma. Germania 2 pag. 146—7. Autographum.)

16.

[*Kraków, 1606 december 16.*]

Argenti atya Aquaviva generálisnak, Rómába.

*Nélkülözi rég látott levelét. Bízik a jövőben. Jót remél.
Paulichicz András atya halála.*

Molto Reverendo in Christo Padre Nostro.

Pax Christi etc. Saranno poco men che due anni, che non ho cosa alcuna da Vostra Paternità. So che alcune sue circa la quaresima andorno a male, non vi fu altro danno, se non che non vennero: pazienza! Anco la Paternità Vostra deve non in me, ma nel tempo dar la colpa, che non venghino mie, perchè così conviene per maggior bene. Speriamo pace, con la quale piacendo al Signore potrà ritornare l'uso del scrivere. Fra tanto stiamo bene; et non manca il Signore di visitarci in tutte le maniere; manda il dolce con l'amaro, et ci prova in molte maniere. Et creda la P. V. che la divina provvidenza ci si scopre mirabilmente, et si fa più che non si poteva sperare; di modo che, se bene altri temono molt'altre cose, io solo temo di non essere grato a tanti beneficii, et pigro a tante occasioni.

Li 23 Maggio di quest'anno passò a miglior vita Magistro Andrea Paulichicz, consumato da ethica. E' stato un santarello in vita, et se gli angeli morissero, direi che è morto angelicamente.¹ In suo luogo hanno sostituito un hidropico, venuto questi giorni: credo che lo seguirà ben presto; certo vi era bisogno d'altro, ma tutto è buono. La P. V. ci tenghi raccomandati a Dio, et nelle sue orationi, et in quelle de gli altri, et ci benedichi. Le immagini del P. Ottaviano comparvero per puro miracolo. La saluto.

Di V^{ra} Paternità

Servo et figliuolo humilissimo nel Signore
Giovanni Argenti.

(Arch. S. I. Roma. Germania 2. Autographum.)

¹ Szép nekrológja olvasható Annuae Literae kötetünk 175—6. 1.

17.

*Roma, 1606 december 20.**

Aquaviva generális Argenti atyának, Erdélybe.

Válasz. Bízik a jobb jövőben. További jelentését várja működésükről.

Il viglietto di Vostra Reverentia ci ha apportato grandissima consolatione, perchè stavamo con gran sollecitudine, non sapendo da gran tempo cosa alcuna delle Reverenze Vostre. Sia benedetto il Signore, che si serve dell'opera et industria loro per sua gloria et aiuto de prossimi. Noi non manchiamo di pregar Sua divina Maestà per il buono stato della religione in coteste parti, et per la salute delle Reverenze Vostre. Seguitino conforme alla commodità che si porgerà darci nuova di se, et si consolino con la benedittione, che io prego loro abundantissima dal commune Signore, et non siano penetrate le lettere. Piaccia al Signore che si apra [e le] cose piglieranno buona piega con l'aiuto di Sua divina Maestà.

Ho scritto diverse volte a V^{ra} Reverenza, ma dubito che non siano penetrate le lettere. Piaccia al Signore che si apra la strada sicura, acciò possiamo comunicar insieme quel tanto che s'appartiene all'officio del governo necessario tra li sudditi et il superiore, che di altri negotii non pretendiamo trattare, come V. R. sa. Il P. Ottaviano la risaluta, et io per fine abbraccio tutti li nostri nel Signore, et mi raccomando all'orationi et santi sacrificii. Di Roma, li 20 di Dicembre 1606.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 pag. 252. Conceptus.)

18.

Roma, 1607 március 3.

Aquaviva generális Argenti atyának, Prágába.

Válasz. Az Erdélyi Évijelentést megkapta s már hozzáfogtak átszerkesztéséhez. Ide tervezett útját halassza el, bármily szívesen látná is, más időkre.

Habeo litteras V^{rae} Reverentiae una cum Annis Transylvaniae, quas perlibenter legemus, et quidem ex parte iam facere caepimus, cum eo nostri sensu, quem res ipsae merito postulabant. Maiore commoditate percurrentur postea omnino. Ad litteras autem quod respondeam, illud est credere nos iam pervenisse in manus Reverentiae Vestrae; quas pridem binas eodem fere exemplo respondimus, ad quas me refero. Quod autem attinet ad iter hoc Romanum, videretur quidem nobis optabilius, si tantum incommodum evitari posset, et per litteras exponi, quae pro bono eorum locorum

occurrunt Reverentiae V^{rae} hic transigenda. Sed tamen permitto id totum prudenti dispositioni Reverentiae Vestrae, quam alioquin libentissime videbimus, si consideratis omnibus iudicaverit satius huc venire. Interea rogamus Dominum Deum, ut quietia tempora et saluti Transylvaniae totius accommoda consequantur, pro maiore gloria divina, et Ecclesiae Catholicae propagatione. Et quod reliquum est, commendo me precibus omnium et sanctissimis sacrificiis. Romae, 3. Martii, 607.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 pag. 261. Conceptus.)

19.

Roma, 1607 július 14.

Aquaviva generális Argenti atyának, Erdélybe.

Válasz. Megörült levelének, amely avval biztat, hogy visszaállítják a jezsuiták erdélyi intézményeit. Bízok az új fejedelem, Rákóczy Zsigmond katolikus neje segítségével is.

Periucundae nobis fuerunt litterae V^{rae} Reverentiae datae primo Iunii¹ et acceptae ante biduum, quibus reddebat nos certiores de progressu rerum nostrarum ad eam diem; deque spe, quae ostendebatur fore, ut restitueremur. Dominus Deus sit benedictus, qui post afflictionem consolari servos suos dignetur. Credimus autem successum ex sententia secutum esse; praesertim acceptis litteris commendatitiis Ser^{mi} Archiducis,² quarum exemplar acceperamus, et litteris a Patre Georgio Forró, ad quem rescripsimus ante octiduum. Nihilominus adhuc solliciti sumus, et exspectamus magno cum desiderio certiora. Omnino autem negotium hoc a divina providentia gestum hactenus videtur, et ab eiusdem Domini benignitate moti animi, ut de Reverentia V^{ra} cogitarent, quemadmodum eadem litterae testabantur. Oramus vero summam illam bonitatem, ut pro sua maiore gloria et bono istius Provinciae perficere dignetur felicissime, quod inchoatum est; atque adeo ad eum finem singulis hebdomadis multa sacrificia offerimus, quae accepta, uti speramus, erunt; et quod pie petimus, impetrabunt. Virtuti et pietati egregiae, quam coniux novi Principis demonstrat,³ progressus in via Domini, et uberem felicitatem comprecamur, et Reverentiae

¹ Sajnos, ez a levele sem maradt reánk. ² Matthia.

³ E szerint az új fejedelem, Rákóczy Zsigmond harmadik neje, Telegdy Borbála katolikus volt.

V^{rae} non deerunt officio suo, sed obsequia debita praestare nitentur. Ego porro saluto et amplector nostros omnes in Domino, et me commendo precibus et sanctissimis sacrificiis. Romae, 14. Julii 607.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 pag. 282. Conceptus.)

20.

Roma, 1607 szeptember 1.

Aquaviva generális Argenti atyának, Prágába.

Válasz. Sajnálja, hogy újra távoznok kellett Erdélyből, habár meglegédeással vette a fejedelem nekik adott levelét ártatlanságukról s a katolikus főurak tiltakozását a rajtuk elkövetett igazságtalanság miatt. A mostani időben még ne jöjjön ide. Támogassa azonban az ott maradt atyákat, amennyire csak bírja.

Ho ricevuto la lettera di V^{ra} Reverenza, la quale ci è stata di gran consolatione per la relatione che conteneva delle cose passate in Transylvania; et dell'innocentia manifesta de' nostri, alli quali si è fatta ingiuria della parte heretica, che ha prevaluto in mandarci via, come et l'istesso Prencipe testimifica nella sua Patente; et più ancora chiaramente li sottoscritti Signori, che si sono protestati et querelati di tal ingiuria. Sia di tutto benedetto il Signore Dio, per cui honore doviamo esser apparecchiati a maggiori insulti et persecutioni. Mi rallegro però assai, che ci siano restati due con le sicurezze, che V. R. dice; et voglio sperare nella bontà divina che si servirà del mezzo della Principessa, et delli buoni, acciò che il zelo si conservi et accresca, et le fatiche di quelli siano di qualche frutto. Vederei volentieri V^{ra} Reverenza; ma non mi par tempo che la se ne torni per ancora in Italia. Forsi che Dio Signor nostro dispone le cose, perchè a suo tempo si possi far qualche profitto; et vi sarà commodità di risolvere poi. Fra tanto vegga Vostra Reverenza di aiutar appresso cotesti Signori, et dia quella direttione, et indrizzo alli Padri là restati, che giudicherà necessario; che costì non mancherà in questo mentre materia da occuparsi. Finisco con raccomandarmi alle sue orationi et santi sacrificii; e sto con desiderio di sentir qualche cosa del seguito di poi. Di Roma, primo di Settembre 1607.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 pag. 291. Conceptus.)

21.

Roma, 1608 április 10.

Argenti atya Kornis Boldizsárnak, Erdélybe.

Igéretéhez képest, Rómába érve beajánlotta a generálisnak, aki áldását küldi és a jezsuiták pártfogásáért elismerését fejezi ki iránta. Útközben a loretoi templomban imádkozott érette és családjáért s ugyanazt teszi itt Rómában is. Kéri, közölje Sennyei Pongrác és Sarmasági Zsigmond urakkal, hogy nekik is kieszközölte a generális kegyelmét.

Magnifice domine in Christo observandissime.

Pax Christi etc. Cum isthinc discederem, rogavit me Magnificentia Vestra, ut illi impetrarem communicationem honorum spiritualium nostrae Societatis. Statim igitur atque fui Romae, egi cum R^{do} Patre Nostro Generali, qui certior factus de meritis Mag^{tiae} V^{rae} erga Societatem nostram libentissime illi concessit illud summum, quod concedere potest, et nonnisi singularissimis Societatis benefactoribus et de Christiana religione optime meritis concedere solet. Quia vero scio nos non vobis solum, sed Magnificis etiam dominabus plurimum debere, ut ipsae quoque huius thesauri participes essent curavi. Recepiat igitur, quod mittemus, eo animo, quo mittemus, et ut Deus confirmat, quod facimus, prima commoditate confiteri, et communicare bonum erit. Ecce iam summo necessitudinis, fraternitatisque vinculo iuncti sumus. Societas nostra vestra mater est, patres nostri fratres vestri sunt spirituales, quid aliud restat nisi, ut uno eodemque spiritu vivamus? Spiritu, inquam, charitatis, et sanctitatis [grat]ia igitur, ita vivamus, ut Christus Jesus nobiscum, immo in nobis esse videatur. Nolo esse longior, sed illud tantum moneo Vos multum debere Deo, ac propterea enitendum, ut pietate et zelo satisfaciatis; etc.

De me autem nil aliud habeo, quod dicam, nisi me eum esse, qui semper fui: Vocate et respondebo, ostendite viam et non morabor. Sum vester, sum servus Transylvanorum, velint nolint ipsimet Transylvani, pro illis laborabo, sudabo, moriar, utinam Deus oculos aperiat illis. Cum venirem Romam Laureti Magnificentiam V^{ram} et Magnificas dominas commendavi Deo, et Beatissimae Virgini, idem hic feci et facio Romae, maxime cum ecclesias visito et in sanctioribus locis sacrum missae sacrificium Deo offero. Rogo Magni-

C 4

1. Neje, Keresztury Kata.

ficentia V^{ra} de suo statu me certiore faciat, nihil enim gratius facere potest. Literas Viennam mittat. M. V^{rae} et Mag^{cis} dominabus omnia felicissima precor et in hac, et in alia vita. Romae, X. Aprilis 1608.

Magnificentiae V^{rae} servus in Christo

Ioannes Argentus mpr

Quia M. V^{ra} est melius informata, cum occasio erit, poterit explicare Mag^{co} domino Sennyei, et Mag^{co} domino Sarmasági, pro illis enim eandem gratiam impetravi et misi.

Inscriptio: Magnifico domino in Christo observandissimo, D(omino) Balthasari Kornis etc. In Transylvania.

(Erdélyi Nemzeti Múzeumi levéltár. Kolozsvár. Mike Sándor gyűjteménye. Sajtókező.)

22.

Roma, 1608 augusztus 23.

Aquaviva generális Argenti atyának, Bécsbe.

Válasz. Az eretnekek elleni művek kiadására vonatkozó javaslatára az a véleménye, hogy akár latin, akár nemzeti nyelvűek legyenek, vigyázni kell, hogy ne maradjon bennök semmi bántó és támadó kifejezés.

De scriptis edendis contra haereticos vidi, quae R. V^{ra} scribebat et quidem alias vetuimus edi, donec aliud statuere-mus, cum aliquid instructionis dare cogitarem, propterea, quod quaerelae sunt nimis agi maledictis et verbis mordacibus et leviora interdum adhiberi, quod decerni possint. Postea vero responso mature considerato visa haec sunt, ut sive latina, sive vulgari lingua scribantur libri, vel tractatus longiores brevioresue, moderatio omnino adhibeatur circa verba acerbiora et pungentia et multo magis abstinence a maledictis, qua a religioso homine longissime esse par est; sed bonis et solidis argumentis res transigatur graviter et veritas propugnetur palamque fiat. Romae, 23. Augusti 1608.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 326. Conceptus.)

✕ Sennyei Pongrácz volt kancellár.

↗ Sarmasági Zsigmond erdélyi tanácsúr,

23.

Graz, 1608 december 14.

Argenti atya Aquaviva generálisnak, Rómába.

Pázmány Péter hívására Pozsonyban járt tárgyalni a kollégiumok dolgában. A megnyílt országgyűlésen a jezsuiták a maguk részére is királyi meghívót követeltek, de leszavaztattak s ők tiltakozást jelentvén be távozni kényszerültek. Ekkor Mátyás főherceg-királyhoz fordultak, aki teljes támogatását ígérte, de annak eredménye nem volt s maga Illyés-házy nádor sem segíthetett rajtuk, miután kimondatott a jezsuiták ingatlanainak elvétele. Ily körülmények közt módot kell találni, miként lehet a felállítandó kollégiumokat jövedelem nélkül fenntartani. Misszió-házat hármat engedélyeztek; a tél folyamán Dobokay Sándor atya pedig Erdélybe indul, hogy jelentést tegyen az ottani állapotokról. E végből ajánló levelet kértek a királytól Báthory Gábor fejedelemez s azt Forgách Ferenc bíboroséval együtt valami előkelő férfival fogják beküldeni.

Admodum Reverende in Christo Pater Noster. Pax Christi etc.

Superioribus diebus scripseram ad V^{ram} Paternitatem me iturum Viennam propter res nostras, id enim iudicabatur necessarium. Sed cum Viennam pervenissem, et P. Pazman Posonio (ubi cum Illmo domino Cardinali moratur) vocassem, et statum rerum intellexissem, iudicavi omnino eundem Posonium; et quia idem inde nuntiabant amici, ivi. Potissima causa fuit, ut viderem an ulterius urgendum esset Collegii negotium; et praeterea cum in praesenti Collegium excludatur, an missiones essent faciendae, nam harum etiam exclusionem proponebant in Dieta inimici; et praeterea conveniendum clare erat cum illis, apud quos nostri sunt futuri, ob maximas difficultates, quae ubique se offerunt non vocatae hoc tempore.

Narrabo breviter Paternitati V^{rae} quid pro nobis sit factum. Primo. Impetratum ante Dietam, ut nostri quoque regalibus litteris ad comitia vocarentur. Deinde, ut ordo ecclesiasticus negotium nostrum ex animo amplecteretur, et fortiter ageret. Cum igitur regnicolae unirentur, et ordine vocarentur ad comitia, vocati, cum nominatus est Praepositus Turo-

13
 census, insurrexerunt adversarii et coeperunt clamare nostros (aderant enim P. Dobokai cum Patre Pazman) non esse ~~N~~raepositos, sed Jesuitas, et non habere ibi locum, illisque abeundum esse. Nostri defenderunt quantum potuerunt et rationibus, et litteris ipsis regalibus, sed cum adversarii post longam disputationem insurgerent, et in Patres impetum facere vellent, ut eos expellerent, et amici, ut pro eo tempore cederent hortarentur, ipsi ne alicui maiori turbationi occasionem darent, facta protestatione de iniuria, quam patiebantur, discesserunt. Nondum coronatus erat Rex. Omnes ecclesiastici et reliqui Catholici, quorum caput est Cardinalis, consularunt, quid agendum esset, et iudicarunt caute agendum, ne ante coronationem turbas excitare velle viderentur; hoc enim saepe obiciebatur etc. Principi res significata, operam suam promisit. Postea legatio ex magnis baronibus ad Regem destinata, supplex libellus datus, et quicquid potuit fieri factum est; bona verba semper relata, sed praeterea nihil. Tandem factus articulus, ne Jesuitae habeant bona stabilia in Ungaria, repugnatum a Catholicis, et saepius per Cardinalem, per Nuntium Apostolicum, per Barones, per ipsosmet ~~M~~atres recursum ad Regem; semper optima verba habuerunt, sed nihil effecerunt. Ultimo ipsi Regi oblatus supplex libellus a Patribus, in quo petebant, ut per iuramentum a Sua M^{te} praestitum de suo iure unicuique servando et tuendo, non permitteret nos non auditos condemnari. Libellus venit ad Consilium, et rescriptum fuit iustum peti. Sed interim ab Illieshazi, qui tunc aberat a Consilio nuntiatus est Cardinali, ut desisteret ab hac causa, cum omnino constitutum esset, ne Patres bona haberent in regno. Erant iam dubii nostri, et meum consilium requirebant, neque enim videbant modum pergendi, nam si hoc propositum fuisset regno, clamoribus fuisset reiectum. Rex vero verba bona dabat etc.

1 P
 Cum igitur ivissem, et cum ipso Rege, cum Cardinali et aliis Baronibus egissem, patientiam necessariam esse intellexi; et quia missiones petebantur, eas concedere nobis antequam cum Rege egissem, ab eoque auxilium et consilium petissem. Respondit bonum esse, ut aliquos in regno relinquerem apud Dominum, ne omnino regnum desereremus. Quoad Collegium vero, si paulo post ivissem Viennam, ibi

commodius potuissemus de eo tractare, cum enim molliores, inquit, horum animi facti erunt, facilius intentum obtinebimus. Quicquid volui, illi dixi, benigne enim audivit; tandem quoad rem nostram conclusi, etiamsi factus fuisset contra nos articulus, tamen ipsum Regem esse, in eius potestate esse limitare, declarare, mutare, statuere etc. Et dedi exemplum de Transylvania, in qua simul et semel factus est articulus de nostra eiectione, et a Principe datae litterae protectionales, quibus ibi reliqui Patres, qui adhuc manent et cum fructu illius nationis, et aliqua narravi, ex quibus intuli quicquid sit de articulo contra nos facto, ipsum esse Regem, et sua auctoritate posse minuere modum, quo Collegium nostrum tantopere in Ungaria necessarium restitueret. Discursus ipse probavit, et se facturum affirmavit.

Varii modi a variis sunt excogitati, quibus Collegium [nostrum] staret, et tamen bona non haberet. Primum, ut ecclesiastici contribuerent sustentationem. Hoc mihi dixit Ser^{mus} Maximilianus Tyrolensis. 2.do Ut fieret unus administrator nostrae foundationis, qui tantum solveret nobis, quantum sufficeret pro Collegio etc. 3.º Ut a Camera pecuniam recipere-mus etc. Sed omnia sunt insomnia, et his modis Collegium dotare idem est atque Collegium extinguere; sed neque haec fient.

Tres missiones institui: unam apud Ill^{mum} Cardinalem, cum ipso enim manebit P. Pazman cum uno socio; 2^{am} apud dominum Sigismundum Cardinalis fratrem, qui amplissima bona habet, Patrem Leonardum Classovitium, et Patrem Gregorium Vasarheli, ille pro Sclavis, hic pro Ungaris; habet enim subditos ex utraque lingua permixtos; 3^{am} apud dominum Georgium Homonnai P. Alexander Dobokai cum Patre Michaeli Besko, cum instructione, ut quadam bona commoditate hac hyeme Pater Alexander ingrediatur Transylvaniam, et statum illius provinciae, quantum spectat ad nos, diligenter inspiciat, ut solide sciam, quid nobis faciendum sit vel tentandum. Alii petunt, sed non sunt in promptu homines, quibus possim hoc tempore uti. Tempus melius pro futuro docebit.

Impetratae sunt litterae commendatitiae a Rege ad Principem Transylvaniae; quantum momenti sint habiturae Deus scit: maximum haberent, si qui commendat, nos magis com-

mendatos habuisset. Ill^{mus} etiam scribit, et quia id senserunt et scripserunt Transylvani, ego quoque scripsi, et quae alias inter me et ipsum collata sunt, in mentem revocavi. Constitutum etiam, ut vir quidam honestus mittatur, qui ferat litteras Regis et Cardinalis, et easdem verbis iuvet etc. Haec est summa totius, cum qua me humillime commendo sanctae benedictioni V^{rae} Paternitatis. Graecii, 14. Decembris 1608.

Rev. P(aternitatis) V^{rae}

Filius et servus humillimus in Domino
Ioannes Argentus.

Hic visitare coépi, et aliquandiu morabor.

(Arch. S. I. Roma. Germania. Autographum.)

24.

Roma, 1609 január 9.

Aquaviva generális Argenti atyának, Bécsbe.

Pápay János atya nem alkalmas Misszióban.

P. Papay iuvandus erit istic prout res exiget et curandum, ut intelligat ipsum non esse idoneum missionibus, quas alioquin expetebat, sed occupandus erit in collegiis, prout R. V^{ra} tuto fieri posse iudicabit et vigiletur. Romae, 9. Ianuarii 1609.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 337. Conceptus.)

25.

Roma, 1609 január 10.

Aquaviva generális Argenti atyának, Bécsbe.

Nagy István atya elbocsátandó, de belátására bízza, hogy azonnal megtegye-e vagy előbb valami poenitentiára fogja.

De Patre Stephano Nagy, expensis, quae R. V^{ra} peculiaribus literis scribebat, visum est expedire, ut dimittatur e Societate. Sed quia pacisci volebat circa exercitia et propositiones nonnullas habebat, quae nocere exemplo potuissent, permittimus iudicio R. V^{rae} utrum ad exemplum aliorum faceret, si subiret prius aliquas poenitentias, quae imponi poterunt, ut R. V^{rae} videbitur; alioquin, si ratius sit dimitti statim, fiat, prout optimum R. V^{ra} censebit. Romae, 10. Ianuarii 1609.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 338. Conceptus.)

26.

Frascati, 1609 január 24.

Aquaviva generális Argenti atyának, Bécsbe.

Báthory Zsigmond egykori erdélyi fejedelem kívánságára küldjön hozzá egy jezsuita atyát.

Domino olim Principi Transylvaniae¹ petenti unum de nostris, R. V^{ra} videat, quid expediat, et si censet non prope-
randum, faciat, quod optimum iudicabit et excuset se, vel
Pater Dobokay ad tempus ad illum excurrat cum idoneo
socio. Tusculi, 24. Ianuarii 1609.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 339. Conceptus.)

27.

Roma, 1609 március 21.

Aquaviva generális Argenti atyának, Bécsbe.

*Mivel a közügyek nagy óvatosságot kívánnak, inti, vi-
gyázzon, nehogy valami intézkedéssel az megsértődjék.*

Quoniam publicae res postulant, ut magna prudentia
nostri se gerant tum alibi, tum in Hungaria et regulae sunt
memores, ne inclinare videantur in alterutram partem, sed in
Domino utramque amplectantur, danda erit opera diligenter,
ne ulla offensionis ansa praebeatur a nobis. Quod etsi scio
R. V^{rae} cordi maxime esse, tamen quia nunquam satis cavetur
in hac parte quantum oportet, commendo etiam atque etiam
sollicitudini R. Vestrae, ut invigiletur diligenter, neve quic-
quam permittatur, quod offendere posse videatur. Et si quis
secus facerent, pro merito puniantur. Romae, 21. Martii 1609.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 348. Conceptus.)

28.

Roma, 1609 október 10.

Aquaviva generális Argenti atyának, Bécsbe.

*Miután Dobokay Sándor atya Felsőmagyarországon kí-
ván (világi papi ruhában) működni, nézzon utána, miként
lehetne oda jó magyarokat küldeni és esetleg kollégiumot is
alapítani számukra.*

Quod P. Dobokay vellet nostro esse mutato habitu in
Hungaria Superiore, V^{ra} Reverentia meminet me coram dixisse,

¹ Miután 1602 nyarán végleg elhagyta Erdélyt, Zsigmond azóta
libochovicei kastélyában élt, Csehországban.

ut ne loca destituantur. De modo permitto negotium iudicio R. Vestrae, si habet bonos Hungaros pro Societate, mittere illos R. V^{ra} huc poterit ad novitiatum, ut quicquid operis et in praesens et in futurum afferre possimus, minime praetermittatur. De residentia in iis locis [erigenda] cogitet R. Vestra, cui rem permitto. Sed fortasse iam pro collegiis aliquid actum erit tempore comitiorum. Cum S^{mo} Domino Nostro agetur, ut commendationem interponat, quam R. Vestra opportunam iudicabat. Romae, 10. Octobris 1609.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 370. Conceptus.)

29.

Roma, 1610 január 9.

Aquaviva generális Argenti atyának, Bécsbe.

Legyen segítségére az Erdélyben működő Forró János atyának.

Pater Forro in Transylvania non potest colere agros, quasi suos, quia est incapax redituum et bonorum personarum, neque potest colere quasi Societatis, quia nullum ius habet in illos. Quodsi essent alicuius consanguinei, qui ei conderet huiusmodi emolumenta in elemosynam, nihil repugnat, quin eam percipere queat. Sed alioquin videtur difficile. Romae, 9. Ianuarii 1610.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 380. Conceptus.)

30.

Roma, 1610 február 20.

Aquaviva generális Argenti atyának, Bécsbe.

Miután Pázmány Péter saját felelősségére újra egy Mihály nevű magyar ifjút küldött a Collegium Germanicumba való felvétel végett, kéri szigorúan meginteni, mivel tudhatja, hogy ott csupán 12 magyar ifjú számára van hely s máris 16 lévén, ezt a most jöttet csak kegyelemből vehette fel egy elbocsátott tanuló helyére.

Hisce literis significare visum est de Hungaro quodam Michael¹, quem P. Pazman Romam misit propria autoritate,

¹ Ez az 1610 február 15-én érkezett váradegyházmegyei Ramocsa-házy Mihály volt. (Életrajzi adatait kiadtam a Fontes Rerum Hungaricarum II. köt. 20. l.)

non praemissis praemittendis, nec exspectato responso necessario; cum tamen a multo tempore id ne fieret, communiter omnibus inhibuerimus, et non ita pridem nominatim de Patre Pazman scripsimus occasione eorum, quos ultimo miserat. Etsi quidem is prohibitionem nostram accepisset, fecissetque, nihilominus valde graviter ferremus, uti par est, sed nobis persuadentes, hunc missum fuisse ante eam ordinationem. Nihilominus hic ultimus redire istuc debuisset, quia in Collegio Germanico locus non est, nisi 12 Hungaris, et iam ibi sunt 16; sed nos misericordia moti sumus, et iussimus recipi in locum unius ex illis tribus antea missis a Patre Pazman, qui expelli debuit ex Collegio, quia non erat ullo modo pro eo loco. Adde, quod necessarium est specimen ingenii et doctrinae, in quo defectus notantur. V^{ra} Reverentia proinde severe illum moneat et alios, si quos animadverteret, quodcunque tale deinceps audere posse, neque impune sciant se laturos factum, et alioquin frustra erunt tales missiones, quia omnino volumus servanda servari et responsiones ex urbe exspectari. Quod reliquum est, precibus et ss. sacrificiis R. V^{rae} me commendo. Romae, 20. Februarii 1610.

Nulli aliquot annos Hungari mittantur, donec qui sunt in Collegio, redigantur ad 12, qui numerus deinceps excedi non debet.

(Arch. S. I. Roma. Reg. Austria. 1601—1620 p. 383. Edidit Hanuy: Petri Cardinalis Pázmány epistolae tom. I. pag. 768.)

31.

Praha, 1610 február 24.

Argenti János atya Aquaviva generálisnak, Rómába.

Panaszkodik, hogy nincs elég embere az általa Erdélyben és Magyarországon s egyebütt alapított missziók számára.

Io non ho operarii sufficienti per le tante missioni, che mi sono dimandate, se bene ne ho fatto molte in Transsilvania, in Ungheria superiore, nell'inferiore, et in quest'altre provincie; et in tutti luoghi per gratia del Signore le cose passano bene, perchè per tutto han luogo li predicamenti dell'agere et pati.

(Arch. S. I. Roma. Opp. NN. 333 fol. 36.)

32.

Roma, 1610 augusztus 28.

Aquaviva generális Argenti atyának, Bécsbe.

Megengedi, hogy az atyák ruhát fogadjanak el azoktól a hercegektől, akik mellett működnek, de azok szerények legyenek. A kalocsai érsek testvéréről.

Quod quaerebat, an nostri, qui sunt apud Principes vel alios Dominos, possint accipere vestes ab illis, possunt quidem, sed habenda est ratio modestiae religiosae et aedificationis, neve sint sumptuosae. Domini Ladislai fratris archiepiscopi Colocensis¹ plurimum debemus, ut quod ille cogitat bene nostrum in Hungaria, si recuperari possint, tradere Capitulo vel Praeposito cum cautione, ut suo tempore, si continget nos redire, reddantur, bene res habet. Romae, 28. Augusti 1610.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2. p. 407. Conceptus.)

33.

Roma, 1610 október 16.

Aquaviva generális Argenti atyának, Bécsbe.

Ha Szántó István atya nyomatni akarja a keresztény doktrínáról írt könyvét, siessen beküldeni bírálatra.

Pater Stephanus Arator optaret edi suos libros de doctrina Christiana; si censeri eos iterum oporteat, cito censeantur et si digni proelo visi fuerint, consolationis boni senis ratio habeatur et nos moneamur. Romae, 16. Octobris 1610.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2. p. 407. Conceptus.)

Megjegyzés. Ez a műve sajnos, nem jelent meg s még kéziratát sem ismerjük.

34.

Nagyszombat, 1610 december 21.

Névtelen jezsuita Argenti atyának, Bécsbe.

Ujfalvi Imre váradi predikátor megtérése, aki annak előtte Kolozsvárt tüzesen izgatott a jezsuiták és a katolikus vallás ellen.

Praecipuus Praedicans Varadinensis, Emericus Vifalui, nuper in vestibulo concionis diu tacitus, ac quasi attonitus conticuit, tandem libere et aperte sectam suam abiuravit,

¹ Kalocsai érsek volt Naprági Demeter, 1608 óta.

seque Catholicum professus est, et disputationi et martyrio sese pro veritate offerens. Ubi rumor tantae rei sparsus, confluxere undique Praedicantes et iam extra synagogam eiectus dicitur. Hoc et alii, et Magnus Dominus Sigismundus Forgach certo scribunt. Benedictus Deus, qui in illa densa nebula radios suae lucis spargit. His me R. V^{rae} sacris sacrificiis commendo. Tyrnauię, 21. Decembris anno 1610.

Alatta P. Argenti János kezével: Hic Praedicans cum ego ultimo essem in Transylvania et ageretur de nobis, convenit cum Arianis tanquam caput Calvinistarum partium Ungariae Principi Transylvaniae subiectarum, et acerrime pugnavit contra nos et religionem catholicam.

(Arch. S. I. Roma. Germ. 181 p. 167.)

35.

Roma, 1611 január 8.

Aquaviva generális Argenti atyának, Bécsbe.

Vásárhelyi Gergely atyát meghívták a kanizsai törökök, hogy köztük ördögtől megszálit két emberüket meggyógyítsa. Megengedi odamenetelét, de óvatosan működjön a pogányok közt.

Scripsit ad me P. Gregorius Vasarheli se etiam cum lacrymis esse a Turcis invitatum Canisiam, ut opem ferat Turcis duobus a daemone obsessis. Non potuimus improbare hanc occasionem bene in Domino merendi de hostibus etiam nostris, ut dum forte divina vi a corporibus daemones expelluntur, expellantur simul et a mentibus infidelium. Quare permittimus, ut eo se ipse conferat, sed moneri debet, ut ea se prudentia et circumspectione illic gerat, ut nullam vel publice, vel privatim occasionem praebeat infidelibus de christiana doctrina vel ritibus obloquendi vel in personas ipsas saeviendi. Romae, 8. Ianuarii 1611.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 425. Conceptus.)

36.

Roma, 1611 február 12.

Aquaviva generális Argenti atyának, Bécsbe.

Besko Mihály atya levelét olvasva, örövend remélt lelki sikerének.

Vidimus, quas P. Michael Besko ad R. V^{ram} destinarat et fructu insigni, quem Missio illa Homonnaiensis affert, magnopere exhilarati sumus. Dolemus tamen vobis non suppetere, qui cum in tanta messe adiuvent. Romae, 12. Februarii 1611.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 429. Conceptus.)

37.

Roma, 1611 május 28.

Aquaviva generális Argenti atyának, Bécsbe.

A Homonnai Drugeth-család kívánságát készséggel teljesíti, miután a jezsuiták pártfogója.

Quem vero a nobis optat suffragiorum Societatis communionem Ill^{mus} de Homonna insignis in Hungaria Societatis fautor, eandem libentissime concedimus et patentes mittemus, ubi titulos ipsi convenienter R. V^{ra} miserit. Moneatur interim ipsum ex hoc tempore omnium bonorum Societatis operum esse participem, etiam ante receptas patentes. Romae, 28. Maii 1611.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 447. Conceptus.)

38.

Roma, 1611 július 16.

Aquaviva generális Argenti atyának, Prágába.

Ismételten kéri, küldjön valami társat a betegeskedő Vásárhelyi Gergely atya mellé.

Scripserimus alias ad R. Vestram, ut mittatur sacerdos aliquis in subsidium Patris Gregorii Vásárhelyi, visum est illud R. V^{rae} in memoriam revocandum; imo si opus sit, ut etiam socium coadiutorem adiungat, cum ille valetudine sua non admodum firma [sit] et ei in tantis laboribus succurrendum esse censeamus. Romae, 16. Iulii 1611.

(Arch. S. I. Roma: Austria 2 p. 452. Conceptus.)

Megjegyzés. Egyidejűleg Vásárhelyinek is írt, hogy kérését a fentiek által teljesítendőnek tartja.

39.

Roma, 1611 július 23.

Aquaviva generális Argenti atyának, Prágába.

Nézzen utána, teljesíthető-e Vásárhelyi Dániel atya kívánsága, hogy valami kollégiumba helyeztessék át.

P. Daniel Vasarheli, qui diu missione fuit, valde optaret ad Collegium aliquod migrare, ut sibi et spiritui commodius vacet. Reverentia V^{ra} videat, an eius desiderio commode satisfieri possit. Romae, 23. Iulii 1611.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 452. Conceptus.)

40.

Roma, 1611 augusztus 20.

Aquaviva generális Argenti atyának, Prágába.

Válasz. Kaldi György biblia-fordítása ügyében javasolja, hogy előbb beszélje meg a dolgot Forgách Ferenc bíborossal, aki aztán a kéziratot jóváhagyás végett ide küldje, bejelentvén a tárgyat a Szentszéknek is.

Ad literas R. V^{rae} 13. Iulii datas¹ restabat responsum de Novo Testamento, quod Reverentia Vestra Hugarice conversum scribebat a Patre Georgio Kaldi et optabat revisurum a quibusdam istic Patribus, ut imprimi deinde posset, ac deinde pergi ad reliquas biblicorum partes. Admodum quidem nobis probatur labor ille, quandoquidem ordinaria biblia Hungarica feruntur valde corrupta; quia tamen editio eiusmodi indiget auctoritate Apostolica, censuimus expedire, ut Ill^{mus} Cardinalis Strigoniensis ea de re scribat ad S^{sum} Pontificem aut saltem ad Ill^{mm} Cardinalem Bellarminum, ut is res cum Pontifice peragat. Quare R. V^{ra} aut per se, aut per alium e nostris eundem Ill^{mm} Strigoniensem ad id instigabit. Romae, 20. Augusti 1611.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 455. Conceptus.)

41.

Roma, 1611 augusztus 27.

Aquaviva generális Argenti atyának, Prágába.

Válasz. Megengedi, hogy Hajnal Mátyás atya meglátogáthassa Pozsonyban élő öreg anyját. A bákói püspök kívánságára küldjön neki a moldvai misszió számára két magyarul tudó pátert.

R. V^{ra} litteris 20. Iulii datis indicabat Ill^{mm} Cardinalem Strigoniensem optare, ut P. Matthias Hainal matrem, quae

¹ Végtelen kár, hogy Argenti atya ez irodalomtörténeti fontosságú levele sem maradt reánk, avagy lappang.

Posonii est aetate admodum provecta, inviseret.¹ Quandoquidem id R. V^{ra} concedendum putat et forte missiones in eas partes instituendas, ipsum ea occasione vel alias, ut V^{rae} Reverentiae videbitur, mittendum putamus. Reverendissimus Bacoviensis recens electus² scribit ad nos, impetrasse se a rege,³ ut Cotnarii, quae urbs est Moldaviae, sit aliqua nostrorum missio, petiitque istuc duos, qui Hungarice norint illuc mitti, qui Missiones inchoent. R. V^{ra} dispiciat quinam eo destinari possint, ut illius episcopi desiderio faciat satis. De eo quidem gravia quaedam ab aliis perscripta sunt, zelum tamen religiosum promovendum probamus, eique libenter cooperabimur. Romae, 27. Augusti 1611.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 456—7.)

42.

Roma, 1611 szeptember 10.

Aquaviva generális Argenti atyának, Prágába.

Értesíti ő szentsége elhatározásáról, hogy az olmützi és prágai szemináriumban ezentúl három magyar növendék neveltessék, az esztergomi érsek ajánlatára oda küldve.

Damus has occasione cuiusdam rei, quam sibi placere nobis insinuaverit Sua Sanctitas,¹ nimirum, ut deinceps in Seminariis Olomucensi et Pragensi locus sit tribus e natione Hungarica, eosque designandi facultas sit penes Archiepiscopum Strigoniensem, quos admittere debeant Superiores illorum Seminariorum, si modo habeant conditiones requisitas ex Instituto eorundem. Quod si iam forte sint suscepti in his seminariis, loco istorum prius cooptabuntur, illisque emissis alios Archiepiscopus offerre poterit eorum loco. Illud ergo R. V^{ra} deinceps observandum curabit, ut S^{mi} Domini Nostri desiderio ac voluntati sese nostri illic accommodent. Romae, 10. Septembris 1611.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 457. Conceptus.)

¹ Ismeretlen, de nem elsőrangú fontosságú.

² Bákói püspökül 1611 április 18-án Lubienieccki Valerian frater neveztetett ki Rómában.

³ Ez III. Zsigmond lengyel király, aki alá a bákói katolikus püspök a tekintetben tartozott, hogy ide legtöbbször lengyel püspököt nevezett ki a Szentszék; habár régebben a püspökség az esztergomi, primás fennhatósága alá volt osztva sokáig.

¹ Ekkor V. Pál pápa, 1605 óta.

43.

Roma, 1611 október 15.

Aquaviva generális Argenti atyának, Grácba.

Arról a noviciusról, aki a hajdúk közt saját fegyverét odaadta.

De novitio illo, qui inter Haydones captus in rustici cuiusdam necem consensum satis expressum et vero ensem proprium interfectori praebeuit, non videmus magnopere dubitandum de impedimento. Quare cum charitate dimittendus erit. Romae, 15. Octobris 1611.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 461. Conceptus.)

44.

Roma, 1611 december 17.

Aquaviva generális Argenti atyának, Bécsbe.

A nyitrai vikáriusról. Miután azt jelenté, hogy három embere is van a biblia magyarra fordítására, rendeli, hogy e végett Kaldi pátert Zágrábból visszahívja és helyébe ház-főnökül Ferenczffy Pál atyát küldje.

R. V^{ra} Octobri ineunte expetebat Dominum Matthaeum Ecclesiae Nitriensis Vicarium meritorum Societatis participem fieri; libenter annuimus et ad ipsum etiam literas patentes huiusce rei indices damus. Scribebat porro R. V^{ra} 9. Novembris tres sibi in promptu esse, qui bibliorum versionem hungaricam parare possent,¹ id nobis probatur et quidem, ut hac etiam occasione P. Kaldi Zagrabia amoveatur. Ut vero P. Ferenczffi Zagrabiae Superior sit, veremur, ne id fiat cum detrimento Missionis, in qua versatur cum Patre Vasarheli. Quare R. V^{ra} dispiciet an non alius Zagrabiae praeesse possit, aut saltem de socio commodo mature prospiciet P. Vasarheli. Romae, 17. Decembris 1611.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 466. Conceptus.)

¹ Sajnos nincs meg s így meg kell elégednünk e nagyon is hézagos tartalmi kivonatával.

45.

Roma, 1612 január 14.

Aquaviva generális Argenti atyának, Bécsbe.

Miután Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek kérésére o szentsége hozzájárult ahhoz a kívánságához, hogy a

biblia magyarul kinyomattassék és terjesztessék, kéri, hogy a fordítására ajánlott három páter mellé rendelje még Nagy Jánost is.

Ill^{mus} Dominus Cardinalis Forgach Strigoniensis Archiepiscopus rogavit S^{mum} Dominum Nostrum, ut ipsius permissu liceret Hungaricam biblicorum editionem catholice factam evulgare. Permisit id Sua Sanctitas et iussit, ut quatuor e nostris illius linguae periti biblia isthic transferrent, ut deinde translata cum Universitatis Graecensis approbatione in lucem edatur. Quamobrem R. V^{ra} ad tres illos, quos nuper nominarat, nimirum Patrem Pazman, Patrem Rumer¹ et Patrem Martinum Kaldi ad id muneris idoneos adiunget et Patrem Ioannem Nagy, nisi forte quis eo melior R. V^{rae} occurreret. Speramus curae ipsius magnopere futurum id opus, eamque diligentiam ac industriam ab iis cum divina gratia adhibitum iri, quam res tanti momenti postulat. Romae, 14. Ianuarii 1612.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 472. Conceptus.)

46.

Roma, 1612 január 24.

Aquaviva generális Argenti atyának, Bécsbe.

Ertesíti, hogy Bársony János számára megszerezte a felmentést.

//ne Ioannem Barsony iudicamus non esse retinendum porro, ~~ne~~ in saeculo pericula subeat graviora cum votis illis in Societate privatim emissis, obtenta est hic pro eo de illis dispensatio. Romae, 24. Ianuarii 1612.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 476. Conceptus.)

47.

Roma, 1612 március 31.

Aquaviva generális Argenti atyának, Prágába.

Megengedi, hogy a zágrábi házfőnök helyére másat küldhessen, minthogy azt (Ferenczffi Pált) onnan a biblia-fordításra kell rendelnie.

De revocandis Patribus e missione Hungarica ut incumbant versioni biblicorum Hungaricae, permittimus R. V^{rae}

¹ Rumer Gergely, a későbbi osztrák tartományfőnök, Argenti utódja.

iudicio uti et de Superiore alio Zagrabiae statuendo, de quo nos admonebit. Romae, 31. Martii 1612.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 483. Conceptus.)

48.

Roma, 1612 április 28.

Aquaviva generális Argenti atyának, Bécsbe.

Válasz. Intézkedjék a két Vásárhelyi páter dolgában, úgy miként kívánta volt.

Accepimus R. V^{rae} literas 25. Martii datas¹ et de Patre Vasarheli ad Collegium revocando, quod et nos alias scripseramus, cum R. V^{ra} sentimus. Quod vero attinet ad Patrem Gregorium Vasarheli, intellecto Hungarorum Quineeclesiensium vehementi desiderio, qui innumeri esse perhibentur omnis spiritualis auxilii expertes, quandocunque Pater ille iam vires corporis in Collegio Graecensi et spiritus etiam robur haud dubie restaurarit, in Domino credimus expedire, ut in illam Missionem cum socio sacerdote commodo destinetur, probe tamen instructus antea et admonitus de iis, quae R. V^{ra} in eo notaverat. Romae, 28. Aprilis 1612.

(Arch. S. I. Roma. Austria 2 p. 488. Conceptus.)

¹ Sajnos, ez a levele sem maradt reánk.

49.

Wien, 1622 július 10.

Argenti János atya Vitelleschi Mutius generálisnak, Rómába.

Pázmány Péter esztergomi érsek módot találván arra nézve, miként lehetne a magyarországi egyházi viszonyokon segíteni, kérésére átküldi erről szóló levelét avval, hogy azt a szentatyának átadja és ügyét támogassa.

† Admodum Reverende in Christo Pater Noster. Pax Christi etc.

Dominus Archiepiscopus Strigoniensis¹ iuxta voluntatem Summi Pontificis² seu Congregationis³ ad hoc institutae modos excogitavit, quibus Religio in Ungaria iuvari possit, et eos in literis suis inclusos mihi transmisit, et rogavit, ut ego V^{rae} Paternitati transmitterem, et supplicarem, ut dignaretur

¹ Pázmány Péter esztergomi érsek 1616 ősze óta.

² XV. Gergely pápa, 1621 óta.

³ Az ekkoriban alapított római Congregatio de Propaganda Fide.

literas huiusmodi Summo Pontifici tradere, et negotium hoc promovere, etc. Non potui negare hoc officium, et sic literas V^{rae} Paternitati transmittó.⁴ Ut autem V^{ra} Paternitas possit módos huiusmodi, si placet videre, illorum exemplum addidi, ut serviant V^{rae} Paternitati, cuius Sanctae benedictioni humillime me commendo. Viennae, X. Iulii 1622.

V. P.

Humillimus in Christo servus

Joannes Argentus.

(Arch. S. I. Roma. Austria 20 fol. 174. Autogr.)

50.

Krumlovcesky, 1623 szeptember 23.

Argenti atya Ferenczffi Pál nagyszombati rektornak.

Minthogy a lezajlott háborús idők után most újra szervezik a jezsuita kollégiumokat s azok annyira megsaporodtak, hogy eddigi kormányzati rendjük már lehetetlen, a Csehországgal szomszédos országokban lévő rendházak vezetését a generális kivette az ausztriai tartomány hatásköréből s azokat egy önálló „Cseh provincia“ alá rendelte. Hogy ez a területi megosztás minél célszerűbben végrehajtható legyen, felsőbb rendelésből levélíró vállalkozott annak keresztülvitelére, gondja lévén a szükséges személyzet elhelyezésére is. Így jutott az új Csehországi tartomány élére az egykori Ausztriai tartomány tapasztalt provinciálisa, Rumer Gergely páter. Most indul levélíró a két provincia hivatalos látogatására, de mivel egyelőre mindenüvé nem juthat el, ugyancsak a generális utasítására írásban adja meg társainak a kellő felvilágosításokat és intelmeket vallásos életük és tevékenységük eredményes folytatására. Erről való felfogását pontokba foglaltan ajánlja figyelmökbe, Szent Bernát ama tanításából kiindulva, hogy a szerzetesek lakása nem más, mint a szentek kollégiuma. A jó lelki pásztor és prefektus üdvös működésének feltételei: követni kiváló egyházi és világi férfiak példáját, igyekezőn mindenben Krisztus nyomában járni.

† Reverende Pater in Christo. Pax Christi etc.

Quoniam restitutis omnibus (si unum Homonnaiense Collegium excipiamus) Provinciae hujus domiciliis, quae re-

⁴ Ez a „Modus juvandi Religionem in Ungaria“ című emlékirata megjelent Pázmány Péter összegyűjtött levelei I. kötete (Budapest, 1910) 291–5. l.

bellionis procella dissiparat, aliisque in dies novorum domiciliorum foundationibus accedentibus, in eam amplitudinem provincia excrevit, ut commode ab uno Praeposito Provinciali administrari non possit, tandem visum fuit Admodum R. P. Praeposito Generali Nostro, re prius Domino, ut par erat, diligenter commendata, multaue prout negotii gravitas postulabat, deliberatione habita, separare a Provincia Austriaca domicilia omnia, quae in Boëmia, Moravia, Silesia, Lusatia, aliisque locis Boëmiae regno connexis Societas habet, eaque in novam Provinciam, quae Boëmica in posterum nuncupetur redigere, reliquis omnibus domiciliis pro ipsamet Austriaca Provincia retentis. Quae separatio seu divisio, ut quam suavissime ac felicissime perficeretur, mandavit mihi sua Pater-nitas, ut communicato cum Patre Provinciali consilio, ita de personis pro utriusque Provinciae commodo, et ipsarum etiam personarum solatio disponeremus, ut et utrique Provinciae de necessariis personis bene esset prospectum, et omnes (quantum fieri possit) in sua Provincia essent optime contenti. Quam R-di Patris Nostri voluntatem, quantum pro viribus licuit, conati sumus sequi, an vero assecuti simus, id judicent alii. Nos enim non male nostro satisfecisse officio censemus, quod in distribuendis toto ferre anno per Provinciam personis, illud semper prae oculis habuimus, quomodo et mutationes fierent stabiles, et non solum praesenti alicui necessitati provideretur, sed etiam futuri temporis ratio haberetur, et Provinciarum divisioni, quam meditabamur prospiceretur. Quod si forte aliquis nonnullum in hoc genere peccatum admissum esse contendere velit, meminerit ipse velim, in hac vita hoc unius Templi Salomonis fuisse privilegium, ut omnia ita suis locis essent accomodata, ut nihil exorbitaret, nihil prorsus deforme appareret.

Jam vero cum Provinciis hoc modo constitutis, nihil magis necessarium esset, quam Praepositos Provinciales constituere, quae proprio Societatis spiritu ipsas Provincias quasi animarent, et veluti capita reliquum corpus regerent, idem R. P. Noster Generalis, re Domino de novo commendata, novaue deliberatione adhibita, novae Provinciae Bohemicae antiquum Austriae Provincialem Patrem Gregorium Rumerum praefecit. Cui quidem Patri ego hodie absoluta ejusdem Provinciae et locorum ipsius visitatione, illam una cum lite-

ris patentibus, tanquam proprio Provinciali gubernandam tradidi. De quo Provinciali aliud non dicam, nisi humillimas gratias agendas esse R. P. Nostro, qui hoc initio tam bene prospectum voluerit isti novae Provinciae. Ego vero pergo Austriam visitare, ejusque Patribus et fratribus servire, donec ultimam R. P. Nostri voluntatem intelligam. Ex his R. V^{ra} clare intelligit, ad quam Provinciam ipsa cum suo Collegio spectet, et quem in ea Superiorem agnoscere debeat.

Jam cum ego inter visitandam utramque hanc nondum divisam Provinciam adverterem tantam tamque amplam ubique Societati nostrae animarum messem esse praeparatam, ut vix, ac ne vix ad eam colligendam sufficerent vires, idque R. P. Nostro indicassem, ipse pro singulari suo zelo paterne me hortatus est, ut cum non possim simul toti Provinciae esse praesens, saltem per literas messis amplitudinem meis Reverendis Patribus et charissimis fratribus explicarem, omnesque pro suo statu et gradu ad bene de Deo, de Ecclesia, de proximis promerendum etiam suae Paternitatis nomine excitarem. Ut igitur Superiori meo imperanti obtemperare calamum arripui, et quod ipse jussit pro mea tenuitate efficere tentavi, paucula enim exaravi, quibus vellem omnes nostros ad eum Divini amoris fervorem, et salutis animarum zelum excitare, qui Societatis nostrae proprius est, et necessarius tum ad nostras animas, nosque ipsos perficiendos, tum ad mundum ipsum in iniquitatis ac malitiae sordibus iacentem erigendum, et ad Deum suum Creatorem ac Redemptorem convertendum. Quod facile, ut spero, impetravero, si nostris Patribus et Fratribus, quodnam sit proprium religiosi viri officium explicavero, et (quod meae a me regulae requirunt) in animis eorum accuratam vocationis suae, et instituti cognitionem, ac studium exculpsero.

Etenim, si officium suum, si vocationem, si institutum quale sit agnoverint, illud proculdubio tanquam rem excelsum, coelestem, divinam amabunt, colent, observabunt. Quod si quis quaerat, quod nam sit hoc officium, et in quo consistat, forte non aberrabo, si dixero, esse spiritualem quandam Praefecturam, per quam a Deo religiosi constituti sunt veluti rerum coelestium ac divinarum Custodes, atque Praefecti. Tres autem conditiones seu proprietates spiritualis ejusmodi Praefectus habere debet, quas ex analogia quadam

ad res temporales colligere licet. Ut enim in rebus temporalibus ille Praefectus bonus et est, et dicitur, qui ita suum officium explet, ut Domino. a quo ad Praefecturam promotus est satisfaciat, qui nimirum circa bona suae curae commissa haec tria praestet, videlicet illa accurate custodiat, industria augeat, et fideliter juxta mentem sui Domini dispenset: sic in spiritualibus maxima cum laude officium suum religiosus obibit, qui bona spiritualia sibi a Deo tradita, non solum illaesa custodiat, sed etiam diligenter augebit, et summa fide, summaque prudentia dispensabit.

Et quidem, quod spectat ad primam Praefecti spiritualis conditionem seu proprietatem, idest ad Custodiam et conservationem, sicuti Deus in creatione mundi suarum deliciarum locum constituit, quem Paradysum appellavit, ejusque custodiae Adamum praefecit, sic idem Deus in mundi restauratione, et spirituali renovatione alteram deliciarum Paradysum extruxit; quam religiosus viris custodiendum tradidit. In qua Paradyso tres illos thesauros abscondit, cui pulchritudine, pretio ac dignitate creatis omnibus divitiis a sapientibus quibuscunque praeponuntur.

Primus thesaurus est Votorum, paupertatis scilicet, castitatis et obedientiae, quibus religiosi consecrantur Deo et valedicunt mundo. Secundus thesaurus est virtutum, quibus iidem Deo sacrati religiosi coelestibus veluti gemmis exornantur, cujusmodi est Charitas, humilitas, patientia, mansuetudo, modestia, mortificatio, Amor Divinus, et sui mundi-que contemptus. Tertius demum thesaurus est, ipsummet Institutum nostrum, sunt Regulae, uno verbo, sunt omnia ad vocationem nostram spectantia. Haec enim omnia nobis diligentissime sunt custodienda, et in primo suo colore et splendore conservanda. Ergo custodiendus est primus thesaurus ne ingrediatur vel spiritus proprietatis, qui sacrilege patrimonium Christi dissipet, vel spiritus immunditiae, qui pudica et Deo dicata corda coinquinet, vel ipsamet propria voluntas, propriusue intellectus, qui in domo Dei obedientiae dominium sibi usurpet. Custodiendus est secundus thesaurus, ne unquam in religione cesset sanctum et laudabile omnium virtutum studium et exercitium, sed semper vigeat sanctitas morum, et quod ait Sanctus Bernardus religiosorum domicilia nihil aliud sint, quam Sanctorum Collegia. Custodiendus est

et tertius, ne quae a Parentibus sancita, et sapienter statuta sunt, ea nos temere et imprudenter violemus, quasi non ad antiquum et centies examinatum et roboratum institutum nostrum servandum, sed potius ad illud infirmandum, vel aliud ex proprio capite promendum ac fabricandum venisse videamur.

Hinc statis temporibus in aperienda conscientia nostra, rationeque ipsius reddenda, tam diligenter interrogamur, quomodo circa votorum observationem habeamus, quomodo in virtutibus nosipsos exerceamus, et proficiamus, quomodo instituti nostri simus amantes, regularumque nostrarum observantes. Sunt autem Regulae nostrae, quasi pacta inter nos et Deum inita, de quibus Deus ipse, *Gen. c. 17* ad Abraham, Custodies — inquit — pactum meum. Hinc, si quando in illis detrimentum se passam Societas advertit, non exspectat, ut aedificium religiosae perfectionis vel ruat, vel irrecuperabiliter labefactetur, sed statim ad media et remedia accurrit, ut damnum illud resarciat. Et quod per Dei gratiam hactenus factum est, in posterum quoque fiat, et institutum ipsum, tanquam haereditas inviolata a majoribus ad successorum manus perveniat. Inter omnia autem, quae ad nostrae religionis disciplinam, sive collapsum (quod absit) sive quoquo modo infirmatam sanandam adhibemus, nullam sanctiorem, efficaciorēve medicinam habemus, quam illam, qua bis in anno et spiritum nostrum, et vota nostra ritu solemni renovamus. Ut enim in paradiso terrestri arborem vitae Deus plantaverat, cujus beneficio quicquid in hac vita suapte natura mortali deperditum esset, ad pristinum statum rediret; sic in spirituali Societatis nostrae paradyso singulari Dei consilio renovationem hanc Sanctissimus Parens Noster Ignatius posuit, ut quicquid sive decursu temporis, sive injuria deperderetur, benedicente Deo in pristinum statum restitueretur. Haec de nobis pro nobis, jam de nobis pro proximis paucula colligamus.

Secunda proprietas et conditio boni Praefecti spiritualis illa est, ut nequaquam otietur, semper negotietur, atque ita negotietur, ut capitalem talentorum summam illi a Deo creditam augeat, et cum foenore, quoties opus fuerit ipsi Domino reddat. Quod autem necessaria sit hujusmodi negotiatio, id docuit ipse Christus parabola illius, qui cum rationem iniret

cum servis, quibus talenta distribuerat, et illorum unum reperisset, qui talentum sibi ad negotiandum traditum in terram defodisset, illum severe punivit, non eo quidem nomine, quod talentum vel male custodisset, vel improbe dissipasset, nihil enim ejusmodi fecerat, immo nec carius conservare, nec tutius custodire potuisset, quam et sacco recondere, et in terra sepelire. Eo igitur nomine servum punivit Dominus, quia otiosus fuit, et bona ei veluti Praefecto credita non exercuit, nec auxit ut debuit, et officium suum requisivit. Quae parabola nobis ad vivum expromit, quam perniciosum sit otium eorum, quibus Deus dona et talenta gratis concessit, ut illa exercerent, et non solum in dies ipsi divina gratia ditiores fierent, sed populos (quod nostrae vocationis maximi proprium est) ad coelestem patriam, ad quam a Deo creati sint et a Christo redempti, reducerent. Sane, si ulli religiosi hoc exemplo seipsos excitare possunt, aut debent ad proximos in coelum dirigendos, Societatis nostrae religiosi id imprimis praestare deberent, qui ad hoc nati, ad hoc vocati fuerunt, atque educati, qui Sanctissimi Fundatoris nostri exemplo edocti sunt nunquam otiosi, sed semper operari, et omnia ad majorem Dei gloriam, tanquam ad supremum humanae vitae scopum referre, quae quidem major gloria Dei, non in otia dormit, nec in plumis quiescit, sed illam labor parit, sudor nutrit, Crux Christi perficit, Perseverantia coronat.

Jam ad tertiam Praefecti spiritualis proprietatem, idest fidelem dispensationem descendamus, et cum Sancto Paulo inter dispensatores unum aliquem fidelem, quem imitemur requiramus. Fidelem dispensatorem 1^{ae} Cor. c. 4 querebat S. Paulus, et quod quaesivit Paulus, illud sermone de Apostolis se reperisse profitetur S. Augustinus, qui post longam disceptationem, illum probum ac fidelem dispensatorem esse pronuntiavit, qui serio et magno animi applicatione opus Dei facit. Sed et alium S. Bernardinus e(pistolam) 201. ad Balduinum scribens indicavit, cum tribus modis nos dona Dei proximis impertire posse definivit, Verbo nimirum, exemplo atque oratione. Cum ergo et bonos dispensatores, et bonam dispensandi rationem teneamus, atque uti initio dicebamus, ubique magna animarum messis nobis colligenda praeparetur, ubique exercendi talenta et dona Dei dividendi

ac dispensandi, amplissima occasio offeratur; quid aliud restat, nisi ut nos quoque tanquam boni et zelantes operarii talenta nobis a Deo credita liberaliter proferamus, et in salutem animarum larga manu dispensemus, atque ut in instituti nostri formula Julio 3° oblata¹ loquitur S. Ignatius, diu noctuque succincti lumbos et ad tam grandis debiti solutionem prompti simus. Quoniam autem spirituales proximorum necessitates nobis testibus, in dies magis crescunt, crescat etiam in nobis animus, crescant vires, vigeat zelus, duplicetur spiritus, multiplicentur industriae, ut veluti boni et Apostolici divinorum mysteriorum dispensatores seria ac magna animi applicatione mundum ipsum expugnandum, et Christi jugo subigendum aggrediamur, atque in tanta operariorum paucitate, quanta et esse dicitur, et revera esse nos ipsi experimur, unus valeat pro decem et decem pro centum numerentur. Nec nos arceant incommoda, non fatigent labores, non terreant pericula. Deum enim Ducem habemus, qui sicuti nos ad haec vocavit, et destinavit, sic ad ea facile expedienda necessariam virtutem et benedictionem subministrabit. Et quando aliud Divinae Majestati videretur, imperterrito nihilominus animo, accedamus, quia meritum ad coronam multiplicabitur, et nos non indignos eorum Parentum filios esse ostendemus, quibus testimonium reddit Gregorius XIII, nostri Instituti amantissimus et propugnator acerrimus², eos nempe pro communi fluctuantium animarum salute propria commoda nihili perdidisse, seque ad omnia discrimina exposuisse, ac pro Christo Jesu assiduum laborem tolerasse, pro Ecclesia pericula omnia subiisse. Nullus igitur ad juvandos proximos vocatus se excuset, nullus invitatus repugnet, sed potius alios praeveniat, et sancta aemulatione laboris palmam iis praeripiat, atque existimet illa tempora abiisse, cum satis erat, si homo, quod poterat faciebat, et alia successisse, quibus et quantum potest, et plus pene quam potest labori insistere debet. Omnia tamen et facillime, et felicissime succedent, si nos contra mundum, contra

¹ III. Gyula pápa 1550—1555 közt.

² A bolognai származású XIII. Gergely pápa (1572—1585 közt) aki Báthory István király támogatásával a kolozsvári jezsuita kollégiumot alapította.

carnem, contra humani generis hostem, contra omnia vitia, atque peccata pugnaturi in arenam eo spiritu armati descenderemus; quo olim Patres nostri armati descenderunt, et in dies Fratres descendunt, qui notis terrarum finibus non contenti ab ortu ad occasum in virtute dexteræ excelsi penetrarunt, et lumbis religiosa humilitate, et fortitudine praecinctis Reges ac Regna ad Christi et Vicarii eius obedientiam pertraxerunt, quos amor Divinus adeo perstrinxit, ut sanguinis proprii prodigi facti (sic loquitur Pius V. Pontifex Sanctissimus³) martyrio voluntario colla supposuerint, et in vastissimis illis regionum spatiis fidei, charitatis et misericordiae semina felicissimo successu disseminaverint, tantumue ac tam amplum salutis animarum fructum retulerint, ut non ignobilis auctor, absque adulationis suspicione testatum reliquerit, Societatem JESU Dei beneficio, per utrumque orbem propagatam mundum fulcire, ne cadat.

Quod autem in Indiis Societas fecit, eadem in nostris hisce regionibus feliciter praestitit, in quibus et mores correxit, et catholicam religionem fere extinctam, teste Ferdinando Imperatore Primo,⁴ qui primus Societatem in Germaniam adscivit, et Collegia fundavit, ad vitam revocavit. Id vero, quod antea praestitit, id ipsum et modo, et semper praestabit, nisi forte nos ipsi nobis obicem ponamus, atque ideo speratam messem non colligamus, quia ad illam colligendam nequaquam sufficienti doctrinae, virtutis, ac sanctitatis apparatu instructi (quod Deus avertat) accedamus. Quo enim modo salutarem dexteram proximo in ignorantiae ac perfidiae coeno iacenti is porrigeret, qui rerum ignarus, et probitatis, pietatisque inops esset, qui nec doctrina instruere, nec exemplo aedificare posset? Quomodo in alieno corde flammam caritatis accenderet ille, qui cum profiteretur ex toto corde se Deum amare, et proximum, sicut seipsum diligere, nihilominus, ut in gratiam Dei, vel proximi aliquid praestaret, vix aliquando impetrare posset? Si vero ad hanc messem colligendam mittatur aliquis, qui plus nimio praesumens illustriora appetat, viliora contemnat, cum simplicibus agere nec velit, nec sciat, omnia tanquam sibi debita,

³ Uralkodott 1566—1572 közt.

⁴ Ferdinánd császár és magyar király, 1527—1564 közt.

pro imperio exigit, in homine non imaginem Dei, vel redemptionem Christi contempletur, sed solum humanae naturae vitium intueatur, quales aedificationis, humilitatis, mansuetudinis, patientiae manipulos colliget? Quale semen pietatis et sanctitatis apud simplices, immo et sapientiores, qui non hominem sperabant, sed Angelum exspectabant, relinquet, quis illi se credet, quis eum audiet, quis apud ipsum errorum sarcinam suorum deponet? Si igitur fractum in missionibus, in concionibus, in docendo, in conversando, in administrandis Sacramentis, aliisque Societatis nostrae ministeriis exercendis facere velimus, imprimis ab imperfectio-
 as / nibus liberi esse debemus, ita ut domi nostrae locum non habeat vel elatio, vel aemulatio, vel ira, vel invidia, vel cupiditas, vel detractio. Deinde adesse debet nobilissima virtutum corona, Prudentia, Temperantia, Modestia, Humilitas, Caritas, Mortificatio. Quae omnia habebimus, si magni nostri et mundi contemptores erimus, si concupiscentias nostras cum Christo crucifixas habebimus, et si demum illi vivendi Regulae nos attemperare studebimus, cui se se attemperarunt majores nostri, de quibus loquens Pius IV. Pontifex Maximus,⁵ sicuti — inquit — nomen sociorum JESU assumpserunt, ita opere, doctrina et exemplis Dominum Nostrum JESUM Christum imitari, et ejus vestigia sequi nituntur. Haec ille. Si enim nos quoque tales Christi imitatores erimus; non deerunt, qui nos imitentur, et non solum divinae integritate, sed multo etiam magis Sanctitatis exemplo juventur, et ad aeternam felicitatem recto tramite dirigantur.

R. Vestrae omnem de coelo benedictionem precor et opto, meque suis orationibus et sanctis sacrificiis commendo.
 Crumlouÿ, 23. Septembris 1623.

R(everentiae) V^{rae} servus in Christo

Joannes Argentus.

Inscriptio: † Reverendo Patri in Christo P. Paulo Ferenczffi Collegii Tyrnaviensis Societatis JESU Rectori. Tyrnaviam.

(Bibl. Univ. Budapest. Collectio Prayana tomus XX. No. 69. Autographum.)

⁵ Medici pápa, uralkodott 1559—1565 közt.

APPENDIX.

1.

Kolozsvár, 1603 június 12.

A lerombolt és kifosztott kolozsvári jezsuita kollégiumban talált ingóságok hivatalos leltára.

Inventarium bonorum in Collegio Claudiopoli 12. Iunii 1603 repertorum et ad manus Magnifici Domini Stephani Kendi, Wolphgangi Apaffi,¹ similiter Georgii Török assignatorum, praesentibus civibus Coloswariensibus: Andrea Ötue6, Calpare Helti, Petro Szeleöfio et Joanne Teütsch ad hoc ordinatis.

Palzman Györgynek egy nyitot va6 Ladaiaban' kj Tholdi ö N[agilaga] gondviffeléle alatt vagyon:

Egy nagy örög merö Aranya6 laba6 fede6 pohar.

Egy vduari pohar, hall hea6.

Kett vdvari pohar, Aranya6.

Egy Aranya6 vdvarý pohar.

Egy kehely modra való czonka Aranya6 pohar.

Hatt feier ölgue iaro Serleg pohar.

Egy romladozot kehely.

Egy zereczen dio6 fede6 pohar.

Egy poganpénze6 fedeles Aranya6 kupa.

Egy ki6 kupa romlot virágáual. Egy ezüft So tarto.

Egy vý feier ezüft 4 l3egü gyertya tartto.

Egy Nagy Sarkantyú, Ezülte6.

Tizenhett Ezüft kalan. Egy Ezüft orlo.

Egy villélt ezültes cza6 hüüely.

¹ E leltár latin példányából javítva, ahol át van húzva az eredetileg írt két szó: Stephani-ítem, amikor az elírásra rájöttek.

² Latin fordítása szerint: ferrea cista. A leltár e latin példánya kevésbé teljes, mivel a tételeket itt-ott összevontan közli, de értékes arra nézve, ah a magyar latinságot tanulmányozza és látni akarja, miként fordították az egykorúak mesterszavainkat latinra.

Egy merő ezüft ke6 hüvely. Kett ezüft Agnus dei thok.
Kett oluaffo ezüft zemekkel.
Mint egy fél gira terödek Ezüft.³

Egy feier kerekdid Scatulyában:

Egy függő, egy Saffel, kett rubint Balass, két Almadin benne.

Egy függő egy Ametift és 3 gyöngy benne.

Egy függő egy Rubin B[alas], benne 2 Almadin.

Egy regj gyűrő Saffel benne.

Egy ki6 zöld Scatullyaban:

Egy zomantczos Arany Lantz, főkek vadnak benne.

Egy Arany lantz. Egy forgác3 Arany lantz.

Egy ki6 Arany Lantz, egy feier kö függő raita.

Egy ezüft kollarka, gyöngy lantz fzem benne.

Egy örög arany gyűrő, 4 zegű örögeczke Gemant benne.

Egy gyűrő tartoban vagy on illyen Arany gyűrő.

Egy kigyó6 gyűrő. Egy Amatistes.

Egy Saffel. Egy Saffel esmeg.

Egy Rubinto6. Egy Rubinto6 esmeg.

Egy ki6 Gemant. Egy annal örög6 4 fzegü.

Egy Negy fzegü Gemant ifmeglen.

Egy hegye6 Gemant. Egy Almadin.

Mas Scatullyaban:

Kétt Türkélle6 Gyűrő.

Egy ki6 függő, olai szünü köü cum cruce.

Egy merő ezüft ke6 hüvely. Egy pelma gomb.

³ Érdekes, hogy ládájából még a támadás előtt (a tavasz elején) maga Pázmány György kivett egyetmást, amiről következő szövegű nyugtája tanuskodik: En Pazman Gyeorgy. Adom emlekezetre az en czedulamban, hogy az mi depofitumom en nekem Kolosvárat az Pater Jesuitak collegiomaban volt, abbul hoztam ki azkilenczven tallert, egy ezüstös zablyat, egy tarka kechiet, egy alá-kötő czapa-féket; melyekirt adom ez én levelemet menedékül ő Kegyelmeknek. Actum Claudiopoli, 4. Aprilis 1603. Coram nobis Balthasare Kornis de Ruzka, Stephano Keöreössi et Georgio Theoreok. Georgius Pazmanj de Panaz mpr. (Erd. Nemz. Múzeum. Kolozsvár. Kornis levéltár 5. fiókja, fasc. accessoriorum no. 32.) A vizsgálat lefolytatása után azonban minden ingóságát vissza kapván, azokat leltár mellett őrizetre Basta György generálisnak adta át. (1604-i feljegyzés Kollar Ferenc „Diplomatarium ecclesiasticum regni Hungariae” c. kézirati kötete 323. l. Az Országos Levéltárban.)

Egy erlzenyben oluaffok és 2 ezüft török koltzok, zablya zira ezüft boglar.

Két fejer zománczos madár.

Kilentzüen öt Arany f[orin]t egy vereó Erlzenyben.

Egy pogán Arany kétt Arany nyomú.

Egy Arany penz karika raita.

Egy Darab Arany, 4 Arany nyomu.

Egy kió Arany lzent. Kétt Arany fillyér.

Negy ezüft Arannyaó partta ő Merö.

Egy Saakban 483 Egefz vert taller.

Item egy Saakban 10 q vert egéz taller.

Egy pogán pénz, kett Ipaniol fel taller.

Dúttka vagyon 1 per den. 1 facit fl. 214 den. 60.

Egy kiczí Lada epen és fel bontatlan volt kit az Commiffarius W[ramek] be peczetlettek; etc.

Egy fell küeczí Lada, éppen éó fel bontatlan volt, kit az Commiffarius W[raim] be peczetlettek etc.

Egy holizú lzekrenben vagyon:

Harom vazon Lapedő. Egy vazon vankos hey. Kett vászon Abroz. Kett derekal hay kekeó. Egy Granat Capragh. Egy oh parnahe vont Arany. Egy Atlatz kió Súba hamú zinü.

Egy fekete Bárflony zoknya.

Egy zederyeó nyomtattot Barflony zoknya.

Egy vereó Scarlet Mentte kamúkawal bellelt.

Egy darab fekete Barflony egy türerben.

Egy vereó Scarlet Mentte kamúkaual bellelt.

Harom vereó zönyegh. Egy tarka kecze. Egy kendő vazon. Kett Aranyas Zablya. Kett palloó ezüftes Aranyaó.

Egy lora való farga Cappa zerzam.

Egy rez kellyhe aranyaó.

Egy viragoó Barflony heban valami Leüelek.

Egy kaffitan. Kett oh papplan.

Ezeket atták Filstich Peter kezében.

Marton Deakne éó Bornemilfa Gergelyne Affzonyomeknakió epen minden bontakozafnelkül, minden benne valokkal, kezében attak vallaó fekkü lzekrenyett kiről contentuffokió voltak rola. Papp Imrene kió Sarga Ladaczkaatis Marton deakne vitte ell.

Almadi Balintnenak Attanak kj egy egez epp hozzú
fzekrentt (az Sz[ent]Pali W[ram] inaffaua! egyetemben) kiröl
hogy fel nem bontottak, contenta volt vele.

Simon Deak Monostorj kolezar vit[t] egy zöld zekrent,
kit eppen, fel teröetlen talaltunk fel, contentu6 vele.

Waradi János Deak de Gyalú talalta fel Ladaiat, salvis
sigillis et claufuris. Egy vere6 zönyegeti6, E6 el vitte.

Boronkai Janó6 Wram illyen jovait, adtak ő Kegielmek
Dobrai Peter Waidahúnnyadgyan lakonak, ki Sogora Boron-
kainak, kezében:

Egy fel töröt hozzú nagy Ladat iratoft.

Abban harom paplan, Egy fel zönyeg.

Egy zekfü zünü kamúka felzer Súba.

Egy vere6 kendö kelfzenö.

Kett derekal hay. Egy vy Sahoz Abroz. Egy pardútz Bör.

Vgyan Boronkai Wrame: Egy negyzegü Lada, eppen
minden benne valóual, salvis sigillis quatuor.

Vgyanazon Dobrainak, Egy börröl boritot Ladaiat, sal-
vis sigillis.

Vgyan Boronkay Wramet: Negy hozzú négy szegü Ladat,
eppen minden benne valóual, salvi6 sigillis et claufuri6. Attak
Dobray Peter kezében, Jona6 Deak hazahoz fogta vinni.

Török György ő maga fizamara vit el harom örög fzek-
rent, salvis sigillis. Item Egy ki6 küczj Ladat.

Item Egy negy zegü Ladat similiter.

Item Egy hozzú Ladat 4 zegüt fel rontattat.

Inventarium bonorum in sacello repertorum.

Kabo6 Mihaly jóuai egy kiczid valla6 Ladaczkaban, az
Commiffarius W[ramek] vitték el.

Egy Aranyas Biczak. Egy Serleg pohar. Egy Labos veri-
tekes pohar.

Egy uduari feier pohar. Egy feier ezüft kanna.

Egy öfzfze jaro kúpaczka, belöl Aranya6.

Három fel fel Aranya6 kupa.

Tizenhét rofz köü Arany gyürö. Kett ezüst gyürö.

Egy bokreta, az köüet ki vöttek, egy saffel meg benne.

Tizenegy Lyfimachú6 Arany.

Egy ött arany nyomú Arany. Egy fel kupa. Egy feier
Cseze. Egy kupa fedel Agaftol.

Egy homlok elő, valami rozsz kövek benne.
 Egy lo nyakaban valo Lantz ezüft.
 Egy hof33ú Ifcatolyaban kett üüeg olwaffo.
 Egy erfzenyben egynehany forint aspera.
 Egy bonczok gomb.
 Egy vere6 Scatúlyyaban egy partta oh lantzofstol.
 Egy három agú talt tok. Törödek ezüft. Egy Lo orrara
 való. Húzonket ezüst kalany. Egy merö ezüft hüüely. Harom
 ezüft villa. Egy ezüft lantzotfka.
 Egy erfzenyben kopaz Taller Janos kiralye.
 Egy zatlkoban egy Nyakban vetö.
 Michaeli Zambo restituimu6 pecuniam fl. 40. Et una
 cum suis rebus argenteis excontentavimus.
 Egy Zöld Lada, ki Fabian Deake volt.⁴
 Harom örög Vere6 zönnyegh Nemes emberekke fog lenni.
 Ött Apro zönyeg veres, similiter nemesekke fog lenni.
 Kett örög vere6 zönyeg similiter.
 Kett feier vy zönnyeg similiter;
 Kendy Istuan Wramnak attuk kezehez.
 Egy kis Feier Ladaczkat vitt el Dobokai Nagy Jano6,
 volt benne Egy kek Taffota zoknya, Szemere Jánosnee fog
 lenni.
 In rationem Ioannis Toldalagi extradeditus Petro Adá-
 molfi:
 Egy Sima Ezüft pohart feieret.
 Egy horpat feier pohart.
 Kett fima feier ezüft pohart.
 Ebeni Istuan, minden ezüft müwet maga ruhaiat é6 fele-
 lege ruhaiat meg talalta é6 el vitte.
 14. Júný Zalantzi Lafzlo vit el:
 Egy zederye6 taffota hatzokat.
 Egy fekete Bárfony ki6 Súbat;
 Egy darab Arany zin Taffotat. Kett föketöt. Egy ingval
 Aranya6. Egy Túrbaban leüelek.
 Kabos Mihálnak megis illyen marhaiat talaltak fel, kit
 Kendj Istuan W[ram] vittetel el: Egy Capragh.
 Egy zöld Taffota zoknyat, Ebeny Istuan witte el;
 Egy Múhar fel zer Súba.

⁴ Ez már tanuló volt, nem íródeák, mert a latin jegyzék *studiosus*-nak nevezi.

Egy Granat vífelt mallal bellelt Súba.

Egy hiúsz malla6 granat Súba.

Egy granat vífelt fel zer mentte.

Gyermeknek valo, ket kamúka dolmanka;

Item kett fekete Barsony mente.

Item Egy Nagydrag. Egy wallfö vere6 Atlatz;

Egy regj pardútz bör.

Egy fúttá. Kett ezüfte6 Aranya6 vífelt zablya. Egy hegye6 tör.

Borluai Sigmondne vit el egy hozzá zekrent, salvis sigillis etc. kiben vagyon: Kett örög zönyeg leg alol. Egy örög feier vy zönyeg; Hat babo6 zönyeg. Egy zöld puttnik zoknya. Negy feier tarka zönyeg. Egy fekete pufka palafzk;

Item valamy feier ruhak.

Inventarium bonorum Iesuitarum in sacello repertorum.

Egy kiczid merö vas Lada reliquiak benne.

Egy hozzá Scatúlyaban egy vy hozzá monstrantia.

Egy Sellye zabálfú Ladaban vagyon az oltarj lzerfzam eppen, az mint in superiori parte aperitur.

Egy fekete negy zegü Ladaban vagyon: Tizenöt kehely. Egy bokor kúpa Aranya6. Egy vdvarý pahar. Egy feel kúpa. Egy kehely fedel kerezit raita. Negy feier ezüft kalan. Egy ki6 fezületeske. Egy ki6 Soo tarto, kerezit raita. Ött ezüft patina.⁵ Egy rez patina. Negy hitúan köü Arany gyürö egy ki6 Scatellyaban. Kett ezüft gyürö. Egy vere6 barsony kaffúla cum stola ipsa. Kett fekete czont kerezit lapidum monumentum.

Egy magas feier kúczy Ladaban negy zegüben.

Egy ezüft monstrantia Aranyazot tokban.

Egy Ciborium örög ezüst fedelestől.

Egy fel Aranya6 kúpa Terebellye6. Egy kehel aranya6.

Egy tokban Monstrantia ezüft Aranya6.

Kett patena é6 egy ezüft Tannyer.

Egy ki6 altare portatile. Kett pliek ezüft.

Egy ki6 kerek ezüft Scatellya.

Egy Scatullyaban egy nehany Arany boglar é6 egynehany lzem gyöngy. Egy fara tekerúe feier Cendell.

⁵ Értendő: patena.

Tizenött Oltar[r]a valo mappa kezkenö.
 Egy Arany fonalbol czinalt kerezt Cafulara valo.
 Egy kiö vont arany vankö.
 Egy feier Kallúla manicaftol.
 Egy Antependiüm aranyaö varij coloriö.
 Egy Caffrangoö fekete taffota.
 Egy el bontott Caffúla Izederyeö Barfony.
 Egy Alba Cinadoff. Egy vereö Kamúka vankos. Kett
 retze antependiüm. Egy teca corporalekkel.
 Egy zederyeö Barfony antependiüm.
 Egy vont arany Caffúla.
 Zederyeö vont arany virágú Barfony egy türetben.
 Ibidem vagyon valamý penz fl. 175.

Michael Zambo hozot éö adot penzt elő fl. 89 den. 32.
 Item 9 Arany forintot.

Az mennyj zönnyegét fel talaltunk: 8 wereö zönnyeg,
 kettej örögh; 11 feier zönnyeg; 2 darab beczi karpitt; 4 darab
 bör karpitt feier líkol.

Az patika Ladatiö Izép modgyaüal eppen fel talaltak.
 Item 8 Czergett.

In sacello az Almariombol Harmintzkett öltező caffúlát
 raktunk egy hozzü zekrenben.

Egy kiö fekete Kúczy Ladaban raktunk Hét Caffulat,
 Tizenhat Manicat, Tizenhet Stolat, Veres Barfont Éö külömb
 fele dib dabot.

Egy Börrel boritot olaz kerek Ladaban Nyoltz darab fe-
 kete Barfon, telj az lada vele.

Egy veg vont Arany Izöld felymeö preem.

Egy darab premeö vereö kamúka.

Egy darab feier Cendel.

Harom kehelyre valo kezkenö Eö külömb külömb fele
 dib dab.

Egy abrozban kötet külömb külömb fele Oltari öltezet
 Aprolek barfonbol miböl. Kendö.

Masodik Abrozban similiter, az papok ingei. Harmadik
 köteö fekete Vaszonban, Antependiak éö egyeb fele oltari
 ekelleggel rakua éö Imekkel.

Negyedik köteö fekete Braßlaiban, abbaniö Rúhanemü
 dolgok vadnak.

Ötödik köte6 az böitj fekete Vafzony Antependiaban 4 Dalmatica. 7 Antependium, Egy Velúm et ali[a]le huiufmodj.

Az kochna mellet valo kil hazban mindennemü konnya Izerfzamok, vas fazekok, üftök, roftellyok, nyarfok, Mossarok, Bor hütö vas fazekok. Item minden aztalhoz valo talok, tannyerok, Abrazok meg vadnak.

Vas vagyon közel ezer Singig No. 1000.

Letz Szegh é6 heazó Szeg egy Ladaúal.

Eles: Zalona vagyon No. 12.

Búza az mint el inteztük vagyon No. 225 köbelig.

Bor vagyon No. 42 hordo.

Fadgyú No. 3 Örög Tabla. Via3 vagyon egy Ladaúal, közel ket Málányira.

Brenze túro egy Berbentzeuel ket Mafanit.

Az könyvekneki6 nagyobb relze meg vagyon.

Egy negy Izegü oh Vafa6 Lada Izú ötte, Melyben vagyon:

Tizenhat abroz Lepedö. Egy nehany köte6 Leüelek.

Egy kalacz via3. Via3 gyorttya az fiaban.

Egy feier hozzú ladaban kin lakat vagyon:

Egy Bör karpit. Egy oltarra valo Abroz.

Egy villelt Antependium. Egy darab karallia zürke. Harom Bör erzeny vreb. Egy bellet fekete keztyü. Kett bellet Süvegh. Egy Zazlo gyalognak valo. Huzonnegy süüeg. Egy Salauárj. Kett Sarú. Egy farkas börrel bellet dolman ala valo lubjtza. Egy fekete dolman. Egy Aztalra valo karpit. Het hüüely keef.

Egy negy Izegü Izele6 törpe feier Lada nem valas vagyon benne:

Egy kassula veres Barson. Egy zederye6 Kaffúla.

Egy fekete taffota Kaffúla.

Egy zederye6 Atlatz kassúla, mind albaftúl.

Kett ezüft györttya tarto feier tokba.

Kett ezüft Aranyazot györtya tarto tokba.

Egy ezüft kerezst tokba. Negy kehely. Kett ezüft Ampúla.

Egy ezüft Tannyer. Harom patena paterek után vittek. Egy feier Atlatz kassúla. Egy darab vere6 kamúka.

Egy Darab zederyes hal heiú kamúka.

Egy feier kamúka Antependium.

Egy vere6 taphota kassula. Egy Alba.

Kett vereő kamúka erlzenyben ket reliquarjum.
 Harom kehelyre valo keflzenő, kit el viznek.
 Negy kiő keflzenő. Az ladaban marad.
 Kett kendő. Egy Alba. Kett igen lzep fara irtt kepp.
 Egy igen lzep kepp hebannilfon.
 Egy kiő Scatullya kerezt benne.
 Negy zarubúl czinalt igen lzep kepp.
 Egy kamúka oltarra valo vankóó.
 Harom darab viaz györttya. Egy kiő czengettyü.

Egy kü tolyo ladaban vagyón:

Egy vtj kehely kiczjn, s valamj Aprolek.

Ex commiffione domini notario ablente

Caspar Helti

typographus Colofw[ariensis] scribebat mppa

(Országos levéltár. Budapest. Erdélyi fiskális levéltár XXII. szekrénye, fasc. 13 D. Eredeti.)

2.

[Kolozsvár, 1603 június 13.]

Heltai Gáspár kolozsvári nyomdász hiteles jegyzéke azokról a tárgyakról, melyeket a kolozsvári jezsuita kollégiumból (lerombolása alkalmával) elvittek vagy ő megmentett.

Calparis Helthi typographi enumeratio earum rerum, quae in collegio Societatis IESV Claudiopoli, vel ipfemet acceperit, vel alios abftulisse meminit, bona fide defcripta.

1603. Nona Iunii nihil quicquam accepi; verum cum viderem omnia in nihilum converti, quae extra sacellum et testudines, ubi triticum esset, reperiebantur a promiscua plebe, in circuitu reperi librum, utrinque compunctum, iussi ut Gregorius typographus, qui spectatum venerat, secum domum ferret. Istius hic est titulus: *Rerum Polonicarum* tomi tres ab Alexandro Guagnino conscripti.¹ Alioquin luto protritrus periisset: quod dolebam.

¹ A Báthory István király szolgálatában állott kiváló olasz hadimérnök, Guagnini ismert nagy munkája, megjelent Francofurti, 1584 tavaszán. A legtöbbszor egy vékonyabb meg egy vastag kötetbe kötve, ma meglehetősen ritka, igen becses munka.

Rogavi postea Nicolaum Radnóthi et Martinum Seres, ut ea nocte ibi pernoctare[n]t et in sacello librorum haberent curam, ne ita turpiter perderentur; quod etiā libenter fecerunt. Sic tandem altera die sunt quidam dispositi, qui invigilarent. Ego quoque alteram noctem ibi transduxi, donec aliquid certi a Moyse² statueretur et D[omino] Iudici mandavi. 11. Tandem Iunii ad mandatum Domini Iudicis nostri, pro viribus nostris custodivimus. Cum autem viderem, quid a plebe promiscua tam intranea, quam extranea fieret (ex instinctu, uti ego animadverti Pauli Keresztes, Stephani Owari et his similium) nimirum omnia loca secreta perscrutari et infringi, admonitoresque contradicentes floccipendi: ascendi et circuminhabitationes, et vidi ruinas: In domum Reverendi Domini Patris Rectoris³ intravi et quidam scripta pedibus lutosus conculcata allevavi et perlegi (sed iam omnia erant concussa, dissekata et direpta, conservatorum literarum, nigra arca pro itinere et huiusmodi plura.) Cum legerem obtulit se charta, cuius hic erat titulus: *Inventarium literarum, quae positae sunt supra portam sacelli*. Hanc schedam intuli sacello et ostendi custodibus; aderat autem et Petrus Szellöfi, qui tandem mihi suadebant, ut quamprimum locum illum aperiremus et ea omnia, quae ibi reperirentur in manus Senatus traderemus. Vocavimus Stephanum Diószegj Lapicidam, is aperuit et porrexit. Ego autem omnia sacro imposui, impleto prius vidulo ex nigro corio confecto. Sicque Mathia6 Ráw per famulum quemdam abduxit.

Hac nocte quidam me absente, et ideo etiam nescio eos nominare, ulterius intenti an plura huiusmodi reposita haberentur: invenerunt e duo loca, unum in testitudine ariali versus hortum, alterum in cubili coqui, penes coquinam. Quicquid ibi reperierint, hoc ego nescio, neque enim aliud quicquam vidi, praeter hoc, quod in Inventario conscripsimus; quae omnia Stephanus Kendj et Apaffj perceperunt.

Antequam autem isti adessent commissarii, Joanne6 Jacobinu6, utpote affinis Stephani Kaka6, totam Bibliothec-

² Azaz Székely Mózes fejedelem, kinek rendelkezését várták.
retur.

³ Maior Péter atya.

cam a Stephano Kaka6 in Collegium concessam,⁴ sibi donam a Moyse exoravit, quam me praesente et selectore uno selectit, et curru noctu domum detulit, aliquot vicibus. Hoc non nego eum, nescio qua spe fretum, vel uti hominem literas amantem et libros, suis quos reperit utiles immiscuisse, et una cum suis aliquot avexisse. De his haec scio. Ista autem omnia, quae supererant Kendio, Apafio et Georgio Török assignata sunt et in manus tradita, utputa libri, triticum, vinum et instrumenta omnia altaris in sacello. Quod autem viderim aliquem vel aurum, vel argentum, vel vestes auferre, non vidi, nec ipse horum quidquam abstuli; praeterquam quosdam libellos quatuor vel quinque Indicem in Aristotelem in 12-o; Senecae Sententias similiter, item transfexum librum Sancti Thomae Aquinatis in folio.

Item cum viderem Kendium pro beneplacito ac ex propriis bonis dispensantem petii, ut mihi ex membranis aliquot daret folia, dedit itaque, et quae talia erant iussit auferre. Habeo itaque apud me *Breviarium Romanum* in membrana conscriptum, et in folio tenuem alium. Dedit item Kendius Italicam manticam unam, alteram retinuit. Idem Kendius dedit manipulum foliorum Senae veterano cuidam praecptori suo. Ex Stropholis aliquot sibi affixit Kendius.

Biblia Tremellii in folio rubro corio, quae olim Joannes Sziluáli Heidelbergae, sumptibus civitatis adduxerat, dederat Kendius Rectori scholae civitatis.

Idem qui supra mpra.

(Országos levéltár. Budapest. Erdélyi fiskális levéltár XXII. szekrénye, fasc. 13 D. Eredeti.)

3.

Kolozsvár, 1603 október 22.

A kolozsvári városi tanács által kiküldött becslő bizottság hivatalos jelentése a lerombolt jezsuita kollégiumból elhordott ingóságokról.

⁴ Ez igen nevezetes adalék, mivel Kakas István 1582 őszétől kezdve négy esztendeig tanult a páduai meg bolognai egyetemen, sőt mint pénzes diák, átment a sienai egyetemre is; azokat a könyveit tehát nyilván onnan hozta magával haza. Bővebben írtam tanulásáról életrajza 28—32. lapján és Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók c. munkámban; Budapest, 1905-ben és 1941-ben.

Anno Domini 1603 Die 22 Mensis Octobris.

Relatio Inquisitionis et attestationis infrascriptorum utriusque sexus hominum incolarum civitatis Colosuar de et super rebus cuiusvis generis, Reverendissimorum Dominorum Patrum Collegii Claudiopolitani almae Societatis Jesu, ex destructo eorum collegio, tam per ipsasmet personas, quam vero alios quoslibet asportatis et ablatiis, medio Nobilium Lucae Bako, a praefatis Dominis Patribus, et Matthiae Keöuendj e Senatu Claudiopolitano ad id transmissorum, sub iuramentis solitis recepta. Cuius series sequitur hoc ordine:

Dominus Emericus Gellyén iudex primarius civitatis Colosuar juratus examinatus fassus est:

Az mellý Ezüft marhat éb leweleket ide az Thanáchhazhoz hoztanak wolt, azokat az Thanachbelý uraymmal az patereknek mind kezekhez attuk. Bornemizsa Gergelnekió két sák penzét attuk megh. Wgyian ezen pénzel eggýwt hoztanak volt ide hatwan kilencz forintot, melliet noha az vároó züklégére keolteottünk, de tartozunk innét megh adnýa.

Ezekén kiwl eggý owarj ember hozott wolt ide eggý sattskoban negýwen ket forintot, aztíó innét tartozunk megh fizetný.

Zeoch Caspar hiti utan azt vallia hogý sem eö maga, sem haza nepe az Claustrumból az eö hazához semmit el nem vittenek.

Zeores Mathýaó vallia hogý az eö hazához semmit nem vittek. Mezáros Pált wteotte egýzer hátban eó vgý eýtett el két záz forintot, mellýet maalfalveteott fel, eó az Teorek Gýeorgý ladaiban teotték be. Annak záz forintiat Kowachochý Sigmond vitte el, mert eöwenek mondotta, az mafik záz forintiat el lopták az Teörek Gýeorgý ladaiból. Vgian akkor Kowachoczý Sigmond vitt el hét ládát és egý zepeteot, két málhát, egýnehaný zeonýeget. Az mellý penzreol penig biro vram fatealt, azt íó látta itt az Thanach háznál; az miket Konkolý el vitt, azonkeol semmit nem tud.

Joannes Dek, hiti utan vallýa hogý Itthon sem voltam akkor amikor az Claustrumot rontották, azutan egýnehány nap mulva mentem alá, eó Eotweó Andras vramnál láttam vala valami Fay Longift, éó vgý oztogattia vala az papoknak, az száz lektornakió ada egý felleo ruhanak valoot,

Kereke6 Pál, vallia hogy az Zekel Moyle6 emberyteol Eotwe6 Andra6 uram kért wolt két hordo bort és tiz keobeol buzát, de igen zegeny Borok voltanak, melyeket mind Zekel Moyses zwklegére keolteottenek. Vagion az Thanachhaznal egy altalagh, elmet egy Eczete6 altalagh. Az eö maga hazan vagion egy fa kupa.

Gregorius Bonczidaý vallia hogy az Zekel Moyle6 emberý attanak Biro vram kéréfere 16 keöbel buzát, negy kichyn zalonnat, egynehaný tiukmonyat, mellýeket az Zekel Moyle6 konyhaiara keolteottenek, az buzati6 azon zwklegre keolteotték.¹

// a3 16 Notarius vram vallia hogy akkor ighen betegh volt, é6 eo hazahoz semmit nem vittek, hanem az zolgaýanal lá-
tott egy *Calepinust*,² e6 valamý hitwan keonyweket, de eze-
ken kwl semmit nem látott.

RAPULAR.

Fazakas Boldisár tizede.

Fazaka6 Boldifar vallia hogy egy Feier kechet, Egy on palazkot egy ki6 ezewl kereztet, egy borsolo Erfzént, egy eoregh. kélt, egy kewé6 faheat hozott volt el, mellieket mind eleo adott, e6 az patereknek megh vitték, maratt hátra ket Fwfüresz deszka.

Eötwe6 Andra6 hiti utan vallya hogy egy darab fekete Fodor Iglér poztoot, egyenleo akaratbol attanak az papok-
nak e6 deakoknak.

Zeler Ferencz vallya hogy az eo hazahoz semmit nem vittének.

Viczey Peter vallia hogy eö hozzaik semmit nem vitte-
nek, hanem Kelemen papnál latott egy kis Aranyas kereztet.

Gyeorgy Bala6 vallia hogy az gazdaia azzoný veott pen-
zen valamý darab teglát, e6 egy pinczere valo Rostélt, mellý
rostelt megh adott.

¹ Oldalt más kézzel: Buza cub. 16. Larida 4.

² Így idézik a Calepo városában született és 1511-ben elhunyt tudós Calepino Ambrus ágostonrendi szerzetes nagy latin lexikonát, mely 1502-i első kiadása után számos kiadásban jelent meg és érdekes, hogy 1585-i lyoni tíznyelvű kiadása már a magyar nyelvet is felöleli. Ezt Szily Kálmán Szántó István páter közreműködésének tulajdonította *Ki volt Calepinus magyar tolmácsa?* című (1886-ban megjelent) értekezésében; de Szántó életrője, *Szittyay* Dénes érvekkel mutatta ki téves vélekedését sajtó alatti művében,

Kadar Janos vallia hogý valamý padlaó dezakakat veott penzen, melliekbeol kaad fenekeket chinalt.

Kannagiarto tizede.

Kannagyarto vallia hogý az felelége valamý keonyweket zedett volt fel, kiket az patereknek megh adtanak.

Oláh Jánoó vallia hogý egy darab fát hozott volt el, de az tŵzre teotte; eó el égett.

Varga Jakab vallia hogý hýdelwý emberteol veott valamý Gerendákat 7 Dezkát; Egy aýto zaart. Monostory Balaó vitt voolt hozzaia, de nem tuggia, howa teotte.

Almassý Andraó vallia, hogý egy hitwan gémes puskat hozott el. Aztió latta hogý az Lonner Mihalý veý az Owarban lako Teort fel egy ládát, éó veott ki beleolle eot ezüft kalant, éó egy partha eowet, két aranyaó zablýat éó egy ezeŵftes hegýesteort, nemeleknek valo keonteoleketió vitt el.

Peterffý Andraó hiti utan vallia hogý valamý kewéó teglat hozott el, eó egy kofár mehet, az méhet megh atta.

Caspar Deakne vallia hogý az fia hozott volt egy skatulat, melliet az Gyeori Gýeorgý zolgaia veott el, de nem tuggia, michoda volt benne.

Dyenes Balasné vallia hogý az mostaný vra ~~ve~~ott valamý Gerendakat penzen.

Báchý Janos tizede.

Kaláchfŵteó Ferencz vallia hogý egy Báchý ember witt volt hazahoz ket aýthot, mellýeket Teolchéreó Adamnak adott azon Bachý ember.

Gýeory Gýeorgý vallia hogý sem eó maga sem haza népe semmit hazahoz nem vittenek.

Olasó Istwan vallia hogý sem eó maga, sem haza népe semmit nem vittenek, mafoknalió nem láttanak.

Báchý Janóó zolgaia Ozmaný vallia hogý sem az vra, sem eó maga, semmit nem vittenek.

Orelt János vallia hogý haromzaz teglát veott penzen valamý keŵfeoldiekteol.

Darbely Jánoó vallia hogý egy Cristelycheó vagión nálla.

Kanndert Istuan vallia hogý az eó hazahoz semmit nem vittek.

Zigjarto Esaias tizede.

Ferenczy Peter vallia hogý az eo hazánál lemmi afféle marha ninchen, De látta hogý Zigýarto Elaiab sendelt, e6 dezkat, dutkati6 egy sachkóban vitt el, e6 teob baratíual el keolteotték.

Zabó Jano6 vallia hogý az Inalsa hozott volt egy kofár méhet, pénzeni6 eggýet veott volt, de mindeniket megh atta az patereknek.

Fliftich Leörinczné hazanal lako Brassaý Peter vallia hogý egy réz molart veott volt 1 forinton, mellýet megh adott, ezen kiwli6 az mit vitt volt, mindeneket megh ada; Zemet biro Istwánnali6 mond lenny egy vere6 lasnakot, vagion ugian Péternél egy nozolia.

Medwé6 Pál hazanal lako Chýzar Peter vallia hogý nalla vagion egy pap keonteos,* eggý on pahar, 1 olwalo, 2 Aýthosark, egy fel szabott keonteo6, kibeol palastot chinalt es el atta fl. 2 d. 25. Latta hogý Kalmar Istwan deaki6 az ablakrol onnat vont le, e6 Kannagyarto Sixtusnak atta mas on zerzamert.

Zeoch Peter vallýa hogý egy parazt emberteol veott valamý faragott keoweket, Diozeghy Istwantoli6 veott penzen faragott keowet, haza népeteol hallotta hogý az Kadar Mihaly fia Mihok mondotta hogý egy arany kereztet hozott el, és az Battyá Miklo6 deak eo33we olwasztotta.⁴

Barbely Jánosné vallýa hogý valamý pauimentumra valo keoweket vgý mint tíz forint árrat veott valamý parazt emberekteol; Thakach Mihalytoli6 veott keoweket, es teglāti6.

Zeoch Pál tizede.

Zócs Martonnal vagion ket gerenda kit veott wolt harmincz ket penzen.

Zaz Gergelyne veott penzen három zekér téглаat, e6 ablakra valo keowet, valamý zegény emberteol.

Eóchinaloné veott penzen valamý kewe6 téglát.

Lakatos Istuán tizede.

Lakato6 Istuan hiti zerent vallia hogý az eo hazahoz egyebet annal nem vittének, akkit Konkoly kézéhez attanak.

³ Mivel itt fordítania kellett, a következő lapon újra írta e sort, amit elhagytunk.

⁴ Oldalt más kézzel: aurea erat crux.

Cozma Istvan uallya hogý Várallyaý János, és Dobaý Thama6 vittenek volt az eo hazahoz valamý eolteozeteket Bárlont, Tafotat, zeonyeget, de menten elvitték onnat.

Barbely Benedeknél volt egy medvebeor, mellýet megh adott, eo hazayí6 vittek az. patereknek.

Razmány Istwannal vadnak valamý keonywek, kiket az Eöche Razman deak vitt volt oda hazahoz.

VETUS CASTRUM.

Lucas Rodner tizede.

Scheoteol Peternél két faragott keo, eo valami gerendak. Andrea6 Lamprichnal ma6 fél 3az téгла, keonyweki6 voltak de eleo hozta eo megh adta.

Zabo Jeremia6nal ket 3az téгла eo valamý darab fak. Georgý Gasrnel 3az tegla, 3 faragott keo, az owarbelý kut keornýewl rakatott valamý padimentum keoweket.

Gyorgý Vernernél egy raka6 téгла, eo keoweki6 vadnak.

Leörincz Dimbriger tizede.

Leörincz Dimbriger hiti zerent vallia hogý afféleben semmi marha ninchen hazánál.

Merten Weltzernel 50 téгла eo eot faragott keo, kiket penzen, mongia hogý veott.

Pitter Czeckkelnel vagion valamý fa, kit penzen veott. Mezaró6 Balintnal vadnak valami keowek.

Zabo Andrafnal volt egy ki6 Jwegh palaczk, de aztí6 el vittek eo teolle.

Pitter Vernernel 4 faragott keo eo 3az tegla, kiket penzen veott.

Zabó Marton tizede.

Zócs Peternel ma6fél 3áz téгла, penzen veotte. Zabo Martonnaal három zeker téгла eo valamý faragott keowek, penzen veotte az feleleghe.

Hýnch Georginel ket gerenda fa, penzen veotte.⁵

Medve Lörincznénél valami tiburczy emberek vittenek egy köböl buzát, melyet felosztottanak egymással és elvittek.

Mészáros György vött 8 gerendat valami küföldiektől.

⁵ Midőn visszaadta, áthúzták és mellé írták oldalt: Retulit.

Takách Jakab tizede.

Takách Jakab penzen veott haromszaz teglát éé két Gerendát. Marton deakoti6 latta hogy keoweket éé fákat hordatott hazahoz.

Marton deak hordatott 7 szaz teglát, 7 zekér keowet.

Mihalý deak vallia hogy Ombozj Pálnal látta az Zent János Ereklýeyet.

Laios Gieorgj tizede.

Kerekes Janosnal haromszaz téгла, 4 dezka, kiket az feleleге hordatott, de penzen veotte.

Keohazj Andras tizede.

Keohazj Andrafnal volt egy hitwan vífelt nadragh éé eggý on pahar, de eleo hozta éé megh attá.

Gergh Wernernel het szaz téгла, kit az feleleге penzen veott. Az Thymaroki6 az toroný eppýtelere vittének vagy ket Ezer Téglát.

Verner Marton tizede.

Verner Marton vallýa hogy Mezaro6 Markosné vontatott az eo haza ala hat zál gerendát.

Merten Hennighnel vagion negý zal teolgy fa.

Greger Streifert tizede.

Greger Streifernél 4 darab fa, penzen veotte.

Zal3 Martonnal 4 darab fa, éé egy ablakra valo rostély, vadnak valamý keoweki6. Az keonyveket megh attá, kik nalla voltanak.

Zabo Jltuan tizede.

Zabo Jltwannál valamý faragott keo, éé eot gerenda.

Zabo Balintnal ket darab faragott keo, éé ma6 fel szaz téгла.

Aach Lukach vallýa hogy Keotelwereo Thama6 lok fakat hordatott az Claultrumtol, penzenni6 lokat attanak el.

Gieorgj Volman tizede.

Leorincz Radnaýnal három darab faragott keo.*

Vüstgiarto Andras tizede.

Wüstgiarto Andrafnal eggý darab keo.*

Fekete Martonnal tíz darab fa, egy darab faragott keo.

* Oldalt hozzáírva: 3 darab fat hozot.

Kannagiartó Martonnál három darab faragott keo.
 Ioanne Eppelnel 3az tegla vagion.
 Máthé papné hazanal egy aýthora valo mellyék keo.

Déssi Eötues Istuan tizede.

Délsý Eotwe Istuan vallia hogý az melly hazban lakik
 az Barbely Egýed fia hordatott talam Ezer teglát.

Segesvári Leorincz tizede.

Segelwary Leorincznel femmi afféle marhában ninchen.
 Hannes Luchnal vagion tizenket 3az téglá e6 valamý fa-
 ragott keövek. Egý gerenda fa ý6 vagion.

Zabo Lukach tizedeben. Senki semmit nem vitt.

Stamp János tizede.

Stamp János vallya, hogý Zeoch Istuan alias Breiber
 hordatott valami pauimentumra valo keoueket mellicket eo
 magai6 Breiber Istuan megh vallott.

LONGA.

Zeoch Gergely tizede.

Zeoch Jánosnál volt egy pap keonteos de megh atta,
 vagion nalla három 3az téglá, ket dezka.

Ombozý Pálnal uadnak rako keouek, három faragott
 keo, e6 darab téglák. Három Gerenda fa.

Brozer Mihalnal 2 dezka. Ibidem egy kapasnál valamý
 on talnerek.

Kádár Fabianné vallya, hogý Báchý Jánoslt latta az
 mentheallyaban vitt valamit, de nem tuggia michoda wolt.

Pitter Steinez Tizede.

Pitter Steineznél 2 dezka, 2 lécz. Vallya aztí6 hogy egy
 keűfeldý ember adott Pegréczy Bálintnak ket ezewlt pahart,
 de nem tuggia howa teotte.

Theolchere Istwan vallya hogý az Eóche hozott volt el
 fl. 5. Mellyet Zakal Andrafnák adott. Vagion elmet eomaga-
 nal 4 Jwegh ablak.

Varga Mihalýnal vagion Fwref3des3ka huzon eggý.

Philippu6 Heltnernél 1 nagy zekrený, 1 lada, 2 nozolya,
 altalagh v[ede]r 28. Láttá aztí6 hogý Teych János, Palaftó6
 Istwan, e6 Simon Deak, vagtanak kj az falbol egy ruhában,
 egýnehaný ezewlt pahart, kiket elvittenek vgianrezek, penzti6
 e6 egy partha Eoweti6 vittének el.

Andras Martonnál 3 Fwrelz dezka, Eggý altalagh vr 32
Egy hitwan menthe.

Hwlfzár Andrásnál Eggý Fwrelz dezka.

Zeoch Marton Tizede.

Chizmafia Mihálnál 2 kárpit, 18 gerenda fa, 9 Fwrelz dezka, 1 pad zek, 1 eotuen vidre6 hordó, Azon Chizmafia Mihály vallja, hogy az paterek zeochenek az anyától hallotta, hogy az eo fia valamý buzat vitt volna el, e6 valamý keönyweketi6.

Deály Mihálnál vadnak valamý faak, e6 Dezkaak.

Andr[ab] Helmannal vagion e6t 3al zarú fa.

Aach Illyefnél három leéc3.

Stephen Bergernél 8 3az téгла, Eggý Létc3.

Pooch Iltwánnál egýnehaný Létc3, e6 egýnehaný darab fa.

Bozedý Pálnál egý ki6 aztalochka, e6 valamý darab fák.

Aztalo6 Benedeknenel eot3az téгла, egý aztal láb, két darab fa6 vagion.

Mézaró6 Jeremiálnél hét darab fa.

Kádár Mihály absens Tizede.

Andreas Teolch vallja hogy az váro6 zolgaia az hete6, keozép kapuban, az zegeletnél az parazt embereket megh állatta, e6 mindenekteol, az mit talalt el ve6tte teolleok. Harom darab fa6 vagion Andreas Teolchnél.

Lucas Grendlernél négy darab fa.

Zýgyarto Mihálnál két darab keo.

Aztalo6 Miklósnál 4 darab hárs fa, 3 Fwrelz dezka.

Michael Ortcz tizede.

Keomiwes Mihálnál 17 darab keo, 4 3az téгла, 4 darab Teoke.

Aach Andrasnal valamý zaru fák, e6 egý va6 rud.

Keomiwe6 Pálnál 14 Gradich ke6, valamý keönywechkek.

Zép Balas Tizede.

Zép Balásnál e6t3az téгла, két darab lapo6 keo.

Zabo Marton veott volt valamý eppw6ltre valo dezkat, e6 faat, kiket fel miweltetett.

Zýgiarto Creftelnél 6 ze6 keo, 3 fwrelz dezka, két Gerenda fa.⁷

⁷ Oldalt az ismert kézzel: Dezkaak és sok faak.

Ki6 Gýeorgýnél három Fwrel3 dezka.

Kádar Barthofnal egy Fwréz dezka.

Aach Balintnal 3áz téгла.

Feltes Gieorgý Tizede, abest ipsemet.

Keöteluereo Martonnal egy va6rud.

Varga Gýeorginél ket fwrél3 dezka.

Taliga6 Gýeorgýnél 3 dezka, egy Gerenda.

Maroffy Ambru6nal negy aytho sark.

Varga Bereczknénél negy fwrél3 dezka.

Zeoch Istroan tizede.

Zabo Galpárnénal vagion egy rakáb téгла, Eginéhany dezka, e6 valamý éppwletre valo fák, 3 darab keoy6.

Nýreo Miklofnal vadnak valamý ablak remekék talnerof-tol.

Matthia6 BIRTHALBINU6 studiosu6 quidam, omnia, quae habuit coram nobis deposuit et restituit.

Nýreo Mathias Tizede.

Nýreo Matia6nal lemmi affele marha ninchen.

Keotelwereo Gýeorginél tizenkét fwréz dezka.

Zygiarto Jánosnal egy keo kéménynek az allýa éppen, faragott keowek, egy rakáb tegla, ket Gerenda.

Czighe Peternél két zaru fa, Eötwen téгла.

Thakach Jano6 hozott volt el valamý fákat, kiket el adott hetwen eot pénzen, de megh atta az penzt.

Thakách Mihalénál 7 dezka, három gerenda, 2 3az téгла.

Barbélý Leorincz tizede.

Zabo Gergelynél két fwrézdezka, hat Gerenda.

Kalmaný Peternel eot darab fargott keo.

Zeretheo Thama6 adott el penzen három 3az téglát.

Zabo Mihalýnal ma6 fel 3az téгла, három darab faragott keo, 16 darab Fenyű gerenda.

Toot Mihalýnal az Zabó Mihaly sellérénel két dezka, ugian ott ma6 embernek két dezkaýa.

Olayo6 Jakabnénel negy Fwrel3 dezka.

Vargha Andra6nal hét dezka, eot Gerenda fa, ma6fél 3az téгла.

Zeekj Istuan Tizede.

Mezáros János házánál ket fwréz dezka.

Kádar Matia6nal három dezka, 8 Gerenda.

Kereke6 Ján66 egy dezkaért solvit d. 8.

Zabo Antalnal negy 3áz téгла.

Bakos Barbaránál vadnak padimentumhoz valo lapos, eoregh keowek.

Aztalos Istuan tizede.

A3 mellý háznál Paxj Lukach lakik, vagion ott negy Gerenda, hat darab faragott keo.

Zabo Balintnal vagion három dezka.

Kádár Jánosnal tizenkét kép, e6 egy va6 aýtho, kemen-czére valo.

Vasarhely Martonnál vadnak keowek, téglák, é6 dezkaak, vgian beoweon.

Hozzu Péter tizede.

Zabo Gýeorgy vallýa, hogy e6nekiek negýen, Teich Jánosnal, Flistech Leorincczel, e6 Simon deakkal az Feýedelem^s emberey attanak vigiázálokert negy keobeol buzat, mellýet az e6 rezereol megh adott az patereknek, restal mégh három keobeol buza.

Eordeggh Istwan házánál vagion ket darab faragott keo.

Eyb Jánosnál vagion három Fwref3 dezka.

Stenczel Janos Tizede.

Roláb Janosné vallýa hogy Iklody Thama6 deak azt mondotta hogy attanak volt nekie egy darab vnicorni6 zarwat, mellýet Zakal Andrafnál mondott lenny.

MEDIA.

Eppel Istuan Tizede.

Eppel Istuan hazanal vagion téгла ket 3az, penzen veotte.

Kalmandy Jánosnal vagion egy Calepinus.

Pefthý Jánosnal eot 3az téгла, faragott keo eot awagy hat darab, padimentum keo egynehány. Vadnak valamý Gerendákí6.

Juho6 Jánosnal ma6fél font Onn.

Olayo6 Zabo Mihalýnal 4 keo, kuthoz valook, va6 Garda. Eggý Euangelium.

^s Értendő a város alatt táborozó Székely Mózes.

Feneffý Eötwe6 Martonnal vadnak téglák vgy minth két ezer zamw, vadnak valamý gerendáki6, valamý hat zekér keöy6 volt, de az varo6 baftiajara rakták.

Vrbeoger Gergelynenel eot 3a3 téгла, 1 darab faragott keo.

Kepeczý Calparnal 25 darab faragott keo, ket ezer téгла, Gerenda 20.

Helfer Andra6 hazanal tizenket darab faragott keo, téглаy6 eot 3a3.

Zok Peter el ment minden háza népéwel egyetemben.

Zabo Samuel Tizede.

Geloblich Mihalýnal vagyon eggý keonyw.

Thoothazi Mihalýnal két ezer Tegla. Eggý raka6 keo, Faragott keo tiz darab. Eggý teolgy gerenda.

Borbandi Kadar Mihalýnal 8 fwrez dezka.

Zeoch Mathéné házánál három gerenda fa.

Tootteori Istwan Tizede.

Kechkemethý Gyeorgý házánál két fwref3 dezka.

Barbely Galparnal három fwref3dezka.

Befenyey Barbely Peternel *Caius Pliniu6*, Eggý Dispensatorium in 17 folio, ma6fél arcu6 pergamen.

Thakach Iltwán hazanal 40 mazas kalýha, ket hoz3w padzék, 6 fwref3 dezka, 50 téгла.

Zeoch Iltwan házánál 2 fwref3 dezka, 2 faragott keo, 3a3 téгла.

Kádár Antalnenal 12 fwref3 dezka, 28 téгла.

Sula Baláb hazanal 4 fwrez dezka, 50 téгла, 1 Gerenda.

Boba Katu6 házánál egy fenyew gerenda, három ablak rama.

Thotheory Iltwánné házánál valamý téglák, Egynehány Letcz, valamý Fwrez dezka, ket könyw, egy darab on, 1 máza6 kancho.

Vitéz Menyhart Tizede.

Zeoch Calparnal valamý borona e6 zarufaak.

Thakach Jánosnal három dezka, boronak es zarufák. Eggý romlott aýtho, ket ki6 keöny.

Themefwáry Martonnal egy ki6 on kannachka, Eggý Barany beorrel bellett vere6 keztyu.

Nýreo Martonnál kilencz fwerez dezka, e6 eggý ablak-rama.

Thakach Andrafnal három ki6 dezka, de reowýdek.

Néb Martonnenal három darab faragott keo, negý darab fa, két on kalán.

Kozma Varganénál valamý darab fák, e6 két dezka.

Gergely Antalnénál az pulpitufnak eggýk relze, e6 az oltarrol eggý darab dezka.

Andra6 Kowachnenál egy nozolya, egy betegnek valo zék.

Ember Jánosné hazanal negý fwerez dezka, negy ablak rama.

Zýgjarto Daniel Tizede.

Petri Jáo6 az Claustrum teglayabol chýnaltatott fwteo kementzét, vagion valamý téglay6 nálla. Egy raká6 fendely a haz hean, 10 Fwerez dezka, az Schola aýtaýanaki6 darab-yaýban vadnak nálla, 4 ablak rama Iwegh talneroftol.

Nemezgyarto Iftwannal 10 fwerez dezka, 1 kis darab on.

Czighe Miklo6 házánál egy raka6 dezka, ký darab f ký egélz.

Zaz Jakabnenal negý Gerenda fa.

Zakách Janofnal egy raka6ban gerenda fak, két aýtho,^o harmadikat fel chinaltatta házára; dezkáki6 11 voltanak, de feléppýteotte, 1 zéles lapo6 keo.

Déway Jánosnenal negý Fwrefz dezka, három keonyw, de az keonyweket megh atta.

Moldowa6 Iftwannál vagion hét Fwrefz dezka.

Takach Gyeorgý tizede, abelt ipfemet.

Fazaka6 Ambrufnal kilencz fwrefz dezka, háromzag tégl.

Kantha Jánosnal ket kofar méhet mond lenný.

Takács Leorýncznel két fwerez dezka, 4 Gerenda, 3áz tégl.

Takach Palnal nyolecz fwrefz dezka.

Zýgiartho Iftwannal hat fwrefz dezka.

Kalmar Iftwannal hét font Oon.

Mézaros Gergelyne hazanal két Gerenda.

Takach Jeremiafnal vagion eggý Fwrefz dezka.

^o Oldalt írva: Retulit.

Kádár Leorincz tizede.

Takách Istwan házánál tegla, 150. Eöt fwrefz dezka.

Aach Antal hazanal mond lenny két ablakot; Erzeny-gyarto Mihálynalió látott eggy on kannat.

Dayka Thamaínal három fwrefz dezka.

Ozdi Istwánnal maófel záz téglá. Eggy felleo papý mentét, eó egý gyéftia tartot veott volt, de Barbely Balintné be atta az patereknek.

Czibere Gergelynél két Fwrefz dezka.

Désý Janosínal egý beor kapcza, Egy kéé, Egý Eyteleó on palaczk, de ezeket megh atta.

Hiz Jánosínenal hét fwrefz dezka, 1 Gerenda; többié volt, de vároó zamara vittek el.

Kaythar Istwan házánál három gerenda.

Kerekeó Istwanné hozott ide eleonkben eggy vereó karalia mentét.

Zeoch Máthé Tizede.

Zeoch Mathé hazanal záz téglá, 1 kalapoó Sýwvegh, három fwrefz dezka, ket darab fa, 1 feofer Tok; megh atta az fyweget eó az Tokot.

Lakatoó Istuánnál hat kozoro-fa, eótwen téglá, 16 dezka, egý váó rud, de fel miwelte azt, az többit eleó hozta eó. megh atta az mý nálla volt.

Jánoó Kowach vallýa hogý Barbely Peterné legenýenel látott két ezewft pahart, de nem tuggia howa teotte. Vagion házánál 4 fwrefz dezka, 40 téglá, vadnak valamý approlek vasakió. Ezen János kovách vallia hogý az mellý két darab zederyeó sárgáwal zeott kutnikot eleó adott, annak az teobbit az Thanach haznál lako Zabo Gyeorgýnel latta.

Zabo Gyeorgýnél egý medwe beor, valamý darab Bécsý karpitbol chinalt zablýa tarfolt, Téglá maófél záz, 1 faragott keo, két fwrefz dezka, 4 Gerenda. Egy Gyonthatoó aytho.

Zýgiarto Gyeorgýnél két fwrefz dezka, 1 lada, de wref.

Chiszar Mihalýnal két ezer téglá, faragott keo 8. Eggy rakalban egýnehaný zeker keo.

Zakal János Tizede.

Zakal Janóó haza eleot 10 darab faragott keo, téglá négy-záz, 1 gerenda, 1 kar zék, eot padlaífra valo dezka.

Chýfzar Peterne hazanal ket zál gerenda fa, Matius Pal-nakió azon haznál vagion két zaal gerendaŷa.

Teompe Miklofnénál két pergamena, Eggý hitwán kalŷa.

Baranyaý Zabo János tizede.

Baranyaý Zabo Jánosnal ket darab fa, 3az téгла, három darab faragott keo.

Molnoó Miklofnal egy kió nozolóŷa, egy pad zék, két 3az téгла.

Deffý Iŷtwan házánál eöt darab fa, 1 pad zék, 6 dezka, eotwen Téгла.

Fazakaó Ambrufnal 4 keonyw, két 3áz tegla, 1 pap keon-teoó, eöt fwrelz dezka, eggý kió kanna.

Pooch Iŷtwán házánál hat fenyew gerenda, két darab dezka.

Payloó Iŷtwán házánál volt három3az téгла, de az ke-menczebeýó chinaltatott benne, Elmet ket gerenda fa, két aýtho, eggýik béllett.

Nagý Iŷtwán, az Pooh Iŷtwán hazanal lakonal, vagion két fwrelz dezka.

Eghereffý Fazakaó Janoŷnal három kolar méh, 4 darab gerenda fa, 4 dezka, egy fedeletlen szwlzék.

Zappanoó Janoŷnénál ket 3az téгла, egy nozolóŷa, 4 darab dezka, ablak ráma jwegnelkwł ketteo.

Horwath Janoŷnenal egy nýozolóŷa, eggý nagy félzer-aýtho.

Zabo Iŷtuán tizede.

Zabo Iŷtwan vallýa, hogý eggý kechét éó eggý czapragot hozott volt kj, mellýeket Fontoó Miklos adott volt kezehez, de Fontos Mikloó elmet hazatol mindeniket el vitette. Vagion vgian Zabo Iŷtwannal eggý fogontoó eoregh wft. Attanak volt nekj három véka buzat, mellýet eo maga keölteott el. Vagion egy ablak Ráma, talnéroftol. Azon Zabo Iŷtwan az Schola faŷabol chinaltatott eggý ereszt, kj mégh nem épp, hat zalŷa, 4 Gerenda, három faragott keo; eggý aýthot adott el d. 75, adott el gerendakat pro fl. 2 d. 50.

Teglaó Antalnal vagion egy cherghe, egy pokroc3, negy 3az téгла, de az lasnakot éó pokroc3ot megh atta.

Vargha Peternél egy dezka, éó három darab fa.

Vargha János vallja hogy eö nalla volt Vargha Cásparal eggýewtt hat dezka, mellýet az keozep kapura vittének. Tegla 50, 1 cherghe, 1 hitwan nozolja, három gerenda. Egy darab teöredezett ablakráma talnéroftol. Eggý Deberke kýben Sóó teý voolt, éó Báchý Peter atta volt kezehez, de az zege-nýeknek oztotta.

Nagý Imréhnénél fél keobeol bwza, eó eggý fedeletlen bwza tarto kaó, két hordo, 1 láytohra, veottenek Lót forinton eó eotwen penzen faat, mellýet fel eppyteottenek.

Zakmary János házánál tíz darab gerenda fa.

Molnar Thamaó házánál eggý gerenda fa, tizenkét dezka, elmét máófél dezka.

Lázár Benedeknénél eggý nozolja, két fewüréz dezka, tíz darab fenýew fa, tizenegyediket fel chinaltak.

Chýzár Balintnénál eggý fewüréz dezka vagion.

Gaal Janosnál vagion negý fewüréz dezka, 1 padzék, 4 keonýw, eggý kió kézkeneo, valamý on, 2 talp fa.

Teolchéres Leorincz tizede.

Baachmegieý Miklofnal 50 téglá, 1 Gerenda, 3 Fwüréz dezka.

Theolchereó Pálnénál eggý gerenda.

Barbely Ferenczné hazanal három fewüréz dezka.

Vicheý Iftwannénál eggý eoregh Borveteo korcholja.

Teolchereó Leorincz hazanal 9 gerenda, 3 zaó téglá, senditió veott volt de fel heaztatta. Eggý kió zalonnátió attak volt nekiek nyoltzan, de megh oztottak eó megh eotték. Ezen Theolchéreó Leorincz vallia hogy az mellý hazban az buza wolt, Dýozeghy Iftwan vágott kj az keofalbol eggý ládát az chakanýal, melly ladanak fedelen, fellýewl volt három ke hely, eó eggý kereft, fekete Tecaban, vgian azon ládán fellýewl volt eggý skatulýa, kiben eggý kozorot mondottanak lenný. Azon ládát Teolchereó Leorincz eó Békéssý Iftwan vitték be az roftelyos házban, Zabo Gyeorgýnek, eó Flistech Leorýncznek eó az teób eörizeo vraýmnak. Azon buzaó házban talált volt eggý aranýaó palloft, mellýet Teolchéreó Leorincz azon eorizeo uraýmnak kezekben adott. Azon ládát elmét Diófzeghy Estwe felé bevitte éó azon helyre teotte; Keomiweó Máthétió latta ezen Teolchereó Leorincz, hogy vgian lok faggiat vitt el. Vagion Teolchereó Leorincznél két

darab faragott keo, attanak vgian nekie eorizefeért két veka buzát.

Molnar Antalnal három gerenda, 2 talp fa, eggý teolgý gerenda, 1 hars fa dezka, három zarw fa, vagy ketzaz téгла, sendely, 1 teolgý laab fa, Egy feýer cherghe. Egeresý Zabo Thamañnal kj Bek Janoñnal lakik, látott valamý patýolatot, de nem tuggia ha eggý végh volth é awagy nem.

Theolchereó Janos hazanal hat záз téгла, valamý darab dezka, egy kerek azthal, valamý wreó ablakráma.

Boroó Gergely vallia hogy az Grúz Leorincz házánál heaztanak megh egy haznak az eresét, Egy stalloyat, mellýet az Clauftrumtol hordatott el Leorýncz.

Chýzár Andrañnal egy fewüréздеzka. Ezen Chýzár vallýa hogy eggý Lakatgyartho legennel laotott az Vaarthan eggý Sütut, kj igen zép wolt.

Borbándý Janosnal hat fewréздеzka, hat lecz, 3az tegla.

Sýmandý Szabó Andrañnal vagion egy dolmány éó eggý darab weresó poztho, ket feo allý hay, eggý gyolch rokolýa, mellýeket mind megh adott, chak maratt hatra negý fewréздеzka.

Zabo Marton penzen veott ket fewréздеzkat, kiket felchinaltatott.

Veeg Keomiweó Leorincznel két kolár méh, hat 3aal zarwfa, harmad fél 3az téгла, Eót darab faragott keo.

Barbelý Balintnénal ket on palaзk, éó valamý keonywek. Ezen Barbelý Balintné vallýa hogy Zabo Gyéorgý eggý azzonnak az nyakabol eggý kereztet metzett ký. Annak felette, az zeold menthének allyaban sa...k penzeket laotott. Tholway Pált éó Chwzý Janoñt Simandý Jánóñt, laatta hogy lok penzt, éó ezewlt marhát hoztanak ký.

Eghereñi Zabo Ituan tizede.

Egeresý Zabo Itwánnál 8 darab gerenda fa, záз téгла, az Bek Janoó házánál lako zabo legenýnél látott walamý darab patýolatot, de nem tuggia meny. Fontoó Mikloñnalió latott eggý papj eolteozetet. Az éó magha puzta haza mellett vagion három darab fa, Eó maganal 4 fewréздеzka. Eggý bellett aytho, egy pap keonteofbeol chinalt Halmý Janoó zolgayanak, Iláknak egy mentét, éó eggý 3orýto menthet. Az zolgayanálió latott eggý kió darab ezewlteót.

Damako6 Marton hazanal eot zalfa, kettey hozzw, harma reowyd. Tegla haromza3, 1 pap sywegh, eggý keonyw.

Nýreo Jofa hazanal za3 tégla.

Zeoch Miklofnal hatodfél fewrés3dezka.

Ferenczy Zabo Jánofnal za3 tégla, tíz darab fa, 1 fewrés3dezka. Nýerge6 Jánofnak chýnalt egy pap keonteofbeol ruhát. Rebegeo Zabo Iftuannaki6 pap koonteofbeol egyet.

Chýzar Iftwán házánál egy zal fa, három har6 dezka, Eggý darab ablak, ramanelkewl, de az ablakot megh hozta.

Kuthý Jánofné házánál két béllett har6 fa aýtho, sarkawal egywtt, vgyian ott 22 wre6 ablakráma.

Horwath Chýzar Mihalýnenal 75 tégla.

Nýla6 Antalnenal két zarwfa, hat darab faragott keo.

Rofa Jánosné hozott eleo egy ki6 on kannat, két on pahart, egy pap fyweget, egy hitwan were6 zeonyeget, egy hitwán keke6 kendeot, vagion ezen azzonnal három fewrés3dezka.

Taliga6 Iftwannénal eggý pap keonteo6.

Nýlas Caspar, absens tizede.

Fazaka6 Janofnal eggý gyontaros aýtho, ket zá3 tegla, három zeker keo; Theolchere6 Adamnali6 tud két aýthoot.

Nýereghgyarto Jáno6 házánál ket darab gerenda, hetweneot tégla.

Molnár Jánofné házánál ket gerenda, Eggý darab faragott keo. Két zeker rako keo.

Lakato6 Menyhart házánál három gerenda e6 egy nehaný padimentumra valo keo, tegla eotedfél zá3. Egefz aýthora valo, mellýek éppen vadnak, egyeb faragott keoweki6.

Chýfzar Ferenczné házánál za3 tégla, darab keoweki6 vadnak.

Halmý János absens tizede.

Boldis Jakabnénal negý zá3 tégla, tíz fewrés3 dezka.

Nýla6 Miklos vallýa hogý Barbely Andra6, az ký Barbely Benedeknél lakott, Egewtt pahart vitt el, egyben rontwa.

Gál Gyeorgýnenel három zél derekallj.

Nagý Elaiá6né vallýa azt hogý Lakatgyarto Peter mesternél, az ký Nýla6 Mathewal eggý volt, latott nálla egy eoregh aranya6 kezkenet ký vgian lokat érne. Az ladaýa

annak Vereb Balintnal vagion, de az kolcha Nagý Elaiá6nenal vagion. Ezen Lakato6 Peter hozott abrozokati6, kikbeol jngegetet zabatott, valamý appro kezkenekio6 vadnak nálla.

Aztalos Miklos absens tizede.

Elek Marton hazanal Gerendak, e6 eoregh padimentum-hoz valo lapo6 keowekio6 vadnak, téglá hatza3, aýtho Sark három bokor.

LUPORUM.

Veres Balint Tizede, ipsemet abest.

Zabó Menýhartnál eggý karo6 ízék e6 eggý lettzel ízék, Téglá hetwen e6t.

Nýerge6 Janolnal ket magiar keonyw, ket deak keonyew, eggý fél fenekew hordo, Eggý Lýw, eggý cheo; 4 darab faý6 volt, de felmiweltette, Egý vas rud. Valamý sendely6 volt, de fel miweltette. Eggý pap keontesti6 veott volt harmad fel forinton, kibeol eggý palaftot chinaltatott.

Kapussy Antal vallýa, hogý eggý Drabant vitt volt eggý ezeüft Lantzot hogý megh vegie, de elmet el vitte onnat vgian azon Drabant.

Ferentzy Gýeorgýnel egý nozolya, Egy ízék, egý cheber, elmet eggý nozolya, Selýmeti6 vitt volt oda egý Segelwarý legený, kit Jano6 mefternek hinak, de el ment, el vitte az Selýmeti6.

Zikzaý Janolnenal két váfzon kendeo eggý Skatulýaban.

Fenelsi Mihalj tizede.

Kalmar Jánosné vallia hogý az Barbely Balintne fiatol, az mellý Bezoart veott volt,¹⁰ Zádory Nagý Ferenc3 elvitte teolle.

Fenelsy Mihálnal pad zekek, dezákák, faragott keowekio6 beowen vadnak, 1 aytho, egý ki6 nozolya, Eggý keonyw tarto, Talp faki6 voltanak de fel myweltette, hozott volt 91 aranyati6, kiben Konkolýnak in parati6 adott 71. Az huzært egý aranya6 palloft adott vgian Konkolýnak. Buzays vagion nalla harmad fél véka.

¹⁰ A *bezoár* a Kaukázusban tenyésző hasonnevéű kecske gyomrában és beleiben képződő tömör, színes kő, melynek a régiek — még ebben a században is — különös gyógyerőt tulajdonítottak, kivált mérgezés ellen, amiért igen keresett és drága szer volt. Bővebben írtam róla Carrillo Alfonso jezsuita-atyja levelezése és iratai c. munkám II. köt. (Budapest, 1943) 32, 34. és 37. l.

Zabó Benedeknél egy kochý lada zárnelkewl valo, 1 pad zék, egy nozólya, 3 darab fwréí3dezká, valami darab keotelek, 1 remek ablak, 1 ki6 kaad, 1 vas machka, két cheber, egy véka buza.

Gýarmathý Miklósnal 1 hordo, 1 általagh, két darab fa, 1 pad zék, 2 nozólya, 1 kaad, 1 aztal lábaftol, 1 véka buza.

Theoreok Peternél egy karo6 í3ék, elmet egy pad í3ék, három dezká, egy véka bwza.

Peterdý Gýeorgynél hat talp fa, 4 hozzw pad í3ék. Egy dagazto tekeneo, valamý fwréí3 dezkák, keo e6 téglá beowen, faragott keöveki6 vadnak, Egy kád, egy bellett í3ege6 aýto sarkaftol e6 zároftol, egy aztal labaftol, parazt aýto ketteo, 1 veka búza.

Aczél Balintnal 4 keönyw, egy egéí3 aýtho mellýék, Egy ablak keo, egy raká6 téglá, két gyontáro6 aýtho, egynehány gýalult dezká, padimentum keoweki6, Egy véka bwza. vý Létz eot, ó Léczi6 eot.

Nagý Mathiafnénal egy nagy raka6 tegla, de zámát nem tuggia.

Keomiues Benedek Tizede.

Keomive6 Benedeknél vadnak faragott keowek, Tegla záz, 4 Gerenda, 2 szarwfa, 2 Fwréí3 dezká, hwzon eot wreb ablak ráma, sým va6¹¹ 90, azonkewl valamý darab vafak.

Kadar Leorinczné hazanal három gerenda.

Bodoný Mihály hazanal egy nehány ezer téglá paüimentum keowek beowen.

Budaý Andra6 deak házánál egynehány gerenda, három ezer téglá, hat faragott kew, két ablak ráma sjwegesteol, egy pap íýwegh, 1 va6 Rud, egy véka bwza.

Békéí3ý Íítwan deaknal vadnak gerendák, dezkák, egy veka bwza,¹² keö lok, két hordo, Aýtho sarkak, e6 darab vafaki6, faragott keowek és teglák.

Elaia6 deaknal 1 pap sýwegh, 2 singh fekete poztho, két aýtho, 2 dezká, 3az téglá, 1 darab faragott keo, 1 veka bwza, 1 darab vafachka.

Theremý Kathuñnal eotwen téglá, három gýalult dezká,¹³

¹¹ Értendő: sínvas.

¹² Más kézzel áthúzza és fölibe írva: dedit

¹³ Oldalt elibe írva: Retulit asseres.

Draghŷ Orfolŷanal 3 gerenda, 1 zarw fa, két faragott keo, 150 téгла, 12 darab va6, 10 kálŷha, mázaŷok, 3 dezka, 1 hordo, sendelŷ6 vagion nálla.

Molno6 Janosnénal 7 lepedeo, egŷ pap Jngh, 1 hordo, tegla 250, ket dezka. Lippaŷ Jánosnálí6 vallŷa, hogŷ vagion eggŷ pap keonte66.

Beke Mátthias Tizede.

Mezáro6 Palnal 7 Gerenda, teobbí6 volt de fel miweltette. Téglay6 fok volt de mind fel miwelték, két darab faragott keo, 1 kezkeneo, 1 aźtal, 1 aŷtho, 1 pad, 1 kerek ízék, 1 réz cheo.

Tolwaŷ Palnal 4 gerenda, 6 zarw fa, egŷnehanŷ Létc3, 2 dezka, 3 aŷtho, de fel chinaltotta, egŷ sákbán valamŷ dŷb dab, Egy kí6 keonyŷ, az sákbán valokat megh hoztha.

Simon Martonnal egŷ bellett aŷtho, ket véka hea3o zegh, ket 3áz téгла, 3 veka bw3a, keoveki6 wadnak.

Thama6 deaknenal egŷ kí6 zék, Egŷ fŷrél3 dezka, Egŷ kí6 altalagh, kŷ telŷ volt bwzáwal.

Sere6 Marton házánál három bellett aŷtho, ketteŷ gŷontaro6, keowek e6 teglák beowen, pauimentum faragott keoweki6 beowen, Téгла fok, de az téglában felí6 miweltenek.¹⁴

Lugallŷ Mathéne hazanal 2 darab verel6 pozto, 1 veka bw3a, keowek e6 paúimentumok beöwen, Téгла fok, de az téglában felí6 mŷweltetett.

Banŷaŷ Andrafnénal vagion eggŷ pad ízék.

Pooko6 Jánosnal 1 gerenda, 1 kozoro fa, két szá3 téгла.

Fenelŷ Andra6 deaknal két keonyŷ e6 egŷ roŷarium.

Beke Matialnal ket véka bw3a, három 3al fa, keowek e6 teglák beowen, felí6 miweltetett az téglában. Eggŷ kar ízék, 1 kalach wŷaŷ3ŷ3. Az fákbani6 fel miweltetett.

Nagi Pal tizede.

Berzethe Mihalynal három szá3 téгла, 1 varrott kezkeneo, három feŷér kezkeneoche, kehliekhez walok.

Keomiwe6 Mathénál hatodfél dezka, de fel miwelte, két3áz téгла, a3ti6 fel miwelte, hat língh va6,¹⁵ egŷnehanŷ

¹⁴ Oldalt más (városi) kézzel: Iterum retulit duos affere6 et unam trabem, restant adhuc quinque. Reliquas re6 quoque conscriptas remifit, excepti6 lapidibus et lateribus. Torcular parum.

¹⁵ Felibe írva, más kézzel: Retulit.

faragott keo, egy hitwán paplan, az paplant megh atta, egy kió ollo. Egy fél kéb, 1 darab faggýw, 1 darab vaó abronch,¹⁶ Zýgiartó Efaiafnal vallýa lenný eggý pahart. Az mellý tizeddel az collegiumban eoriztenek, azokkal egyetemben attanak volt nekiek 1 keobeol bwzát.

Kádas Andrafnal 1 Gerenda fa, 1 darab on, 1 darab faragott keo, 1 rakáó téglá, 5 fwérfz dezka, 2 Láda.

Ola3 Mihálýnal nagy rakáó keo, Faragott keo, beowen, téglá 8 za3, 4 Gerenda, 5 fwérfz dezka. Eggý Aytho.

Zilagy Mihálýnal fél veka bwza, 2 fwérfz dezka, 1 Letcz. 1 Gerenda, Az szabook tornyaban 1 nozólýa, két pad zék, item, egy embernek valo fzék.

Nagy Pálnál három darab gerenda fa, hat singh vaó, 1 véka bwza.

Nagy Gergelynél egy on talnér, azt megh hoztha, 3 Fwérfz dezka.

Barbelý Illies Tizede.

Balassy Balint adott egy Bibliát, 1 Calepinust, 3 sido keonywet.

Barbely Illýefnél volt két zeker fa, de el égették, Eggý darab on, 1 jegýzeo keonyw, eggý vagdalt Calepinuó, melliet az fia egy deaknak adott, eó el ment az deak. 1 Biblia, kit az fia máó keonywen el cherélt, az teobbít megh atta, chak az Calepinus maradott hátra.

Horwath Peternél eggý aytho, 1 pad fzék, 3 Leetcz. Egy hitwan láda, 1 vaó Gereblye, 1 Gerenda, Egy fewérfz dezka, 3áz téglá.¹⁷

Vargha Andrafnal 3 fwérfz dezka, 1 darab faragott kó.

Kwpaó Gyeorginel 4 keonyw, 8 on talnér, de azokat megh atta. Aztió láta hogy Craicar Andraó adott egy paraszt embernek czondoraia alá eggý sák penzt, de nem tuggia howa teotte.

Czighe Miklóst eó vitez Menyhartotió vallýa hogy eggý eggý zablyát vittének el, de chak keöz zablyák voltak.

Colofj Iltwannal két gerenda wolt. eggiket elégették, két darab háró fa, 4 Fwérfz dezka; Elmet dezka 18 darab.

Pozthometew Martonnénál 1 Gerenda.

¹⁶ Áthúzza és felíbe írva más kézzel: Retulit.

¹⁷ Oldalt más kézzel: Retulit, excepta und assere.

Iftwan papnéna 4 dezka, 1 Aýtho, keonywekió voltanak de megh atta.

Keomiues Ambrus Tizede.

Keomiweó Janofnal eot 3az téglá, egýnéhaný faragott keo, ket gerenda, az keowekben felíó miwelt, kiteol tartozik három forintal eó hatwan hét pénznel. 1 Fwérélz dezka, 1 zekercze, 1 Lakat, 3 keo so, két wreb ablak ráma. Az Lakatoó Istwán veyi laatta hogý eggy ezeóft pahart vizen volt az vaarthán.

Gýwlay Martonnal hat 3az téglá, egý eoregh keo, eó valamý rako keo.

Lakatos Thamafnal volt hat zeker keo, három 3az téglá, 4 darab teolgý fa, három fenyew darab fa, de ezeket fel éppýteotte. Vagion jelen eggy zegeó béllett giontaróó aýtho, három darab fa, 4 fwérélz dezka. Aztió vallia hogý az fél zemew Janóó deak vitt el Lakatoó Benedekteol 4 awagý 5 pap keonteft, vagion ugian Lakatoó Thamafnal két darab vaó.

Aztalos Pal Tizede.

Aztaloó Palnal hat fewréfz dezka, 8 jwegh talnér, 1 Létez, 1 hordo.

Déffy Zabo Iftwánnál egý zeker giapýw, két ablakra valo wreb ráma, két kép: Aztió vallia hogý Gaspar Gýeorgýnek chinalt eggy korzowagýbal egý dolmánt.

Nagý Mathenal 9 fewréfz dezka, két 3az téglá, sendelyó volt de fel miweltette; három darab faragott keo, 3arw faýó volt de el metélte. Vagion sendely nálla hat 3áz.¹⁸

Veres Gyeorgý azt vallýa hogý látta hogý Vitez Menýhart két aranyaó zablýát vitt el, eó az Beteges papnak az Gamaiát.

Varga Gasparnal három fewréfz dezka, két darab fa, Egýnéhaný zéleó keo, Sendely eotwen, ket véka bwza.

Vargha Pál házánál 3az sendely. Egý aztal, mind la-
baftol, Egý keonyw tartho, 1 pap keonteóó, de ezeket mon-
nórtory Nagý Janóó vitte volt oda, de elmet elvitte.

Kádár Martonnal valamý darab faak, eó dezkek, Aztió latta hogý Szóchaký Janóó vitt el eggy Lafnakot.

Gaspar Gýeorgýnél egý darab dezka. Ezen Gaspar Gýeorgý vallýa hogý 14 forintot hoztak volt ký, eó fel oztot-

¹⁸ Más kézzel áthúzva és fölibe írva: Dedit.

tak eggý deakkal, az deak el ment, Adott el Gaspar Gyeorgý valamý dezakakat záz penzen, azért tartozik fizetni fl. 8. Eggý dolmaný alá való korszowágyatió hozott el, kibeol dolmant chinaltatott.

Sýwege6 Iltwannenal vagion eggý mélsz kalán.

Zekely Gyeorgine vallýa hogý az zemét Biro Iftwánnal az mellý Drabant lakik, vitt el egy menthét, mellý Baga-ziawal volt bélelwe, e6 egyebkénti6 terhelwe ment haza, de nem tuggia mit vitt.

Thurý Iltwannenal ket Gerenda.

Keereý Jánolnenal eot záz sendely volt, de fel miwelték, vagion három gerendaý6, dezakái6 vadnak.

Brassay Mihaly hazanal egy Gerenda.

Fráthai Nagy Peterné vallia hogý Lakato6 Adámot látta mikor az vialzfz olwaztho réz wlteot el vitte.

Erfzený gyartho Gyeorgýnél 60 téгла, e6 két keömyef-nek valo borolta.

Csýfzar Peternel ket gerenda de fel miwelte, ket aytho zaar. Miklos deaknenak adott egy ablakra való rostelt.

Saaroffý Lakato6 Jánosnal eot fwrefz dezka, ma6fél záz téгла, 10 darab fay6 volt, de fel miwelte, Eggý suthw, Eggý darab va6. Az Lakato6 Kadar Iftwan legenýénel mond eggý menthét.

Gýwlay Iftwannal eggý darab keo, Eggý aztal labnel-kewl, 1 darab fa.

Farna Miklosnénal három záz téгла de fel myweltette, 4 fenyew fa, 4 Fwrefz dezka, Eggý zekréný, mellý zekrént egy paragt ember vitt oda, kiben mond lenný négy ezewlt kalant, de ketlége6 ha ezewlté awagy on. Gyeorke Matia6 vitte oda.

Lakatos Balint Tizede.

Lakato6 Balintnal három darab faragott keo. 4 Arcu6 pergamen, három záz téгла, valamý ablakra valo rud vafak,

Az owarbelý Zýgiarto Balintné kewlte oda hogý fel miwelyek. Az Lakatofok Thornýában látott tizen három pap keonteoft, egy eoregh gyolch inget, Azon Thoronýban eggý nagy raká6 téгла.

Gýwlay Miklosnal három darab keo,

Lakato6 Debreczený Mihalyval ket gerenda fa, Eggý darab faragott keo.

Kádár Mihálynal hat 3áz téгла, három béllett aýtho.
 Zaar, e6 Sark raýta, Egy 3eor Gombolýagh, azt megh adta.
 Ki6 Gyeorgýnél eggý dezka, két Rooka haat.
 Róla Peternél eggý fewür3 dezka.
 Thakách Gergelynénel volt két fewür3 dezka, de fel
 miweltette.

Joder. Janos Tizede.

Zengielý Iftwannal ket 3áz téгла, valami faragott keo,
 Egy ablakra valo rudva6, három gerenda.
 Kinche6 Balafnenal egy raká6 téгла, három faragott keo,
 ket fewür3 dezka.
 Pap Iftwannal volt eggý aýtho zaar, de megh atta.
 Kotlóczý Imrehnénel eggý pad 3ék.

Mezáros János Tizede.

Mélzáro6 Jánosnal eggý raka6 keo e6 téгла, lok, egy
 zaal teolgy fa, e6 gerenda fáki6 vadnak. Ket Clommari6, va-
 lamý appro kolchok.
 Káda6 Gergelynél eggý hozzw lwegh ablak, valamý
 keonywek, eggý Sýwegh.
 Vgráý Iftwánné vallýa hogy eggý kewürfeoldý emberteol
 veotte megh Zappano6 Péterné az Boldoghazzoný kolzoroýat.
 Balýnt papnénel eggý awagy ket keonyew.

Gýmlaý János Tizede.

Teleký Iftwannal két raká6 téгла, Az veýineli6 eggý
 raká6 téгла, vadnak valamý faaki6. Eggý kütnak az Gaar-
 daýaý6 nálla.
 Hunýadý Palnal három 3áz téгла, Egynehaný darab
 faý6.
 Váradý Iftwánnal egy raká6 téгла, három fewür3 dezka,
 Eotwen Sendely.

(Országos levéltár. Budapest. Erdélyi fiskális levéltár XXII. szek-
 rénye, fasc. 13 D. Eredeti.)

4.

[Kolozsvár, 1603 október vége.]

A kolozsvári jezsuita rendház hivatalos jegyzéke a le-
 rombolt kollégium épületéből, meg gazdaságából elhordott
 ingóságokról.

Catalogus rerum direptarum in Collegio Claudiopolitano post expulsionem Patrum Societatis. Anno 1603.

Anno Domini 1603, 9 Junij, hora 4ta vespertina sumus pulsus Claudiopoli, et omnia Societatis bona in Collegio existentia direpta.

Tritici 325 cubuli, cubulus 1 per 16 fl. facit	fl. 5200.
Farinae 50 cub: 1 per 16 fl. facit	„ 800.
Argentearum rerum templi, ut calicum, crucium et aliarum eiusmodi, praeter ea, quae relata sunt, ad fl.	„ 1000.
Duae cruces cristallinae cum Crucifixo argenteae	„ 1200.
Item laminae argenteae tres, marcarum 14.	
Paramenta Ecclesiae tam Albensis, quam Clau- diopolitanae, cum aliquot tapetibus et stro- phiolis auro et argento phrygiatis plus mi- nus totidem hoc est	„ 1000.
Pecuniae paratae in auro et argento	„ 6076.
Ex aliena autem pecunia totidem vel amplius. ¹	
Ex Seminario ablata	„ 208.
Vini vasorum 17 a civibus ablati, praeter illud, quod extat corruptum, vas 50 fl.	„ 850.
Ex Seminario vini 9 vasorum	„ 450.
Laridorum 20 partes, singulae 10 fl. facit	„ 200.
Ferri, laminarum cum omnibus instrumentis fer- reis, facit	„ 300.
Cerae 5 centenarij	„ 164.
Semina cannabis, lini et milium	„ 32.
Instrumenta curruum, equorum, ut sellae, funes et alia necessaria	„ 32.
Currus 4	„ 65.
Boves 8	„ 180.
Vaccas 15 cum vitulis 12, et porcos, quorum 13 maiores, minores vero 38. ³	
Acetum in quatuor vasis	„ 50.
Oleum, mel, butyrum et caules	„ 50
Cochlea vel traha cuprea ²	„ 40.

¹ A leltár másik példányából.

² Áthúzva, annak jeléül, hogy később visszakapták őket.

³ A másik példányban még e szavak: Numerus animalium praedictorum scit puer et mulier.

Instrumenta dispensae, culinae et Refectorii	fl.	240.
Fructus horti, et empti	„	100.
In Seminario etiam provisio	„	100.
Vasa vacua fl. 40. In Seminario vero	„	10.
Fenestrae tam Collegii, quam templi	„	1500.
In Seminario	„	1000.
Mensae, scamna, cistae, fornaces, ianuae et lecticae	„	200.
Et in Seminario	„	200.
Anseres, Gallinae, anates cum pullis	„	65.
Asseres praeter aedificium, et quaedam instru- menta domestica	„	65.
Praeter allata, quae erant aedificii.		
Duo parva horologia	„	50.
Magnum horologium	„	80.
Campanae omnes, una magna, 5 minores, reliquae paulo minores	„	400.
Receptae tres parvae, et una, quae erat ianuae.		
Libri praeter manuscripta	„	2000.
Lectisternia, pulvinaria vestimenta linea et lanea	„	2000.
Lana et surgula 50	„	200.
Caseos ad 350	„	200.
Orphanorum vestimenta	„	200.
Octo cubuli speltae	„	40.
Crates ferreae pro fenestris	„	150.
Utensilia quotidiana, ut retia, atramentaria, cal- cei, ⁴ crepidae	„	200.
Pulvis tormentarius in uno vase et sacco, bombar- dae duae magnae, quatuor minores	„	100.
Smigma	„	32.
Pruna, poma, sicca, sal	„	50.
Telam, indusia, linteamina, ⁵ vestimenta ⁶	„	100.
Aliquot frameae	„	25.
Apum alvearia 28 circiter	„	50.
In Seminario totidem	„	50.
Medicinalia et bezuar cum balsamo	„	500.

⁴ Másik példányában kijavítva így: culfei.

⁵ A másik példányban így: tibialia lanea.

⁶ Utána áthúzza: pro rusticis,

Teriaca⁷ in 4-r vasculis, Reubarbarum, olea medicinalia etc.

Ex istis accepimus in pecunia:^{7a}

A domino Georgio Teurek d[ucatos] 175 fl. 350.
 A diversis ex restitutione fl. 15 den. 27.
 18. Novembris a domino Iudice fl. 111.
 Dominus G. Koncoli⁸ accepit fl. 524 den. 10.
 Praeter res argenteas.

Ex aliis rebus:

Accepimus tritici cub. 2 vec[arum] 5.

Stamina aliqua, mensas, lecticas integras 15, asseres, trabes et pauca utensilia stragula et rossa 4-r.

Item scripturas Collegii, et vasa aliqua argentea, contracta, et pauca integra a civitate.

Item omnes calices, praeter sex, qui sunt integri ablati; et diffractos 4-r.

Mense Decembri 1603 accepimus fl. 400
 et cub. tritici 14, vec. 3.

Mense Februari 1604 accepimus fl. 300.

Item alios ad eandem rationem fl. 100.

Item cub. tritici 10.

(Országos levéltár. Budapest. Erdélyi fiskális levéltár XXII. szék-
 rénye, fasc. 13 D. Egymást kiegészítő két eredeti példányban, melyek
 közt ez a lenyomatott teljesebb.)

5.

Gyulafehérvár, 1606 március 14.

Argenti atya jegyzéke a fejérvári kollégium benedeki szőlője bérlőiről.

A kollégium Hegyszőlő nevű hegyén lévő egyes szőlőkertjeit 15 embernek adták bérbe három esztendőre, oly ki-

⁷ A *teriaka* egy kigyómarást és állítólag mindenféle sebet gyógyító bolognai csodaszer volt, melyet valami 60–70 mezei növényből főztek, viperák hozzáadásával, meghívott vendégek s a diákság szemeláttára, az egyetem négyyszögű fedetlen udvarán minden év tavaszán, az orvosi kar ellenőrzése mellett. Bővebben ismertettem a vele összefüggő ünnepe-
 ségekkel együtt *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai* c. munkám (Budapest, 1941) bevezetése 77–78. l.

^{7a} Innen végig más tentával és valószínűleg Maior Péter rektor kezeirésével írva.

⁸ Értendő Konkoly György.

kötéssel, hogy annak tizedén kívül mindegyik bérlő adjon egy-egy dézsa szőlőt, kivéve az egyik özvegy asszonyt, aki tetszése szerinti mennyiséget fog terméséből a pátereknek beadni.

Catalogus eorum quibus Rector Albensis vineas in Benedik elocavit.

In nomine Domini. Die 14. Martii 1606 in collegio Albensi Societatis Jesu.

Pater Vice-Provincialis locavit infrascriptas vineas positas in promontorio Benedikiensi dicto H e g y s z ő l ő infranominatis subditis Benedikiensibus modo infradicendo, praesente Clemente Gotardo iudice Benedikiensi.

1. Joanni Sebastiano et fratribus ipsius locavit vineam alias ab iisdem per commutationem alterius vineae acceptae.
2. Stephano Szeles locavit frustum vineae coniunctae supradictae, quae spectant ad pupillam Sigismundo Vopra, quam ipse habet apud se.
3. Paulo Vopra locavit vineam alias ab ipso per commutationem acceptam.
4. Relictae Joannis Vopra locavit vineam similiter alias per commutationem acceptam.
5. Paulo Tobiae locavit vineam a parente ipsius pecuniis emptam.
6. Martino Gotardo locavit vineam, quae fuit confiscata a Joanne Szászi.
7. Martino Fazakas locavit vineam emptam a domino Stephano concionatore.
8. Michaeli Gotardo locavit vineam ab ipsomet antea emptam.
9. Joanni Vos locavit vineam ab ipsomet antea per commutationem acceptam.
10. Martino Varga locavit vineam ab ipsomet antea pecunia emptam.
11. Michaeli Vos locavit vineam ab eodem alias acceptam, quia eam non laborabat.

Supradictae vineae omnes sunt in eodem ordine.

12. Georgio Baizat et Thomae Fazakas locavit vineam pupilli Joannis Szakál, qui est apud dominum Nicolaum Lite-

ratum, qui pupillus cum poterit laborare vineam illam recipere poterit.

13. Relictae Eliae Baizat locavit vineolam ab ipsamet acceptam, quia eam non laborabat.

14. Matthiae Baizat locavit vineam, quae fuit Stephani Fazakas et collegio fuerat adiudicata pro 10 florenis.

15. Joanni, Michaeli et Stephano Vos locavit vineam alias a parente ipsorum acceptam, quia eam reliquebant desolatam et quia pro laboribus a collegio factis circa illam deberent solvere aliquid, Pater illis deditum illud donavit.

Omnes supradictae vineae sunt locatae supradictis per tres annos hac conditione, ut praeter decimam solvant singuli unum vasculum uvae, excepta relictæ Eliae Baizat, quae dabit quod poterit. Post tres annos sit in potestate Patrum vel eas recipere ad se, vel novam locationem facere. Interim ipsi conductores teneantur illas cum diligentia laborare. Quod si non fecerint, possint Patres statim illas auferre ab iis, qui non bene laborabunt et pro laboribus ab iisdem factis nihil petere possint, sed vineam cum fructu amittant.

Joannes Argentus V. P.

(Országos levéltár. Budapest. E. F. L. XXII, szekrény H. csomója 95. sz.)

VII.

AZ EPISTOLARIUM IRATAINAK JEGYZÉKE IDŐREND BEN.

	Sz. — No
1603 augusztus 9. Roma. Aquaviva generális Argenti atyának . . .	1
1603 augusztus 15. Kraków. Argenti Aquavivának	2
1603 augusztus 16. Kraków. Argenti Aquavivának	3
1604 április 10. Roma. Aquaviva Argentinek	4
1604 június vége. Kolozsvár. Argenti Carrillónak	5
1604 július 3. Roma. Aquaviva Argentinek	6
1604 július 3. Roma. Aquaviva Argentinek	7
1604 december 18. Roma. Aquaviva Argentinek	8
1605 február 1. Roma. Aquaviva Argentinek	9
1605 április 2. Roma. Aquaviva Argentinek	10
1605 június 22. Kolozsvár. Argenti Ladó Bálintnak	11
1606 január 14. Roma. Aquaviva Argentinek	12
1606 szeptember 22. Kassa. Bocskay István Argentinek	13
1606 december 16. Kraków. Argenti Aquavivának	14
1606 december 16. Kraków. Argenti Aquavivának	15
1606 december 16. Kraków. Argenti Aquavivának	16
1606 december 20. Roma. Aquaviva Argentinek	17
1607 március 3. Roma. Aquaviva Argentinek	18
1607 július 14. Roma. Aquaviva Argentinek	19
1607 szeptember 1. Roma. Aquaviva Argentinek	20
1608 április 10. Roma. Argenti Kornis Boldizsárnak	21
1608 augusztus 23. Roma. Aquaviva Argentinek	22
1608 december 14. Grác. Argenti Aquavivának	23
1609 január 9. Roma. Aquaviva Argentinek	24
1609 január 10. Roma. Aquaviva Argentinek	25
1609 január 21. Frascati. Aquaviva Argentinek	26
1609 március 21. Roma. Aquaviva Argentinek	27
1609 október 10. Roma. Aquaviva Argentinek	28
1610 január 9. Roma. Aquaviva Argentinek	29
1610 február 20. Roma. Aquaviva Argentinek	30
1610 február 24. Prága. Argenti Aquavivának	31
1610 augusztus 28. Roma. Aquaviva Argentinek	32
1610 október 16. Roma. Aquaviva Argentinek	33
1610 december 21. Nagyszombat. Névtelen Argentinek	34
1611 január 8. Roma. Aquaviva Argentinek	35
1611 február 12. Roma. Aquaviva Argentinek	36

1611 május 28. Roma. Aquaviva Argentinek	37
1611 július 16. Roma. Aquaviva Argentinek	38
1611 július 23. Roma. Aquaviva Argentinek	39
1611 augusztus 20. Roma. Aquaviva Argentinek	40
1611 augusztus 27. Roma. Aquaviva Argentinek	41
1611 szeptember 10. Roma. Aquaviva Argentinek	42
1611 október 15. Roma. Aquaviva Argentinek	43
1611 december 17. Roma. Aquaviva Argentinek	44
1612 január 14. Roma. Aquaviva Argentinek	45
1612 január 24. Roma. Aquaviva Argentinek	46
1612 március 31. Roma. Aquaviva Argentinek	47
1612 április 28. Roma. Aquaviva Argentinek	48
1622 július 10. Wien. Argenti Vitelleschi Mutiusnak	49
1623 szeptember 23. Krumlovcesky. Argenti Ferencffi Pálnak	50

VIII.

A LEVÉLÍRÓK ÉS CIMZETTEK JEGYZÉKE.

(Numeri sunt epistolarum.)

Aquavia Clandius generalis S. I. 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28; 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48.
 Argenti Ioannes S. I. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50.
 Bocskay István Erdély fejedelme 13.
 Ferenczffi Pál S. I. nagyszombati rektor: 50.
 Carrillo Alfonsus S. I. Provincialis Austriae 5.
 Káldi György S. I. 13.
 Kornis Boldizsár Consiliarius 21.
 Ladó Bálint S. I. 11.
 Névtelen jezsuita (P. Anonymus) S. I. 34.
 Vitelleschi Mutius S. I. generalis 49.

IX.

AZ IRATOK KELTEZÉSI HELYEI.

(Numeri sunt epistolarum.)

Frascati 26.	Praha 31.
Graz 23.	Roma 1, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 17.
Kassa 13.	18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 27.
Kolozsvár 5, 11.	28, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 37.
Kraków 2, 3, 14, 15, 16.	38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45.
Krumlovcesky 50.	46, 47, 48.
Nagyszombat 34.	Wien 49.

X.

AZ IRATOK JEGYZÉKE FORRÁSOK SZERINT.

(Numeri sunt epistolarum.)

- Budapest: Bibliotheca Universitatis 50.
 Budapest: Országos levéltár Appendix 1—5.
 Kolozsvár: Erdélyi Nemzeti Múzeumi levéltár 21.
 Roma: Archivum Societatis Iesu 1, 3, 4, 6, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49.
 Roma: Biblioteca Vallicelliana 2.
 Veress: Epistolae et acta Patris Carrillii tom. I. (Budapest, 1906) 5.
 Veress: Fontes Rerum Transylvanicarum tom. V. (Budapest, 1921) pag. 13.
 Wica: Hleeresarchiv 11.

XI.

I N D É X

PERSONARUM ET LOCORUM.

(Numeri sunt paginarum.)

<p><i>Acs</i> András Kolozsvárt (1603) 180.
 <i>Acs</i> Antal Kolozsvárt (1603) 185.
 <i>Acs</i> Bálint Kolozsvárt (1603) 181.
 <i>Acs</i> Illyés Kolozsvárt (1603) 180.
 <i>Acs</i> (Aach) Lukács Kolozsvárt (1603) 178.
 <i>Aczél</i> Bálint Kolozsvárt (1603) 191.
 <i>Adámosi</i> Péter Kolozsvárt (1603) 166.
 <i>Alaghy</i> Judit de Békény uxor Sigismundi <i>Rákóczy</i>.
 <i>Alárdi</i> (Alart) Michael S. I. 112, 117.
 <i>Alba</i>, Alba Julia v. Gyulafehérvár.
 <i>Aldobrandini</i> Cinzio Card. Sancti Georgii secr. di Stato 116, 119.
 <i>Almádi</i> Bálintné Kolozsvárt (1603) 164.
 <i>Almássy</i> András Kolozsvárt (1603) 175.
 <i>András</i> Kovácsné Kolozsvárt (1603) 184.</p> | <p><i>András</i> Márton Kolozsvárt (1603) 180.
 <i>Anglia</i> 18, 63.
 <i>Apafi</i> Wolfgangus civis de Kolozsvár (1603) 162, 171—2.
 <i>Aquaviva</i> Claudius S. I. Generalis Romae passim.
 <i>Arator</i> v. <i>Szántó</i> Stephanus S. I.
 <i>Argenti</i> (Argenta. Argentus) S. I. Provincialis in Transilvania, postea in Austria et Polonia passim.
 <i>Ariostoteles</i> (384—322 a. Chr.) 72, 86.
 <i>Arius presbyter</i> (325—381) 55.
 <i>Asztalos</i> Benedekné Kolozsvárt (1603) 180.
 <i>Asztalos</i> István Kolozsvárt (1603) 182.
 <i>Asztalos</i> Miklós Kolozsvárt (1603) 180, 190.
 <i>Asztalos</i> Pál Kolozsvárt (1603) 194.
 <i>Augustinus</i> Sanctus (354—480) 47, 158.</p> |
|---|---|

- Augustus* Imp. († 14) 86.
Austria 19, 104, 108, 131, 154.
Bacoviensis ep. Valerian Lubieniczki, 1611.
Bács (Bach) pagus prope Kolozsvár 175.
Bácsi János Kolozsvárt (1603) 175, 179.
Bácsi Péter Kolozsvárt (1603) 187.
Bácsmegyei Miklós Kolozsvárt (1603) 187.
Baizat Eliae relicta in Benedek (1606) 201.
Baizat Georgius in Benedek (1606) 200.
Baizat Matthias in Benedek (1606) 201.
Bakó Lucas Nob. de Kolozsvár (1603) 173.
Bakos Barbara Kolozsvárt (1603) 182.
Balassy Bálint Kolozsvárt (1603) 193.
Bálint papné Kolozsvárt (1603) 196.
Bánffy Petrus de Lpsonez (1607) 9.
Bányai Andrásné Kolozsvárt (1603) 192.
Baranyai Szabó János Kolozsvárt (1603) 186.
Barbély András Kolozsvárt (1603) 189.
Barbély Bálintné Kolozsvárt (1603) 185, 188, 190.
Barbély Benedek Kolozsvárt (1603) 177, 189.
Barbély Egyed Kolozsvárt (1603) 179.
Barbély Ferenczné Kolozsvárt (1603) 187.
Barbély Gáspár Kolozsvárt (1603) 183.
Barbély Illyés Kolozsvárt (1603) 193.
Barbély Jánosné Kolozsvárt (1603) 176.
Barbély Lőrincz Kolozsvárt (1603) 181.
Barbély Péter besenyei. Kolozsvárt (1603) 183.
Barbély Péterné Kolozsvárt (1603) 185.
Barbiano Ioannes Iacobus Conte di Belgioioso cap. gen. Cassoviensis 15, 16.
Barsonu Ioannes (1612) 151.
Basta Georgius Generalis (1597—1607) 2—4, 19—23, 25, 27, 37, 60, 64, 96, 101, 105, 108—110, 112, 114, 163.
Báthory Andreas Card. Pr. Trans. (1599) 1, 2, 10, 32.
Báthory Balthasar (frater Card. Andreae Báthory) 32.
Báthory Christophorus Pr. Trans. (1576—81) 1, 32, 37, 45.
Báthory Gabriel Pr. Trans. (1608—13) 1, 10, 32, 33.
Báthory Sigismundus Pr. Trans. (1581—1602) 1, 2, 32, 46, 56, 65, 66, 105, 142.
Báthory Stephanus de Ecsed 10, 32.
Báthory Stephanus (pater Gabrielis) 32.
Báthory Stephanus Pr. Trans. et Rex Pol. (Stephanus Rex) 1571—86: 1, 3, 7, 33, 37, 42, 43, 45, 69, 73, 74, 78, 79, 84, 86, 170.
Bécs v. Wien.
Bectes Bassà di Temesvár 109.
Bek János Kolozsvárt (1603) 138.
Beke Mátyás Kolozsvárt (1603) 192.
Békési István Kolozsvárt (1603) 187, 191.
Béldi Clemens (1607) 9.
Belgioiso Conte di: Ioannes Iacobus *Barbiano*.
Belgium 19, 20, 68.
Bellarmin Robertus S. I. Card. (1542—1621) 49, 51, 53, 54, 148.
Benedek (Benedik) vinea prope Gyulafehérvár 200—1.
Berger Stephen Kolozsvárt (1603) 180.
Bernardino di, Ambrosio S. I. (1603) 102, 104.
Bernardinus Sanctus (1091—1153) 156, 158.
Berzetha Mihály Kolozsvárt (1603) 192.
Bessenyei Melchior (1607) 9.
Besenyő pagus 183.
Besko Michael S. I. 140, 147.
Bethlen Gabriel Pr. Trans. (1613—29) 1, 10.
Beza Theodorus praedicator (1519—1605) 20.
Bihar com. 36.
Biró István Kolozsvárt (1603) 195.
Birthalbinus Matthias Kolozsvári (1603) 181.
Boba Katus Kolozsvárt (1603) 195.
Bocskay (Bochkai) Stephanus Pr. Trans. (1604—6) 1, 4, 5, 8, 13, 15, 16, 18, 36, 41, 78, 89, 122—4.
Bodony Mihály Kolozsvárt (1603) 191.

- Bogáthi Melchior* (1604) 27.
Bogner v. Emericus Gellyén Iudex
 regius civ. Kolozsvár.
Bohemia 68, 154.
Boldis Jakabné Kolozsvárt (1603)
 189.
Boncziday Gregorius Kolozsvárt
 (1603) 174.
Borbánd pagus 183.
Borbándi János Kolozsvárt (1603)
 188.
Bornemisza Gergelyné Kolozsvárt
 (1603) 164.
Bornemisza Gregorius I. utr. Doc-
 tor 9, 26, 34, 173.
Boronkai János Kolozsvárt (1603)
 165.
Boros Gergely Kolozsvárt (1603)
 188.
Borspai Sigmondné Kolozsvárt
 (1603) 167.
Bozedy Pál Kolozsvárt (1603) 180.
Brassai Mihály Kolozsvárt (1603)
 195.
Brassay Péter Kolozsvárt (1603)
 176.
Brassó (Corona) 79.
Breiber v. Szőcs István.
Brescia (1603) 106.
Breuner (Prainger) Iacobus Marsal-
 cus 129.
Briganti Bernardinus S. I. 94, 102,
 104.
Brozer Mihály Kolozsvárt (1603)
 179.
Buday András Kolozsvárt (1603)
 191.
Calisium v. Kalisz.
Calvin Ioannes theologus 20.
Canisia v. Nagykanizsa.
Carrillo Alphonsus S. I. 66, 108,
 110, 113, 115, 126.
Caspar deákné Kolozsvárt (1603)
 175.
Cassovia v. Kassa.
Chiaki v. Csáky Stephanus.
Chyzar v. Csiszár.
Classoviti Lenoardus S. I. 140.
Claudopolis v. Kolozsvár.
Clemens VIII (1592–1605) 15, 64,
 110, 120.
Colocium v. Kalocsa.
Colos Monostira v. Kolozsmonostor.
Colosi v. Kolosi.
Coloswar v. Kolozsvár.
Constantinopolis v. Istanbul.
Corona v. Brassó.
Cosma v. Kozma.
Cotnari pagus Moldaviae 149.
Cracovia v. Kraków.
Crăicar András Kolozsvárt (1603)
 193.
Critolaus v. Kritolaos.
Croatia 14.
Crumlov v. Krumlovcesky.
Csáky (Chiaki) Stephanus Cap.
 gen. Trans. 2, 35, 36.
Csiszár András Kolozsvárt (1603)
 188.
Csiszár Bálintné Kolozsvárt (1603)
 187.
Csiszár Ferenczné Kolozsvárt (1603)
 189.
Csiszár István Kolozsvárt (1603) 189.
Csiszár Mihály Kolozsvárt (1603)
 185.
Csiszár (Chyzar) Péter Kolozsvárt
 (1603) 176, 195.
Csiszár (Chyszar) Péterné Kolozs-
 várt (1603) 186.
Csizmazia Mihály Kolozsvárt (1603)
 180.
Csuzy János Kolozsvárt (1603) 188.
Czekkel Pitter Kolozsvárt (1603)
 177.
Czestochów 16.
Czibere Gergelyné Kolozsvárt
 (1603) 185.
Czighe Miklós Kolozsvárt (1603)
 184, 193.
Czighe Péter Kolozsvárt (1603) 181.
Dafka Tamás Kolozsvárt (1603) 185.
Damakos Márton Kolozsvárt (1603)
 189.
Darbely János Kolozsvárt (1603)
 175.
Daróczy Franciscus de Deregnő
 Cons. (1607) 9.
Debreczeni Mihály lakatos Kolozs-
 várt (1603) 195.
Decius Strinerius S. I. Prov. Pol.
 104.
Deésy Mihály Kolozsvárt (1603)
 180.
Dek Joannes Kolozsvárt (1603) 173.
Deregnő, de: Franciscus Daróczy
 Cons.
Dés (Dees) oppidum 194.
Dési Eötvös István Kolozsvárt
 (1603) 179.
Dési István Kolozsvárt (1603) 186.
Désy János Kolozsvárt (1603) 185.
Déva arx 23.
Dévai Jánosné Kolozsvárt (1603)
 184.
Dimbriger Lőrincz Kolozsvárt
 (1603) 177.
Dinelli Simone S. I. 102, 108.
Diószegi Stephanus lapicida in
 Kolozsvár (1603) 171, 176, 187,

- Diószeghy* Miklós deák Kolozsvárt (1603) 176.
Doboka com. Comes Benedictus *Mindszenti* (1607) 9.
Dobokai Alexander S. I. 139, 140, 142.
Dobokai Nagy János Kolozsvárt (1603) 166.
Dobrai Péter Vajdahunyadi, (1603) 165.
Dormáni Thomas S. I. 97.
Drághy Orsolya Kolozsvárt (1603) 192.
Drugeth Georgius Homonnai 14.
Drugeth Valentinus Homonnai Index Curiae Hung. 128, 131, 147.
Dyenes Balásné Kolozsvárt (1603) 175.
Ebeni István Kolozsvárt (1603) 166.
Ecsed, de: Stephanus *Báthory*.
Egeres pagus prope Kolozsvár 186.
Elek Márton Kolozsvárt (1603) 190.
Ember Jánosné Kolozsvárt (1603) 184.
Enyedino v. Nagyenyed.
Eordeg István Kolozsvárt (1603) 182.
Eotvos András Kolozsvárt (1603) 173, 174.
Eppel Ioannes Kolozsvárt (1603) 179.
Eppel István Kolozsvárt (1603) 182.
Erdély v. Transylvania.
Erszenygyártó György Kolozsvárt (1603) 195.
Esaiás deák Kolozsvárt (1603) 191.
Esztergom (Stigonium) 16, 152.
Europa 1.
Eyb János Kolozsvárt (1603) 182.
Farna Miklósne Kolozsvárt (1603) 195.
Fazakas Ambrus Kolozsvárt (1603) 184, 186.
Fazakas Boldizsár Kolozsvárt (1603) 174.
Fazakas János egeresi Kolozsvárt (1603) 186, 189.
Fazakas Martinus in Benedek (1606) 200.
Fazakas Stephanus in Benedek (1606) 201.
Fazakas Thomas in Benedek (1606) 200.
Fejérvár v. Gyulafehérvár.
Fekete Márton Kolozsvárt (1603) 178.
Fenes v. Szászfenes.
Fentesi András Kolozsvárt (1603) 192.
Fenesi Eötves Márton Kolozsvárt (1603) 183.
Fenesi Mihály Kolozsvárt (1603) 190.
Ferdinandus Imp. Rex Hung. (1527—1564) 160.
Ferenczffi Paulus S. I. 150, 155—161.
Ferenczi György Kolozsvárt (1603) 190.
Ferenczi Szabó János Kolozsvárt (1603) 189.
Ferreri Giovanni Stefano vescovo di Vercelli, nunzio di Praga 115.
Festés György Kolozsvárt (1603) 181.
Flistech Lőrincz Kolozsvárt (1603) 182, 187.
Flistich Lőrinczné Kolozsvárt (1603) 176.
Fogaras arx 27, 30.
Fontos Miklós Kolozsvárt (1603) 186, 188.
Forgách Franciscus Card. archiep. Strig. 16, 129, 138—141, 148—9, 151.
Forgách Sigismundus cap. gen. Hung. Superioris 131, 140, 146.
Forró Georgius S. I. 134, 143.
Forró Paulus Iud. sedis assessor (1607) 9.
Frascati (Tusculum) 142.
Fráta pagus.
Füsüs András, Neri fráter megölője 1603-ban 26.
Gaal János Kolozsvárt (1603) 137.
Gál Györgyné Kolozsvárt (1603) 189.
Gálfy Ioannes Mareseculus Trans. (†1593) 2.
Gallia 42, 47.
Gasner György Kolozsvárt (1603) 177.
Gáspár György Kolozsvárt (1603) 194—5.
Gellyén (Bogner) Emericus Iudex Regius civ. Kolozsvár 4, 30, 109, 111—2, 173.
Geloblich Mihály Kolozsvárt (1603) 183.
Gerend castellum 31, 123.
Gerendy Anna uxor Sigismundi *Rákóczy*.
Gergely Antalné Kolozsvárt (1603) 184.
Germani (Tedeschi) 16, 19, 25, 96, 101, 110, 127.
Germania 42, 47, 68, 160.

- Gherghen v. Görgényszentimre arx.
Giczu v. *Guczú* Ioannes.
Glesellio v. *Khlesl* Melchior.
Gotard Clemens Index pag. Benedek 200.
Gotard Martinus in Benedek (1604) 200.
Gotard Michael in Benedek (1606) 200.
Görgényszentimre (Gherghen arx 101, 112, 113.
Graz (Graecium) 116, 129, 138—141, 150—2.
Gregorius XIII (1572—85) 45, 74, 159.
Gregorius XV (1621—43) 152.
Gregorius typographus in Kolozsvár (1603) 170.
Grendler Lucas Kolozsvárt (1603) 180.
Grodno arx 1.
Grüz Lőrincz Kolozsvárt (1603) 188.
Gyalu arx et oppidum 165.
Gyarmathy Miklós Kolozsvárt (1603) 191.
Gyczy (Giczy) Ioannes Gubernator Trans. (†1589) 2.
György Balás Kolozsvárt (1603) 174.
Györke Mátyás Kolozsvárt (1603) 195.
Gyulafehérvár (Alba Iulia, Fejérvár) 30, 31, 37, 46, 109, 122—3, 197, 199—201.
Gyulai István Kolozsvárt (1603) 195.
Gyulai János Kolozsvárt (1603) 196.
Gyulai Márton Kolozsvárt (1603) 194.
Gyulai Miklós Kolozsvárt (1603) 195.
Hadrév de: Lucas Trauzner Colusvarius Cons.
Hajnal (Hainal) Matxhias S. I. 148.
Haller Gabriel praef. arcis Fogararas (1604) 30.
Halloix Petrus S. I. 19, 20, 117.
Halmi János és szolgája Isák Kolozsvárt (1603) 188—9.
Haydones milites 150.
Hegyszőlő vinea in Benedek 200—1.
Heidelberg 172.
Heffer András Kolozsvárt (1603) 85.
Helman András Kolozsvárt (1603) 180.
Helti Caspar typographus Colosvariensis (1603) 162, 170.
Hellner Philipinus Kolozsvárt (1603) 179.
Hennish Merten Kolozsvárt (1603) 178.
Heroslavia v. Jaroslaw.
Hispania 42, 47, 68.
Hiz Jánosné Kolozsvárt (1603) 185.
Hoffkirchen Ioannes Adamus Baro. cap. Hustensis 22.
Homonna 14, 47, 153.
Horrát Csizsár Mihályné Kolozsvárt (1603) 189.
Horrát Gáspár Magnificus 17.
Horráth Jánosné Kolozsvárt (1603) 186.
Horrát Péter Kolozsvárt (1603) 195.
Hosszu Péter Kolozsvárt (1603) 182.
Hungaria passim.
Hunyadi Pál Kolozsvárt (1603) 196, 180.
Huszár András Kolozsvárt (1603) 180.
Huszár Stephanus (1607) 9.
Huszt (Hust) arx 19, 21.
— cap. Baro Ioannes Adamus *Hoffkirchen*.
— praef. Ioannes Leonardus ab *Jell*.
Hynch György Kolozsvárt (1603) 177.
Iacobus Litteratus (in Gyulafehérvár) 57—9.
Iasi (Iasavia, Jászvásár) 103.
Ieremia Movila vaiv. Moldaviae (1595—1606) 103.
Ignatius Sanctus de Loyola (1491—1556) 157.
Iklódi Tamás deák Kolozsvárt (1603) 182.
Illyésházy Stephanus Palatinus Hung. 129—31.
Ilyvó v. Lwów.
India 68.
Ioannes Chrysostomus (347—407) 47.
Ioannes II Rex Hung. (1540—71) 45.
Isabella Regina Hung. (1559—59) 45.
Istanbul (Constantinopolis) 5.
István száméltbíró Kolozsvárt (1603) 176.
Italia 19, 42, 47, 68, 82.
Julianus Apostata (331—365) 44.
Julius III. (1550—1555) 159.
Iustinianus Imp. († 565) 90.

- Jacobinus* Joannes in Kolozsvár (1603) 171.
János deák a fél szemű Kolozsvárt (1603) 194.
János király talléra 166.
János kovács Kolozsvárt (1603) 185.
János mester segesvári legény (1603) 190.
Jaroslav (Hieroslavia) 104.
Jászvásár v. Iasi.
Jell Ioannes Leonardus ab,praef. arcis Huszt 19, 21.
Joder János Kolozsvárt (1603) 196.
Jónás deák Kolozsvárt (1603) 165.
Juhos János Kolozsvárt (1603) 182.
Kabos Mihály Kolozsvárt (1603) 165—6.
Kabos Stephanus S. I. 94, 110.
Kádár Antalné Kolozsvárt (1603) 183.
Kádár Barthos Kolozsvárt (1603) 181.
Kádár Fábiánné Kolozsvárt (1603) 179.
Kádár István lakatos Kolozsvárt (1603) 195.
Kádár János Kolozsvárt (1603) 175, 185.
Kádár Lőrincz Kolozsvárt (1603) 185.
Kádár Lőrinczné Kolozsvárt (1603) 191.
Kádár Márton Kolozsvárt (1603) 194.
Kádár Mátyás Kolozsvárt (1603) 181.
Kádár Mihály Kolozsvárt (1603) 180, 196.
Kádár Mihály és Mihók Kolozsvárt (1603) 171—2, 183.
Kádár Mihály Borbándi Kolozsvárt (1603) 193.
Kádas András Kolozsvárt (1603) 193.
Kádas Gergely Kolozsvárt (1603) 196.
Kagerus Michael S. I. 19.
Kajtár István Kolozsvárt (1603) 185.
Kakas Stephanus de Zalánkemény in Kolozsvár (1603) 171—2.
Kalácsütő Ferencz Kolozsvárt (1603) 175.
Káldi Georgius S. I. 123, 125, 148.
Káldi Martinus S. I. 109, 112—5, 150—1.
Kalisz (Calisium) 104.
Kálmándy János Kolozsvárt (1603) 182.
Kálmány Péter Kolozsvárt (1603) 181.
Kalmár István Kolozsvárt (1603) 184, 176.
Kalmár Jánosné Kolozsvárt (1603) 190.
Kálnaki Ioannes (1607) 9.
Kalocsa (Colocium) 145.
Kameniec 104.
Kamuty Blasius (1607) 9.
Kannagyártó... Kolozsvárt (1603) 175.
Kannagyártó Márton Kolozsvárt (1603) 179.
Kannagyártó Sixtus Kolozsvárt (1603) 176.
Kanndert István Kolozsvárt (1603) 175.
Kantha János Kolozsvárt (1603) 184.
Kapusi Antal Kolozsvárt (1603) 190.
Kassa (Cassovia) 5, 12—15, 20, 113, 123, 125, 128.
Káthay Michael (†1606) 5.
Kecskeméthy György Kolozsvárt (1603) 183.
Kelemen pap Kolozsvárt (1603) 174.
Kendy Stephanus civis de Kolozsvár 27, 162, 166, 171—2.
Keöreössi Stephanus in Kolozsvár (1603) 163.
Keövendí Matthias in Kolozsvár (1603) 173.
Kepeczy Casper Kolozsvárt (1603) 183.
~~*Kerekes* Istvánné, Kolozsvárt (1603) 183.~~
~~*Kerekes* János, Kolozsvárt (1603) 178, 180, 181.~~
Kerekes Pál Kolozsvárt (1603) 174, 7, 128, 181.
Kérey Jánosné Kolozsvárt (1603) 195.
Keresztes Paulus in Kolozsvár (1603) 171.
Khlesi (Glesellio) Melchior ep. 129.
Khrausenegg Paulus commissarius Imp. 22, 24.
Kincses Balászné Kolozsvárt (1603) 196.
Kis György Kolozsvárt (1603) 181, 196.
Kolosi (Colosi) István Kolozsvárt (1603) 193.
Kolozsmonostor (Colos Monostor, Monostor) 30, 31, 35, 36, 45, 46, 97, 109, 123, 126.

Argenti jezuita iratai.

14

Keresztury Kata /Kornis
Poldizsár neje/136.

Kolozsvár (Claudiopolis. Colos-war) 3, 5—9, 19, 21, 23, 26, 28, 30, 33, 36, 37, 43, 45, 46, 57, 59, 61, 64, 65, 71, 73, 78, 79, 82, 95—120, 123, 162—199.

— 1603-i polgárainak jegyzéke a befűrendben felsorolva.

Kencz Paulus (1607) 9.

Konkoly György Kolozsvárt (1603) 173, 176, 190, 199.

Kornis Sigismundus de Ruzsa
(1603) 9.

Kollóczy Imréné Kolozsvárt (1603) 196.

Komachoczy Sigmund 173.

Kozma (Cosma) István Kolozsvárt (1603) 177.

Kozma Vargáné Kolozsvárt (1603) 184.

Kőházi András Kolozsvárt (1603) 178.

Kőmives Ambrus, Kolozsvárt (1603) 191.

~~Kőmives Benedek, Kolozsvárt (1603) 191.~~

~~Kőmives János, Kolozsvárt (1603) 191.~~

~~Kőmives Máté, Kolozsvárt (1603) 191.~~

~~Kőmives Mihály, Kolozsvárt (1603) 191.~~

Kőmives Mihály Kolozsvárt (1603) 180, 197, 198, 199.

Kőmives Pál Kolozsvárt (1603) 180.

Kötélverő György Kolozsvárt (1603) 181.

Kötélverő Márton Kolozsvárt (1603) 181.

Kötélverő Tamás Kolozsvárt (1603) 178.

Kővár (Kuivar) arx 108, 110.

Kraków (Cracovia) 12, 13, 16, 94—114, 124—132.

Kranjik Ladislaus (1607) 9.

Kritolaos (Critolaus, 156 a. Chr.) 64.

Krumlovcesky (Crumlovia) 153, 161.

Kuivar v. Kővár arx.

Kupás György Kolozsvárt (1603) 193.

Kuthy Jánosné Kolozsvárt (1603) 189.

Kyserus Thomas S. I. 19.

Ladó Valentinus S. I. 110, 120—2.

Lajos György Kolozsvárt (1603) 178.

Lakatguártó Péter Kolozsvárt (1603) 189.

Lakatos Adám Kolozsvárt (1603) 195.

Lakatos Bálint Kolozsvárt (1603) 195.

Lakatos Benedek Kolozsvárt (1603) 194.

Lakatos István Kolozsvárt (1603) 176, 185, 194.

Lakatos János, sárosi Kolozsvárt (1603) 195.

Lakatos Menyhárt Kolozsvárt (1603) 189.

Lakatos Péter Kolozsvárt (1603) 190.

Lakatos Tamás Kolozsvárt (1603) 194.

Lamprich Andreas Kolozsvárt (1603) 177.

Lauretum v. Loreto.

Lázár Benedekné Kolozsvárt (1603) 187.

Lengyelország v. Polonia.

Leo XI. (1605) 120.

Leopolis v. Lwów.

Linz 14.

Libius Titus (+ 17) 81.

Lódy Simon (1607) 9.

Lonner Mihály Kolozsvárt (1603) 175.

Loreto (Lauretum) 136.

Losoncz, de: fam. Bánffy.

Lubienieczki Valerian ep. Baco-viensis (1611) 149.

Luch Hannes Kolozsvárt (1603) 179.

Lucido Tomaso S. I. 102, 104.

Lugassi Máténé Kolozsvárt (1603) 192.

Lusatia 154.

Lusitania 68.

Lwów (Ilyvó, Leopoli) 104.

Majorius (Maggiore) Petrus S. I. Vice—Prov. Trans. 19, 24, 28, 32, 35, 58, 60, 94—114, 171.

Marossy Ambrus Kolozsvárt (1603) 181.

Márton deák Kolozsvárt (1603) 178.

Márton deákné Kolozsvárt (1603) 164.

Máthé papné Kolozsvárt (1603) 179.

Matthaeus vicarius Nitriensis 150.

Matthias Archidux Austriae postea Imp. Rex Hung. (1608—19) 6, 8, 14, 92.

Mátyus Pál Kolozsvárt (1603) 186.

Maximilianus Archidux Tyrolensis 140.

- Medgyes (Mediesinum) 4, 36, 41, 46, 89, 126.
 Medve Lőrinczné Kolozsvárt (1603) 177.
 Medvés Pál Kolozsvárt (1603) 176.
 Mészáros Bálint Kolozsvárt (1603) 177.
 Mészáros Gergelyné Kolozsvárt (1603) 184.
 Mészáros György Kolozsvárt (1603) 177.
 Mészáros János Kolozsvárt (1603) 81, 196.
 Mészáros Jeremiásné Kolozsvárt (1603) 178.
 Mészáros Markosné Kolozsvárt (1603) 178.
 Mészáros Pál Kolozsvárt (1603) 173, 192.
 Michael vaivoda Valachiae (1593—1601) 2.
 Mihály deák Kolozsvárt (1603) 178.
 Mikáczy Nicolaus ep. Varadiensis (†1605) 12, 13.
 Miklós deákné Kolozsvárt (1603) 195.
 Mindszenti Benedictus Comes com. Doboka (1607) 9.
 Moldavia 104, 105, 149.
 Moldovás István Kolozsvárt (1603) 184.
 Molnár Antal Kolozsvárt (1603) 188.
 Molnár Jánosné Kolozsvárt (1603) 188, 192.
 Molnár Tamás Kolozsvárt (1603) 187.
 Molnos Miklós Kolozsvárt (1603) 186.
 Monostor v. Kolozsmonostor.
 Monostori Balázs Kolozsvárt (1603) 175.
 Moravia 154.
 More Stephanus S. I. 102.
 Nagy Esaiásné Kolozsvárt (1603) 189, 190.
 Nagy Ferencz zádori Kolozsvárt (1603) 190.
 Nagy Gergely Kolozsvárt (1603) 9, 193.
 Nagy Imréné Kolozsvárt (1603) 187.
 Nagy Ioannes S. I. 151.
 Nagy István Kolozsvárt (1603) 186.
 Nagy János Kolozsvárt (1603) 194.
 Nagy Máté Kolozsvárt (1603) 194.
 Nagy Mátyásné Kolozsvárt (1603) 191.
 Nagy Pál Kolozsvárt (1603) 192, 193.
 Nagy Péterné, frátai Kolozsvárt (1603) 195.
 Nagy Stephanus S. I. 141.
 Nagyenyed (Enyedino) 105.
 Nagykanizsa (Canisia) 146.
 Nagyszombat (Tyrnavia) 14, 17, 145—6.
 Nagyvárad (Varadinum) 12, 13, 20, 122, 127.
 — ep. Nicolaus Mikáczy † 1605.
 — praedicator: Emericus Ujfalvi.
 Naprági Demeter archiep. Colocensis et eius frater Ladislaus 145.
 Néb Mártonné Kolozsvárt (1603) 184.
 Negri Emmannel frater (†1603) 26, 97, 98.
 Némethi Jacobus S. I. 113.
 Nemezzgyártó István Kolozsvárt (1603) 184.
 Nicolaus Literatus in Benedek (1606) 200.
 Nyereggyártó János Kolozsvárt (1603) 189.
 Nyerges János Kolozsvárt (1603) 189, 190.
 Nyilas Antalné Kolozsvárt (1603) 189.
 Nyilas Caspar Kolozsvárt (1603) 189.
 Nyilas Máté Kolozsvárt (1603) 189.
 Nyilas Miklós Kolozsvárt (1603) 189.
 Nyirő Jósza Kolozsvárt (1603) 189.
 Nyirő Mátyás Kolozsvárt (1603) 184.
 Nyirő Miklós Kolozsvárt (1603) 181.
 Nyitra (Nitra) vicarius *Matheus*.
 Oláh János Kolozsvárt (1603) 175.
 Olajos Jakabné Kolozsvárt (1603) 181.
 Olajos Szabó Mihály Kolozsvárt (1603) 182.
 Olasz István Kolozsvárt (1603) 175.
 Olasz Mihály Kolozsvárt (1603) 193.
 Olmütz (Olomucium) 126—7, 149.
 Ombozi Pál Kolozsvárt (1603) 178, 179.
 Orelt János Kolozsvárt (1603) 175.
 Ortcz Michael Kolozsvárt (1603) 130.
 Ottaviano S. I. 132—3.
 Óvári Stephanus Kolozsvárt (1603) 176.
 Ozdi István Kolozsvárt (1603) 185.
 Ozmány (Bácsi János szolgája) Kolozsvárt (1603) 175.

- Ötves* Andreas civis de Kolozsvár (1603) 162.
Padova 114.
Pajsos István Kolozsvárt (1603) 186.
Palástos István Kolozsvárt (1603) 179.
Panasz, de fam. *Pázmány*.
Pap István Kolozsvárt (1603) 196.
Pápay S. I. 113, 141.
Papp Imréné Kolozsvárt (1603) 164.
Paris 19.
Paulichicz Andreas magister (†1606) 132.
Paulus V (1605—1620) 128, 149.
Pázmány György de *Panasz* Kolozsvárt (1603) 162, 163.
Pázmány Petrus S. I. Prof. theol. Graecii, postea archiep. Stragoniensis 129, 138—40, 143—4, 151—2.
Paxy Lukács Kolozsvárt (1603) 182.
Péchy Simon procancell. Trans. 124.
Pécs (Quinqueecclesiae) 12, 152.
 — ep. Georgius *Zalatnaky* (†1605).
Pegréczy Bálint Kolozsvárt (1603) 179.
Pesthy János Kolozsvárt (1603) 182.
Peterdi György Kolozsvárt (1603) 191.
Péterffy András Kolozsvárt (1603) 175.
Petiti Petrus S. I. 19, 20.
Petri János Kolozsvárt (1603) 184.
Pius IV. (1559—1565) 161.
Pius V. (1566—1572) 160.
Platon (429—347 a. Chr.) 73, 86.
Pócs István Kolozsvárt (1603) 186.
Podolia 104.
Pókos János Kolozsvárt (1603) 192.
Poloni 32, 103.
Polonia (Lengyelország) 1, 17, 18, 33, 37, 42, 45, 47, 68, 101, 102, 104, 108, 125, 137.
Pooch István Kolozsvárt (1603) 180.
Porzia Gieronimo vescovo di Graz 116.
Possepino Antonius S. I. 66.
Posztómető Mártonné Kolozsvárt (1603) 193.
Pozsony (Posonium) 14, 125, 128, 131, 138, 149.
Praha (Prága) 14, 108, 115, 126, 127, 133, 135, 144, 147, 149, 151.
Praener v. *Breuner* Iacobus. Quinqueecclesiale v. Pécs.
Rácz Georgius miles 36.
Radnay Lőrincz Kolozsvárt (1603) 178.
Radnóthi Nicolaus in Kolozsvár (1603) 171.
Radul Serban vaiv. Valachiae (1602—11) 3, 103.
Rákóczy Sigismundus Pr. Trans. (1607) 1, 6, 8—10, 124—7, 134—5; uxores: *Judit Alaghy* de Békénv. Anna *Gerendy*, Borbála *Telegdy*.
Ramocsaházy Michael stud. Collegii Germ.—Hung. Romae (1610) 143.
Rangone Claudius ep. nuncius Pol. 102.
Rav Mathias in Kolozsvár (1603) 171.
Rázmány István Kolozsvárt (1603) 177.
Rebegő Szabó István Kolozsvárt (1603) 189.
Rodner Lucas Kolozsvárt (1603) 177.
Roma 19, 88, 94, 104, 197, 112—5, 117—120, 122, 124—138, 141—152.
Rosa Jánosné Kolozsvárt (1603) 189.
Rosa Péter Kolozsvárt (1603) 196.
Rostás Jánosné Kolozsvárt (1603) 182.
Ruberus v. *Paulus Veres*.
Rudolphus II. Imp. Rex Hung. (1576—1608) 2, 3, 15, 27, 130.
Rumer Gregorius S. I. 151, 154.
Ruzka, de fam. *Kornis*.
Sabellius hereticus (199—222) 55.
Samos—*Uiuar* v. *Szamosújvár*.
Sancti Georgii Card. v. *Aldobrandini* Cinzio.
Sarmasághi Sigismundus Comes com. Tordensis 9, 10, 27, 28, 137.
Saxones Germaniae 19.
Scheoteol Péter Kolozsvárt (1603) 177.
Scythi 3, 16.
Sebestyén Joannes in *Benedek* (1606) 200.
Segesvár 33, 36, 190.
Segesvári Lőrincz Kolozsvárt (1603) 179.
Sellia v. *Vágsellye*.
Semegensis arx v. *Sümegvára*.
Senatus Iacobus magister 19.
Sennyet Pancratus Cons. 9, 137.
Seres Martinus in Kolozsvár (1603) 171, 192.

- Siculi 3.
 Siculia 30, 33, 102, 103, 118.
 Sigismundus III. Rex Pol. (1587—1632) 12, 13, 104, 149.
 Silesia 154.
 Simánd pagus.
 Simándi János Kolozsvárt (1603) 188.
 Simon deák Kolozsvárt (1603) 179, 182.
 Simon deák monostori kolcsár Kolozsvárt (1603) 165.
 Simon Márton Kolozsvárt (1603) 192.
 Siveges Istvánné Kolozsvárt (1603) 195.
 Somlyó v. Szilágyosomlyó, de: fam. Báthory.
 Somogyvára (Semegensis arx) 13.
 Stamp János Kolozsvárt (1603) 197.
 Steiner Pitter Kolozsvárt (1603) 179.
 Stenczel János Kolozsvárt (1603) 182.
 Stephanus concionator in Benedek (1606) 200.
 Stephanus I. Rex Hung. Sanctus (997—1038) 77, 78, 88.
 Stephanus Rex v. Báthory Stephanus Rex.
 Streifert Greger Kolozsvárt (1603) 178.
 Strigonium v. Esztergom.
 Susa Balás Kolozsvárt (1603) 183.
 Sümegvára (arx Semegensis) in com. Zala 13.
 Syloasy v. Szilvási Balthasar Cons.
 Szabó András Kolozsvárt (1603) 177.
 Szabó András simándi Kolozsvárt (1603) 188.
 Szabó Antal Kolozsvárt (1603) 182.
 Szabó Bálint Kolozsvárt (1603) 178, 182.
 Szabó Benedek Kolozsvárt (1603) 191.
 Szabó Gáspárné Kolozsvárt (1603) 181.
 Szabó Gergely Kolozsvárt (1603) 181.
 Szabó György Kolozsvárt (1603) 187—8, 182, 185.
 Szabó István dési Kolozsvárt (1603) 194.
 Szabó István egeresi Kolozsvárt (1603) 188.
 Szabó István Kolozsvárt (1603) 178, 186.
 Szabó (Zabo) János Kolozsvárt (1603) 176.
 Szabó Jeremiás Kolozsvárt (1603) 177.
 Szabó Lukács Kolozsvárt (1603) 179.
 Szabó Márton Kolozsvárt (1603) 177, 180, 188.
 Szabó Menyhárt Kolozsvárt (1603) 190.
 Szabó Mihály Kolozsvárt (1603) 181.
 Szabó Sámuel Kolozsvárt (1603) 183.
 Szabó Tamás egeresi Kolozsvárt (1603) 188.
 Szakács (Zakách) János Kolozsvárt (1603) 184.
 Szakál (Zakál) András Kolozsvárt (1603) 179, 182.
 Szakál János Kolozsvárt (1603) 185.
 Szakál Ioannes in Benedek (1603) 200.
 Szakmar v. Szatmár.
 Szakmári János Kolozsvárt (1603) 187.
 Szalai Stephanus S. I. 102.
 Szalánczi (Zalantzi) László Kolozsvárt (1603) 166.
 Szalárd pagus 36.
 Szamos fl. 36.
 Szamosújvár (Szamos-Vivar) arx 121.
 Szántó (Arator) " Stephanus S. I. 145.
 Szappanos Jánosné Kolozsvárt (1603) 186.
 Szappanos Péterné Kolozsvárt (1603) 196.
 Szász (Zaz) Gergelyné Kolozsvárt (1603) 176.
 Szász Jakabné Kolozsvárt (1603) 184.
 Szász Márton Kolozsvárt (1603) 178.
 Szászfenes (Fenes) 30, 31.
 Szászi Joannes in Benedek (1606) 200.
 Szatmár (Szakmar) arx 20.
 Székely Györgyné Kolozsvárt (1603) 195.
 Székely (Siculus, Zechel) Moyses Pr. Trans. (1603) 1, 3—5, 20, 95—106, 171—2, 174, 182.
 Székelyudvarhely (Udvarhely) opp. 123.
 Széki István Kolozsvárt (1603) 181.
 Szeles Stephanus in Benedek (1603) 200.
 Szemere Jánosné Kolozsvárt (1603) 166.

- Szengyeli István* Kolozsvárt (1603) 196.
Szép (Zep) Balás Kolozsvárt (1603) 180.
Szentpáli . . . Kolozsvárt (1603) 165.
Szeoleösi Petrus civis de Kolozsvár 162, 171.
Szerető (Zerethö) Tamás Kolozsvárt (1603) 181.
Szigyártó Bálintné Kolozsvárt (1603) 195.
Szigyártó Crestel Kolozsvárt (1603) 180.
Szigyártó Dániel Kolozsvárt (1603) 184.
Szigyártó (Zygiarto) Esaiás Kolozsvárt (1603) 176, 193.
Szigyártó György Kolozsvárt (1603) 185.
Szigyártó István Kolozsvárt (1603) 184.
Szigyártó János Kolozsvárt (1603) 172, 181.
Szigyártó Mihál Kolozsvárt (1603) 180.
Szikszai (Zikzay) Jánosné Kolozsvárt (1603) 190.
Szilágyi Mihály Kolozsvárt (1603) 193.
Szilágyosomlyó (Somlyó) 32, 33.
Szilvási (Sylvasy) Balthasar Cons. (1603) 9.
Szőcs (Breiber) István Kolozsvárt (1603) 179.
Szőcs (Zeoeh) Caspar in Kolozsvár (1603) 173, 183.
Szőcs Gergely Kolozsvárt (1603) 179.
Szőcs István Kolozsvárt (1603) 181, 183.
Szőcs János Kolozsvárt (1603) 179.
Szőcs Márton Kolozsvárt (1603) 176, 180.
Szőcs Máté Kolozsvárt (1603) 185.
Szőcs Máthéné Kolozsvárt (1603) 183.
Szőcs Miklós Kolozsvárt (1603) 189.
Szőcs Pál Kolozsvárt (1603) 176.
Szőcs (Zeoeh) Péter Kolozsvárt (1603) 176—7.
Szőres (Zeoeres) Mátyás Kolozsvárt (1603) 173.
Szucsáki János Kolozsvárt (1603) 194.
Tacitus Cornelius († post 117) 72.
Takács András Kolozsvárt (1603) 184.
Takács Gergelyné Kolozsvárt (1603) 196.
Takács György Kolozsvárt (1603) 184.
Takács István Kolozsvárt (1603) 183, 185.
Takács Jakab Kolozsvárt (1603) 178.
Takács János Kolozsvárt (1603) 181, 183.
Takács Jeremiás Kolozsvárt (1603) 184.
Takács Lőrincz Kolozsvárt (1603) 184.
Takács (Thakach) Mihály Kolozsvárt (1603) 176, 181.
Takács Pál Kolozsvárt (1603) 184.
Taligás György Kolozsvárt (1603) 181.
Taligás Istvánné Kolozsvárt (1603) 189.
Tamás deák Kolozsvárt (1603) 192.
Tartari 17, 58, 95, 99, 100, 105.
Tasnádi Michael Superintendens Calvinianorum in Kolozsvár 4, 41.
Tedeschi v. Germani.
Téglás Antal Kolozsvárt (1603) 186.
Teich János Kolozsvárt (1603) 182.
Telegdy Borbála uxor Sigismundi Rákóczy.
Teleki István Kolozsvárt (1603) 196.
Temesvár (Temisvar) 3, 109.
Temesoári Márton Kolozsvárt (1603) 183.
Teolch Andreas Kolozsvárt (1603) 180.
Teurék v. Theoreok.
Deutsch Joannes civis de Kolozsvár 116, 162.
Teych János Kolozsvárt (1603) 179.
Thakach v. Takács.
Theremy Katus Kolozsvárt (1603) 191.
Tholdi (István) Kolozsvárt 116, 162.
Theoreok (Teurek) Georgius in Kolozsvár 162—3, 172—3, 199.
Thomas (Tommaso) Ungarns S. I. (1603) 104.
Thury Istvánné Kolozsvárt (1603) 195.
Thurzó Georgius Pal. Hung. 130, 131.
Tiburcz pagus prope Kolozsvár 177.
Tobia Paulus in Benedek (1606) 200.
Toldalagi János Kolozsvárt (1603) 166.
Tolbaj Pál Kolozsvárt (1603) 183, 192.

- Torda com. Comes Sigismundus
Sarmasági (1607) 9.
 Torda oppidum 3.
 Toroczkaí Matthaeus Superinten-
 dens Arianorum in Kolozsvár
 4, 41, 57.
 Torockó 24.
 Tót Mihály Kolozsvárt (1603) 181.
 Tótházi Mihály Kolozsvárt (1603)
 183.
 Tótöri István Kolozsvárt (1603) 183.
 Tótöri Istvánné Kolozsvárt (1603)
 183.
 Tölcséres Ádám Kolozsvárt (1603)
 175, 189.
 Tölcséres István Kolozsvárt (1603)
 179.
 Tölcséres János Kolozsvárt (1603)
 188.
 Tölcséres Lőrincz Kolozsvárt (1603)
 187.
 Tölcséres Pálné Kolozsvárt (1603)
 187.
 Tömpe Miklósné Kolozsvárt (1603)
 186.
 Török Péter Kolozsvárt (1603) 191.
 Transylvania (Erdély)
 passim.
 Trauzner Lucas Colosvarius de
 Hadrév Cons. (1603) 22—4.
 Turci 3, 10, 14, 16, 17, 27, 58, 59,
 63, 95, 99, 100, 103, 146.
 Turóc (Turocz) 19, 108, 138—9.
 Tusculum v. Frascati.
 Tyrnavia v. Nagyszombat.
 Udvarhely v. Székelyudvarhely.
 Ugrai Istvánné Kolozsvárt (1603)
 196.
 Ujfalvi (Vifalui) Emericus Praedi-
 cator Varadinensis 145.
 Ujlaky Ludovicus ep. Vesprimen-
 sis (†1605) 13.
 Urbeoger (Vrbeoger) Gergelyné Ko-
 lozsvárt (1603) 183.
 Üstgyártó (Wstgiarto) András Ko-
 lozsvárt (1603) 173.
 Vágsellye (Sellia) 108.
 Vajdahunyad (Waidahunnyad) 165.
 Valachi 103.
 Valachia 105.
 Valentinus Litteratus in Kolozs-
 vár (1605) 34.
 Vallones 19, 20, 25.
 Váradi István Kolozsvár (1603)
 196.
 Váradi János deák de Gyalu (1603)
 165.
 Varadinum v. Nagyvárad.
 Varga András Kolozsvárt (1603)
 181, 193.
 Varga Bereczkné Kolozsvárt (1603)
 181.
 Varga Gáspár Kolozsvárt (1603)
 187, 194.
 Varga György Kolozsvárt (1603)
 181.
 Varga Jakab Kolozsvárt (1603) 173,
 187.
 Varga János Kolozsvárt (1603) 187.
 Varga Mihály Kolozsvárt (1603)
 179.
 Varga Pál Kolozsvárt (1603) 194.
 Varga Péter Kolozsvárt (1603) 185.
 Vas Ferencz cap. 116, 121.
 Vásárhelyi Daniel S. I. 102, 148.
 Vásárhelyi Gregorius S. I. 140, 146,
 147, 150, 152.
 Vásárhelyi Márton Kolozsvárt
 (1603) 182.
 Vég Kőmíves Lőrincz Kolozsvárt
 (1603) 188.
 Venezia (Venetia) 82.
 Vercelli 115.
 — ep. Giovanni Stefano Ferreri.
 Veres Bálint Kolozsvárt (1603) 190.
 Veres György Kolozsvárt (1603)
 194.
 Veres (Ruberus) Paulus 38, 59.
 Verner György Kolozsvárt (1603)
 177.
 Verner Márton Kolozsvárt (1603)
 178.
 Verner Pitter Kolozsvárt (1603) 177.
 Veszprém (Vesprimum) 15.
 Viczey Istvánné Kolozsvárt (1603)
 187.
 Viczey Péter Kolozsvárt (1603) 174.
 Vienna, v. Wien.
 Vifalui v. Ujfalvi Emericus Prae-
 dicator Varadinensis.
 Vitelleschi Mutius S. I. Generalis
 (1622) 152.
 Vitéz Menyhárt Kolozsvárt (1603)
 183, 193—4.
 Volman György Kolozsvárt (1603)
 178.
 Vopra Joannis relictá in Benedek
 (1606) 200.
 Vopra Paulus in Benedek (1603)
 200.
 Vos Joannes in Benedek (1603)
 200—1.
 Vos Michael in Benedek (1606)
 200—1.
 Vos Stephanus in Benedek (1606)
 201.

- Urbeoger* v. *Urbeoger*.
Waidahunnvad v. *Vajdahunyd*.
Weltzer Merten Kolozsvárt (1603) 177.
Werner Gergh Kolozsvárt (1603) 178.
Wien (Bécs, Vienna) 13, 19, 108, 115, 126—8, 157—9, 150—3.
Wstgiarto v. *Ustgyártó*.
Zabo v. *Szabó*.
Zádor pagus.
Zagreb (Zagabria) 14, 150, 152.
Zakách v. *Szakács*.
Zakál v. *Szakál*.
Zala com. 13.
Zalantzi v. *Szalánczi*.
Zalánkemény, de: *Stephanus Kakas*.
Zalatnaky Georgius ep. *Quinque ecclesiae* (†1605) 12.
Zambó Mihály Kolozsvárt (1603) 166, 168.
Zaz v. *Szász*.
Zechel v. *Székely* Moses.
Zeler Ferencz Kolozsvárt (1603) 174.
Zeoch v. *Szőcs*.
Zeores v. *Szőres*.
Zep v. *Szép*.
Zerethő v. *Szerető*.
Zikzay v. *Szikszai*.
Zok Péter Kolozsvárt (1603) 183.
Zygiarto v. *Szijgyártó*.

TARTALOM - MUTATÓ.

Bevezetés. (Introductio)	V
I. De Transylvania	1
II. De Hungaria	12
III. Addenda ad publicationem Annuae Litterae Societatis Iesu. (Fontes Rerum Transylvanicarum tom. V.)	19
IV. Defensio Societatis Iesu. (1605)	41
V. Oratio de restituenda Societate Iesu in Transylvania. (1607)	71
VI. Epistolarium Patris Ioannis Argenti S. I. (1603—1623)	94
Appendix. (1603—1606)	162
VII. Az Epistolarium iratainak jegyzéke időrendben. (Catalogus chronologicus epistolarum et actarum.)	202
VIII. A levélírók és címzettek jegyzéke. (Epistolarum auctores et titulati.)	203
IX. Az iratok keltezési helyei. (Loca, ubi epistolae datae sunt.)	203
X. Az iratok jegyzéke források szerint. (Fontes, ex quibus epistolae editae sunt.)	204
XI. Index personarum et locorum	205
XII. Hasonmások. (Facsimilia.)	217

Felolós kiadó: Veress Endre.

Szabóisság nyomda K.F.T. Pécs.

A nyomdaiért felolós: Ács József igazgató.

UTÓSZÓ

Veress Endre (1868—1953) történetírói munkásságában forrásgyűjtő és forráskiadó tevékenysége bizonyult a leginkább időállónak.¹ Egy életen át lankadatlan szorgalommal kutatott, másolt, gyűjtött a hazai és a külföldi levéltárakban, hogy földerítse és megvilágítsa a 16. századi Erdély történetének szereplőit és eseményeit. Mindenekelőtt a János Zsigmond fejedelem halála utáni évek története érdekelte, a Báthory István trónraléptével, 1571-gyel induló és Báthory Gábor halálával 1613-ban záruló évtizedek, az az időszak, amelyet szívesen nevezett a Báthoryak korának. A hazai közgyűjtemények és családi levéltárak, a bécsi Udvari és Állami Levéltár mellett a magyar történészek közül elsőként kutatta át az osztrák tartományi levéltárakat, a Vatikáni Levéltár újkori iratanyagát és a Jezsuita Rend korábban hozzáférhetetlen központi levéltárát. Intézmény nem állt mögötte, egyedül végzett minden munkát, saját kezűleg másolva százával és ezrével a latin, olasz, spanyol, francia, német és magyar leveleket, följegyzéseket, jelentéseket vagy leíró jellegű, elbeszélő forrásokat. A politikai történet, a diplomáciai és a vele nemegyszer szorosan összefüggő művelődési törekvések álltak kutatása előterében, de minden érdekelte, és mindent följegyzett, ami kezébe került. Nagy érdeme, hogy Erdély történetét sohasem önmagában elszigetelten nézte, hanem mindig a környező népek és államok együttesében, az európai egyetemes fejlődés részeként.

Az általa gyűjtött források közreadását az 1900-as évek elején kezdte meg. 1906-ban, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában jelent meg a Báthory Zsigmond fejedelem külpolitikai elgondolásaiban, diplomáciai tárgyalásaiban elsőrendűen fontos Alphonso Carillo jezsuita szerzetes iratának I. kötete (a II. csak 1943-ban követte), majd 1909-ben, ugyancsak az Akadémia kiadásában a Magyarország és Erdély történetében egyaránt emlékeztető Giorgio Basta generális levelezésének és jelentéseinek 1602-vel záródó I. kötete (a II. megjelenési éve 1913.),² valamint az 1592 és 1600 közt Erdélyben járt pápai követek jelentéseit tartalmazó testes kötet a Vatikáni Magyar

¹ Veress Endre rövid életrajza és történetírói életművének méltatása: Csátsári Dániel: Veress Endre emlékezete. Gyula, 1960. (A gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai. Szerkeszti: Dankó Imre. 16. sz.)

² Carillo Alfonz jezsuita-atyja levelezése és iratai (1591—1618). Gyűjtötte és közrebocsátja: Veress Endre. I. Bp. 1906., II. Bp. 1943. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria vol. XXXII. és XLI.); Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597—1607). Gyűjtötte és közrebocsátja: Veress Endre. I. Bp. 1909., II. Bp. 1913. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria vol. XXXIV. és XXXVII.)

Okirattárban.³ Ezt követően Veress saját vállalkozásában megindította a *Fontes Rerum Transylvanicarum* (Erdélyi Történelmi Források), majd a *Fontes Rerum Hungaricarum* (Magyar Történelmi Források) sorozatát. Az első 25—25 kötet tervét előre elkészítette és közreadta: mind az ötven forráskötetet saját gyűjtéséből adta volna közre, valamennyi a Báthoryak korához kapcsolódott. A nagy terv megvalósítása — biztató kezdetek után — az I. világháborúval elakadt. Az erdélyi sorozatból öt kötet jelent meg: négy a kor erdélyi vonatkozású jezsuita iratanyagából, egy pedig a fejedelemség moldvai és havasalföldi kapcsolatait megvilágító hivatalos és magániratokból, levelekből került ki.⁴ A Magyar Történelmi Források sorozat három megjelent kötetéből kettő a Rómában és Padovában tanuló magyar diákokra vonatkozó adatokat adta közre, a harmadik pedig Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek magyarországi és erdélyi vonatkozásait publikálta.⁵

Az I. világháború után a Veress Endre által gyűjtött forrásanyag kiadása egy időre teljesen leállt. A szerzőnek saját lehetősége nem volt, a Magyar Tudományos Akadémia pedig elzárkózott közreadásuktól. A háború után első forráskötete 1929-ben jelent meg, de már nem a korábbi sorozatok folytatásaként. A tizenegy kötetre terjedő okmánytárat, mely Erdély, Moldva és Havasalfölde 16—17. századi történetére vonatkozó irat- és levélgyűjtését adta közre, a Román Tudományos Akadémia jelentette meg Bukarestben. A tizenegy kötetből hét a Báthoryak korát öleli fel.⁶ Magyarországon csak az 1940-es években adódott számára újra publikálási lehetőség. Az Akadémia a Római Magyar Intézet sorozatában kiadta a különböző olaszországi egyetemeken tanuló magyar diákok anyakönyvi bejegyzéseit,⁷ majd 37 évvel az I. kötet után a Carillo-levelezés már említett II. kötetét; a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet pedig Báthory István levelezését adta közre két kötetben.⁸ Utolsó forráskiadványa 1948-ban az Akadémiánál jelent meg: Báthory

³ Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből (1592—1600). Gyűjtötte és közrebocsátja: Veress Endre, Bp. 1909. (Vatikáni Magyar Okirattár, második sorozat III. kötet.)

⁴ *Fontes Rerum Transylvanicarum* (Erdélyi Történelmi Adatok). Collegit et edidit: Dr. Andreas Veress. 1—2. Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából. I. 1571—1583. Bp. 1911., II. 1575—1588. Bp. 1913.; 3. Antonio Possevino della Compagnia di Gesù: Transilvania. Bp. 1913.; 4. Akták és levelek Erdély és Magyarország Moldovával és Havasalföldével való viszonyához. I. 1468—1540. Bp. 1914.; 5. Jézus Társasága évkönyveinek jelentései a Báthoryak korabeli erdélyi ügyekről (1579—1613). Veszprém, 1921.

⁵ *Fontes Rerum Hungaricarum* (Magyar Történelmi Források). Collegit et edidit: Dr. Andreas Veress. 1. A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai (1624—1864). Bp. 1915.; 2. A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. I. Anyakönyv (1559—1917). Bp. 1917.; 3. Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek magyar- és erdélyországi adalékai (1576—1586). Bp. 1918.

⁶ *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*. Publicate de Andrei Veress. Vol. I—XI. (1527—1690). Bukarest, 1929—1939.

⁷ Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. 1224—1864. Kiadja: Veress Endre. Bp. 1941. (Olaszországi Magyar Emlékek. Közrebocsátja a Római Magyar Intézet. III.)

⁸ Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. Gyűjtötte és közrebocsátja: Veress Endre. I—II. 1556—1586. Kolozsvár, 1944. (Erdélyi Tudományos Intézet).

István király hivatalos levelezése az erdélyi kormánysszervekkel.⁹ A gyűjtött iratanyag jelentős része azonban mind a mai napig nem látott napvilágot. Veress Endre halála után a gyűjtés a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratárába került, ma is ott őrzik.

Veress Endre forrásközlési módszerét már első kiadványa, a Basta-levelezés megjelenésekor erős kritika érte. Szemére vetették, hogy az iratok közreadásában nem alkalmazkodik a kialakult tudományos követelményekhez, a leveleket megcsonkítja, címzésüket, kezdő- és zárósoraikat elhagyja, nem egyszer fontos részeket csak kivonatossan közöl, máskor fontos iratkötegeket elmellőz, vagy kifelejt¹⁰; hogy az iratok közreadásában nem jár el kellő gondossággal, a helyesírást és a központosítást megváltoztatja, sőt a szavakat is javítja; és főként, hogy a közreadott szövegekben sok az olvasási hiba, jegyzeteiben gyakran fölöslegesen fontoskodik, ugyanakkor lényegi kérdések megvilágítatlanok maradnak.¹¹ Ezzel szemben áll viszont, hogy az általa nyomtatásban megjelentetett forrásanyag, bár gyűjtésének csak töredékét tartalmazza, mennyiségileg számottevő, történeti szempontból pedig elsőrendű fontosságú. Azt mondhatjuk, a 16. század második felének erdélyi történetét nélküle sokkal felületesebben ismernénk, 17. századi anyaga pedig kifejezetten hézagpótló.

Giovanni Argenti iratainak és levelezésének kiadását Veress Endre már az 1910-es években tervbe vette, sőt az Erdélyi Történelmi Források 1921-ben megjelent V. kötetében már azt olvashatjuk, hogy sajtó alatt van. Erről azonban semmi közelebbit nem tudunk. Az 1940-es években a Római Magyar Történeti Intézet iktatta kiadási tervébe Argenti iratainak kiadását.

A szedési munkálatokat a pécsi Dunántúl (később Szabadság) nyomda végezte, ugyanaz, amely a Báthory István levelezést is nyomtatta.¹² E késői forráskiadásban igen ritkán fordulnak elő pontatlanságok, ezek azonban nem zavarják a szövegek megértését. Csak arra figyelmeztetünk, hogy az iratok előtt adott tartalmi kivonatok (regeszták) nem mindig megbízhatóak.¹³

⁹ Báthory István király levélváltása az erdélyi kormányssal (1584—1585). Közrebocsátja: Veress Endre. Bp. 1948. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria vol. XLII.)

¹⁰ A Basta-levelezésből kimaradt többek közt a generális 1603. évi összefoglaló jelentése az erdélyi helyzetről és kormányzati feladatairól, amit azután Veress (arra hivatkozva, hogy a kétkötetes kiadvány „amúgy is nagyra növekedett terjedelme már alig bírta volna el”) pótlólag külön füzetben adott ki 1914-ben. (Basta György hadvezér 1603-iki főjelentése, ... Kiadta: Veress Endre, Bp. 1914.) — A Carillo-levelezésből a Báthory Zsigmond feleségéhez, Mária Christiernához írott levelek maradtak ki, amelyek pedig kulcsfontosságúak a fejedelem politikai magatartásának megértése szempontjából.

¹¹ Gárdonyi Albert bírálata: Századok, 1914. 321—327. Veress Endre válasza: Uo. 650—651.

¹² Bővebben a jelen kiadásról a kötet végén „a kiadó jegyzete” szól.

¹³ Teljesen félreértette Veress Endre pl. Bocskai 1606. szeptember 22-i levelének a tartalmát (123. l.), vagy Aquaviva 1608. augusztus 23-án kelt utasítását (137. l.). Argenti 1606. december 16-i jelentése regesztájának eleje pedig értelmetlen is (124. l.). Az is előfordul, hogy személyeket összetéveszt, így pl. Nyáry Pált és Homonnai Bálintot (XVIII. s. köv. l.). Egyébként Argenti életrajzában is több pontatlanság található (nem 1603-ban, hanem 1602-ben került Kolozsvárra; 1607-ben nem egyéni elhatározásból ment Erdélybe, hanem Mátyás főherceg megbízásából stb.).

Ami a Veress Endre által írt Bevezetést illeti, természetesen érződik rajta, hogy nem ma íródott. Szemléletében a 40-es évek álláspontja és a történeti kutatás akkori eredményei tükröződnek. De ha akadnak is benne itt-ott ma már elavultnak tűnő mondatok; Argenti életéről, munkásságáról, erdélyi egyházpolitikái és kulturális tevékenységéről mai napig ez az egyetlen szám-bavehető tanulmány, a magyar és a nemzetközi irodalomban egyaránt.

Veress a szétszórt iratokból nagy gonddal gyűjtötte egybe a jezsuita szerzetes hányatott életének adatait és eseményeit, jellemezte a folyton változó helyzeteket és benne hőse magatartását, életrajzi keretében egységbe foglalva Argenti tevékenységét a katolikus vallás terjesztése és a jezsuita rend védelme érdekében folytatott lankadatlan fáradozását. Az események leírásánál azonban tolla meg-megszaladt, lírai, az érzelmekre ható kifejezéseket használ, az olvasmányosság kedvéért helyenkint kiszínezi, sőt kiegészíti a források, köztük Argenti jelentéseinek szűkszavú közlését.

Hádd mondjunk egy példát. A rend generalisához Krakkóból 1606. december 16-án írt jelentésében Argenti elmondja a Jezsuita Rend, Erdélyből való kiűzésének történetét. Eszerint Bocskai elrendelte, hogy a rendtagok költözzenek egész Erdélyből Kolozsmonostorra, Argenti viceprovinciális pedig Káldi Györggyel jelentkeztek nála. Nevezettek meg is jelentek Kassán, a fejedelem „nagy tisztességgel” fogadta őket, majd elrendelte, hogy térjenek vissza, a monostori rendház ingóságait leltárral adják át megbízottjának, és valamennyien távozzanak az országból. A továbbiakban a jelentés egész röviden elmondja, hogy 1606. november 6-án, egy hétfői napon értek vissza Kolozsmonostorra, átadták dolgaikat és november 11-én, szombaton, Szent Márton napján, korán reggel elindultak Krakkóba. A fejedelem „gondoskodott róla, hogy tisztességben és biztonságban távozzanak”, ezért „több katona kísérte őket zászlókkal, kürtessel.” „Sírtak a jók, fájlalták rossz sorsunkat, s látva a velünk elkövetett igazságtalanságot, nem ok nélkül, magukat is féltették.” (135—136. l.)

Veress Endre — hivatkozva a jelentésre — így mondja el az eseményeket: Argenti „a fejedelem hívólevelével néhány társa kíséretében” fölkereste Bocskait Kassán; „a fejedelem sajnálatát fejezván ki előttük, hogy latinul nem beszélhet [?], Káldi Márton [!] atya tolmácsolásával” jóindulatáról biztosította őket. Amikor november 11-én Bocskai elrendelte a jezsuiták kiutasítását, Argenti „egy percet sem késlekedve, még aznap, megható istentisztelet után, amelyen ő latinul, társa meg magyarul prédikált, búcsút mondott társaival híveinek, s azok zokogása közben útnak indultak Nagybánya felé, 100 [!] puskástól kísérve, akiket a fejedelem megbízottja, biztonságuk végett rendelt melléjük.” (XXVI. l.) Ahogy ez a példa mutatja, Veress az elbeszélés hevében kiszínezi a dolgokat, olyan részletekkel tűzdelve meg, amelyekre adatunk nincs.

Szólnunk kell végül az itt közölt iratok forrásértékéről, annál is inkább, mert Veress Endre ezzel alig foglalkozik Bevezetésében.

Róma kezdettől fogva nagy fontosságot tulajdonított az erdélyi jezsuita misszióknak. A 16. század második felére a katolikus reform szellemében megújult pápaság harcba indult a reformáció révén elvesztett pozíciói visszaszerzésére. A Báthory Istvánnal majdnem egyidőben trónra lépő XIII. György pápa és közvetlen utódai már elég erősnek érzik magukat, hogy a Jezsuita Rend segítségével létrehozzák a katolikus államok politikai szövetségét, a Keresztény Ligát, és támadásba lendüljenek mind a protestantizmus, mind a keleti ortodoxia ellen. Erdélynek — földrajzi helyzeténél fogva — mindkettőben központi jelentősége volt. Ha itt megvethetik lábukat, innen, mint biztos bástyából nyomulhatnak minden irányba, a magyar királyságban elhatalmasodott protestantizmus, a keleti ortodoxia, sőt a Balkánon át a mohamedánok ellen, akiknek megtérítéséhez éppen ezekben az időkben romantikus reményeket fűztek. Erdély és tőle északra Lengyelország meg-

szerzése és kiépítése volt a nagy keleti tervek kiindulópontja és alapfel-tétele.

Ezért, amint Báthory István trónraléptével erre lehetőség adódott, Róma és a Jezsuita Rend legkitűnőbb embereit küldte ide. Olyanokat, akik a kato-likus hit és intézményei terjesztésében minden áldozatra, még a mártírha-lálra is készek voltak, akik a munkában a szinte fanatikus lelkesedést bölcs okossággal vegyítették, nagy műveltségű és európai látókörű emberek. Leg-többjük több országban tevékenykedett már, mielőtt ideérkezett, kitanulták a politikai alkalmazkodás és rugalmasság iskoláját. Bár jórészüik nem ma-gyar (kevés még a magyar jezsuita), sőt nem is erre a tájra való, a nehéz viszonyok közt is kitűnően tájékozódnak és helyezkednek, s az uralkodói pártfogás védőszárnyai alatt egyre nagyobb sikereket érnek el. Kolozsmo-nostori, váradi és gyulafehérvári iskoláik színvonala magasan fölötte áll az erdélyi protestáns kollégiumoknak, az előkelő családok, protestánsok is szí-vesen adják hozzájuk gyermekeiket, akik közül sokan katolizálnak; mindez felébreszti a református, evangélikus és unitárius egyház félelmét. A helyzet már az 1580-as években kiéleződik, s a hatalmára féltékeny protestáns rendi többség a jezsuiták ellen fordul; 1584-ben, 1606-ban, majd 1607-ben az or-szágyűlés száműzi őket.

Mindez közismert, s csak azért mondtuk el, hogy érthetővé tegyük, miért kísérté Claudio Aquaviva, a Jezsuita Rend generálisa megkülönböztetett fi-gyelemmel mindazt, ami Erdélyben történik, s miért követelte meg a rend-szeres jelentéseket, a fejedelemség első helyzetéről, a politikai pártok el-képzeléseiről, a társadalmi és felekezeti erőviszonyokról. A történetírásban Ranke óta elismert a követi jelentések, elsősorban a velencei dispaccik tör-téneti forrásértéke. Erdélyben nem volt Velencének követe, de a jólétesült, éleseszű, a helyzetet kristálytisztá logikával, elfogultság nélkül mérlegelő jezsuita misszionáriusok jelentései a dispaccikkal felérő források.

Ugyanakkor, a közös iskola, az azonos politikai látás ellenére ezek a jezsuita jelentések mégsem azonosak, írójuk személyisége mindegyikre rá-nyomja bélyegét. Ahhoz tehát, hogy Argenti itt közölt jelentéseit értékelhes-sük, röviden tekintsük át a vezetőállásban itt működő jezsuiták beszámolóit. Ezt azért is meg kell tennünk, mert — bár irataik javát Veress Endre adta közre, s személyüket nála jobban senki sem ismerte — ő maga ezt az átte-kintést elmulasztotta, s e mulasztást máig sem pótolta senki.

*

Az első jezsuita misszió létrehozásakor, 1583-ban járt Erdélyben Antonio Possevino, a pápai udvar Báthory István mellé rendelt jezsuita diplomatája. Mantovai születésű olasz, nagy műveltségű humanista, ízig-vérig diplomata. A keresztény egység létrehozására törekvő nagy terveknek ő volt az egyik fő munkatársa. Tíz évet töltött Franciaországban, majd 1578-ban XIII. Ger-gely Stockholmba küldte, hogy a lutheránus svédeknek a katolikus egyház-ba való visszavezetését készítse elő. Ennek sikertelensége után, 1584-ben a

Szentszék a lengyel királlyá választott Báthory mellé rendelte; feladata a törökellenes nagy szövetség létrehozása egyszersmind a keleti és a nyugati egyház egyesítésének előkészítése volt.¹⁴

A Szentszék és Báthory megbízásából ő készíti elő a jezsuita rend erdélyi megtelepítését, ő fogalmazza meg a feladatokat, ő szabja meg a rendtársai által követendő magatartást, ő hozza létre a kolozsvári jezsuita missziót, amely — elképzelése szerint — a nagy törökországi térítő akció hídőjét kell, hogy képezze.¹⁵ Beutazza Erdélyt, tanulmányozza múltját, hogy megért-tesse jelenét, majd mindenre ügyelő nagy és részletes, könyvet kitevő jelentésben ismerteti a fejedelemség geográfiai helyzetét, történetét, kormányzatát, népeit, a társadalmi és felekezeti viszonyokat, majd a jezsuita misszió feladatait és lehetőségeit.

A számbavétel és felmérés, a nagy tervek egyaránt egyházpolitikai szempontokat tartanak szem előtt, a katolikus világközösség érdekeit nézik, Erdély ebben csak eszköz. Megfigyelései az erdélyi kormányzat működéséről, a felekezeti és társadalmi viszonyokról adott rajza, a kormányzat, sőt a magyar katolikus egyház vezetőinek magatartását is érintő bírálatai azonban mindig szenvtelenül tárgyilagosak, elfogultságra, szubjektív kifakadásokra csak a szentháromságtagadók esetében ragáztatja magát. A „Transilvania” és a levéljelentések, egyaránt elsőrendű források az 1580-as évek Erdélyének minden szempontú megismeréséhez.

A Báthory István halála utáni, sokban megváltozott helyzetben a Szentszék diplomáciáját Alphonso Carillo képviselte Erdélyben. Az 1553-ban Spanyolországban született Carillo tizennyolc éves korában lépett a jezsuita rendbe.¹⁶ Még nincs 30 éves, amikor a párizsi egyetemre kerül, ahol 7 évig tanítja a filozófiát. 1590-ben Bécsbe rendelik, majd amikor a fiatal Báthory Zsigmond fejedelem a Rendtől kér gyóntatót, Aquaviva generális őt küldi Erdélybe. Majd egy évtizedig maradt itt, mint gyóntató, egyszersmind mint a fejedelem legbizalmasabb tanácsadója és diplomatája. Báthory Zsigmond uralmának végleges bukásakor, 1600-ban a magyarországi jezsuita misszió tagjaként Vágsellyére vonult vissza, de még ugyanebben az évben az ausztriai jezsuita rendtartomány főnökévé nevezték ki.

¹⁴ Antonio Possevino *Transilvania* című munkáját Veress Endre adta ki 1913-ban az Erdélyi Történelmi Források III. kötetében (ld. 4. jegyzet), majd Giacomo Bascapè: *La „Transilvania di Antonio Possevino.”* (Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI. Roma 1931. 47—163.) Levelezését részben Veress Endre (Erdélyi jezsuiták levelezése I—II., ld. 4. jegyzet), részben Lukács László bocsátotta közre (*Monumenta antiqua Hungariae*. I. 1550—1579. Róma 1969.; II. 1580—1586. Róma 1976.; III. 1587—1592. Róma 1981. *Monumenta Historica Societatis Iesu*, vol. 101., 112., 121.). Ld. még Giacomo Bascapè: *Le condizioni dell'Ungheria nel 1584 secondo una relazione di Antonio Possevino*. *Europa Orientale* 1934. 17—33. Tevékenységére Veress Endre és Lukács László már idézett forráskiadványainak bevezetésén kívül ld. még Pierling S. J.: *Báthory et Possevino*. *Documents inédits*. Paris 1887.; Edouard Kuntze: *Les rapports de la Pologne avec le Saint-Siège à l'époque d'Étienne Báthory*. (Étienne Báthory, roi de Pologne, prince de Transylvanie. *Krakko* 1935. 132—211.); magyar vonatkozásban: Fraknói Vilmos: *Possevino nagyváradi látogatása 1583-ban*. *Nagyvárad*, 1901.; Uő.: *Egy jezsuita diplomata hazánkban 1583—1584*. *Katolikus Szemle* 1902. 585—607.; 685—707; 796—811.; Uő.: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel*. III. Bp. 1903. 167—195.; T. L.: *Forgách Ferenc és Possevino*. *Religio* 1911. 291—292.; Legújabbban: Szilas László: *Der Hofprediger Laterna*. *Possevino und der polnische Königshof*. *Eine Instruction Possevinos aus dem Jahre 1583*. *Archivum Historicum Societatis Iesu*. 1971. 391—422.

¹⁵ Ezt először 1574-ben írta le, majd később többször is. Ld. *Monumenta antiqua Hungariae*, i. m. I. 441. 2. jegyzet; II. 414, 415, 453.

Ebben a tisztségében már nem annyira a nemzetközi diplomácia, mint inkább a Rudolf császár-király által megindított erőszakos ellenreformáció harcai foglalták le. Ennek kapcsán többször is megfordult Magyarországon. 1604. január 8-án jelen volt Kassán, amikor Belgioso gróf főkapitány katonai erővel elvette a Nagytemplomot a protestánsoktól, s az ismét katolikus dómban ő mondotta az első misét. Innen Kolozsvárra ment, egyrészt, hogy a Basta generális által az unitáriusoktól elvett Szent Mihály templomban misézzon, másrészt, hogy újból beindítsa a jezsuita misszió munkáját. Ekkor járt utoljára Erdélyben. 1608-ban az ausztriai rendtartományi főnökségtől is megvált, s Spanyolországba távozott, ahol a toledói tartomány provinciális tisztségét vette át. Siénában halt meg 1618-ban.

Carillo Erdélyben nőtte ki magát diplomatává. Possevino ambiciózus terveit folytatta, amennyiben törökellenes keresztény-összefogást törekedett létrehozni, a változott viszonyok között nem lengyel, hanem Habsburg vezetés alatt. Az erdélyi törökellenes párt fő támasza a gyulafehérvári udvarban, ő beszélt rá fejedelmi urát a Rudolf császár-királyal kötendő szövetségre, s mint Báthory Zsigmond diplomatája, egyik létrehozója a prágai szerződésnek. Bár Erdély függetlenségének erős védelmezője (és így Zsigmond lemondásának mindvégig heves ellenzője), politikáját nem a fejedelemség, hanem az egyház érdeke irányítja. A fejedelemség belső és külső ügyeiben — bár a háttérben maradt, sem tisztséget, sem méltóságot nem viselt — a 90-es években mindvégig irányító része volt. A katolikus restauráció későbbi szenvedélyes és türelmetlen harcosa (aki egy ízben túlbuzgóságáért VIII. Kelemen pápa neheztelését is magára vonta) Erdélyben mindvégig együttműködött a fejedelem környezetének protestáns nagyuraival, többek közt Bocskai Istvánnal. A nagy cél, a Róma vezetésével kialakuló, a „pogány” törökök ellen irányuló összefogás megteremtése minden más háttérbe szorított.

Ezek után talán nem is kell mondanunk, hogy Carillónak különösen az 1590-es évekből való iratai milyen fontosak nemcsak Erdély, nem is csak Magyarország, hanem az egész Habsburg Monarchia történetének megismerésére. A törökkel való szövetség fenntartásához ragaszkodó erdélyi politikai párt megsemmisítésére, az ezzel összefüggő kemény belső küzdelmekre, a Béccsel folytatott diplomáciai tárgyalásokra, majd a törökkel vívott kezdeti győzelmes harcokra és nem utolsósorban a Báthory Zsigmond megbomlott lelki egyensúlya következtében beállott zavarokra Carillónak a bennfentes ismeretével, de a kívülálló elfogulatlanságával irt beszámolóit, leveleit és jelentései elsőrendű források.

A két nagy jezsuita diplomatának szinte mindenben ellentéte a magyar Szántó István, aki latinosan Aratornak is nevezte magát. Devecseren szüle-

¹⁶ Carillóra ld. Veress Endrének a 2. jegyzetben idézett okmánytárát (az I. k. bevezetésében Carilló életrajzával), továbbá Szilágyi Sándor közleményét: *Okmányok és levelek az 1595—1598-i prágai alkudozások történetéhez. Magyar Történelmi Tár XXIII. 1877. 149—239. és Uő.: Adalék Mária Krisztianna s Carillo Alfonz történetéhez 1598-ban és 1599-ben. Történelmi Tár 1878. 974—982. Szilágyi Sándor: Carillo Alfonz diplomáciai működése. 1594—1598. Bp. 1877. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. VI. k. 10. sz.) Eörsy Tóth Júlia: Carillo. Történeti tanulmány. Pesti Hírlap, 1910. december 24., 122—124.; Kelényi B. Ottó: Alfonso Carillo. (Gyenis András szerk.: Jézuita arcélek. Bp. 1940. 183—201. és Gyenis András szerk.: Száz jezsuita arcél. Bp. 1941. 380—405.) Szilas, László: *Der Jesuit Alfonso Carillo in Siebenbürgen. 1591—1599. Róma, 1966. (Bibliotheca Institutii Historici S. I. vol. XXVI.)**

tett, a Dunántúlon, 1540-ben.¹⁷ 1561-ben lépett a jezsuita rendbe Rómában, s innen került Bécsbe. 1565-ben filozófiából magisteri fokozatot szerzett, s még ebben az évben a nagyszombati főiskolán, majd a gráci és a bécsi egyetemen tanított. 1575-től Rómában magyar gyóntató, az ő szorgalmazására alapította meg XIII. Gergely pápa 1578-ban a külön Collegium Hungaricumot a magyar papok képzésére. Báthory István már erdélyi fejedelem korában hívta őt Erdélybe, s 1580-ban Kolozsvárra ment, majd Nagyváradon, az ottani jezsuita misszióban működött. 1587-ben gyulafehérvári hitszónok. Miután 1588-ban a jezsuitákat kiűzték Erdélyből, a vágssellyei rendházban tevékenykedett, 1592-ben Bécsbe rendelték, de 1601-től ismét Magyarországon van. 1605-ben Bocskai hadai elől Morvaországba, az olmützi rendházba menekült, s többet nem is tért vissza Magyarországra.

Szántó István sok nyelvet beszélő, nagy műveltségű és eredeti gondolkodású kitűnő szónok és tanár. Minden inkább, csak nem diplomata: szóki-mondó, hirtelen haragú ember, ami a szívében, az a száján. Közvetlen főnöke, az ausztriai rendtartomány provinciálisa önfejtőnek mondotta. Vélt igazáért még egyházi feletteseivel is szembeszállt, 1579 novemberében XIII. Gergely pápát is meg kellett követnie makacsságáért.¹⁸

Szántó Istvánban a hittérítők lelkesedése égett, s szent buzgalmában nem mindig mérlegelte a lehetőségeket. Ahol megjelent — így Erdélyben is — körülötte nyugtalanság, háborúság támadt, amivel az általa képviselt ügynek is ártott. Szenvedélyesen támadta a más hiten és más véleményen levőket, ugyanakkor kifelé ugyanolyan szenvedéllyel védett minden magyar érdeket.

Még gyermekként, saját sorsában élte át a török—magyar végvidék romlását, anyja és testvérei török rabságban pusztultak el, ezt egy életen át nem felejtí, s ki-kitör belőle aggodása a magyar népért „amelyet elnyomnak, szét-tépnek és lábbal taposnak.” Az erdélyi jezsuita kollégiumok történetéről írt latin nyelvű munkájában (amelyet szenvedélyes kifakadásai miatt a rend generálisa nem engedett kinyomtatni) a korban szokatlan szeretettel ír a „szegény, elhagyott, testileg-lelkileg elnyomorodott” népről, az Aquavivának küldött 1594. évi jelentésében pedig a magyar végváriak vitézségét méltatja (akik pedig nagy többségükben valamelyik protestáns egyház tagjai), ki-jelentvén többek közt, hogy „tíz magyar többet ér a mi háborunkban száz németnél.” Az ország és népe történeti hivatását, de pusztulását is mélyen

¹⁷ A rávonatkozó nagy irodalomból kiemeljük Szittyay Dénes forrásgyűjteményét, melyet a Magyar Tudományos Akadémia készült kiadni; a szedése el is készült 1950-re, de aztán nem jelenhetett meg: Szántó Arator István jezsuita szerzetes iratai. 1571—1610. 412 l. okmánytár, előtte 50 lapos életrajzi jellemzés. (A munka tördelt kefelevonatának egy példánya az ugyancsak betördelt mutatóval együtt e sorok írójának a tulajdonában van.) Levelezését részben kiadta Veress Endre (Erdélyi jezsuiták levelezése, ld. 4. jegyz.) és 1592-ig Lukács László (Monumenta antiquae Hungariae, ld. 14. jegyz.) Ld. még Fraknói Vilmos: Egy magyar jezsuita a XVI. században. Szántó István élete. Katolikus Szemle 1887. 385—44.; Meszlényi Antal: A magyar jezsuiták a XVI. században. Bp. 1931. 99. s. köv. 1.; Mónay Ferenc: Szántó (Arator) István, az első jézustársasági magyar gyóntató. (Mónay Ferenc: A római magyar gyóntatók. Róma 1956. 71—96.) A vele foglalkozó részlettanulmányokat és népszerű munkákat felsorolja Polgár, Ladislaus, S. I.: Bibliographia de historia Societatis Iesu in regnis olim corona Hungarica unitis (1560—1773). Róma 1957, 1547—1566. sz. 166—167. l., illetve Stoll Béla—Varga Imre—V. Kovács Sándor: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. Bp. 1972. 334—335.

¹⁸ Lukács László: Monumenta antiquae Hungariae, i. m. I. 365. sz. 938. s. köv.

átérzi. „Mert kicsoda akadályozta meg — írja —, hogy Németországot a török el ne pusztítsa? Magyarország. Ki védte meg Morvaországot a barbárok benyomulásától? Magyarország. Ki tartotta vissza a hitetleneket attól, hogy Csehország és Szilézia határain áttörjenek? Magyarország. A dühös és kegyetlen szaracénoknak fegyverét és sújtó karját ki tartotta vissza Stájerországtól, Karintiától és egész Illiriától? Magyarország. És végül ki zárta be a kaput az Ausztriába betörni szándékozó török előtt? Csak Magyarország. Ez az ország megvédte a keresztény tartományok békéjét, városait arannyal és ezüsttel gazdagította, élelemmel látta el, fegyverrel oltalmazta és a keresztény szabadságot megőrizte. És íme most ez a szegény Magyarország bűnei miatt testi és lelki ellenségeitől szorongattatik, senkitől segítséget nem várhat, katonái a barbárok ellen nem bírják megvédeni, az eretnekek ellenében főpapjai és lekipásztorai nem képesek megoltalmazni, a hitbéli tévedésekkel szemben tudósai nem tudják felvilágosítani, szerzetesei pedig makulátlan életükkel nem képesek ősi keresztény hitében megerősíteni.”¹⁹ Szántó István a keresztény egyetemességen belül a magyar katolicizmusért harcol, erre áldozza életét. Ezért lát neki a biblia magyarra fordításának is, ezért tanít lángoló lelkesedéssel.

Jelentéseit, leveleit mégsem csupán szenvedélyének mindenén átsütő izzása teszi fontossá a történész számára, nem is csak az, hogy bennük kifejezést kap egy izzig-vérig patrióta jezsuita szemlélet (melynek egyidőben a történetírás a létezését is kétségbevonta), hanem az, hogy mint nagy idők tanúja, sok mindent első kézből ismerhetünk meg általa. A jezsuita iskola megindulása Kolozsmonostoron, a váradi iskola növekvő sikerei, a gyermekfejedelem nyugati kultúrát lehelő gyulafehérvári udvara valósággal meglevenednek írásaiban. A jezsuiták kiűzése körüli 1588. évi erdélyi országgyűlési csatákat, a fiatal fejedelem és a protestáns rendek pattanásig feszülő ellentétét senki olyan közlelől nem látta és nem írta le, mint ő. Mindaddig inkább irodalmi és nyelvészeti működését méltatták, az eseményeket leíró históriás munkássága — úgy véljük — nem kevésbé fontos.

Ebbe a sorba illeszkedik *Giovanni Argenti* (vagy ahogy olaszul írta magát néha *Argenta*, latinul *Johannes Argentus*). Életrajzát olvashatjuk Veress Endre itt közölt Bevezetésében,²⁰ ezért csak a számunkra leglényegesebb adatokat emeljük ki. 1561-ben született Modenában, és 22 éves volt, amikor noviciusként a jezsuita rendbe lépett. 1602-ben került Kolozsvárra, s jelen volt, amikor 1603. június 9-én iskolájukat és rendházukat a felizgatott tömeg feldúlta és elpusztította, egy rendtársukat megölte, őket pedig a város elhagyására szólították fel. Életben maradt rendtársaival Krakókba ment,

¹⁹ Ld. Szittyay Dénes: i. m. 1. és 326. s. köv. 1. és Bevezetés 15—16. l.

²⁰ Argenti életrajza, teljes működésének méltatása megiratlan, a vele foglalkozó irodalom nagyon kicsi. Veress Endre korábbi népszerű összefoglalása: *Giovanni Argenti. 1561—1626* (Gyenis András: Száz jezsuita arcél. I. Bp. 1949. 498—514.) mellett Lukács László Argenti leveleiből is idéző tanulmányát említhetjük: *Újabb adatok Káldi bibliafordításának történetéhez.* (Civitas Dei. A magyar katolikus tudományos és művészeti akadémia Káldi György Társasága tudományos évkönyve I. 1956. 11. s. köv. 1.) Legújabban Barlay Ö. Szabolcs: Vázlat a jezsuita „missio Transylvanica” tevékenységéről és könyvtárának sorsáról. 1571—1603. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, „Könyv és Könyvtár”, XII. köt. 1979. első sorban 120—133.)

augusztus 15-én már innen keltezte nagy jelentését. Miután azonban Basta generális megverte Székely Mózes csapatait, és elpusztult templomuk helyébe átadatta nekik a főtéri, unitárius kézen lévő Szent Mihály templomot, karácsonykor már ismét Kolozsvárott találjuk.²¹ 1603 januárjában az ausztriai jezsuita rendtartomány Erdélybe látogató főnöke, Carillo, megtette őt erdélyi viceprovinciálisnak. 1606. november 11-ig maradt itt, amikor Bocskai István parancsára a jezsuita szerzeteseknek el kellett Erdélyt hagyniok. Krakkón át Olmützbe ment, de Mátyás főherceg 1607. május 27-én kelt megbízólevelével újra útra kelt, hogy Krakkón át Erdélybe menjen. Gyulafehérvárra megy az új fejedelemhez, Rákóczi Zsigmondhoz, részt vesz a június 10-én megnyitott kolozsvári országgyűlésen, ahol a jezsuiták védelmében nagy beszédet mond. Az országgyűlés azonban úgy határoz, hogy a jezsuitákat számúzi. Argenti a szokott úton, Krakkón át távozik, július 25-én már Csehországban van. Novemberben Rómába megy, majd 1608. elején Aquaviva kinevezi az ausztriai rendtartomány provinciálisává. Ebben a tisztségében részt vesz az 1608. évi pozsonyi koronázó országgyűlésen, miután azonban a jezsuiták intézményes megtelepedését a királyság rendei sem engedélyezik, tízéves tartományi főnöksége alatt csak közvetett kapcsolata van Magyarországgal.

Argenti nem volt diplomata, nem volt sem szervező, sem gyakorlati ember, azt is megkockáztatjuk, hogy a rend szempontjából erdélyi viceprovinciális kinevezése sem volt szerencsés. A dolgok intézése, a gyakorlati cselekvés helyett inkább a tudós elmélyülés volt kedvére, a renden és az egyházon belüli tekintélyét is nagy humanista erudíciója alapozta meg. Míg elődei a lényegre szorítkozó és a lényegyet mindig meglátó, szűkszavú levelekben számoltak be a dolgokról, Argenti ékes humanista latinsággal, gondosan kidolgozott hosszú jelentéseket küldözgetett Rómába, amelyek legfőbb jellemzője a szenvedélyes és szubjektív hang, s amelyek nem is törekednek a dolgok reális felmérésére. Erdély ismeretlen volt és az is maradt számára, jelentései azt mutatják, nem is nagyon törekedett a fejedelemség bonyolult társadalmi, politikai viszonyainak a megismerésére. Humanista műveltsége sajátosság közepkori mentalitással keveredett. Fanatikus hittel és áldozatkészséggel szolgálta egyházát és rendjét, s az emberiséget két részre osztotta: katolikusokra és démonian elvetemült gonoszokra. Bastáról erdélyi szereplése során csak azt érzékeli, hogy a generális jó katolikus, aki pártolja a jezsuitákat, ahogy Bocskai István híveiben meg csak a „dühödt kálvinistákat” veszi észre, akiket egy cél vezet, az, hogy minden katolikust kiirtsanak a világból. A Bocskai pártiak — mondja — legfőbb feladatuknak a templomok és oltárok elpusztítását tekintették, s olyan kegyetlenséggel jártak el, amilyet a török részéről sem tapasztaltak. „Dehát nincs rajta mit csodálkoznunk — írja —, eretnekek voltak, és ez a háború az eretnekek háborúja volt.” Igaz, teszi hozzá, katolikus vallásúak is csatlakoztak a mozgalomhoz, de csak kényszerből, vagy olyanok, akik sorsukkal elégedetlen és „gonosz emberek voltak, s ezért törekedtek a dolgok rendjének megváltoztatására.”²² 1603 előtti jóindulata, jóhiszeműsége, a kolostor feldúlásakor szertefoszlott, ettől kezdve nem tud tájékozódni. Hogy reálpolitikai érzéke mennyire hiányzott, s hogy a dolgokkal mennyire nem volt tisztában, arra jellemző példa,

²¹ Veress Endre: *Annuae litterae Societatis Iesu*, i. m. 88.

²² Ld. a jelen kötetben, 14. l.

hogy 1605 szeptemberében, a Bocskai mellé állt erdélyi rendek megyesi országgyűlésén a jezsuita rend és iskola védelmében a Basta generálistól kapott kiváltságokra hivatkozott.²³

Jelentései valójában apologetikus, hitvédelmi munkák, amelyeket — az olvasó gyakran úgy érzi — nem is a rendfőnöknek, hanem a nyilvánosság számára közokuláslul írt. Ugyan mi mással magyarázhatnánk, hogy gyakran emlékeztet Isten sújtó és büntető kezére, amellyel megtorolja a katolikus valláson esett sérelmeket. Lám Székely Mózes, „a gonosz ariánust”, néhány héttel a jezsuiták kiűzése után megölték a csatában, s Bocskai is keserves szenvedések közepette halt meg. Erdély pusztulása Isten bosszúja volt a jezsuiták ellen elkövetett dolgokért. Nyilvánvaló, hogy mindezt nem a rend generálisának, a jelentés címzettjének mondja, hanem a széles olvasóközönségnek. Már a jelentés címe: Delle insolenze delli heretici ariani — a szentháromságtagadó eretnekek szemtelenségéről — is a nagyközönségnek szól. A katolikus hívők tanulságára nagyítja fel a püspökök és rendtagok elleni protestáns atrocitásokat, ahogy azt Veress Endre is észreveszi és megjegyzi.²⁴ Az Erdélyből való kiűzetésről szóló, Aquaviva rendi generálisnak címzett jelentésébe beleírja: példa ez Lengyelországnak, „ővakodjék az ilyen vallási újítóktól” és falként tömörüljön a katolikus hit védelmére, mert „ez a haza egyetlen üdvé” (salus unica patriae).²⁵ A jelentéssel egyidőben Aquavivának írt külön levélben elmondja, hogy a jezsuiták viselkedése egyben-másban szinte kihívta a lakosság ellenszenvét és így a száműzetést, magában a jelentésben azonban ezt elhallgatta, mert azt közzétételre szánta. Ezért csiszolgtatja többször is, még évek múlva is az 1605-ös megyesi országgyűlésen elmondott beszédének szövegét, sőt Veress Endre kutatásai szerint egyes részeket az 1616-os megjelenéskor a korrektúrába tödött be.²⁶ A nyomtatásban megjelent beszéd egyébként olyan hosszú, hogy ebben a formájában aligha hangozhatott el, de ha mégis, kemény „odamondogatásai” alighanem inkább a jezsuiták ellen hangolták a protestáns rendeket.

Apologetikus írásait sem a pápai diplomácia, sem Aquaviva generális nem kedvelte. Amikor 1607-es jelentésében a jezsuiták elleni országgyűlési határozatot Argenti csupán a katolikus vallás elleni gyűlölettel magyarázta, Ferreri püspök prágai nuncius Borghese államtitkárnak írt levelében finoman kiigazította: elsősorban azért haragudtak rájuk, mert hűek maradtak a császárhoz.²⁷ Aquaviva generális pedig nem engedélyezte „A szentháromságtagadó eretnekek szemtelenségéről” című munkája kinyomtatását, mondván, hogy akár latinul, akár valamelyik nemzeti nyelven írunk, tartózkodni kell a kemény és bántó szavaktól, méginkább pedig a gyalázkodástól. Ez a munka pedig „tele van gyalázkodó szavakkal és szidalmakkal.”²⁸

Mindez azt jelentené, hogy Argenti jelentéseit a történész nem használhatja? Éppen nem. Az 1603-as kolozsvári eseményekre, a jezsuita iskola és rendház feldúlására Argenti a legfőbb forrás (az általa mondottakat plasztikusan egészítik ki a Veress Endre által a függelékben közölt Kolozsvári jegyzőköny-

²³ Ld. a jelen kötet 60. l.

²⁴ Ld. a jelen kötet 13. l. és 2. jegyz.

²⁵ Ld. a jelen kötet 17. l.

²⁶ Ld. a jelen kötet 59. l. és 65. l.

²⁷ „...cioè per esser stati tenuti devoti di Sua Maestà”. Veress Endre: Carillo Alfonz levelezése, i. m. l. 617.

²⁸ Ld. a jelen kötet 137. l.

vek). A Bocskai szabadságharc erdélyi ellentéteire, az országgyűlési tárgyalásokra megint csak a legfontosabb tanú. Még inkább áll ez az 1607—1608-as erdélyi és magyarországi eseményekre. Olyan konkrét részleteket ismertet Rákóczi Zsigmond, az erdélyi és magyarországi rendek, valamint Mátyás főherceg álláspontjára, a velük való tárgyalások részleteire, amit sehonnan máshonnan nem tudhatunk meg. Mindezekben — még egyszer hangsúlyozzuk — szavahihetősége, forrásértéke vitán felül áll. A hallomás után közölt leírásoknál (a Kolozsváron kívüli 1602—1603-as erdélyi események, a Bocskai szabadságharc magyarországi dolgai) már ellenőrizni kell, amit mond. Egyéninek tűnő állásfoglalásai, emberek és események megítélésében elhangzó véleménye pedig, túl a saját személyén, egy élő, bizonyos körökben idehaza és határainkon túl közvéleményt formáló felfogást tolmácsolnak, s ebben a vonatkozásban szintén forrásértékűek.

Benda Kálmán

A KIADÓ JEGYZETE

Adattári sorozatunkban eddig az 1580—1750 közötti időszak hazai *protestáns* művelődési viszonyait megvilágító anyag dominált (csak az 5. kötetben közölt levelek literátor-politikus írói és címzettjei közt volt sok katolikus). Most *jezsuita* anyagot adunk közre, két olyan évtizedből — a XVII. század elejéről —, amikor a rend tartományi és egyetemes vezérkarának különösen nagy szüksége volt friss és pontos értesülésekre a viharosan változó magyarországi és erdélyi állapotokról. Giovanni Argenti (vagy Argenta) olasz származású jezsuita szerzetes 1602-ben érkezett kolozsvári szolgálatra; hamarosan erdélyi viceprovinciális, majd 1608-ban az ausztriai rendtartomány főnöke lett. Magyar vonatkozásban szervező tevékenységéről igen keveset tudunk (különösen ennek átfogó értékelése hiányzik); irodalmi és „tudósító” szolgálatának dokumentumai viszont elég nagy számban maradtak meg. A Kolozsvárról, Krakkóból, Grazból, Bécsből, Prágából küldött tucatszámú levele — jórészt jelentésnek készült. A neki küldött válaszokból az is kiderül, hogy milyen sok levele veszett el. Csonka tehát a közölt, ötven darabból álló Epistolarium; de a magyar politikai, vallási, kulturális viszonyok sok, eddig ismeretlen részletét világítja meg így is. A kolozsvári polgárok jezsuitaellenes rebelliója, Bocskai erdélyi ügyei, az erdélyi és magyar országgyűlések politikai-vallási tárgyalásai megismerését éppúgy új tényekkel és összefüggésekkel gazdagítják a közölt iratok, mint ahogy a moldvai misszióra, Ujfalvi Imre perének katolikus visszhangjára, Pázmányra, s különösen Káldi György bibliafordításának létrejöttére, majd revíziójára és kiadására igen értékes adatokat kapunk (utóbbiakat Lukács László 1956-ban megjelent dolgozata még egy, az Epistolariumból hiányzó 1610. dec. 11-én kelt Aquaviva-levéllal toldja meg; idézi Holovics Flórián, ItK 1962. 229.).

Hogyan jött létre az Argenti-iratok és -levelezés jelen kiadása? Benda Kálmán — főntebb, az utószóban — utalt arra, hogy már 1920 táján kész lehetett Veress Endre, a XVI—XVII. századi erdélyi történeti források kitűnő ismerője a kiadás egy első változatával. Az 1940-es években aztán kalandos sorsa volt a gyűjtésnek. Bizonyosat erről csak a címlapok és a nyomdai kolofon ránk maradt korrektúra-lapjai nyomán lehet tudni. Eszerint legalább háromszor történt kísérlet a gyűjtés megjelentetésére: Budapesten, 1944-ben az akadémia adta volna ki az *Olaszországi Magyar Emlékek* IV. köteteként; Rómában, 1946-ban a Collegium Hungaricum, mint ugyanannak a sorozatnak V. kötetét; végül 1948 körül is lehetett szó a publikálásról (a kolofonban felelős kiadóként Veress Endre neve olvasható, aminek alapján magánkiadvány-tervre is gondolhatunk, a megjelenés helye Pécs lett volna). A fontos az, hogy a pécsi Szabadság nyomda ekkorra már a tördelt utolsó

korrektúra-levonatot is elkészítette, s ezt az egyetlen példányt a gyűjtő és sajtó alá rendező Veress Endre, majd halála után családja gondosan megőrizte. Az értékes unikumra már az 1950-es évek végén fölhívta az Adattár-sorozat szerkesztőjének figyelmét Jancsó Elemér; később Barlay Ö. Szabolcs járult hozzá ahhoz, hogy a levonatot megismerhessük. Ifj. Veress Endrétől vásárolta meg aztán az anyagot a szegedi József Attila Tudományegyetem I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, úgy azonban, hogy a család a kiadás jogát önzetlenül átengedte.

Most a jelentéseket és leveleket, az értékes függelékkel s a mutatókkal együtt a Veress Endre által javított, utolsó tördelt levonat fényképes másolataként adjuk közre. A magyarországi gyűjteményekben ma is megtalálható néhány dokumentum összeolvasása arról győzőtt meg bennünket, hogy az Argenti-kötet Veress egyik leggondosabban készült munkája. Talán összefügg ez a kiadás körüli sok évtizedes herce-hurcával, aminek során a gyűjtő ismételtelen, alaposan ellenőrizhette s javíthatta a szöveget.

Az elmúlt három-négy évtizedben végzett részletkutatások eredményeit nem volt módunk, de szándékunk se beledolgozni kiadványunkba. Az utószó nagy vonalakban vázol föl olyan képet a Báthoryak korának magyar jezsuitáiról, aminek kialakítását a legújabb, nagyszabású munkálatok — Lukács László, Polgár László és mások vállalkozásai — jelentékenyen elősegítették.

Megjegyzés: A jelen kötet 1947-ben készült pécsi nyomdai korrektúrájának, egy második példányát az MTA Könyvtára őrzi (Ms 841). Ugyanott sok eredeti levélről készült fotómásolatot tartalmaz az Ms 5068/92. sz. pallium.

A. RÓMAI MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET
KIADVÁNYAI:

OLASZORSZÁGI MAGYAR EMLÉKEK

(MONUMENTA HUNGARIAE ITALICA)

Tomus I. XV. századi pápák oklevelei. (Diplomata pontificum saec. XV.) 1417—1431. Kiadja Dr. Lukács Pál, Budapest, 1931. Pag. 317. Ára 6.— pengő,

Tomus II. XV. századi pápák oklevelei. (Diplomata pontificum saec. XV.) 1431—1455. Kiadja Dr. Lukács Pál, Budapest, 1938. Pag. 397. Ára 6.— pengő,

Tomus III. Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. (Maticula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium.) 1221—1864. Kiadja Dr. Veress Endre. Budapest, 1941. Pag. CLX. + 704. Ára 16.— pengő.

Tomus IV. Argenti János jezsuita atya: Adalékok Erdély és Magyarország történetéhez. (Patris Joannis Argenti S. I. Analecta ad historiam Transylvaniae et Hungariae.) 1601—1623. Kiadja Dr. Veress Endre. Budapest, 1944. Pag. XLVII + 217. Ára — pengő.

EGYÉB KIADVÁNYOK:

Ifj. Gerő László: A római Santo Stefano Rodondo a magyarok nemzeti temploma. Budapest, 1940. In 2° Pag. 120. Képekkel. Ára 20.— pengő.

Husztai Dénes: Olasz-magyar kereskedelmi kapcsolatok a középkorban. Budapest, 1941. Pag. 128. Ára 3.60 pengő.

Megrendelések intézendők a

Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához

Budapest. Akadémia-palota.

MONUMENTA
HUNGARIAE
ITALICA
IV.

OLASZORSZÁGI MAGYAR EMLÉKEK
KÖZREBOCSÁTJA A RÓMAI MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET
IV.

ARGENTI JÁNOS JEZSUITA ATYA

ADALÉKOK
ERDÉLY ÉS MAGYARORSZÁG
TÖRTÉNETÉHEZ

1603—1623

ARGENTI

ANALÉCTA
AD
HISTORIAM
TRANSYLVANIAE
ET
HUNGARIAE

1603—1623

GYÜJTÖTTE ÉS KIADTA

DR. VERESS ENDRE

*Betördelt kefelvonat
Egyetlen példány*

BUDAPEST
1944

BUDAPEST
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1944

MONUMENTA HUNGARIAE ITALICA

EDIDIT COLLEGIUM HISTORICUM ROMANUM

V.

PATRIS IOANNIS ARGENTI S. I.

ANALECTA AD HISTORIAM
TRANSYLVANIAE
ET HUNGARIAE

1603—1623

EDITIONEM CURAVIT

DR. ANDREAS VERESS

ROMA
COLLEGIUM HUNGARICUM

1946

OLASZORSZÁGI MAGYAR EMLÉKEK
KÖZREBOCSÁTJA A RÓMAI MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET

V.

ARGENTI JÁNOS JEZSUITA ATYA

ADALÉKOK
ERDÉLY-ÉS MAGYARORSZÁG
TÖRTÉNETÉHEZ

1603—1623

GYŰJTÖTTE ÉS KIADTA

DR. VERESS ENDRE

ROMA
COLLEGIUM HUNGARICUM

1946

CORRIGENDA*

- XXV. 39. j.: beszédeével *h.* beszédével
 XXVI. 7. s.: Káldi Márton *h.* K. György
 XXVIII. 11. s.: Nyáry Pál *h.* Homonnai Bálint
 XXXI. alulról a 8. s.: feddhetlen *h.* feddhetetlen
 2. s.: Ez levélíró *h.* Ez a levélíró
 32. l. 16. j. Erdélyt a azontúl *h.* Erdélyt s...
 153. l. 4. s. exemplum *h.* exemplorum
 154. l. 12. s. suasissime *h.* suaissime
 155. l. középen: obtemperare *h.* obtemperarem
 156. l. 18. s. cui *h.* qui
 157. l. alulról az 5. s. otietur, semper *h.* otietur, sed semper
 158. l. alulról 7. s. Bernardinus *h.* Bernardus
 162. l. 9. s. Szeleőlio *h.* Szeiőlio
 19. s. romladojot *h.* romlodojot
 23. s. gyertya *h.* gyorttya
 163. l. 5. s. Balass, *h.* Balas
 11. s. főkek *h.* tökek
 15. s. örög *h.* örög
 164. l. 3. s. Két fejer zománczos madár. *h.* Kett feier zomantzoz madar.
 8. s. űjent *h.* űjem
 10. s. vert *h.* vertt
 11. s. 10 q vert egéj *h.* 109 vertt egej
 12. s. den. 1 *h.* den 10
 13. s. Egy kiczí Lada epen *h.* Egy kuczí Lada eppen
 alulról a 15. s. *h.* l. alulról a 13. s.
 alulról a 9. s. aránya6 *h.* arannja6
 4. s. epen *h.* eppen
 1. s. vitte *h.* vette
 165. l. 3. s. bontottak *h.* bonttottak
 5. s. teröetlen *h.* terötlen
 7. s. el *h.* ell
 12. s. zönyeg *h.* zönnzeg
 13. s. zünü *h.* zinü
 18. s. börrél *h.* börröl
 alulról a 10. s. Egy Serleg *h.* Ött Serleg
 10. s. veritekes *h.* veretekes
 166. l. 3. s. hoűjzú *h.* hojzú; olwaűfo *h.* oluálfo
 19. s. kejehez *h.* kejehez
 alulról a 11. s. műwet *h.* műet
 2. s. witte el *h.* vitte ell
 167. l. 1. s. bellelt *h.* bellet
 5. s. Barsony *h.* Barfony
 6. s. wallfö *h.* walfö
 21. s. ...pahar. Egy feel *h.* ...pohar.
 Egy fel
 23. s. fezülete űre *h.* fezületet űre
 alulról a 3. s. Scatellya *h.* Scatullya
 168. l. 17. s. zönnzeg *h.* zönnzeg
 18. s. űkof *h.* űko6
 169. l. 4. s. Mossarok *h.* Moűfarok
 5. s. talok *h.* talek
 14. s. Maűanit. *h.* Maűanira.
 18. s. gyorttya *h.* gyerttya
 20. s. oltarra *h.* oltara
 170. l. 3. keűkenö *h.* keűkenö
 10. s. tolyo *h.* tolyo
 171. l. 5. mandavi *h.* mandaretur
 14. s. quidam *h.* quiedam
 173. l. alulról az 1. s. s3áj *h.* s3aa3
 174. l. 22. s. Fwfüreűj *h.* Fwreűj
 175. l. 16. s. egy *h.* egygy
 29. s. Zöcs *h.* Zeoch
 177. l. 13. s. fak *h.* faak
 alulról a 7. s. Zöcs *h.* Zeoch
 3. s. Lörincznénél *h.* Leorincznenel
 2. s. köböl *h.* keobeol
 1. s. György *h.* Gyeorgy; vött *h.* veott;
 küföldiektől *h.* kűfeoldiekteol
 179. l. alulról a 4. s. altalagh *h.* 1 altalagh
 180. l. 1. s. Eggý *h.* Eýý
 2. s. Egy *h.* Egygy
 11. s. jarú *h.* jarw
 12. s. leécj *h.* Lécj
 19. s. vagion *h.* wagion
 181. l. 4. s. Fettes *h.* Fefteo
 182. l. 15. s. Leorinczel *h.* Leorincjel
 16. s. embereý *h.* emberý
 183. l. 17. s. Tootteori *h.* Teotteorý
 alulról a 8. s. könyw *h.* keonyw
 2. s. keöný *h.* koeny
 184. l. alulról a 7. Takács *h.* Takách
 185. l. 18. s. Sýwvegh *h.* Sýwegh
 alulról a 7. s. Egy Gyonthato6 *h.* Egygy Gyontharo6

* Itt a sajtó alá rendező hibás olvasatát, vagy az általa észre nem vett szedési hibákat javítjuk. — A szerk.

186. l. 18. s. Pooch *h.* Pooch

187. l. 8. s. laytohra *h.* laythora
alulról a 7. s. eörizeo *h.* eorizeo

188. l. alulról a 9. s. Egherefi *h.* Egherefsi

191. l. alulról a 9. s. kew *h.* keo; sjwegesteol
h. jwegesteol

182. l. 15. s. Martonnal *h.* Martonnenal

16. s. de3ka *h.* de3ka. Retulit.

28. s. kó *h.* koe

17. j. und *h.* vno

193. l. 18. s. Csý[3ar *h.* Chý3ar
20. s. Lakata6 *h.* Lakatoo

197. l. 10. s. ad fl. *h.* ad

199. l. 12. s. et rossa *h.* crassa

BERICHTE VON GIOVANNI ARGENTI ÜBER DIE VORGÄNGE IN UNGARN
IN DEN JAHREN 1603—1623

In diesem Band der Serie werden jetzt neuere Details der sehr umfassenden und für die Geschichte Ungarns äusserst wichtigen Forschungen von *Endre Veress* (1868—1953) veröffentlicht. Der Nachlass des Historikers ist noch immer unentbehrlich, und damit von ausserordentlicher Bedeutung: (Durch sein Interesse wurde er zu der) *sg. Zeit der Báthorys* (geführt), und während seiner riesigen, vor allem auf jene Zeit gezielten Sammelarbeit hat er nicht nur die Bestände der heimischen Sammlungen, Familienarchive, und des Hofarchivs in Wien, sondern erstmals unter den ungarischen Historikern auch die der österreichischen Landesarchive, und u. a. des Zentralarchivs des Jesuitenordens bearbeitet und ausgewertet. Seinen wissenschaftlichen Zielsetzungen nach sollte damit sowohl die Geschichte der Politik und der Diplomatie, als auch die der Bildung in der *Zeit der Báthorys* — im Zeitraum vom Tode des Fürsten Johannes Siegmund bis zum Tode Gabriel Báthorys, also von 1571 bis 1613 — näher, mit primären Quellen und historischen Daten beleuchtet und erklärt werden.

Die Publikation seiner Quellen- und Datensammlung begann am Anfan dieses Jahrhunderts. Es wurden gleichfalls Grundrisse der ersten 25 — 25 Bände (*Fontes Rerum Transylvanicarum*, bzw. *Fontes Rerum Hungaricarum*) zusammengestellt und publiziert. Aus der geplanten siebenbürischen Serie sind dann bis zum ersten Weltkrieg 5, aus der ungarischen 3 Bände erschienen. Eine neue Serie der Quellenausgabe erschien erst ab 1929. Mit Hilfe der Rumänischen Akademie der Wissenschaften konnte eine Urkundensammlung von 11 Bänden publiziert werden. Eine letzte Veröffentlichung aus seinen Forschungen in Ungarn erfolgte im Jahre 1948: der Briefwechsel von König Stephan Báthory mit den regierenden Behörden und Häuptionern in Siebenbürgen. Seit dem Tode wird sein Nachlass in der Handschriftensammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften aufbewahrt.

Das in diesem Band publizierte Material, die Berichte des Jesuiten *Giovanni Argenti* (Johannes Argentus) aus dem Zeitraum 1603—1623, versuchte er zweimal zu veröffentlichen. Die Korrektur des zweiten Versuchs einer Ausgabe aus den 40-er Jahren wurde erfreulicherweise aufbewahrt, und somit kann hier der Text als fotomechanischer Nachdruck der Autorenkorrektur herausgegeben werden.

Die Angaben dieses Bandes sind von grossem historischem Rang: Giovanni Argenti — dessen Biographie und Lebenswerk in der Einleitung von Endre Veress bearbeitet wird — ist zum erstenmal im Jahre 1602 nach Siebenbürgen gekommen und bleibt, mit kürzerer Unterbrechung, bis zum Spätherbst 1606 in Klausenburg tätig. Seine Berichte an den General des Jesuitenordens in Rom über die aktuellen politischen, diplomatischen, sowie konfessionellen Vorgänge in Siebenbürgen sind äusserst wichtig. Ohne diese Angaben wäre es kaum möglich, die damaligen Geschehnisse tiefgreifend zu klären. Der Jesuitenmissionär Argenti war der heutigen Beurteilung nach eher Wissenschaftler als Diplomat, seine Berichte sind durch die Subjektivität eines humanistisch geschulten Menschen geprägt. Seine Glaubwürdigkeit steht aber ausser Zweifel, und die jetzige Veröffentlichung seiner Berichte ermöglicht es, die Vorgänge jener Epoche genauer zu überblicken und auszuwerten.

Felelős kiadó: Keserű Bálint
Készült linószedéssel, íves magasnyomással, 25.2 A/5 ív terjedelemben
KF 66 764 Példányszám: 1000
82-147 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor mb. igazgató